

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY

Humanitārās fakultātes
XXI starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli.
Vēsture XV

VĒSTURE: AVOTI UN CILVĒKI

Proceedings of the 21st International Scientific
Readings of the Faculty of Humanities.
History XV

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE" ~

2012

Saleniece I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXI zinātniskie lasījumi. Vēsture XV.* Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 2012. 360 lpp.

Redkolēģija / Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) –
atbildīgā redaktore

Sandra Grigaravičiūtė (Viļņas Pedagoģiskā universitāte, Lietuva)

Bernd Ulrich Hucker (Fehtas Universitāte, Vācija)

Aleksandrs Ivanovs (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Latvija)

Tatjana Kuzņecova (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Ineta Lipša (Latvijas Universitāte, Latvija)

Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)

Ilgvars Misāns (Latvijas Universitāte, Latvija)

Valerij Nikuļin (I. Kanta Krievijas Valsts Universitāte, Kaļiņingrada)

Dmitrijs Oļehnovičs (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)

Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Juris Urtāns (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvija)

Korektori:

Jana Butāne, Aleksandrs Ivanovs, Tatjana Kuzņecova

Tehniskās redaktores:

Iveta Bogdanoviča, Vita Štotaka

Maketētāja:

Marina Stočka

2011. gada janvārī notika divdesmit pirmie Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Zinātniskie lasījumi. Jau vairākus gadus lasījumu dalībnieku – vēsturnieku – diskusiju krustpunktā ir tēma *Avoti un cilvēki*. Uz nolasīto referātu pamata kopš 1997. gada iznāk rakstu krājumi, kuri liecina, ka vēsturnieku darba grupā ir izveidojušās noteiktas tradīcijas – tēmu un pētniecisko pieeju daudzveidība, uzskatu dažādība un iecietība pret atšķirīgiem viedokļiem. Lasītāju uzmanībai tiek piedāvāts jau piecpadsmitais darbu apkopojums, kurā dažādu historiogrāfijas skolu pārstāvji iedziļinās pagātnes problēmās.

In January 2011 the 21st Scientific Readings took place at Daugavpils University, the Faculty of Humanities. Historians also actively participated in them. The theme *Sources and People* for several years remains at the point of their opinion intersection. Since 1997 the collected articles based on the reports presented have been issued. All the materials of the Scientific Readings published testify that some certain traditions have been formed in the workgroup of historians: the variety of approaches, the pluralism of opinions and tolerance to different points of view. Therefore, the fifteenth collection of articles is offered for readers' consideration.

SATURS / CONTENTS

Тамара Абросимова	
Учёные и революция 1917 года	9
Kristīne Ante	
Kuldīgas Pokrova pareizticīgo brālība labdaru meklējumos (1869–1882)	16
Ilga Apine	
Latviešu zinātnieku pirmā pēckara paaudze (uz zinātnieku atmiņu pamata)	25
Ainārs Bambals	
LPSR represīvo iestāžu dokumentu īpatnības: salīdzināšanas iespējas ar citiem vēstures avotiem	33
Tatjana Bartele	
Krievu aktieru biedrības darbība Latvijā (1925–1939)	40
Didzis Bērziņš, Gita Siliņa	
Kara vēstures un mūsdienu sociālās atmiņas pētniecības avots: karavīru dienasgrāmatas	46
Dace K. Bormane	
Pieredze un vēstures praktikums jeb bagātību jēdzienam “subjekts” piešķir vēsture	53
Edgars Ceske	
Garlībs Merķelis Vācijā un Dānijā (1796–1806)	59
Valda Čakša	
Mūzikas izglītība Latvijas kultūrpolitikā (1920–1940)	68
Edgars Engīzers	
Fricis Kociņš – Latvijas sūtnis PSRS: liktenīgie gadi	76
Guntis Gerhards	
Daži Kurzemes un Zemgales hercogistes iedzīvotāju bioarheoloģiskās izpētes aspekti	85
Евгений Гребень	
История Латвии в современной белорусской историографии	92
Sandra Grigaravičiūtė	
The Consulate of Lithuania in Vilnius (1939): New Sources and Conceptions	101

Александр Иванов, Алексей Варфоломеев	
Компьютерный анализ структуры исторических источников (на примере отписок XVII в.)	112
Галина Яковлева	
Мятеж левых эсеров 6 июля 1918 года: последствия на региональном уровне	122
Gintautas Jakštys	
The Lithuanian War of Independence in 1918–1920: Actions against the Bolsheviks in the Area of Zarasai and Daugavpils	129
Пранас Янаускас	
Отношение польских землевладельцев Литвы к литовской государственности в 1918–1919 гг.	134
Ilze Jermacāne	
Karavīru dzīve Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas hospitālī Nr. 3016 (1942–1944): problēmas un risinājumi	139
Oļegs Jermolājevs	
Latviešu baptisma vēstures avoti: Latvijas Baptistu draudžu savienības arhīva materiāli par 1918.–1940. gadu	148
Rūta Kaminska	
Indricas Romas katoļu baznīca jezuītu ordeņa darbības un Latgales 18. gs. mākslas mantojuma kontekstā	157
Антонина Козырьская	
Архиепископ Эдуард Ропп (1851–1939)	165
Laila Kundziņa	
Latvijas Universitātes dižmecenātu ziedojuma mērķi un labdarības motivācija	173
Andris Kupšāns	
Valsts piederības identitātes problēmas sociālo zinību kontekstā	180
Iveta Laurena	
Pagastu valžu fondu materiāli kā vēstures avotu grupa Latgales pagastu saimnieciskās dzīves izpētē (1920–1940): Liksnas pagasta piemērs	187

Inna Lazdiņa	
9.–12. gadsimta jostas sprādzu gala apkalumi Austrumlatvijā	195
Klinta Ločmele	
(Ne)izgaistošās atmiņas: nacionālie partizāni Baltinavas, Nautrēnu un Tilžas skolēnu kolektīvajā atmiņā	205
Imants Ļaviņš	
Austrumeiropas upju tikla attēlojums Al-Balhī skolas ģeogrāfu kartēs	214
Vladislavs Malahovskis	
Daži Audriņu iedzīvotāju iznīcināšanas aspekti un krimināllieta Nr. 31	224
Ольга Мере́нкова	
Культурная адаптация и социальная интеграция бангладешских иммигрантов в британском обществе (по роману М. Али «Брик Лейн»)	231
Olaf Mertelsmann	
The Cold War – Not a Topic in Baltic History?	241
Monika Mihališina	
Poļu – latviešu kultūras attiecības pēc Pirmā pasaules kara (1918–1928)	246
Дорота Михалюк	
Латвия – союзник Белорусской Народной Республики (1918–1920)	253
Евгения Назарова	
Карл Крастин – офицер русской армии. Начало XIX века	261
Наталья Никулина	
К вопросу об информационных возможностях «Всеподданнейших отчетов по удельному ведомству» на рубеже XIX–XX вв.	267
Валерий Никулин	
Судовые промыслы крестьян Северо-Запада России в пореформенные годы	271
Gints Putiķis	
Valsts dzelzceļa konkurence ar autotransportu: saimnieciskie pārvadājumi 20. gs. 20.–30. gados	278

Andis Rasums

SS-Jagdverband Ost operācija “Mežakaķis” (1944–1945): historiogrāfisks vērtējums	282
---	-----

Zane Stapķeviņa, Iveta Bogdanoviča

Sovietization of Latgalian Youth (1944–1954): Source Research Insight	289
--	-----

Vija Stikāne

Algots sieviešu darbs Livonijas pilīs un muižās viduslaikos un jauno laiku sākumā	298
--	-----

Geoffrey Swain

Komsomol Recruitment and the Crisis of 1948	305
---	-----

Vitālijs Šalda

Rīgas pilsētas teātru ēku liktenis 1914.–1920. gadā	313
---	-----

Guna Vainovska

Burtliču dumpis Rīgā	322
----------------------------	-----

Antonija Vilcāne

Pātagas Latvijas arheoloģiskajā materiālā: funkcionālā un simboliskā nozīme	328
--	-----

Манвидас Виткунас

Военные походы литовцев и ятвягов в XII–XIII вв.: вооружение и способы ведения военных действий	337
--	-----

Gints Zelmenis

Kultūras fonda finanses (1920–1934): izpētes problēmas	348
--	-----

Ziņas par autoriem / authors	357
------------------------------------	-----

Тамара Абросимова

Учёные и революция 1917 года

Октябрьскую революцию учёные встретили настороженно. Отношение к новой власти было сдержанным и далеко не однозначным. Многие чувствовали себя ущемлёнными революцией, воспринимали происходящее как нелепый эпизод, в который невозможно было поверить.

Президент Академии наук А.П. Карпинский на конференции 18 ноября 1917 года, выступая перед учёными с речью, заявил, что «происшедшие события угрожают гибелью стране и необходимо, чтобы Российская Академия наук не молчала в такое исключительное время» [17, 34].

В конце декабря 1917 года некоторые газеты опубликовали «Воззвание ученых Петрограда», где Октябрьская революция называлась «великим бедствием, обрушившимся на Россию», а большевики «узурпаторами законной власти» [1, 35].

На общем собрании Российской Академии наук 29 декабря 1917 года заслушивался отчет академика, секретаря Академии наук С.Ф. Ольденбурга о деятельности академии в 1917 году. Он отмечал: «Русский народ не выдержал великого исторического испытания и не устоял в великой мировой борьбе. Темные, невежественные массы поддались обманчивому соблазну легкомысленных и преступных обещаний, и Россия стала на край гибели» [12, 5].

Двух мнений быть не могло: большевистский режим ученый мир не признал. Вместе с тем Академия наук ни на один день не прекращала работу. Большинство ученых, не реагируя на происходящее, по-прежнему продолжало заниматься наукой.

Учёные хотели автономии и полной свободы в преподавании и своих исследованиях, но интуитивно понимали, что это несбыточная мечта. Действительно, у большевистского руководства были абсолютно противоположные намерения. Прежде всего, контролировать и направлять науку и образование на служение новой идеологии.

В марте 1918 года, после предварительных переговоров, народный комиссар просвещения А.В. Луначарский обратился к руководству Академии наук за разъяснениями о том, что намерена делать Академия для строительства Советского государства. В ответе Академии наук президент А.П. Карпинский изложил план возможного участия Академии «для ско-

рейшего и наиболее плодотворного выявления всех наших производительных сил на нужды народные» [6, 1395]. Но согласие на сотрудничество с новой властью не помешало ученым в этом же ответе еще раз продемонстрировать свое неприятие социалистической революции, рассматривавшейся как «взрыв, мешавший преемственности в развитии общественной жизни».

Выбора у ученых не было, они не могли обходиться без сотрудничества с властью. Наука в финансовом отношении всегда была зависима от властных структур. В конкретной ситуации, после Октября, только получив ассигнования на исследования, можно было сохранить Академию и продолжить работу.

При этом Академия наук пыталась сохранить независимость от новой власти. Эта позиция основывалась на убеждении, что наука должна быть свободной и преследовать только одну цель — поиск истины. Ученые люди достаточно консервативны. Они пытались найти компромисс между желаниями новой власти и своими представлениями о том, чем должна заниматься наука. Свою работу они понимали как служение России, а не как сотрудничество с новой властью. Принципиальная мотивация русских ученых была четко выражена будущим директором академического архива Г.А. Князевым. «Теперь две возможности, — писал он 5 мая 1918 года в своем дневнике, — строить новую Россию или плакать над растерзанным телом её» [7, 54].

Саботажа, который наблюдался со стороны разных внеакадемических специалистов, не было. Но за формальной поддержкой часто скрывалось «определенно враждебное отношение к октябрьскому перевороту» [4, 2].

Власть, в свою очередь, на первых порах пыталась продемонстрировать лояльность к ученым. Нельзя было не понимать, что ученые, «оставшиеся по наследству», составляли главный научный капитал России. Поэтому большевики проводили особую, тонкую политику по отношению к Академии наук. Власть надеялась, что ученые сами повернутся к ней лицом. Первое время даже открытая демонстрация учеными отрицательного отношения к новому режиму воспринималась спокойно. Например, И.П. Павлов без стеснения в резких выражениях критиковал и ругал руководство, крестился у каждой церкви, носил царские ордена, на которые до революции не обращал внимания, и т.д. [5, 98]. Впоследствии, как известно, инакомыслие не допускалось. Хотя были и исключения. Например, в январе 1921 года вышло постановление СНК «Об

условиях, обеспечивающих научную работу академика И.П. Павлова и его сотрудников». В то же время к ряду ученых, достигших определенных высот, вместо вдумчивого и бережного отношения подходили по стандартным меркам. Академиков, правда, арестовывали реже. Но профессоров и научных работников не только арестовывали и брали в заложники, но и расстреливали [8, 74].

«Ученый человек, — писал М. Горький в октябре 1919 года, — ныне для нас должен быть дороже, чем когда-либо, именно он, и только он, способен обогатить страну новой интеллектуальной энергией» [15, 932]. Но ВЧК продолжала делать свое дело. Деятели науки стали одной из самых гонимых социально-профессиональных групп населения [15, 935]. Волна террора привела к «психопатологии» власти, её просто стали бояться [2, 48]. В 1922 году властью было чётко заявлено, что она не даст возможности продолжать исследования ученым, не разделявшим марксистские взгляды. В 1922 году из страны были высланы видные философы, историки, экономисты, социологи: П.А. Сорокин, Н.А. Бердяев, С.Л. Франк, И.А. Ильин, Л.П. Карсавин, А.А. Кизиветтер и т.д. Но те учёные, кого не «тронули», и те, кто не выступал против советской власти, не могли отрицать, что власть изыскивала возможность поддерживать их. В октябре 1918 года издается постановление о мерах по улучшению положения учёных, весной 1919 года при Академии наук организуется продовольственный отдел. Согласно декрету Совнаркома от 23 декабря 1919 года «Об улучшении положения научных специалистов», уже в январе 1920 года президиумом исполкома Петроградского совета была создана комиссия по улучшению быта ученых. В 1921 году учреждается Центральная комиссия, одним из направлений её деятельности было распределение академического пайка (по калорийности он был выше, чем другие). Паёк выдавали до октября 1923 года, а затем он был заменен на академическое денежное пособие. К концу 1922 года паёк получали 22 000 ученых с членами семей [9, 175]. Даже в тяжёлые годы гражданской войны выкраивались средства на развитие отечественной науки. Так, ассигнования на науку в 1918 году превышали аналогичный показатель 1917 года почти в четыре раза. В 1918—1919 годах появились научно-исследовательские институты: по изучению платины, оптический, гидрологический, рентгенологический, физико-технический, прикладной химии, керамики и другие. Всего за первые два года советской власти было создано 33 крупных института. Помимо новых независимых институтов стали появляться при университетах небольшие научно-исследовательские ин-

ституты с отдельным финансированием [13, 240]. Это давало возможность преподавателям иметь дополнительный источник доходов и тем самым как-то выживать [3, 433]. Общее количество основных институтов к 1923 году достигло 55, а к 1927 году их стало более 90.

Начиная с 20-х годов, приветствовались поездки ученых за границу для обмена опытом и приглашение в Россию иностранных учёных. В Петербурге по инициативе А.М. Горького был открыт Дом учёных, ставший центром научной общественности города.

Как ни старались большевики добиться изменений в деятельности Академии наук, но до конца 20-х годов она оставалась неизменной. Академик В.И. Вернадский писал в 1923 году в письме политическому деятелю и публицисту И.И. Петрункевичу: «Русская Академия наук — единственное учреждение, в котором ничего не тронут. Она осталась в старом виде, эта свобода относительна в полицейском государстве, и все время приходится защищаться» [10, 205]. Компромиссная политика по отношению к ученым имела только одну цель — склонить их к сотрудничеству, к признанию и подчинению новой власти.

Но если относительная автономия научных исследований признавалась, то для высшего образования отрицалась всякая автономия. В 1920—1922 годах шла интенсивная реформа высшего образования. Это были чрезвычайно трудные годы для институтов и университетов. Профессура, явно антисоветски настроенная, была незаменима. Власти приходилось с этим считаться. Как отмечал народный комиссар просвещения А.В. Луначарский в докладе VII Всероссийскому съезду Советов, «меньшее значение приходилось придавать известному недовольству и политическим предрассудкам, которые царили в то время в кругах ученых» [16, 69]. Далее он заявлял, что «надобно отключить всякие соображения ... об её внутренних симпатиях и антипатиях, совершенно так же как мы мобилизовали всех специалистов военного дела ...» [16, 70]. Других преподавателей в любом случае не было. Высшую школу необходимо было «завоевать» любой ценой и как можно быстрее.

2 августа 1918 года был принят декрет «О правилах приема в высшие учебные заведения» [18, 632]. Отменялась плата за обучение, вступительные экзамены. Конкурс среди наиболее подготовленных и способных не требовался. Приём шел под лозунгом улучшения социального состава студенчества. Но для поступления в высшее учебное заведение рабоче-крестьянской молодежи огромным препятствием являлось отсутствие необходимой общеобразовательной подготовки. Тогда возникла идея

создания при вузах сети рабочих факультетов, где в течение нескольких лет будет читаться учебный курс. 15 сентября 1918 года Наркомпрос принял решение «Об организации рабочих факультетов при университетах». Право на обучение в них имели только рабочие и крестьяне. В декрете СНК РСФСР от 17 сентября 1920 года «О рабочих факультетах» указывалось, что основной целью рабфаков является «вовлечение пролетарских и крестьянских масс в стены высшей школы» [19, 38]. Среди профессуры возникновение рабфаков вызвало закономерную озабоченность: «Идет окончательный разгром высшей школы, — писал в 1923 году В.И. Вернадский, — подбор подготовленных студентов рабфаков, которые, сверх того, главное время проводят в коммунистических клубах. Уровень требований понижен до чрезвычайности. Университет превращается в прикладную школу ...» [14, 21]. Декретом от 28 декабря 1918 года в университетах были основаны факультеты общественных наук (ФОНЫ) с тремя отделениями: экономическим, юридическим и историческим. С 1921 года на смену старой профессуре приходят новые преподаватели. Хотя к этому времени многие профессора лишились работы, были высланы в 1922 году, часть ученых «со стажем» ещё осталась на своих местах.

Университетские программы, как правило, пока состояли из прежних курсов. Исторический материализм ещё не был предметом изучения. Представление, что в учебных заведениях только и делали, что грызли «гранит марксизма», неправильно. А. Авторханов сообщает в своих мемуарах, что, обучаясь в Институте «красной профессуры», он не прочитал ни одной книги Маркса, Энгельса, Ленина, Сталина: их полагалось знать до поступления в институт, зато читал исторические труды эмигрантов: «Очерки по истории русской культуры» П.Н. Милюкова, «Очерки русской смуты» А.И. Деникина, книги В.Я. Мякотина, А.А. Кизиветтера, М.И. Ростовцева, «внутренних эмигрантов» — С.Ф. Платонова, М.С. Грушевского, М.К. Любавского, Р.Ю. Виппера. Эти книги входили в список обязательной литературы. Программы по истории даже в 30-е годы практически оставались дореволюционными [11, 37]. Но, к 1923 году власть одержала победу и подчинила высшее образование государственной политике.

Когда наука, образование подавляются тоталитарной идеологией и властью, на успех рассчитывать невозможно. Только демократический диалог может обеспечить успешное развитие и процветание науки и высшей школы.

Источники и литература

1. Алексеев П.В. *Революция и научная интеллигенция*. Москва: Политиздат, 1987.
2. Булдаков В.П., Кабанов В.В. «Военный коммунизм»: идеология и общественное развитие». *Вопросы истории*, 1990, № 3.
3. Большакова К.Г. «Создание и деятельность научно-исследовательских институтов при ВУЗах Ленинграда (1920—1925).» *Проблемы деятельности учёного и научных коллективов*. Вып. 5. Ленинград, 1973.
4. Волгин В.П. *АН СССР к VII съезду Советов СССР — VII Всесоюзному съезду Советов Академии наук СССР*. Москва, 1935.
5. *Есть у отечества пророки*. Петрозаводск: Издательство «Карелия», 1989.
6. *Известия Российской Академии наук*. VI серия, 1918, № 14.
7. Князев Г.А. *Из записной книжки русского интеллигента за время войны и революции (1918) г.* Русское прошлое, 1993. Издательство «Logos», публикация А.В. Смолина. Кн. 4.
8. Латышев А.Г. *Рассекреченный Ленин*. Москва: Издательство «Март», 1996.
9. *Научный работник*. 1925. № 1. Издательство «Работник просвещения», 247с.
10. *Новый мир*. 1989, № 12.
11. Неретина С.С. «Смена исторических парадигм в СССР 20-е—30-е годы.» *Наука и власть*. Москва, 1990.
12. *Отчет о деятельности Российской Академии наук за 1917 год*. Петроград, 1919.
13. *Организация науки в первые годы советской власти (1917—1925). Сборник документов*. Ленинград: Издательство «Наука», 1968.
14. «Письма В.И. Вернадского И.И. Петрункевичу.» *Новый мир*, 1989, № 12.
15. Ревякина И.А., Селезнева И.И. «Трудные дни российской науки.» *Вестник РАН*, 1994, т. 64, № 10.
16. Российский государственный архив социально-политических исследований (далее РГАСПИ), ф. 142, оп. 1, д. 98.
17. Санкт-Петербургский Архив РАН, ф. 2, оп. 2, д. 40, л. 34.
18. СУ РСФСР, 1918, № 57.
19. СУ РСФСР, 1920, № 80.

Kopsavilkums

Zinātnieki un 1917. gada revolūcija

Lielākā daļa zinātnieku neatbalstīja Oktobra revolūciju un nevēlējās atzīt lielinieku varu. Daudzi emigrēja no valsts, daži tika izsūtīti. Daļa zinātnieku uzskatīja, ka ir nepieciešams strādāt Krievijas labā, bet nebija noskaņoti sadarboties ar jauno varu. Zinātniskie pētījumi noritēja relatīvi autonomi. Zinātnieki atklāti demonstrēja negatīvu attieksmi pret jauno varu. Sabotāža nenotika, tomēr attieksme pret Oktobra revolūciju bija visnotaļ negatīva.

Summary

Scientists and the Revolution of 1917

Most scientists did not support the October Revolution and did not want to recognize the Bolsheviks' power. Many of them emigrated or were deported. Despite unwillingness to cooperate with the new regime, a number of scientists thought that it was important to work for Russia. Research projects offered a certain degree of autonomy. Scientists openly demonstrated negative perceptions and used inappropriate words referring to the Soviet power. Right after the October Revolution, no one paid attention to it. There was no sabotage; however, the attitude towards the October Revolution was clearly negative.

Kristīne Ante

Kuldīgas Pokrova pareizticīgo brālība labdaru meklējumos (1869–1882)

19. gs. vidus un otrā puse ir nozīmīgs laiks Baltijas provinču vēsturē. 1850. gadā pareizticīgās Baznīcas Rīgas vikariāts, kas līdz šim bija daļa no Pleskavas eparhijas, ieguva patstāvīgas eparhijas statusu. Jaunās eparhijas priekšgalā tika iecelts Rīgas un Jelgavas pareizticīgo virsgans. Līdzšinējos pētījumos uzmanība pievērsta galvenokārt pareizticīgās Baznīcas aktivitātēm Vidzemes guberņā, atstājot bez ievēribas pārējās Baltijas guberņas.

19. gs. 50. gados eparhijas vadība iepazinās ar draudžu stāvokli Kurzēmē. Pareizticīgo skaits Kurzemes guberņā, īpaši tās rietumu daļā, bija neliels. Dievkalpojumi notika tikai lielākajās pilsētās un armijas dislokācijas vietās. 19. gs. vidū pareizticīgo centri tika izveidoti vai pēc ilgāka darbības pārtraukuma atjaunoti Liepājā, Ventspilī, Kuldīgā, Talsos, Tukumā un Aizputē. Taču arī šajos centros draudžu garīgā aprūpe tika veikta neregulāri. Dievkalpojumiem un aizlūgumiem tika izmantotas irētas telpas vai arī armijas kazarmas. Bieži vien viens garīdznieks bija spiests apkalpot vairākas draudzes.

Kurzemes pareizticīgo draudžu vēsturē ir saskatāmas gan kopīgas, gan atšķirīgas attīstības tendences. Atšķirības veidojās tāpēc, ka apdzīvotajās vietās bija dažāda attieksme pret pareizticīgo Baznīcu. Savukārt kopīgais bija balstīts Krievijas impērijas valdības, Svētās Sinodes un Rīgas eparhijas vadības īstenotajā politikā. Apskatot valsts varas un Baznīcas politiku 19. gs. otrajā pusē, ir skaidri saskatāmi divi galvenie “instrumenti”, ar kuru palīdzību tradicionāli luteriskajā reģionā tika īstenota pareizticības nostiprināšana, – draudžu skolu un pareizticīgo brālību izveide un nostiprināšana. To galvenais uzdevums bija stiprināt ticību, audzināt jauno paaudzi pareizticības un krieviskuma garā (*в духе Православия и русской народности*), palīdzēt draudzes trūkumcietējiem.

Raksta mērķis ir raksturot vienu no aktīvākajām Kurzemes brālībām – Kuldīgas Pokrova pareizticīgo brālību (*Гольдингенское Покровское Православное братство*) kopš tās izveidošanas 1869. gadā līdz 1882. gadam, kad tā, apvienojoties ar Baltijas Kristus Pestītāja brālību (*Прибалтийское братство Христа Спасителя/ Спасское братство*) un paplašinot savu darbības loku, transformējās par Baltijas Pareizticīgo brālību (*Прибалтийское православное братство*) [9, 1–30]. Rakstā tiks raksturotas un analizētas Kuldīgas

brālības aktivitātes līdzekļu piesaistē, to izlietošanas veidi un efektivitāte, meklējot atbildi uz jautājumu, vai un kādā veidā brālības aktivitātes stiprināja ticīgo piesaisti savai baznīcai un draudzei un vai tās stimulēja Kurzemes luterāņu pāriešanu pareizticībā.

1889. gadā bīskaps Arsēnijs (*Арсений*, pasaulīgais vārds *Александр Дмитриевич Брянцев*, 1839–1914, no 1887. gada Rīgas un Jelgavas bīskaps, 1893–1897 arhibīskaps), kura vadības laikā Kurzēmē vien tika uzceltas 18 baznīcas, vizitācijas laikā atzīmēja, ka Kuldīgas pareizticīgo draudze ir visveiksmīgākā no Baltijas pareizticīgo draudzēm. Īsā laikā tā esot pārvērtusies no “draudzes bez pastāvīga priestera, kas spiesta noturēt savus dievkalpojumus no ebreja irētā mājā, par draudzi, kur ierīkots Baltijas pareizticīgo seminārs, bāreņu nams un skola.” [6, 86]

Kuldīgas draudze tika izveidota 1851. gadā. Bija paredzēts, ka tās garīdznieki apkalpos Kuldīgas un Aizputes apriņķa ticīgos (Aizputes apriņķa ticīgos atdalīja no Kuldīgas draudzes 1879. gadā, kad Aizputē izveidoja patstāvīgu draudzi – K.A.). Garīdznieka atalgojums bija 300 rubļi gadā, turklāt daļa no tā tika izlietota, lai irētu telpas dievkalpojumiem, jo savas ēkas pareizticīgajiem nebija [11, 17]. Kā to kolorīti raksturojis viens no tā laika aculieciniekiem A. Jans, “pareizticīgo priesterim kā valdošās ticības pārstāvim vajadzēja ar nokaunējušos skatu klauvēt pie cirticībnieku durvīm, pazemoties, lai lūgtu pajumti ikreiz, kad bija beidzies iepriekšējais īres līguma termiņš”. [11, 17]

Pareizticīgo draudžu materiālais stāvoklis Kurzēmē 19. gs. vidū tiešām bija visai nožēlojams, jo Svētās Sinodes piešķirtais finansējums bija neliels, arī draudzes bija mazas, bet to locekļi pārstāvēja samērā trūcīgas sociālās grupas. Arī Kuldīgas un Aizputes apriņķa pareizticīgie iedzīvotāji nebija turīgi ļaudis: no dienesta atvaļinātie zaldāti, melnstrādnieki, amatnieki, kalpotāji, zemāko rangu ierēdņi un tikai daži tirgotāji [1, 6].

Dzīvojot svešā konfesionālā vidē, daudzi no Kurzemes pareizticīgajiem bija izveidojuši ģimenes saites ar citām konfesijām piederīgiem vietējiem iedzīvotājiem. Vairāki tā laika aculiecinieki savās atmiņās atzīmēja, ka šādās ģimenēs bērni nereti pārlatvīkojās (*олатышились*) – ikdienas saziņā lietoja tikai latviešu valodu, pārņēma dažādas latviešu tradīcijas, savukārt krievu valoda viņiem bija kļuvusi nesaprotama un sveša. Līdz ar to šie ļaudis attālinājās arī no pareizticības [1, 6].

Tā kā Kuldīgas pareizticīgie nebija spējīgi uzcelt un uzturēt savu dievnamu, daudzi no viņiem, minot par iemeslu dievnama trūkumu, gadiem ilgi neapmeklēja baznīcu, motivējot savu rīcību ar to, ka “viņu reliģiskās jūtas nav savienojamas ar tik nožēlojamu pareizticības stāvokli” [11, 18] un

saspiesto telpu, kas atvēlēta dievkalpojumiem. Šie pareizticīgie sākuši apmeklēt luterāņu baznīcas. Kad pareizticīgo dievkalpojumus sākuši apmeklēt arī luterāņi, kam esot bijusi zināma interese par notiekošo, tiem atvēlētā telpa kļuvusi vēl nepiemērotāka un bija jāapsver doma par jauna, plašāka dievnama celtniecību [11, 18].

Pareizticīgo draudžu locekļi izjuta arī nelabvēlīgu attieksmi no luterāņu darba devēju puses, kas bieži vien viņus nevēlējās noligt darbā. Tādos gadījumos tika teikts: “Tu esi krievs, tad nu arī ej strādāt pie krieviem! Mums savējo pietiek.” [11, 18] Vietējais garīdznieks, latvietis Andrejs Gobiņš (*Андрей Иоаннович Гобин*, 1837–?), kurš draudzē sāka kalpot 1868. gadā, mēģināja savu draudzes locekļu materiālo stāvokli uzlabot, tomēr tas nebija vienkārši. No ziedotājiem parasti izdevās iegūt baznīcas priekšmetus, retāk naudas līdzekļus, ar ko varētu atbalstīt trūcīgos, īpaši bāreņus. Tomēr šis finansējums nebija pastāvīgs [11, 19].

Tieši tādēļ 1869. gada 19. janvārī tika izveidota Kuldīgas Pokrova pareizticīgo brālība, kuras mērķis bija meklēt materiālo atbalstu draudzes vajadzībām, lai papildinātu baznīcas iekārtojumu un palīdzētu tās trūcīgākajiem locekļiem. Brālības dibinātāju vidū bija vairākas vietējās amatpersonas: ģenerālmajors V. Droveckis (*Василий Петрович Дровецкий*), pulkvedis K. Vals (*Карл Карлович Валь*), Kuldīgas apriņķa armijas komandas štāba kapteinis N. Smirnovs (*Николай Сергеевич Смирнов*), Kuldīgas proviantveikala uzraugs un kolēģijas sekretārs M. Afanasjevs (*Михаил Семенович Афанасьев*), Kuldīgas telegrāfa stacijas revidents I. Babičevs (*Иван Артемьевич Бабичев*) u.c. [2, 9–10]

1869. gadā impērijas centrālajos preses izdevumos arvien biežāk parādījās plaši raksti par pareizticīgo draudžu traģisko stāvokli Baltijas guberņās. Atsaucoties uz šīm publikācijām, vairāki turīgi Pēterburgas iedzīvotāji sāka organizēti vākt līdzekļus un sūtīt tos uz vietām, par kurām bija rakstīts laikrakstos. Daļa ziedojumu nonāca arī Kurzemē. Šajā pašā gadā Kuldīgas pareizticīgo draudzes gans A. Gobiņš uzsāka saraksti ar Pēterburgas goda pilsoni G. Jevstignejevu (*Гавриил Николаевич Евстигньев*), kuru personīgi nepazīna, bet zināja, ka viņš jau ziedojis prāvu naudas summu Tukuma baznīcai. A. Gobiņš vēstulē izteiksmīgi raksturoja Kuldīgas pareizticīgo situāciju un piedāvāja G. Jevstignejevam iestāties Pokrova brālībā. Pateicoties ietekmīgā G. Jevstignejeva ieinteresētībai un aizrautībai, brālībai tika piesaistīti arī daudzi citi ziedotāji no Pēterburgas. Starp viņiem bija arī slavenā Krievijas vēsturnieka meita un galma dāma Jelizaveta Karamzina (*Елизавета Николаевна Карамзина*, 1821–1891) un galma kambarsulainis kņazs Vladimirs Meščerskis (*Вла-*

димур Петрович Мещерский, 1839–1914), kuri ar savu ietekmi un plašo pazīšanos spēja brālībai piesaistīt simtiem citu ziedotāju [11, 30–32].

1869. gadā brālība izveidoja plašu darbības programmu. Tajā bija paredzētas šādas aktivitātes: 1) materiāli atbalstīt trūcīgos draudzes locekļus, 2) izveidot draudzes skolu, nodrošināt to ar nepieciešamajām telpām, mācību līdzekļiem un bērnu uzturu, 3) palīdzēt draudzes bāreņiem pēc skolas beigšanas turpināt studijas augstākās izglītības iestādēs vai arī apgūt kādu derīgu amatu, 4) mudināt ticīgos centīgi apmeklēt savu dievnamu un palīdzēt trūcīgajiem draudzes locekļiem, tiem, kas dzīvoja tālu, atrast mājvietu tuvāk baznīcai, 5) nodrošināt pareizticībā ieinteresētos citticībniekus ar katehēzes stundām un attiecīgo reliģisko literatūru, 6) rūpēties par draudzes garīgo kalpotāju pienācīgiem dzīves apstākļiem, 7) uzlabot baznīcas interjeru, 8) uzturēt kārtībā draudzes kapsētu [11, 21–22]. Bija noteikts, ka par brālības biedru var kļūt jebkura pilngadību sasniegusi pareizticīga persona, kura izteikusi šādu vēlēšanos un ir gatava maksāt 3 rubļus gadā. Brālību pārvaldīja padome 5 locekļu sastāvā. Tie katru gadu no jauna tika pārvēlēti biedru kopsapulcē [11, 25–28].

Kuldīgas Pokrova brālības darbības pirmā gadadiena 1870. gadā tika izmantota, lai parādītu, ka pareizticīgo draudzēm ir spēcīgs atbalsts citās Krievijas guberņās. Svētkus svinēja svētdienā, kurā bija paredzēts sprediķot latviešu valodā, tādēļ baznīcā bija sanākuši ne tikai pareizticīgo draudzes locekļi, bet arī citām konfesijām piederīgie vietējie iedzīvotāji, kas vēlējās noklausīties A. Gobiņa sprediķi [7, 1–8]. Savā uzrunā garīdznieks teica:

“Tad jūs redzat, esot vienotībā ar Svēto Baznīcu un krievu troni, nepagāja pat ne gads, kad Dieva mīlestība sasniedza mūsu trūkumu, žēlsirdīga roka bagātīgi pildīja mūsu baznīcu, trūkcūciņus un skolu. Mūsu baznīca tagad ir pilna ar tādām lietām, kuras mums pat sapņos nerādījās. Un, ja toreiz (pirms sākusi darboties brālība – K.A.) mūsu skolai un nabagiem nebija ne graša, tad tagad ir simtiem rubļu.” [11, 38]

Tālākajā uzrunā Kuldīgas draudzes gans aicināja latviešus neticēt apmelojumiem, ko par krievu tautu un tās ticību izplata Krievijas ienaidnieki, un “no tās darbiem pazīt, cik labs ir krievu cilvēks, cik patiesa un dzīva viņā ir Kristus ticība.” [11, 39] A. Gobiņš novēlēja ticīgajiem “no sirds iemīlēt krievu tautu un meklēt ar to vienību ticībā un garā” [11, 39].

Kuldīgas brālības izvērstās aktivitātes tiešām bija iespaidīgas. 1870. gada atskaitē Svētās Sinodes oberprokurors Dmitrijs Tolstojs (*Дмитрий Андреевич Толстой*, 1865–1880) rakstīja:

“Kuldīgas pareizticīgo draudzes brālībā ir 215 locekļi, tās kapitāls – 6000 rubļu. 1869. gadā brālība uzsākusi mūra baznīcas celtniecību, kuras īstenošanai 1000 rubļus ziedojuši arī cara ģimenes locekļi. Visus pārējos baznīcas celtniecības izdevumus (K.A. – projektu, materiālus, strādnieku algu) sedzis Pēterburgas goda pilsonis, tirgotājs I. Smirnovs (*И.И. Смирнов*). Viņš arī piešķīris līdzekļus draudzes skolai. 1870. gadā par brālības līdzekļiem tajā bez maksas varēja skoloties 21 no 37 trūcīgajiem pareizticīgo bērniem.” [5, 33–34]

Jāatzīst, ka visi šie panākumi tika sasniegti, galvenokārt pateicoties dāsnajiem mecenātiem no Pēterburgas. Tomēr ziedotāji vēlējās būt pārliecināti, ka līdzekļi tiks rūpīgi pārvaldīti un godprātīgi izlietoti. Tādēļ jau 1870. gadā Kuldīgas brālības kopsapulce nolēma veikt izmaiņas statūtos, lai izveidotu divus goda amatus un izceltu īpaši svarīgus ziedotājus: brālības goda aizgādņus (*почетный попечитель*) un goda biedrs (*почетный член*) [7, 10].

1870. gada 28. novembrī Rīgas un Jelgavas bīskaps Venjamins (*Вениамин*, pasaulīgais vārds *Василий Матвеевич Карелин*, 1822–1874, Rīgas un Jelgavas bīskaps 1867–1874) apstiprināja jauno brālības nolikumu. Tajā bija vairāki būtiski papildinājumi. Pirmais – biedru dalījums pēc viņu līdzdalības pakāpes, otrais – iedibinātas aizgādības institūcijas (*попечительство*). Līdz ar šīm izmaiņām tika panākts, ka personām, kas ziedojušas nozīmīgākas naudas summas vai arī sniegušas īpašu palīdzību pareizticības stiprināšanai Kurzemē, biedrības kopsapulcē bija 3 balsis. Savukārt personas, kuras vienā ziedojuma reizē iemaksājušas vismaz 60 rubļu, kļuva par brālības mūža biedriem, kam kopsapulcē bija 2 balsis [10, 7; 10]. Daudz skaidrāk tika reglamentēta arī līdzekļu uzglabāšanas un izlietošanas kārtība. Piemēram, mūža biedru iemaksātie ziedojumi brālībai bija jānogulda kā neaizskarams kapitāls, no kura drīkst lietot tikai procentus. Tika stingri noteikta arī naudas līdzekļu uzglabāšanas vieta un par to atbildīgās personas [10, 8; 16].

Saskaņā ar jauno nolikumu brālības aizgādņu kopa jeb aizgādība darbojās Pēterburgā. Tā sastāvēja no priekšsēdētāja un 6 locekļiem (3 locekļus ievēlēja Pēterburgā, 3 – Kuldīgā). Kopa sanāca reizi mēnesī. Tieši tās locekļi bija tie, kuri pieņēma lēmumus, kas bija saistīti ar brālības darbību: līdzekļu ieguldījumiem, baznīcas un citu draudzes ēku celtniecību, garīgo kalpotāju atalgojumu, draudzes skolas darbību. Savukārt Kuldīgā darbojās brālības padome, kuras locekļi bija tikai lēmumu izpildītāji. Uz savu roku viņi varēja rīkoties tikai īpašos gadījumos, taču arī tad, ja par to nekavējoties tika informēti Pēterburgas aizgādņi [10, 9–10].

Pateicoties Pēterburgas biedru dāsnajiem ziedojumiem, 1870. gadā draudzes skolā darbā tika pieņemti 2 skolotāji (iepriekš bērnus mācīja draudzes gana A. Gobiņa sieva) [3, 5]. Skolā uzņēma trūcīgo vecāku bērnus un bāreņus. Daļai no viņiem brālība sedza mācību izdevumus un uzturu. Draudzes skolā bērniem mācīja ticības mācību, krievu, latviešu un baznīcslāvu valodu, aritmētikas pamatus, Krievijas vēsturi (stāstos) un ģeogrāfiju, rokdarbus un citas zemniekiem noderīgas prasmes [10, 6]. Zīmīgs fakts, ka 1881. gadā, kad šī skola nonāca Izglītības ministrijas pakļautībā un tika pārveidota par divklasīgo skolu, tika likvidēta bērnu pansija, kurā līdz tam bija iespējams mitināties 40 bērniem. Šī rīcība tika pamatota ar to, ka trūcīgo vecāku bērni, kas bija padzīvojuši labākos apstākļos nekā savās tēva mājās, vairs nevēlas atgriezties dzimtajā vietā, bet cenšas rast iespēju pārcelties uz Iekškrieviju labākas un vieglākas dzīves meklējumos [3, 9].

Lai uzlabotu Kurzemes pareizticīgo latviešu materiālo stāvokli, imperators Aleksandrs II (*Александр II Николаевич*, 1818–1881) 1870. gada 23. aprīlī nodeva brālības vajadzībām 76 desetīnas zemes Kuldīgas apriņķa Velzenes (*Вельзене*) pusmuižā, kur bija paredzēts ierīkot krievu tipa ciematu (*русский поселок*). Tur pēc Iekškrievijas tipveida ēku parauga tika uzbūvētas 3 lielas mājas. Katrā no tām varēja dzīvot 4 ģimenes. Viena mazāka ēka bija paredzēta vienai ģimenei. Trūcīgākie draudzes locekļi te varēja apmesties uz dzīvi kā īrnieki. Lai palīdzētu viņiem uzsākt saimniekošanu, tika piešķirts ne tikai naudas pabalsts, bet arī darbarīki un mājlopi. Tas bija bezprocentu aizdevums, ko varēja atdot ilgākā laika posmā. Sakarā ar to, ka ciemata ierīkošanā aktīvi piedalījās imperatora Nikolaja I (*Николай I Павлович*, 1796–1855) mazmeita Jevgēnija (*Светлейшая княжна Евгения Максимилиановна Романовская*, герцогиня *Лейхтенбергская*, в замужестве принцесса *Ольденбургская*, 1845–1925), pēc brālības lūguma 1872. gadā ciemats tika nosaukts labdares vārdā par “Jevgeņijevku” (*Евгениевка*) [3, 6].

1871. gada jūnijā ciematā apmetās 11 ģimenes. Tā organizētāji bija iecerējuši, ka tiks izveidota bāreņu patversme, kurā šie bērni tiks audzināti pareizticīgā garā. Pilngadību sasniegušos jauniešus bija paredzēts mudināt, lai viņi dibinātu pareizticīgo ģimenes un tās būtu “pareizticības sēkla” Kurzēmē. Lai šāds kodols veidotos, jauniešiem bija jādod iespēja mitināties “Jevgeņijevkā” un saņemt brālības atbalstu [11, 74–76; 8, 5].

Tomēr šī ciemata idejas realizācija bija lemta pilnīgai neveiksmei, tā nedeва gaidītos rezultātus. Kā to 1877. gadā konstatēja Kuldīgas brālības īpašā komisija, kas iepazinās ar ciemata iedzīvotāju norēķiniem par piešķirto zemi un naudas līdzekļiem, lielākā daļa īrnieku nepildīja savas finansiālās

saistības vai arī iemaksāja tikainiecīgu daļu no tā, kas bija paredzēts. Saimniekošana nevedās, jo zemniekiem nebija vajadzīgo zemes kopšanas iemaņu, tādēļ iegūtā raža bija neliela. Netika sagādāta barība lopiem. Turklāt izrādījās, ka lielākā daļa ciemata iedzīvotāju ne tikai neprata saimniekot, bet arī nevēlīgi izturējās pret viņiem piešķirto inventāru. Komisija atzina, ka piešķirtā nauda bija izniekota, jo iepriekš tie bija strādājuši tikai kā algādži, saimniekot viņiem nekad nebija nācies. Tas viss un nepietiekama ciemata iedzīvotāju darbības kontrole noveda brālību pie nopietnām finansiālām problēmām. Bija skaidrs, ka ar šādu saimniekošanu ciemats brālībai ne tikai nepalīdz uzturēt patversmi, bet pat nes zaudējumus. Tika nolemts noslēgtos līgumus pārskatīt un pārņemt saimniekošanu stingrākā pašas brālības kontrolē [4, 1–18].

Viens no Kuldīgas Pokrova brālības uzplaukuma posmiem ir saistāms ar 1876. gada 17. aprīli, kad imperatora Aleksandra II sieva Marija Aleksandrovna (*Мария Александровна*, 1824–1880) pārņēma to savā personīgā aizgādībā [3, 6]. Tas pamudināja daudzus zemāko kārtu pārstāvjus – sīkpilsoņus un zemniekus – iestāties brālībā. Turklāt pēc 1876. gada brālības biedri bija ne tikai Pēterburgas un Baltijas guberņas, bet arī Maskavas, Novgorodas, Volodgodskas, Permas un Astrahaņas iedzīvotāji. Kostromā un Varšavā, kur bija daudz brālības atbalstītāju, tika izveidotas pat atsevišķas nodaļas [3, 7].

Nobeigumā var secināt, ka Kuldīgas Pokrova pareizticīgo brālības aktivitātes iekļāvās 19. gs. otrajai pusei raksturīgajā biedrošanās un savstarpējās palīdzības kustībā. Tās darbības panākumu pamatā bija atsevišķu personu aizrautīga un nesavtīga rīcība, proti, latviešu pareizticīgā garīdznieka A. Gobiņa iniciatīva, Pēterburgas goda pilsoņa G. Jevstignejeva atbalsts un plašie kontakti, visbeidzot – cara ģimenes locekļu personīga iesaiste. Visu šo iemeslu dēļ Kuldīgas pareizticīgie saņēma dāsnu atbalstu no daudzām citām impērijas guberņām. Tas ļāva Kuldīgā uzcelt un iekārtot greznu pareizticīgo baznīcu, draudzes skolu, finansiāli atbalstīt trūcīgo bērnu izglītošanu, palīdzēt nabagiem un iegūt zemi pareizticīgo ciemata izveidei. Neskatoties uz vērienīgajiem panākumiem, kas tika sasniegti, galvenokārt pateicoties goda biedriem un aizgādņiem Pēterburgā, ne visas brālības aktivitātes var vērtēt kā izdevušās. Neveiksmju galvenais cēlonis bija Kuldīgas un Aizputes apriņķa pareizticīgo “patērējoša” attieksme, kas sakņojās viņu izglītības un saimniekošanas pieredzes trūkumā. Tādēļ brālība nespēja piesaistīt pietiekami daudz līdzekļu, lai ilgtermiņā pati spētu segt savus izdevumus. Lai gan Kuldīgas Pokrova pareizticīgo brālība palīdzēja nostiprināt pareizticīgo piesaisti savai draudzei, tomēr tā neizraisīja luterāņos vēlmi mainīt savu konfesionālo piederību un pieslēties cara ticībai.

Avoti

Nepublicētie avoti

1. Рукописный отдел Научного архива Института истории материальной культуры Российской Академии наук в Санкт-Петербурге, ф. 4, оп. 1, д. 943 (Описание Тальсенской церкви, ея прихода, школ, кладбищ, местностей в церковно-историческом и археологическом отношении, топографическом, этнографическом, бытовом, военном-вообще историческом. 24.02.1896.), 24 л.

Publicētie avoti

2. *Гольдингенского православного Покровского братства в пользу братского детского приюта в Гольдинген.* Санкт-Петербург, 1873. 22 с.
3. Евреинов В., сост. *Очерк о деятельности Гольдингенского православного Покровского братства (1869–1882).* Санкт-Петербург, 1907. 11 с.
4. *Журнал Комиссии, состоящего под Высочайшим покровительством Ея Императорского Величества государыни императрицы, Гольдингенского православного Покровского братства, по рассмотрению положения крестьян арендаторов Братской земли и заключенных с ними контрактов.* [Санкт-Петербург], 1877. 18 с.
5. *Извлечение из Всеподданнейшего отчета графа Д. Толстаго по ведомости православного исповедания за 1870 год.* Санкт-Петербург, 1871. 125 с.
6. «Обозрение епархии Преосвященным Арсением, Епископом Рижским и Митавским в 1889 году.» *Рижские епархиальные ведомости*, 1889, №. 3: 84–92.
7. *Отчет Гольдингенского православного Покровского братства за 1869 год.* Санкт-Петербург, 1869. 14 с.
8. *Отчет Гольдингенского православного Покровского братства за время с 1-го октября 1870 по 1-е октября 1871 г.* Санкт-Петербург, 1871. 22 с.
9. *Первое десятилетие деятельности Прибалтийского Православного братства с 22 сентября 1882 по 22 сентября 1892. Краткий обзор.* Санкт-Петербург, 1893. 30 с.
10. *Устав Гольдингенского православного Покровского братства.* (Утв. 28 ноября 1870 г.) Санкт-Петербург, 1870. 20 с.
11. Ян А.И., сост. *Историческая записка о Гольдингенском православном братстве.* Санкт-Петербург, 1874. 83 с.

Summary

The Orthodox Brotherhood of Kuldīga (Goldingen) in Search for Benefactors (1869–1882)

The network of Orthodox parishes in Courland appeared in the middle of the 19th century. Kuldīga's (*Goldingen*) Orthodox parish was established in 1851. Originally it was supposed to serve the ecclesiastical needs of believers from Kuldīga and Aizpute (*Hasenpoth*) districts. Historically, since the Reformation, this region had been under the domination of Ev. Lutheran Church. Orthodox priests faced several problems serving in the area where the Ev. Lutheran pastors had a profound influence. The first Orthodox parishes faced a negative attitude of the local inhabitants, as well as the financial problems.

The aim of the paper is to characterize one of the most active Brotherhoods of Courland – Kuldīga's Orthodox Brotherhood (*Гольдингенское Покровское православное братство*) from 1869 until 1882. After 1882, it was united with the Baltic Christ Saviour Brotherhood (*Прибалтийское братство Христа Спасителя/ Спасское братство*) and transformed into Baltic Orthodox Brotherhood (*Прибалтийское православное братство*).

The paper analyzes the activities of the Brotherhood of Kuldīga: money acquisition, ways of financial activity in general, and its efficiency. The background questions of the current study is: whether and which activities of Orthodox Church stimulated the Lutherans to convert into Orthodoxy.

Ilga Apine

Latviešu zinātnieku pirmā pēckara paaudze (uz zinātnieku atmiņu pamata)

Līdztekus pētījumiem par zinātnisko iestāžu un augstskolu attīstību padomju režīma apstākļos (*LVU vēsture*, 1999; *Filoloģijas un mākslas zinātnes*, 2009 u.c.) parādās arī pašu zinātnieku rakstītās atmiņas. Pēdējie gadi (2009–2010) bijuši ražīgi. Publicētas 69 emeritēto (galvenokārt dabas zinātņu un eksakto nozaru) zinātnieku atmiņas, intervēti 20 vēsturnieki un filozofi. Kopumā vairāk nekā 100 zinātnieki un augstskolu mācību spēki ir vērtējuši savu dzīvi zinātnē. Tā ir pirmās pēckara paaudzes kolektīvā atmiņa. Avots ir unikāls, jo unikāls pats laikmets. Par daudzām tā norisēm var neatrast nekādu ziņu dokumentos, un arī paši dokumenti var būt falsificēti. Tieši atmiņas palīdz labāk izgaismot atmosfēru sabiedrībā, cilvēku savstarpējās attiecības un attiecības ar varu.

Sociāli demogrāfisko portretējumu jāsāk ar šīs zinātnieku grupas vecuma robežām. Centrā ir dzimušie aptuveni desmit gadu laikā: no 1925. līdz 1935. gadam, kaut arī atmiņu autoru vidū ir gan vecāki, gan jaunāki cilvēki. Bērnība un jaunība viņiem iekrīt K. Ulmaņa laikā un kara gados. Augstskolās un drīz arī zinātnē šī paaudze ienāk tūlīt pēc kara un spiesta iekļauties sev pilnīgi sveša režīma diktētajos noteikumos. Sociālā vide, no kuras galvenokārt nāk šī paaudze, – Latvijas lauki. Tie bija ne tikai zemnieki, laucinieki, bet arī mazpilsētu iedzīvotāji. Pamanāma gan ir arī neliela rīdzinieku grupa (I. Lazovskis, J. Volkolakovs u.c.). Izteikti pilsētnieki ir arī Krievijas latvieši. Vēsturnieks M. Vestermanis, kurš bija sācis studēt tūlīt pēc kara, lakoniski raksturo studentu vidi vēstures fakultātē: “latviešu meitenes no laukiem” [5, 34]. Pamanāma ir Latgale – vispirms studentu sastāvā, vēlāk arī zinātnē, īpaši humanitārajās nozarēs. Droši vien bezmaksas izglītība pavēra ceļu uz akadēmisko izglītību arī tai tautas daļai, kas citādi paliktu lauku sētā.

Šāda sociāla vide nodrošināja latviešu īpatsvara noturīgumu – vispirms jau studējošo sastāvā, vēlāk arī akadēmiskajā vidē. 1960. gadā Latvijas Valsts universitātes studējošo vidū bija 75,7% latviešu un 16% krievu [4, 263]. Dažādās Latvijas augstskolās šī proporcija atšķīrās. Daudzi no šīs paaudzes bija gan pirmie inteliģenti, gan pirmie rīdzinieki savā dzimtā. Mācījušies un ieguvuši specialitāti 20. gs. 40. gados, viņi ienāca zinātnē 50. gados un maksimāli sevi apliecināja 60.–70. gados (arī vēl 80. gados). Zinātnieku aktivitāte apsīka 90. gadu sākumā zinātnes sabrukuma laikā.

Pirmās pēckara zinātnieku paaudzes biogrāfijas atspoguļo latviešu tautas piedzīvoto 20. gadsimtā. Daudzas ģimenes cietušas no padomju režīma represijām. Tipiska tā laika situācija: kamēr jaunieši Rīgā studē, vecāki 1949. gada martā tiek izsūtīti. Mediķis Ernests Gaudiņš stāsta, ka vecākus no Kuldīgas izsūtīja uz Sibīriju un arī pats Ernests bijis izsūtāmo sarakstā [8, 104].

No šīs paaudzes leģionā pabija nedaudzi. Ja būtu iepriekšējo gadu gājumu jaunieši, aina būtu citāda. Mediķis Nikolajs Skuja gan dabūja dienēt 19. ie-roču SS divīzijā, gan nokļuva filtrācijas nometnē un pēcāk arī ogļu raktuvēs, tomēr, par spīti visam, vēlāk spēja sevi apliecināt zinātnē [8, 373].

Tās pašas paaudzes pārstāvji dienējuši Sarkanajā armijā. Biologs Arturs Mauriņš piemin savus “četrus armijas un frontes gadus” [8, 204]. Savukārt Arturu Antoniju iesauca armijā jau pēc kara [8, 25].

Daži atmiņu autori uzsver, ka nākuši no kreisi orientētām latviešu aprindām. Mikrobioloģe Aina Muceniece piemin ģimenes locekļus, kas bijuši “Piektā gada buntavnieki” [8, 239]. Lauksaimnieks Antons Skromanis bērnībā bijis ar vecākiem Salaspils nometnē [6, 358]. Biologs Pēteris Ozoliņš 90. gadu sākumā sevi pieteicis kā LSDSP vecbiedrs [8, 271].

Jāpiemin arī Krievijas latviešu grupa. Bērnība tiem pagājusi ārpus Latvijas, bet pēc kara arī viņi sākuši studēt Latvijas augstskolās. Nošauto vecāku bērniem Staļina laikā bija ļoti ierobežotas iespējas karjeras attīstībai. To izjuta ķīmiķis Bruno Puriņš, vēsturnieks Aleksandrs Drīzulis, mehāniķis Leonīds Apinis u.c. Taču situācija mainījās pēc Staļina nāves un personības kulta atmaskošanas. 1950. gadu beigās viņi vairs nebija “nepareizo” biogrāfiju nesēji un kļuva pieprasīti vadošajos amatos. Šķietamais raibums biogrāfijās paaudzi nesašķēla. Nevienš neizcēla savu piederību kādai latviešu grupai. Zinātne visus vienoja.

Pirmā pēckara paaudze ienāca zinātnē vakuuma apstākļos, ko radīja latviešu inteliģences masveida došanās trimdā. Zināms, ka trimdā devās 380 LVU mācību spēki, bet pašā universitātē – galvenajā zinātnes darbinieku kalvē (tā apvienoja visas nozares, ieskaitot medicīnu un tehniskās nozares) – bija palikuši 30 profesori [4, 155]. Sevišķi satraucošs stāvoklis bija radies medicīnā. Ernests Gaudiņš liecina, ka Liepājas slimnīcā palika “viens šefķirurgs” un “tris studenti aprūpē” [8, 204]. Oftalmoloģe Guna Dambīte novērojusi, ka vienubrīd Latvijā praktizējuši tikai pieci acu ārsti [8, 99]. Pauls Stradiņš bija iecelts 13 amatos vienlaicīgi, jo nebija mediķu, lai sāktu funkcionēt katedras un nozares [4, 143].

Līdzīgs stāvoklis bija arī humanitārajās nozarēs. Vēsturnieks Pēteris Krupņikovs intervijā atzīst, ka LVU vēstures fakultāte pēc kara burtiski nīkuļoja

[5, 27], jo emigrācijā bija devušies visi korifeji: A. Švābe, A. Tentelis, E. Dunsdorfs u.c. Lai nebūtu jāuztic lekciju lasīšana tikai asistentiem, īslaicīgi no Maskavas tika aicināti vieslektori, kā, piemēram, akadēmiķe Anna Pankratova u.c.

Tomēr bija arī zinātnes nozares, kas nebija tik lielā mērā iztukšotas. Akadēmiķis J. Stradiņš sarunā ar raksta autori atzina, ka ķīmiku vairākums (varbūt 70%) bija palikuši Latvijā.

Šādos apstākļos akadēmisko iestāžu vadītāji bija spiesti izmantot vecos zinātniekus, kas bija palikuši no Ulmaņa laika, kaut arī tiem neuzticējās – modri viņiem sekoja un pamazām arī atstūma. Pirmajos gados pēc kara augstskolu katedrās kāpa P. Dāle, G. Ramans, J. Endzelīns, P. Galenieks u.c. Lektoru pieaicināšana no citām PSRS augstskolām nekļuva masveidīga, jo nopietns šķērslis tolaik bija krievu valodas nezināšana studentu vidū. Atlika vienīgā iespēja: aspirantūras plaša izmantošana un absolventu ātra ievirzīšana akadēmiskajā darbā.

Pēckara paaudzes ātrā izaugsme un straujā virzīšanās pa karjeras kāpnēm ir viņu dzīves raksturīga iezīme, protams, ar vienu būtisku piebildi – ja pietiekami “pareiza” un “tīra” bija cilvēka biogrāfija. Par to, kā “tīra” biogrāfija pavēra ceļu uz amatiem, savās atmiņās dalās Veronika Kanāle [5, 13–15]. Daudzu atmiņu autori paši ar izbrīnu atskatās uz savu dzīvi zinātnē. Veterinārārst Igors Afanasjevs atceras, cik ātri pēc Lauksaimniecības akadēmijas beigšanas viņam likts lasīt mācību kursus studentiem. Pēc trim četriem gadiem viņš kļuva par katedras vadītāju [8, 12–13]. Mikrobioloģe Aina Muceniece stāsta, ka, institūta direktora Augusta Kirhenšteina mudināta un atbalstīta, strauji kāpusi pa karjeras kāpnēm: no laborantes par vecāko laboranti un drīz vien nozīmēta jau par institūta zinātnisko sekretāri [8, 243]. Lai arī ātri auguši karjerā, viņi nebija gadījuma cilvēki zinātnē: Igors Afanasjevs vadīja katedru 21 gadu, bet Aina Muceniece 24 gadus bija laboratorijas vadītāja, kur pētīja vēža viroterapiju.

Paaudzes ātrā izaugsme bija dzīves diktēta nepieciešamība. Aicināti un skubināti, šie cilvēki atsaucās un ar savu dzīvi zinātnē pierādīja, ka tāds arī bija viņu acinājums. 1950. gados Latvijā vairs nebija vakuuma zinātnē. Sāka darboties jaunā latviešu zinātnieku plejāde, kurai varam pieskaitīt daudzus: J. Eiduku, E. Gudrenieci, M. un V. Beķerus, S. Hilleru, R. Kukaini, J. Stradiņu, I. Lazovski u.c. Šai paaudzei pieder ekonomisti P. Guļāns un P. Dzērve, vēsturinieki P. Laizāns, J. Ruberts, S. Ziemeļis, filologi E. Soida, M. Rudzīte, E. Kokare.

Zinātnes attīstībai PSRS pēckara gados pievērsa liela uzmanība. Kā daudzās citās jomās, arī šajā liela nozīme bija pūliņiem panākt un pārspēt

kapitālistiskās valstis. Latvijā pēc kara pat nav ieturēta pauze: 1946. gada februārī nodibināta Zinātņu akadēmija ar 16 institūtiem. Pirmo akadēmiķu vidū ir J. Endzelīns, P. Stradiņš, P. Nomalis, P. Lejiņš (viņš kļuva arī par pirmo prezidentu). Latvijas Universitātes regulārās zinātniskās sesijas notiek jau kopš 1945. gada. Ar lasījumiem uzstājas vecie zinātnieki, kam jau ir zināmas iestrādes zinātnē un kas spēj iepazīstināt citus ar saviem sasniegumiem: G. Vanags, P. Galenieks, J. Endzelīns, G. Ramanis.

Latvijas zinātnes attīstības smagums turpmāk bija jāuzņemas jaunajai paaudzei. Tās nopelnīs ir Latvijas zinātnes virsotnes 20. gadsimtā, tikai ar vienu precizējumu: humanitārās zinātnes savas virsotnes sasniedza pirmskara periodā – ar J. Endzelīnu baltu filoloģijā, ar F. Baložu, A. Švābes, A. Spekkes un citu pētījumiem Latvijas vēsturē. Padomju režīma diktētie ideoloģiskie rāmji un jau gatavo shēmu žņauģi ierobežoja humanitāro zinātņu iespējas brīvi attīstīties.

Eksaktās un dabaszinātnes Latvijā tieši padomju gados piedzīvoja savu triumfu. Strauji attīstījās ķīmija, medicīna, bioloģija (ar tās atzariem mikro-bioloģiju un biotehnoloģiju), fizikas dažādi virzieni, elektronika u.c. Latvijas institūtos un laboratorijās tika radīti jauni preparāti, kuri rada pielietojumu medicīnā un veterinārijā. Latvijas zinātniskajiem centriem izveidojās cieši sakari ar līdzīgiem centriem PSRS. Dažas nozares koordinēja tieši Latvijas zinātnieki, tāpēc te iznāca vissavienības mēroga žurnāli koksnes ķīmijā, magnētiskajā hidrodinamikā, automatizācijas un skaitļošanas jautājumos.

Mūsdienās rada pretrunīgu attieksmi tas, ka dažu nozaru attīstību finansēja no PSRS militāri rūpnieciskā kompleksa līdzekļiem. Saņemtais finansējums ļāva celt institūtu un laboratoriju korpusus Kleistos un Salaspilī, kur 1961. gadā sāka funkcionēt atomreaktors. Tapa lieliski aprīkota bioloģijas eksperimentālā bāze Krustpils ielā. Kļuva iespējams atbalstīt arī tādas zinātnes nozares, kurām nebija nekāda sakara ar PSRS militārajiem plāniem, – Latvijas folkloristiku, latviešu valodniecību u.c. Zinātnieku skaits Latvijā 1980. gadu sākumā sasniedza 12 400 [7, 60].

Jāpiemin viens gadījums, ko atceras profesors Juris Žagars. Latvijas Universitātes Fizikas un matemātikas fakultātes studenti Māris Ābele un Kazimirs Lapuška jau savos diplomdarbos pievērsās satelītu fotografēšanas tehnoloģijām. Vēlāk viņi arī izgudroja satelītu fotokameru, ko izgatavoja Rīgas Optiski mehāniskajā rūpniecā. Viņu izgudrotā ierīce bija unikāla visā pasaulē un ilgstoši izmantota. “Zvaigžņu karu programmās Rīgas zinātnieki bija topā visā PSRS” [1, 40]. Kā uz to raudzīties šodien? Kaunēties vai varbūt tomēr lepoties ar Latvijas zinātnieku sasniegto augsto līmeni, kas ieguva atzinību pasaulē?

Taču vai var runāt par zinātnes augsto līmeni, ja padomju režīma laikā dzelzs priekšvara dēļ iztrūka plaši zinātniski kontakti? Precīzāk, tie tika veidoti caur Maskavu. Plašie sakari ar PSRS zinātniskajiem centriem (un Latvijas zinātnieki savās atmiņās par to raksta) jau deva lielāku piekļuvi starptautiskajai informācijai. Svarīgi bija pierādīt savu augsto profesionālo līmeni Maskavas centros, lai tiktu zinātnieku delegācijās, kas brauca uz starptautiskiem kongresiem. Latvijas zinātniekiem tas izdevās, piemēram, Mārtiņš Beķeris jau kā akadēmiķis PSRS delegācijas sastāvā 1970. gados brauca uz starptautiskajiem forumiem un tika pie līgumdarbiem Amerikā un Dānijā [8, 70–71]. Līdzīgā veidā oftalmoloģe Guna Dambīte, izmantojot sakarus ar akadēmiķa V. Filatova centru, brauca uz ārzemju konferencēm. Arī Mikrobioloģijas institūta zinātnieces Rita Kukaine un Aina Muceniece bija starptautisko projektu dalībnieces [8, 160]. Kardiologs Jānis Volkolakovs atceras, ka vienā delegācijā uz Amerikas forumu tika viņš un slavenais Nikolajs Amosovs no Kijevas, bet visi pārējie dalībnieki bija maskavieši [8, 441]. Galu galā Latvijas zinātniekiem izveidojās sakari ar 50 valstu zinātniskajiem centriem.

Grūtāk bija nodibināt starptautiskus sakarus humanitāro zinātņu pārstāvjiem. 1970. gados tas kļuva iespējams, piemēram, vēsturniekam Pēterim Krupņikovam izdevās izveidot vēsturisku pētījumu virzienu “Vācija – Baltija”. Tas paredzēja regulārus pētnieciskus sakarus ar vēsturniekiem, dalību konferencēs un publikācijās. Nav šaubu, ka šis projekts ievērojami paplašināja arī vēstures nodaļas studentu redzesloku [5, 31–32].

Savās atmiņās zinātnieki piemin arī tā laika politisko režīmu. Formālā puse prasīja, lai vadošie zinātnieki būtu arī komunistiskās partijas biedri, citādi grūti bija ieņemt kādu amatu. Kompartijā bija daudzi: 1959. gadā Zinātņu akadēmijas personālā 24,8 % bija partijas biedri, Latvijas Universitātē vēl vairāk – 34,4 % [7, 51–52]. Ideoloģisko spiedienu un uzraudzību izjuta visi. Mediķis Ernests Gaudiņš atceras, kā saasinājās situācija 1959. gadā ar “Berklava lietu”, kam sekoja “tīrīšana” no latviešiem dažādu līmeņu darba vietās [8, 106]. Lauksaimniecības speciālists Jānis Latvietis stāsta, kā bijis spiests aizstāvēties pret laikraksta “Pravda” pastāvīgā korespondenta Ilmāra Īverta nekompetentajiem uzbrukumiem [8, 171].

Daudz lielāku atkarību no režīma uzspiestajiem ideoloģiskajiem rāmjiem nācās izjust humanitāro zinātņu pārstāvjiem, sevišķi vēsturniekiem, kurus arī dēvēja par ideoloģiskās frontes dalībniekiem un “raustīja” visvairāk. Sevišķi smaga bija pirmā pēckara desmitgade. M. Vestermanis raksta, ka visi no kaut kā baidījušies un par “mutes palaišanu varēja nonākt arī cietumā”. Pēc represiju viļņa 1949. gada pavasarī fakultāte bijusi kā paralizēta [5, 35, 38].

Kā studenti un pasniedzēji spēja izturēt šādu uzraudzību un nepārtrauktu spiedienu no augšas? Ar laiku viņi iemācījās oficiālā vidē norunāt labi zināmas rituālas formulas, rakstīt absolūti formālas atskaites, noslēpt savus patiesos uzskatus. Kā pareizi secina pētnieks Kaspars Zellis, t.s. stagnācijas periodā formālisms triumfēja [5, 269–270]. Bija arī jāiemācās, aizstāvoties pret dogmatikiem, likt lietā viņu pašu ieroci – citātus no Marksa un Ļeņina. Piemēram, lieti noderēja Ļeņina pazīstamais izteiciens par lielvalstiskā šovinisma briesmām vienā no viņa pēdējiem darbiem “Jautājums par tautībām vai par “autonomizāciju””.

Daudz ko nozīmēja mikroklimats šaurākā vidē – katedrā, laboratorijā. Filozofijas nodaļā brīnumainā kārtā tika uzturēts brīvdomāšanas un uzdrīkstēšanās gars. To nodrošināja augsti kvalificēti mācību spēki – P. Laizāns, A. Milts, O. Vilnīte u.c. Tā laika filozofijas students Juris Rozenvalds stāsta, ka gaisotne nodaļā bija pārstēdzoši brīva [5, 79], tāpēc uz četriem gadiem 1984. gadā bija pārtraukta jaunu studentu uzņemšana.

Zinātnieku vidū nebija pieņemta pārāk liela sabiedriskā aktivitāte. Attiecības ar režīmu varētu raksturot kā atturīgi rezervētas. Taču nebija arī aktīvās pretestības režīmam. Padomju Savienības centros disidentisma sociālā vide visbiežāk bija zinātnieki, Latvijā tā nebija. Latvijā disidentisma pazīmes 60.–70. gados visvairāk pamanāmas literātu vidū: Rakstnieku savienībā, Filoloģijas fakultātes Jauno dzejnieku apvienībā u.tml. Latvijas Tautas fronte dzima Rakstnieku savienībā, nevis Zinātņu akadēmijā.

Savu aiziešanu no aktīvā darba daudzi zinātnieki piemin ar rūgtumu, jo pieredzēja sava mūža darba augļu iznīcināšanu 1990. gadu sākumā. Saskaņā ar pasludināto principu, ka Latvijai lielā zinātne vairs nebūs vajadzīga, tika pārtraukts valsts finansējums un notika pāreja uz grantu sistēmu. Reizē ar rūpniecību tika likvidēta pielietojamo zinātņu pētnieciskā bāze, kur varēja tapt inovācijas. Zinātnieku skaits samazinājās septiņas reizes. Arī turpmāk zinātnes politika bija īstermiņa un tuvredzīga.

Tomēr zinātne Latvijā nav mirusi. Dažos tā sauktajos “treknajos gados” ir izdevies iegūt jauno zinātnieku (doktorantu) papildinājumu un atjaunot tehnisko aparāturu [3, 9–12]. Zinātniskais potenciāls ir saglabājies. Tas arī ir apskatītās zinātnieku paaudzes nopelns – 20. gadsimtā radītais zinātnes līmenis un izveidotās zinātnes skolas.

Bibliogrāfija

1. Cīrulis, R. "Satelītu mednieki." *Sestdiena*, 2010. 11.–17. decembris.
2. *Filoloģijas un mākslas zinātnes Latvijas Universitātē (1919–2009)*. Red. A. Cimdiņa. Rīga: [B.i.] 2009.
3. Kas notika un notiek ar Latvijas zinātni." Žurnāla "Nedēļa" specizlaidums *Kas jauns*, 2010. 30. augusts, Nr. 34.
4. *Latvijas Valsts Universitātes vēsture (1940–1990)*. Red., sast. H. Strods. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1999.
5. *Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēsture padomju laikā. Personības. Struktūras. Idejas (1944–1991)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010.
6. Šteimans, J. *Daugavpils augstskolas pedagogi un studenti*. Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2008.
7. Tālberga, I. *Padomju Latvijas zinātniskā inteliģence (1946–1980)*. Rīga: Zinātne, 1982.
8. *Zinātne un mana dzīve*. 1. sējums. 69 emeritēto zinātnieku atmiņas un dzīvesgājums. Atb. par izdevumu R. Kukaine. Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2009.

Summary

**The First Postwar Generation of Latvian Scientists
(on the Basis of Scientists' Memoirs)**

Memoirs as historical sources in the studies of the recent past are used comparatively little. Recently, in 2009 and 2010, about 100 memoirs of the older generation scientists and university professors and lecturers (humanitarians, as well as representatives of natural and technical sciences) about their scholarly life were published. It is a unique source telling about the epoch, some features of which are not recorded in traditional documentary sources. Basically, the 'collective memory' of the generation is at the disposal of a researcher.

The portrait of the first postwar generation of scientists can be made. They were born in about one decade (1925–1935). The children of K. Ulmanis time, they had to study already in the Soviet times. The social environment they had come from was predominantly Latvian countryside. Many of them were the first intellectuals in their families and the first who lived in Riga. Such origin ensured them a firm position in academic environment during the Soviet period. This generation came into science in the conditions of total

intellectual vacuum, because many representatives of the Latvian prewar intelligence had left the country in 1944. The result was rapid growth of the postwar generation and fast progress within the science hierarchy.

In the 1950s, the vacuum had been already filled; the new pleiad of Latvian scientists had grown up. The merit of the generation – the summits that Latvian science had reached in the 20th century, especially in chemistry, biology, medicine, physics, electronics, and other fields of natural and technical sciences. The retirement of this generation from active work was speeded up by the ruin of Latvian science in the beginning of the 1990s.

Ainārs Bambals

LPSR represīvo iestāžu dokumentu īpatnības: salīdzināšanas iespējas ar citiem vēstures avotiem*

Ņemot vērā Latvijas PSR represīvo iestāžu dokumentu specifiku un to izmantošanas iespējas vēstures pētījumos, lietderīgi būtu aplūkot šo avotu salīdzināšanas iespējas ar citu veidu vēstures avotiem: KPFSR Kriminālkodeksu, PSRS (Latvijas PSR) varas struktūru dokumentiem un represēto personu atmiņām. Rakstā aplūkoti daži varas struktūru normatīvie un reglamentējošie dokumenti, kas attiecas uz 1940.–1941. gada krimināllietu, administratīvi izsūtīto personu lietu un pēckara pārbaudes–filtrācijas lietu kopumu.

1940. gada 26. novembrī saskaņā ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrētu Latvijas teritorijā stājās spēkā KPFSR likumdošanas akti, to skaitā KPFSR Kriminālkodekss (1926. gada redakcijā, turpmāk–KK) [14]. Pamatojoties uz šo kodeksu, Latvijas PSR Iekšlietu Tautas Komisariāts varēja represēt Latvijas pilsoņus par viņu darbību pirms Latvijas okupācijas pēc KPFSR likumiem, tam bija noteikts atpakaļejošs spēks. Netika ievērots 1920. gada 11. augustā noslēgtais Latvijas un Krievijas miera līgums, kura 20. pantā bija teikts:

Pēc šī līguma ratifikācijas Krievijas valdība atsvabina Latvijas pilsoņus un Latvijas pilsonības optantus (pilsonības gribētājus), bet Latvijas valdība – Krievijas pilsoņus un Krievijas optantus, kā militārās, tā civilās kārtas, no sodiem visām politiskām un disciplinārām lietām. Bet, ja spriedumi šais lietās vēl nav taisīti, tad viņu iztiesāšana izbeidzama. [13, 204]

Komunistiskais totalitārais režīms šīs starptautiskās vienošanās ignorēja. Latvijas pilsoņi bez pašu piekrišanas tika pasludināti par PSRS pilsoņiem, pret kuriem vērsās padomju represīvais aparāts. KPFSR KK šīm represijām kalpoja par piesegu.

Būtiski svarīgi ir KPFSR KK Sevišķās daļas pirmajā nodaļā “Valsts noziegumi” iekļautie “Kontrevolucionārie noziegumi” (58. pants) un “PSRS sevišķi bīstamie noziegumi pret pārvaldības kārtību” (59. pants) [12, 23–33]. KPFSR KK 58.–13. pants paredzēja kriminālsodu personām par viņu darbību pirms 1917. gada revolūcijas vai arī pilsoņu kara gados:

Par aktīvu darbību vai aktīvu cīņu pret strādnieku šķiru un revolucionāro kustību, kas piekopta atbildīgā vai slepenā (aģentūras) amatā cariskajā iekārtā

* Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

vai pie kontrrevolucionārajām valdībām pilsoņu kara posmā noteikti šā kodeksa 58–2 pantā norādītie drošības līdzekļi (augstākais – nošaušana, zemākais – brīvības atņemšana uz laiku, ne mazāku par trim gadiem) [12, 2–27].

1940.–1941. gadā Latvijā tas nozīmēja vēršanos ar visu KPFSR KK bardzību pret tiem Latvijas iedzīvotājiem, kas ieņēma vadošus amatus Krievijas impērijas pastāvēšanas laikā. Pietiekams pamats šo personu arestam bija dienests N. Judepiča, A. Kolčaka, P. Vrangeļa u.c. baltās kustības armijās Krievijas pilsoņu kara laikā, arī P. Bermonta–Avalova armijā vai kņaza Līvena vienībā. Tas bija padomju tiesu prakses fenomens, ka krimināltiesības tika balstītas uz strādnieku un zemnieku valsts aizsardzības pret kontrrevolucionāriem elementiem principa, kas pasludināja nesamierināmo cīņu pret revolūcijas ienaidniekiem [24, 497]. Latvijā šī likuma norma tika piemērota, neskatoties uz to, ka Padomju Savienībā jau 1927. gada 2. novembrī sakarā ar Oktobra revolūcijas 10. gadadienu bija pieņemts PSRS Centrālās Izpildu Komitejas un Tautas Komisāru Padomes lēmums par to pilsoņu amnestiju, kas pastrādājuši kontrrevolucionārus noziegumus līdz 1923. gadam.

KK 58–1 pants paredzēja sodu par dzimtenes nodevību, t.i., nodarījumiem, ko veikuši PSRS pilsoņi, kaitējot PSRS militārajam spēkam, valsts neatkarībai vai teritorijas neaizskaramībai. Augstākais paredzētais soda mērs – nošaušana, konfiscējot visu mantu, zemākais – brīvības atņemšana uz 10 gadiem. Piemēram, 1941. gadā “par Strādnieku un Zemnieku Sarkanās armijas kaujas spēju graušānu [за подрыв боевой мощи РККА]” apcietinātas un izsūtītas Daugavpils prostitūtas tika sodītas ar salīdzinoši nelieliem sodiem, piemērojot 58–2 pantā paredzētos sociālās aizsardzības līdzekļus, t.i., “brīvības atņemšanu uz laiku, ne mazāku par trim gadiem”, pretēji KK 58–1 panta bardzībai.

Ļoti svarīga ir panta 58–1v otrās daļas piemērošana apcietināto personu ģimenes locekļu izsūtīšanai, kur cita starpā teikts:

Pārējiem nodevēja pilngadīgajiem ģimenes locekļiem, kas nozieguma izdarīšanas brīdī dzīvojuši ar viņu kopā vai atradušies viņa apgādībā, atņemamas vēlēšanu tiesības un viņi izsūtāmi uz attālākiem Sibīrijas rajoniem uz pieciem gadiem [24, 497].

Latvijas gadījumā – represēto vecāku bērnus izsūtīja uz Sibīriju.

KK 58–1d pants paredzēja sodu militārpersonām par zināmās nodevības neziņošanu (brīvības atņemšana uz 10 gadiem) [12, 23]. Pavisam laikā līdz 1940. gada 5. augustam bija apcietinātas 184 personas, augustā apcietināja vēl 300 personas; vēl nezināmu lielu skaitu personu apcietināja līdz KPFSR KK spēkā stāšanās brīdim [16, 136–137]. Krievijas armijas un Latvijas armijas

ģenerālim Lāčplēša Kara ordeņa kavalierim K. Gopperam, kuru Latvijas PSR IeTK darbinieki apcietināja 1940. gada 20. septembrī (vēl pirms KPFSR KK stāšanas spēkā) un par viņa “vēsturisko pagātni” uzrādīja apsūdzību pēc KK 58–2, 58–4, 58–10, 58–11 un 58–13 punktiem. Baltijas Sevišķā kara apgabala Kara tribunāls 1941. gada 18. janvārī ģenerālim K. Gopperam pēc “noziegumu kopības” saskaņā ar viņa “izdarītajiem noziegumiem” piesprieda augstāko soda mēru – nošaušanu. K. Gopperu nošāva 1941. gada 25. martā. 1992. gada 12. februārī Latvijas Republikas Augstākā tiesa ar LR 1990. gada 3. augusta likumu “Par nelikumīgi represēto personu rehabilitāciju” K. Gopperu rehabilitēja, nesaskatot viņa nodarījumā nozieguma sastāvu [2, 91].

1941. gada Latvijas PSR IeTK/VDTK krimināllietu īpatnība ir tā, ka tajās esošajos apcietināšanas lēmumos, lēmumos par apsūdzības uzrādīšanu un apsūdzības rakstos dominē valsts drošības operatīvo darbinieku un izmeklētāju rakstītais, kvalificēts kā “pretpadomju aģitācija un propaganda” (KK 58–10–I daļas), “piedalīšanās kontrrevolucionārā organizācijā” (KK 58–11), un attiecināts uz personām, kas darbojušās Aizsargu organizācijā, Latvijas armijā, policijā, robežapsardzībā [3; 4; 5], studentu korporācijās, Latviešu biedrībā, skautu, gaidu un mazpulku organizācijās, sporta klubos un biedrībās u.c. Tātad KK 58. pantā paredzētās kvalifikācijas “darbība kontrrevolucionārā organizācijā” un “pretpadomju aģitācija un propaganda” tika attiecinātas uz visām tām personām, kas Latvijas Republikā (1918–1940) bija darbojušās profesionālajās, reliģiskajās vai vaļasprieka organizācijās, pēc principa: “ja vien persona ir kādas organizācijas biedrs”. Latvijā pirms okupācijas darbojās ļoti daudz biedrību un organizāciju, tāpēc valsts drošības darbiniekiem nebija grūti formulēt šādas apsūdzības. Ja personas “noziedzīgā” darbība bija piekritīga attiecīgam KK 58. panta punktam, tā tika sodīta ar brīvības atņemšanu no 8 līdz 10 gadiem (ar vai bez mantas konfiskācijas) un tiesību atņemšanu uz laiku no 3 līdz 5 gadiem. Jāpiebilst, ka bija gadījumi, kvalificējot “nozieguma” sastāvu un smagumu, tika piespriests augstākais soda mērs – nošaušana [6; 7].

Gadījumos, ja apcietināto personu krimināllietas izskatīja kara tribunāli slēgtajās tiesu sēdēs (piemēram, Staļingradas garnizona kara tribunāls 1941. gada rudenī), to spriedumos dominēja iepriekšējā izmeklēšanā kvalificētās apsūdzības formulējums [8] – vairumā gadījumu tika piemērots augstākais soda mērs – nošaušana [9; 10].

Apcietināto personu uzskati un nodomi tika kvalificēti kā reāli pastrādāti noziegumi [skat. 21, 74–75], pret kuriem vērsās ar visu KPFSR KK 58. pantā ietverto sodu bardzību.

Latvijas PSR 1940.–1941. gada IeTK/VDTK krimināllietu, administratīvi izsūtīto personu lietu, kā arī pēckara filtrācijas lietu dokumentu salīdzināšanas iespējas ar PSRS (Latvijas PSR) varas struktūru dokumentiem ir ierobežotas. No vienas puses, Latvijas arhīvos nav atrodami, bet Krievijā vēl arvien nav pieejami PSRS galveno varas struktūru – PSKP CK, PSRS AP Prezidijs un PSRS TKP – direktīvie nolēmumi par masu represiju uzsākšanu Latvijā 1941. gadā (atšķirībā no 1949. gada masu deportācijas), uz kuru pamata tika ierosinātas Latvijas PSR IeTK/VDTK krimināllietas un administratīvi izsūtīto personu lietas [18, 24]. Lai gan Krievijā pēdējā laikā izdoti daudzi dokumentu krājumi par represijām, tie ir visai selektīvi, turklāt direktīvie lēmumi vēl aizvien nav *atslepenoti*.

No otras puses, pētnieku rīcībā esošie dokumenti apliecina masu deportācijas sagatavošanas un norises gaitu. Pārsvārā tie ir PSRS IeTK/VDTK izcelsmes dokumenti (lēmumu projekti, norādījumi, instrukcijas, direktīvas, ziņojumi u.c.).

Kārtību, kādā 1941. gada 14. jūnijā Latvijā apcietināmas un izsūtāmas padomju varai bīstamas personas, noteica virkne svarīgu PSRS IeTK/VDTK lēmumu, direktīvu un instrukciju, kuru pilns teksts Latvijā esošajos dokumentu krājumos [16, 143–154] un publikācijās [17, 6–19] ir atveidots fragmentāri, nepilnīgi vai pārveidoti [19, 2–3; 23, 130; 22, 214]. Pieminama ir PSRS valsts drošības tautas komisāra vietnieka I. Serova 1939. gada 11. oktobri parakstītā pilnīgi slepenā “Instrukcija par operācijas veikšanas kārtību, lai no Lietuvas, Latvijas un Igaunijas izsūtītu pretpadomju elementus” [16, 146–151; 20, 32–35]. Tajā ir noteikta detalizēta personu apcietināšanas, ģimenes locekļu nošķiršanas, konvojēšanas un ešelonos iekraušanas kārtība.

1941. gada jūnijā PSRS IeTK sagatavotais “No Lietuvas, Latvijas, Igaunijas un Moldāvijas PSR izsūtāmo speckontingentu pārsūtīšanas, izvietojšanas un darbā iekārtošanas plāns” [16, 143–145], ko 1941. gada 14. jūnijā parakstīja PSRS iekšlietu tautas komisārs L. Berija, ir galvenais dokuments, uz kura pamata tika īstenota 1941. gada 14. jūnija deportācija [18, 25]. Šis plāns paredzēja Latvijā apcietinātus ģimeņu galvas, kopskaitā 5770 cilvēkus, sākotnēji nometināt Juhnovas nometnē; 1180 nosūtīt uz meža darbiem Beltbaltlagā; 6850 no Latvijas izsūtāmos ģimeņu locekļus nometināt Krasnojarskas novadā. Bija paredzēta augšminēto personu konvojēšana, nometināšana, ēdināšana, ka arī operācijas pasākumu tehniskais nodrošinājums [16, 143–145]. Bez augšminētajiem direktīvajiem dokumentiem, pastāvēja virkne speciālu PSRS IeTK/VDTK instrukciju ešelonu priekšniekiem, konvoju priekšniekiem, nometinājuma vietu komandantiem u.c. [17, 13–20].

Avotpētniekiem vēl mazāk zināmi ir PSRS IeTK un IeM direktīvie dokumenti par pārbaudes–filtrācijas nometņu darbību. Valsts arhīva fondu dokumentos atrodamai to atreferējumi vai pārstāstījumi [1, 347–348]. Zināmu ieskatu padomju valsts drošības orgānu darbībā Otrā pasaules kara noslēguma posmā var sniegt Krievijā iznākušais dokumentu krājums par PSRS IeTK/VDTK, IeM, VDM un SMERŠ (saīsinājums no “Смерть шпионам!” [“Nāvi spiegiem!”] – virknes pretizlūkošanas iestāžu nosaukums Padomju Savienībā Otrā pasaules kara gados – A.B.) speciālo nometņu darbību Vācijā laika posmā no 1945. gada līdz 1950. gadam [25, 5–8, 349–366].

Svarīga avotu grupa, ar ko būtu salīdzināmi Latvijas PSR IeTK/VDTK 1940.–1941. gada krimināllietu, administratīvi izsūtīto personu lietu un pēckara pārbaudes–filtrācijas lietu dokumenti, ir represēto atmiņas. Tām piemīt virkne trūkumu (pirmām kārtām, subjektīvisms), tomēr tās atklāj vairākus notikumu aspektus, piemēram, par sadzīves apstākļiem apcietinājumā un izsūtījumā, un var ienest pētījumā jaunas nianšes. Atmiņu salīdzināšana ar dokumentiem ir būtiska tajos gadījumos, kad nepieciešama vēsturiskā rekonstrukcija, minējumu vai hipotēžu pārbaude, jo nereti represīvo iestāžu dokumentu teksts, arī atstarpes starp teksta rindām uzdod pētniekam virkni jautājumu.

Piemēram, par virsnieku apcietināšanu 195. strēlnieku pulkā atceras Noriļlagu pārcietušais bijušais Latvijas armijas, vēlāk 24. teritoriālā korpusa virsleitnants V. Veldre:

.. šajā pašā momentā aizmugurē pienākušie komandieri iesprauda pa trīs pistoļu stobrus mums pakausī un starp lāpstīnām, .. kaut kāda pretošanās bija pilnīgi bezcerīga.... Tika atņemts viss, kas katram tanī momentā atradās kabatās, pat kabatas lakatiņi pārceļoja krievu kabatās... viss tika nolaupīts. [15, 17; 11]

Tāpat pētniekam ir būtiski noskaidrot, kādos apstākļos ir tapuši apsūdzētās personas pratināšanas protokoli krimināllietā (nav noslēpums, ka daudzos gadījumos pratināšanas laikā ir notikusi fiziska vai morāla iespaidošana). Piemēram, protokolā fiksēts, ka pratināšana sākta plkst. 14.45, pabeigta plkst. 24.00, t.i., ilgusi 9(!) stundas, bet protokols uzrakstīts uz dažām lapām, zem teksta redzams krecelīgs pratinātās personas paraksts...

No virsleitnanta V. Veldres atmiņām:

[..] “Dodiet tulku”. Šāda atbilde tā satracināja šo sadistu, ka viņš uzsāka savu “gailēna” deju ap mani, papildinot to ar sitieniem ar nagana rokturi pa kakla rajonu un kāju spērieniem, kur pagadās ... es nemitīgi atkārtāju “dodiet tulku”... tas beidzās ar to, ka nakts vidū tiku aizvests uz baraku ar gūtiem zilumiem gan kakla rajonā, gan uz ciskām. [15, 47–48]

Šādos gadījumos, ja vien iespējams salīdzināt krimināllietā esošos pratīnāšanas protokolos rakstīto ar atmiņām, dažādu avotu informācijas tiešā salīdzināšana var sniegt atbildes uz neskaidriem jautājumiem, un avoti, tēlaini izsakoties, sāk runāt.

Avoti un literatūra

1. Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 290. f. (LPSR Augstākā Padome), 1. apr., 109. l. (Sarakste ar LPSR VDM un milicijas pārvaldi valsts īpašuma izlaupišanas un sūdzību jautājumos (1953), 347.–348. lp.
2. LVA, 1986. f. (Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem notiesāto personu krimināllietas), 1. apr., 7516. l. (K. Goppera lieta), 91. lp.
3. LVA, 1986. f., 1. apr., 42977. l. (V. Lejiņa un vēl 4 personu krimināllietā).
4. LVA, 1986. f., 2. apr., P-3597. l. (A. Klungsta un vēl 12 personu krimināllietā).
5. LVA, 1986. f., 2. apr., P-3237. l. (V. Liepiņa krimināllietā).
6. LVA, 1986. f., 1. apr., 44772. l. (N. Priediša krimināllietā).
7. LVA, 1986. f., 2. apr., P-9317. l. (P. Bluža krimināllietā).
8. LVA, 1986. f., 1. apr., 25682. l. (P. Strasburga un vēl 3 personu krimināllietā).
9. LVA, 1986. f., 1. apr., 25681. l. (L. Salas un vēl 5 personu krimināllietā).
10. LVA, 1986. f., 2. apr., P-5792. l. (K. Sproģa krimināllietā).
11. LVA, 1986. f., 2. apr., P-2846. l. (V. Veldres krimināllietā).
12. KPFSR Kriminālkodekss. Ar grozījumiem līdz 1940. gada 15. novembrim. Rīga: Latvijas PSR Tieslietu Tautas komisariāta izdevums, 1940. 184 lpp.
13. Likums par mieru ar Krieviju. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*. 1919.–1921.–1920. Nr. 7. 204. lpp.
14. LPSR Augstākās Padomes Prezidija Ziņotājs. 1940. gada 26. novembris.
15. Veldres, V. atmiņas (A. Bambala privātais arhīvs).
16. *Okupācijas varu politika Latvijā (1939–1991). Dokumentu krājums*. Sag. Latvijas Valsts arhīvs. Rīga: Nordik, 1999. 136.–137. lpp.
17. Riekstiņš J. 1941. gada 14. jūnija deportācija Latvijā.” Grām.: *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Rīga: Nordik, 2001. 9.–25. lpp.
18. Riekstiņš J. “1941. gada 14. jūnija deportācija Latvijā”. Grām.: *1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci. Starptautiskās konferences materiāli 2001. gada 12.–13. jūnijs, Rīga. (LVK raksti, 6. sēj.)*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 21.–34. lpp.

19. Spridzāns, B. "Tā sākās Latvijas iedzīvotāju masveida represijas. Represēto saraksts. 1941." *Latvijas Arhīvi. Pielikums*, 1996, Nr. 1.: 2.–3.
20. *Via dolorosa: Staļinisma upuru liecības*. Sast. A. Līce. Rīga: Liesma, 1990. 32.–35. lpp.
21. Vilciņš, T. *Skolu jaunatne nacionālajā cīņā (1940–1941)*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 1997. 74.–75. lpp.
22. Бугай Н. «О депортации народов из Прибалтики в 40–50-е годы.» *Молодая гвардия*, 1993, № 4, с. 214.
23. Гурьянов А. «Масштабы депортации населения вглубь СССР в мае-июне 1941 г.» *Даугава*, 1997, № 3 (203), с. 130.
24. Росси Ж. *Справочник по ГУЛАГу*. Ч. 2. Москва: Просвет, 1991. 548 с.
25. *Специальные лагеря НКВД/МВД СССР в Германии 1945–1950 гг. Сборник документов и статей*. Под. ред. С.В. Мироненко, отв. состав. Ю.Г. Орлова. Москва: РОССПЭН, 2001. 376 с.

Summary

Peculiar Features of the Documents of the Latvian SSR Repressive Institutions: Comparison with Other Historical Records

Nowadays, due to the progress made by historical research, the complex machinery of Stalin's repressions, including mass deportation in 1941, is well-known in the main. However, there are definite historical aspects that should be studied in detail; for this purpose, an in-depth study of historical records is quite topical. This paper deals with some specific features of the documentary records of the repressive institutions of the Latvian Soviet Socialist Republic; a certain attention is also paid to comparison of information provided by the above-mentioned records with data that can be extracted from other (alternative) historical records, e.g., Criminal Code of the Russian Soviet Federative Socialist Republic (1926), documents of the Communist Party and state institutions of the Latvian SSR, as well as memoirs of the victims of the Soviet repressions. This comparison makes it possible to reveal previously unknown historical facts and details related to mass deportations performed by the Soviet totalitarian regime.

Tatjana Bartele

Krievu aktieru biedrības darbība Latvijā (1925–1939)

Pagājušā gadsimta 20.–30. gados kā viena no krievu organizācijām Latvijā darbojās Krievu aktieru biedrība. Savu darbu tā sāka 1925. gadā. Ir labi saglabāties biedrības arhīvs, kurš satur 9 lietas. Tajās ietverti biedrības statūti, biedrības pilnsapulču un tās valdes sēžu protokoli, sarakste ar Krievu Nacionālās apvienības valdi, ar Rīgas pilsētas valdes priekšsēdētāju un prefektūru, uzskaites grāmatas, Krievu drāmas teātra aktieru anketas un fotogrāfijas. Tas viss deva iespēju izveidot īsu biedrības darbības apskatu.

Biedrības izveides iniciatori bija Krievu drāmas teātra aktieri J. Bunčuks (*E.O. Бур-Бунчук*, 1895–1968), J. Ridbergs (*E.O. Рюдберг-Бланкеништейн*, 1897–?), L. Štengele (*Л.А. Штенгеле-Таршис*, 1891–1958), J. de Būrs (*Ю.Л. де Бур*, 1887–1949(?)) un V. Ņikitins (*В.И. Лаздан-Никитин*, 1878–?) [1, 4. l., 2. lp.]. Biedrības statūtus izstrādāja V. Čengeri (*В.Л. Ченгери*, 1888–?) [1, 6. l., 259. lp.], kurš vēlāk kļuva par aktīvu tās locekli. Rīgas Apgabaltiesa statūtus apstiprināja 1925. gada 28. oktobrī [1, 4. l., 15. lp.]. Krievu aktieru biedrības Latvijā dibināšanas sapulce notika 20. novembrī. Visiem 49 klātesošajiem piedāvāja iestāties biedrībā. Viņi to arī izdarīja [1, 4. l., 2. lp.]. Bez jau minētajiem sapucē piedalījās A. Astarovs (*А.С. Астаров-Юккиль*, 1890–1956), N. Barabanovs (*Н.С. Барабанов*, 1890–1970), I. Bulatovs (*И.Ф. Булатов*, 1869–1947), A. Grišins (*А.И. Гришин*, 1880–?), J. Jurovskis (*Ю.И. Юровский*, 1894–1959), A. Vedrinska (*М.А. Ведринская*, 1888–1948), L. Ostrouhovs (*Л.С. Остроухов*, 1869(?)–?), M. Zackois (*М. Зацкой*), J. Žihareva (*Е. Жихарева*) u.c. [1, 4. l., 6. lp.].

Jaunās biedrības vairākums strādāja Krievu drāmas teātrī, līdz ar to izstājās no Teātra mākslas biedrības (*Театрально-художественное общество*), kurā līdz tam sastāvēja. Tajā, pēc viņu domām, “nebija kultūras darba” [1, 4. l., 16. lp.].

Biedrības biedru vidū bija Latvijas Republikas, citu valstu pilsoņi, kā arī cilvēki bez pilsonības. Daudzi no viņiem anketā ailē “pavalstniecība” rakstīja: krievs, bijušais Krievijas pavalstnieks, krievu, Tautu savienība, “Nansena pase” [1, 9. l.]. Vairākums aktieru Rīgā bija nokļuvuši 20. gadu sākumā. Tie bija gan atgriezušies no bēgļu gaitām rīdzinieki, gan arī emigranti, kurus pa visu pasauli izkļiedēja revolucionārie notikumi Krievijā. Ģeogrāfisko vietu uzskaitījums, no kurienes viņi ieradās Rīgā, ir visai plašs: Maskava, Sanktpēterburga, Rēvele, Pleskava, Kazaņa, Harkova, Novočerkaska, Donas apga-

bals, Odesa, Simferopole, Prāga, Ļubļina, Sofija, Parīze, Berlīne, Konstantinopole.

Neraugoties uz vārdu “krievu” biedrības nosaukumā, tās biedri bija dažādu tautību pārstāvji, strādāja ne tikai Krievu drāmas teātrī, bet arī latviešu, vācu, poļu un ebreju teātros. Tā L. Štengele vienlaikus bija kā Krievu drāmas teātra, tā arī Latvijas Nacionālā teātra aktrise. I. Barščevska (*И.С. Барщевская-Бертенева*) strādāja Ebreju teātrī, V. Čengeri nodibināja un vadīja Poļu teātri (1, 6. l, 194., 259. lp.). Arī statūti noteica, ka par biedriem varēja kļūt “drāmas, operas, operetes un baleta aktieri, kā arī visas personas, kuru dienesta vai sabiedriskā darbība saskaras ar teātri, ne jaunākas par 18 gadiem, bez nacionālajiem ierobežojumiem” [1, 1. l., 3. lp.].

Biedrības mērķis bija veicināt visu krievu skatuves aktieru, kuri dzīvoja Latvijas Republikā, apvienošanos, rūpes par savu biedru materiālā, kultūras un tiesiskā stāvokļa uzlabošanos, kā arī dalība krievu teātra Latvijā uzturēšanā un tā interešu aizsardzībā. Organizatori cerēja, ka varēs iesaistīt “šai darbā visu krievu iedzīvotāju grupu” [1, 1. l., 2. lp.]. Galvenais ziņotājs dibināšanas sapulcē J. de Būrs arī izteica cerību, ka “pie tāda viendabīga biedrības biedru sastāva, kādu paredz tās statūti”, šie mērķi būs viegli sasniedzami [1, 4. l., 5. lp.].

Par biedrības valdes priekšsēdētājiem tika ievēlēti A. Grišins (1925–1926 un 1927–1931), K. Ņezlobins (*К.Н. Незлобин*) (1926–1927), R. Ungerns (*Р.А. Унгерн*) (1931–1934) un I. Bulatovs (kopš 1934. gada līdz biedrības pastāvēšanas beigām) [1, 4. l., 29. lp.; 3. l., 13., 16., 43. lp.].

Biedrība aktīvi ķērās pie savu plānu īstenošanas. Jau pirmajā pastāvēšanas gadā tā kļuva par Krievu nacionālās savienības, Krievu nacionālās apvienības, Krievu apgaismības biedrības, biedrības “Krievu kultūras diena” kolektīvo locekli. Tā uzturēja sakarus arī ar citām Rīgas sabiedriskajām organizācijām. To vidū var atzīmēt Krievu tirdzniecības-rūpniecības kalpotāju palīdzības biedrību, Rīgas Labdarības biedrību, krievu trūcīgo aprūpes reliģiozās (galvenokārt – pareizticīgās) un studentu organizācijas. Tika uzturēti sakari arī citu, pirmām kārtām latviešu, teātru aktieriem. Biedrības darbības sākums tika atzīmēts ar saviesīgu pasākumu, kura mērķis bija vienot “lielās” (t.i., profesionālās) skatuves krievu un latviešu aktierus [1, 4. l., 28. lp.; 5. l., 13., 14., 22., 36., 37., 39., 57., 83. lp.; 2. l., 1., 2., 5. lp.].

Biedrība piedalījās kolēģu godināšanā neatkarīgi no tā, kurā teātrī viņi strādāja. Biedrība piedalījās Nacionālā teātra aktiera Ernesta Feldmaņa, kurš 30. gados strādāja arī Daugavpilī, jubilejas atzīmēšanā, Nacionālā teātra aktiera Teodora Lāča 25 gadu radošas darbības atzīmēšanā, A. Mierlauka un J. Skaidrites jubilejās, Poļu teātra 5 darbības gadu jubilejā [1, 3. l., 4., 33.,

53., 78. *lp.*; 2. *l.*, 9. *lp.*]. 1938. gadā biedrība piedalījās uz Latviju atbraukušā Nobela prēmijas laureāta literatūrā I. Buņina (*Иван Алексеевич Бунин*, 1870–1953) godināšanā [1, 3. *l.*, 73. *lp.*]. J. Jurovskis kļuva par iniciatoru sadarbībai ar Gruzīnu biedrību [1, 4. *l.*, 156. *lp.*]. 1927. gadā kopēju pasākumu organizēšanu ierosināja Vācu dramatisko aktieru biedrība. Krievu aktieru biedrība ne tikai piekrita kopīga “vakara” sarīkošanai, bet uzsvēra, ka tā jau sen domā par latviešu, vācu un krievu teātru aktieru apvienošanu [1, 5. *l.*, 47. *lp.*; 6. *l.*, 86. *lp.*].

1927. gadā, kad tika izveidota Krievu drāmas teātra glābšanas no bankrota Garantu biedrība, tajā iestājās un 500 Ls, kas toreiz bija ievērojama summa, iemaksāja arī Krievu aktieru biedrība [1, 4. *l.*, 35. *lp.*]. Garantu biedrībā personīgi iestājās N. Barabanovs, A. Grišins un L. Ostrouhovs [2, 17].

1929. gadā biedrībā tika apspriesta “latviešu un [nacionālo] mazākumu aprindās” izskanējusi ideja par “Vislatvijas profesionālās aktieru savienības” radīšanu [1, 2. *l.*, 69.–71. *lp.*], kura gan tā arī netika realizēta.

Uzturot sakarus ar “cunftes” kolēģiem, piedaloties sabiedriskajā darbībā, biedrība nebija iesaistīta politikā. Atbildot uz Krievu nacionālās apvienības valdes aicinājumu “piedalīties Rīgas pilsētas domes vēlēšanu kampaņā” [1, 5. *l.*, 44., 45., 48., 74., 77. *lp.*], biedrības valde uzsvēra, ka tā ir profesionāla aktieru organizācija un tāpēc “nekad nav piedalījusies valsts politiskajā dzīvē un nedarīs to arī turpmāk” [1., 2. *l.*, 53. *lp.*].

Kas attiecas uz biedrības pamatmērķu sasniegšanu, stāvoklis bija sarežģīts. Jau 1926. gada pavasarī, kā liecina pilnsapulču protokoli, biedrība sadūrās ar daudzām grūtībām. Tās materiālo stāvokli vispirms noteica ienākumi no lieliem pasākumiem, taču to sarīkošanu kavēja savu telpu trūkums. Bieži no biedrības neatkarīgu apstākļu dēļ nācās mainīt jau izsludinātu “vakaru” datumus [1, 4. *l.*, 35. *lp.*].

Jau pirmie divi darba gadi parādīja, ka radošais komponents biedrības darbībā neieņem to vietu, uz kādu cerēja tās dibinātāji. Biedrība, pēc tās valdes priekšsēdētāja R. Ungerna vārdiem, “pārtapusi par krājaizdevu kasi Krievu drāmas teātra aktieriem, un [...] tikai šai jomā tās biedri saskata lietderību” [1, 4. *l.*, 101. *lp.*]. Viņš divreiz – 1927. un 1931. gadā – piedāvāja reformēt biedrību, tai skaitā “nodalīties” no Krievu drāmas teātra, dzīvojot savu dzīvi, nodibināt savu klubu, iesaistīt biedrībā ne tikai Krievu drāmas teātra, bet arī citus Latvijā dzīvojošos krievu aktierus [1, 4. *l.*, 44., 101. *lp.*].

Ar ko nodarbojās biedrība, rāda tabula, kurā atspoguļoti visi biedrības valdes sēdēs apspriestie jautājumi.

1. tabula.

Valdes sēdēs izskatītie jautājumi

Gadi	“Vakaru”, izrāžu, tīkšanās sarīkošana	Sakari ar citām biedrībām	Biedrības biedru vasaras atpūta	Palīdzība vecākiem aktieriem, slimības pabalsti u. tml.	Biedru naudas nomaksa, aizdevumi, parādi	Darba organizācijas jautājumi	Iesniegumi par iestāšanos un izstāšanos no biedrības	Dalība jubilejās	Biedrības klubs
1925	7	1		3	3	4	3		
1926	21	3	7	6	33	9	7	6	
1927	14	11		8	38	29	6	3	1
1928	8	5	1	2	25	16	3	1	6
1929	7	5	1	3	18	20		3	4
1930	8	4	4		15	13	5	4	1
1931	8	6	7	5	30	11	5	2	2
1932	12	9	7	4	14	27	3	2	2
1933	21	2	5	6	15	23	7	1	
1934	11	5	3	3	27	26	9	3	
1935	8	1	2	5	15	14	10	2	
1936	4	2	2	2	18	10	8		
1937	5	2		2	10	10	5		
1938	4	2		4	12	3	2	2	
1939	3			2	5	7	4	1	
Pavisam	14	58	39	55	248	202	77	27	16
	16,3%	6,7%	4,5%	6,4%	28,7	23,4%	9%	3,1%	1,9%

“Vakaru” un izrāžu rīkošana bija viens no galvenajiem biedrības ienākumu avotiem, tikai pēc tam sekoja biedru naudas un biedru atskaitījumi no ienākumiem par dalību dažādos pasākumos. Nauda tika tērēta aizdevumiem, īpaši vasaras neaktīvās sezonas laikā, materiālai palīdzībai veciem, vairs nestrādājošiem aktieriem, atpūtas nama organizēšanai, citu sabiedrisko organizāciju rīkoto pasākumu atbalstam.

Ailes “Palīdzība vecākiem aktieriem, slimības pabalsti u.tml.”, “Biedru naudas nomaksa, aizdevumi” ieraksti liecina, ka izdevumi pārsniedza ienākumus. Arī “Sakari ar citām biedrībām” prasīja izdevumus, jo parasti tās lūdza Krievu aktieru biedrībai finansiāli atbalstīt kādu pasākumu. Biedrības iekšējās dzīves uzlabošana (aile “Darba organizācijas jautājumi”), kas aizņēma gandrīz ceturto daļu no apspriežamo jautājumu skaita, nevarēja dot nekādus ienākumus.

Var secināt, ka izvirzītos uzdevumus (kā jau minēts, organizatori cerēja uz aktīvu radošo darbību, kura ļautu tās biedriem attīstīt savas radošās spējas un nopelnīt līdzekļus biedrības darbībai) biedrība nespēja pilnā mērā īstenot. Tā, piemēram, neizdevās noorganizēt atpūtas namu biedrības locekļiem. 15 darbības gados vasaras atpūtai tika veltīti 5% valdes sēžu darba laika, bet viss beidzās ar nelielu vasaras pabalstu izsniegšanu. Atpūtas nama izveide prasīja tādus līdzekļus, kādus biedrība nespēja nopelnīt. Nelaime bija arī tā, ka biedri ne vienmēr ievēroja statūtus. Viņi vai nu slēpa, vai mazināja savus ienākumus, nepārskaitot biedrības fondā tai pienākošos līdzekļus. To kontrolēt bija praktiski neiespējami [1, 4. l., 35. lp.].

Praktiski darboties nebija spējīgs biedrības radītais klubs – Krievu aktieru pulciņš, kura uzturēšana arī prasīja līdzekļus. Biedrība pastāvīgi palīdzēja aktrisei N. Teniševai (*Н.П. Тенишева*), maksāja viņai 60 Ls pensiju mēnesī, uzturēja nabagu patversmē slimo aktieri Marīnu (*Марину*), citiem izsniedza ārstēšanās, apbedīšanas u.c. pabalstus. Taču aizdevumus parādnieki atmaksāja tikai daļēji, biedru naudas ienāca neregulāri, biedrības valde bija spiesta parādu atgūšanas problēmu pastāvīgi skatīt savās sēdēs, taču pozitīvu rezultātu nebija. Tāpēc biedrība arī nespēja ieguldīt pietiekami daudz līdzekļu tādos pasākumos, kuri rezultātā varētu nest ievērojamus ienākumus.

Līdzekļu trūkums bija saistīts ne tikai ar daļas biedrības locekļu negodprātību, bet arī ar to, ka aktieri praktiski dzīvoja trūkumā. Vasarā viņi neko nepelnīja vai pelnīja ļoti maz. Krievu drāmas teātris pārdzīvoja ne vienu vien krīzi, ilgstoši atrodoties uz bankrota sliekšņa. Aizdevums vai neatmaksājams pabalsts bieži ļāva tam tik tikko savilkt kopā galus. Tas viss traucēja biedrības darbībai un galu galā bija viens no cēloņiem tās grūtajam stāvoklim 30. gadu beigās.

Biedrības darbu apgrūtināja birokrātijas pieaugums Latvijā. To atspoguļo sarakste par Jaunā gada sagaidīšanu. 1929. gadā biedrība nosūtīja lūgumu atļaut sagaidīt jauno 1930. gadu “*Dancing-Palas*” telpās trim instancēm (Rīgas pilsētas valdei, pilsētas valdes Nodokļu nodaļai un prefektam), savukārt 1936. gadā šo instanču skaits bija jau pieaudzis līdz astoņām [1, 6. l., 111.–113. lp.; 7. l., 8.–16. lp.]. Sagatavojot masu pasākumus, uz Iekšlietu ministrijas Preses nodaļu tika sūtīta informācija, ka teātra izrāžu fragmenti tiks izpildīti latviešu un svešvalodā, bet uzstāšanās krievu valodā nepārsniegs 50% [1, 7. l., 16. lp.].

Zināmas grūtības radīja tas, ka daļa biedrības biedru nebija Latvijas pilsoņi. Biedrības vadībai nācās lūgt pagarināt darba atļaujas tās biedriem “ārzemniekiem” [1, 6. l., 184. lp.]. Lūgumā Rīgas prefektam atļaut svinēt

jauno 1937. gadu bija norādīts, ka muzikālos numurus izpildīs aktieri – Latvijas pilsoņi [1, 6. l., 53. lp.].

Dokumentus par biedrības darbības pārtraukšanu 1939. gadā atrast neizdevās. Taču sakarā ar “Likuma par biedrībām” pieņemšanu 1938. gada februārī biedrībai bija jāiziet pārreģistrācija [1, 3. l., 75. lp.]. Vai tas tika izdarīts – nav skaidrs. Protokoli satur tikai divas frāzes par atkārtotu lūgumu pārreģistrēt biedrību, kā arī statūtu pārtulkošanu valsts valodā un pārdrukāšanu [1, 3. l., 81. lp.]. Var tikai nojaust, ka biedrības darbības izbeigšanās bija saistīta kā ar kopējo situāciju Latvijā 30. gadu beigās, kas neveicināja sabiedrisko darbību, tā arī ar grūtībām, kuras uzkrājās pašas biedrības iekšienē.

Avoti

1. Latvijas Valsts arhīvs, 403. f. (Krievu aktieru biedrība Latvijā), 1. apr. 1.–9. l.
2. *Пятнадцать лет Русского театра в Латвии*. Рига: Издание Общества друзей русского театра в Латвии, 1936.

Summary

Activities of the Society of Russian Actors in Latvia in 1925–1939

The Society of Russian Actors in Latvia was established in Riga in 1925. The actors, who joined the Society, were mostly from the Russian Drama Theatre; however, there were also actors who represented other theatres. The Latvian State Archives store the documents of the Society. All in all, there are nine files: the charter; protocols of meetings of the members with the Board of Directors; correspondence with both the Board of Directors of the Russian National Union of Latvia and the Chairman of the City Council and Prefecture; account books; questionnaires and photographs of the actors of the Russian Drama Theatre.

The documents of the Society have been rarely used. They are in good condition and are of interest to those interested in Russian culture abroad in the aftermath of the Russian Revolution. Many famous Russian actors, whose theatrical career had been launched before the October Revolution (precisely, at the turn of the 20th century), became members of the Society, including A. Grishin, M. Vedrinskaya, J. Iurovsky, R. Iungern, K. Nezlobin, V. Chenger, L. Ostroukhov, A. Astarov, J. Bulatov, N. Baranov, and others. The Society functioned under difficult sociopolitical and financial conditions. Dreams of the founders of the Society to improve financial, cultural, and legal status of the members did not come true.

Didzis Bērziņš, Gita Siliņa

Kara vēstures un mūsdienu sociālās atmiņas pētniecības avots: karavīru dienasgrāmatas

Arvien izteiktāk dažādās humanitāro un sociālo zinātņu disciplīnās iezīmējas kāda kopīga tendence – ar “ikdienas” cilvēku pieredžu starpniecību tiek mēģināts atbildēt uz daudziem ikvienā sabiedrībā būtiskiem jautājumiem, piemēram, kas mēs esam un kāpēc esam tādi, kādi esam? Kādā veidā mūsu pagātne iespaido mūsu tagadni? Kādā veidā mūsu tagadne rada mūsu pagātni? Tiek pārlūkoti līdzšinējie sociālo un humanitāro zinātņu standarti un meklētas jaunas iespējas, ar kuru palīdzību aplūkot sarežģīto mijiedarbību un savstarpējo atkarību sistēmu – cilvēka dzīvi [6, 125–144].

Latvijas Universitātē ir uzsākts pētījums par Latvijas sociālo atmiņu (1. piez.), kura uzdevums ir izsekot tās funkcionēšanai un sociālajai nozīmei. Otrā pasaules kara sociālā atmiņa ir šā pētījuma pirmā posma uzmanības lokā [18, 4–5]. Tā ietvaros top arī projekts “Kara ikdiena, vēsture un sociālā atmiņa” (2. piez.), kura būtība bāzēta karavīru (piecu latviešu un viena Latvijas lietuvieša), Otrās pasaules kara dalībnieku – gan Sarkanās armijas rindās karojošu, gan leģionāru – dienasgrāmatās un to sniegtajā vēstījumā. Šis pētījums tiks veltīts tam, lai fiksētu karavīru dienasgrāmatu, pagātnes liecinieču, nozīmi un to radītās “pēdas” mūsdienu cilvēku sociālajā atmiņā. “Pēdas” ir centrālais saistītājposms [8, 20] starp pagātņi un mūsdienām.

Pētījums ir balstīts ikdienas dzīves vēstures (*history of everyday life*, *Alltagsgeschichte*) pieejā, kuras rašanās pamatā ir lielo teoriju un tradicionālo metodoloģiju nespēja pilnvērtīgi izskaidrot atsevišķus procesus un vēlme “izvest” vēsturi ārā no akadēmiskuma un padarīt par daļu no ikdienas dzīves, kā arī centieni precīzāk, labāk saprast “parasto”, “mazo” cilvēku dzīvi. Ikdienas dzīves vēsturi raksturo pavērsiens no bezpersonisku sociālu procesu atainojuma uz cilvēku pieredžu kvalitatīvu aplūkošanu. Pieejas prioritāte ir subjektīvo nozīmju sociālā vēsture, ar uzsvaru uz pieredzi, nozīmju konstruēšanu, iespējami daudzu pretrunu un neskaidrību atainošanu [9, vii–x].

Tādējādi dažādu vēstures liecību saglabāšana apliecina rūpes par kultūras resursu radīto un atstāto vērtību veidošanu un uzturēšanu, kas savukārt nodrošina “logu”, caur kuru palūkoties uz pagātnes notikumiem. Šis process ir kā atsaucis punkts gan vēsturniekiem, gan sociālo zinātņu pārstāvjiem un viņu skaidrojumam par cilvēku dzīvi, sociālajiem procesiem un to mijiedarbību ar vēstures notikumiem. Pagātnes liecības nodrošina pirmavota (šajā gadījumā

dienasgrāmatu autoru) saskari ar vēstures liecinājumu, tādējādi sagādājot mūsdienu cilvēkiem nepiedzīvotā atklāšanas un atklāsmes avotu. Pagātnes liecību saglabāšana un lietošana ir konkrētā brīdī notiekošs process, ar kura līdzdalību katra paaudze paplašina tās kulturālo atmiņu, izmantojot mijiedarbību ar pagātnes artefaktiem un robežzīmēm [15, 70].

Šai ziņā nozīmīga ir sociologa, sociālās atmiņas koncepta pamatlicēja Morisa Halbvaksa (*Halbwachs*) pieeja, kurš uzsver, ka līdzās kolektīvajai atmiņai pastāv arī atmiņas sociālie ietvari (*frameworks*). Ārpus tiem atmiņa būtībā nav iespējama. Tieši sabiedrība un dažādi tajā notiekošie procesi laiku pa laikam liek cilvēkiem ne vien domās reproducēt agrākos viņu dzīves notikumus, bet arī retušēt, saīsināt vai pilnveidot tos noteiktā veidā [4, 38–51]. Tādējādi, pēc Halbvaksa domām, sociālā atmiņa ir pētāma nevis kā pagātnes iespaids uz tagadni, bet gan kā šodienas dažādu sociālo procesu ietekme uz to, kā un ko mēs atceramies par pagātņi jeb kā pagātnes atspīdums tagadnes gaismā [4, 38]. Līdzīgi arī antropologs Džeimss Verčs (*Wertsch*) sociālo atmiņu raksturo kā aktīvu, izteikti dinamisku procesu, kas tiek mediēts ar tekstuālu resursu palīdzību [17, 179].

Daudzviet pasaulē pievērsta uzmanība individuālās un kolektīvās atmiņas procesiem vēsturē un kultūrā. Tonijs Džads (*Judt*) raksta, ka pirmā pēckara Eiropa tika celta uz apzinātas neatcerēšanās – uz aizmirstāšanas kā dzīvesveida, taču kopš 1989. gada Eiropa tiek veidota uz kompensējoša atceres pārpalikuma: uz institucionalizētas publiskas atcerēšanās kā paša kolektīvās identitātes pamata [2, 916]. Otrā pasaules kara radīto traumu, aizmirstību, aizmirstāšanu izpēte sekmē izpratni. Izpratni par to, kā, kāpēc, kādā veidā pagātnes konflikti turpina mājot mūsdienu cilvēku identitātēs. Jautājumi liek rast nepārtrauktu atmiņas skaidrojumu. Vēsturnieku, literatūrkritiķu, arī sociālo zinātņu pārstāvju spēkos ir atklāt jaunus aspektus vēstures un literatūras attiecību dinamikā un pavērsienos [13, x].

Vēsturniece Vita Zelče raksturo būtisku pēdējo gadu iezīmi – aktīvu pagātnes lietošanu, kas ietver nacionāla un lokāla mēroga rakstītu tematiski dažādu vēsturi. Sākot no akadēmisko institūciju, vēsturnieku grupu radītiem darbiem līdz pat vēstures tēmu iekļaušanai populārāajā kultūrā. Publikācijas, atmiņu stāsti, televīzijas dokumentālās filmas, spēlfilmās, tāpat arī žurnālistu rakstītas ievērojamu un populāru cilvēku biogrāfijas u.tml. Šī iezīme ir kā apliecinājums, ka arī Latvijā ir iestājies Rietumu kultūrai raksturīgais atcerēšanās laikmets [19, 42–54].

Ģermānistikas profesors un vēsturnieks Valters Nollendorfs uzsver, ka nepietiek tikai ar faktiem, kas iegūluši arhīvu dokumentos. Lai aptvertu un izskaidrotu to, kas notika Latvijā Otrā pasaules kara laikā un visā okupācijas laikā, nepietiek ar “lielo” vēsturi. Aiz arhīvu dokumentiem, aiz tajos citētās baismās statistikas, aiz oficiālajiem rīkojumiem un ziņojumiem, aiz oficiālajām personu lietām slēpjas personiski pārdzīvojumi, personiski likteņi. Cilvēks ar savām domām, jūtām, ar savu atmiņu par to, kas noticis ar viņu un kas noticis viņam [12, 382]. Tādēļ dienasgrāmatas, kas rakstītas Otrā pasaules kara laikā, ir kļuvušas par nozīmīgu izpētes avotu un aktuālu pētījumu lauku (3. piez.). Literatūras pētniece Irmela fon der Lūhe (*Lühe*) akcentē kultūrkritiķa Gerharda Nebela (*Nebel*) savulaik teikto, ka ir reģistrēts dienasgrāmatu laikmets. G. Nebels ar šo izteikumu reaģēja uz dienasgrāmatu pārpilnību, kas tikušas apzinātas un publicētas pēc Otrā pasaules kara, un uzsvēra faktu, ka karam “pa pēdām” sekoja karavīru, pretošanās dalībnieku, žurnālistu un dažādu citu cilvēku Otrā pasaules kara laikā piedzīvotā fiksējums [10, 23].

Mūsu pētījumā iesaistītās karavīru Otrā pasaules kara laikā rakstītās dienasgrāmatas – tapušas frontē 1942.–1945. gadā Krievijas, Latvijas un Vācijas teritorijā un šobrīd glabājas Latvijas Valsts arhīvā, Latvijas Okupācijas muzejā un privātajos arhīvos (4. piez.) – uzlūkojam kā iespēju nepastarpināti redzēt karavīru ikdienu, izjūtas, viņu skatījumu uz tā brīža situāciju un salīdzināt šīs dokumentālās liecības ar mūsdienu sociālo atmiņu un tās (tomēr) vilktajām treknajām, nodalošajām līnijām, veidotajiem vispārīgajiem spriedumiem un vienādojošajiem zīmogiem. Dienasgrāmatās ierakstītais ir fiksējis konkrēto brīdi kāda cilvēka skatījumā un ataino to visdažādākās tā dimensijas (5. piez.). Vēstījums, kas rodams šajās liecībās, ir veids, kā aktualizēt kara tematiku mūsdienu sociālajā atmiņā un ļaut lasītājam palūkoties uz tā laika notikumiem to pieredzējušu cilvēku acīm, veidojot citu skatījumu un atmiņu par šo laikposmu.

Dienasgrāmatas kā literatūras žanrs apvieno gan objektīvā fakta realitāti, gan autora rakstura noteikto subjektivitāti, tādejādi radot vērtību – laikmeta liecību. Dienasgrāmatas ir viens no precīzākajiem pašportretiem – selektivitāte un konkrētība raksturo tā izšķirīgo pazīmi – tas ir personīgās dzīves pieraksts [7, 49]. Savukārt lasītājs tiek iesaistīts notikumos, kas tiek aprakstīti, tādejādi gūstot iespēju sekot ikvienai fiksētajai darbībai, arī piedalīties panākumus nesošos brīžos, kā arī tiek pakļauts ciešanu un raīžu mirkļiem. Dienasgrāmata nodod patiesību savam lasītājam un vienlaikus pati kļūst par instrumentu – tās funkcionēšana ir uztverama kā dienasgrāmatas autora skatu punkta atbalss [10, 33].

Šīs dienasgrāmatas, ko rakstījuši karavīri, kas Otrā pasaules kara laikā atradušies abās frontes pusēs, rada precīzu atsevišķu notikumu atmosfēru. Tajās rodamie ieraksti ievēd lasītāju autentiskos pagātnes apstākļu kopumos – fiksēti pārdzīvojumi kaujas laikā, arī pirms un pēc uzlidojumiem, apšaudēm u.tml. Katra dienasgrāmata piedāvā arī spilgtus pārdzīvojuma brīžus lasītājam.

Kārtojot atsevišķu notikumu detaļas, tapuši dažādu karalaika situāciju apraksti, izgaismotas situācijas, cilvēki. Izjūtas, pārdomas, biedru portrets kļūst piešķir ierakstiem dienasgrāmatās emocionālu faktiskuma nokrāsu, liekot lasītājam pārdomāt un salīdzināt ar to informācijas kopumu, kas saistībā ar šo tematu apgūts skolā, lasīts grāmatās, redzēts televīzijā, lasīts presē, dzirdēts ģimenes lokā, ikdienas sarunās ar līdzcilvēkiem utt., respektīvi, ar savu informācijas bagāžu. Šāda pagātnes notikumu pārdomāšana rada iespēju mazināt sabiedrības un vēstures distancētību, rosina kritisko domāšanu, izziņas un izpratnes impulsus. Un ļoti svarīgi – arī jaunus vērtību meklējumus [19, 42–54].

Karavīri – dienasgrāmatu autori – ir bijuši attiecīgo mirkļu dalībnieki un vienlaikus arī vērotāji. Viņu privātie ieraksti ļauj mūsdienu lasītājam saredzēt, sajust, iztēloties karavīru tādu, kāds viņš bija tolaik. Ar dokumenta precizitāti rāda ne tikai sevi, bet arī savus biedrus un pretiniekus, vidi, apstākļus. Pat neliels vienas dienas apraksts sniedz informatīvu un tostarp, kas nav mazsvarīgi, unikālu Otrā pasaules kara notikuma reģistrējumu latviešu karavīra acīm. Savdabīgu priekšstatu par karavīru ikdienu sniedz iespēja saskatīt dominējošās tēmas, turklāt parādās arī tādas, kas teju vienādas visu pētījuma gaitā pārrakstīto dienasgrāmatu autoru ierakstos – uzturs, laika apstākļi, ilgas pēc mājām, tuviniekiem, patriotisms u.c.

Raksturojot Otrā pasaules kara sociālās atmiņas sarežģītību Baltijā, Vita Zelče norāda:

“Atmiņas konfliktus veido Baltijas iedzīvotāju dažādās atmiņas par Otrā pasaules kara noslēgumu. Otrā pasaules kara traģēdiju summa ir liela. Karš piespieda Latvijas iedzīvotājus nostāties vienas vai otras karojošās varas pusē. Tā totālais raksturs faktiski neļāva palikt malā, pilnībā izbēgt no vienas vai otras izvēles. Nav iespējams novilkt līniju starp pareizo un nepareizo, pieļaujamo un nepieļaujamo, jo tā tad par tolaik dzīvojošo cilvēku dzīvības cenu un vērtību. Latvijas iedzīvotāji savā sociālajā atmiņā lielā vai mazākā mērā sevi identificē ar vienā vai otrā pusē karojošo, vienas vai otras puses nogalināto un represēto likteņiem, turklāt ne reti personiskā, savas ģimenes līmenī” [18, 13].

Dienasgrāmata, kas bijusi klāt pagātnē un ir klāt arī tagadnē, ir vīdūtājs laika saskares brīdī, jo tajā ierakstītais attiecīgā brīža notikums

nemainās – nepazūd, vēl vairāk – tam veicams būtisks uzdevums – skaidrot, papildināt, akcentēt mūsdienu dzīves iekšējās un ārējās pārvērtībās radušos tematus. Jo karavīri – dienasgrāmatu autori – ne tikai fiksējuši savu pieredzi Otrā pasaules karā, bet arī caur šo savu redzējumu piedāvā mūsdienu cilvēkiem paskatīties uz spilgtiem pagātnes mirkļiem.

Piezīmes

1. Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” 8. projekts “Latvijas sociālā atmiņa un nacionālā identitāte”. Projekta vadītāja – Vita Zelče, projekta īstenotāji – Laura Ardava, Didzis Bērziņš, Vija Daukšte, Daina Eglīte, Mārtiņš Kaprāns, Klinta Ločmele, Uldis Neiburgs, Ervins Oberlenders, Andrejs Plakans, Olga Procevska, Aija Rozenšteine, Gita Siliņa, Ojārs Skudra, Laura Uzule, Kaspars Zellis.
2. Apakšprojekta “Kara ikdiena, vēsture un sociālā atmiņa” vadītāja – Vita Zelče, projekta īstenotāji – Laura Ardava, Didzis Bērziņš, Uldis Neiburgs, Gita Siliņa.
3. Kā daži no nozīmīgiem un aktuāliem pētījumiem minami: Figes, O. *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia*. New York: Picador, 2007.; Merridale, C. *Ivan's War*. New York: Picador, 2006; Arthur, M. *Forgotten Voices of the Great War*. London: Ebury Press, 2003.
4. Iecerēts publicēt šādas dienasgrāmatas:
Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas jaunākais politvadītājs A.J. Kaunas (dienasgrāmata rakstīta: 1942.30.II–11.IV); Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas sakarnieks Mārtiņš Strazdiņš (dienasgrāmata rakstīta: 1942.12.VII–XI); Sarkanās armijas 201. (vēlāk 43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas jaunākais leitnants Alberts Dāboliņš (1912–1943) (dienasgrāmata rakstīta: 1942.30.I–1943.2.IV); Vācijas Bruņoto spēku 21. latviešu kārtības dienesta bataljona dižkareivis Nikolajs Škute (dienasgrāmata rakstīta 1942.30.III–24.V); Vācijas Bruņoto spēku 2. latviešu ieroču SS brigādes (vēlāk 19. latviešu ieroču SS divīzijas) leitnants Ēriks Jaunkalnetis (1920–1945), (dienasgrāmata rakstīta: 1943.III–1944.18.IX); Ieroču SS kara ziņotāju pulka “Kurt Eggers” 6. latviešu kara ziņotāju rotas kara ziņotājs Juris Zīverts (1920), (dienasgrāmata rakstīta: 1944.IX – 1945. 8.V)
5. Līdz šim Latvijā publicētas šādas Otrajā pasaules kara laikā tapušās dienasgrāmatas: Slaidiņš, R.G. *Kara gaitu dienasgrāmata, 1944–1945*. Rīga: Laiks, 2009; Upmalis, L. *Kara zēna atmiņas. Dienasgrāmata: 1944.18.VIII–1946.13.III* Rīga: N.I.M.S, 2007; Grīnvalds, D. *Kā es redzēju tās lietas: Mana tēva Jāņa Grīnvalda dienasgrāmata, 1940–1945*.

Rīga: Preses nams, 2002; Viksne, R. *Latviešu jūrnieka traģēdija Krievijā. 1941–1942: Friča Spales dienasgrāmata*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999; Ābols, M.Ē. (izd.). *Karavīra dienasgrāmata: Par Latviju* [Harijs Kodols]. Rīga: M.Ē. Ābols. 1992; Raškevics, A. (u.c.). (red.). *Reiz cēlās strēlnieks sarkanais* [Georgs Brožiņš]. Rīga: Liesma, 1965; u. c.

Bibliogrāfija

1. Arthur, M. *Forgotten Voices of the Great War*. London: Ebury Press, 2003.
2. Džads, T. *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. Rīga: Dienas grāmata, 2007.
3. Figs, O. *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia*. New York: Picador, 2007.
4. Halbwachs, M. *On Collective Memory: Edited, Translated, and with an Introduction by Lewis A. Coser*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1992.
5. Jobs, S., Lüdtke, A. *Unsettling History: Archiving and Narrating in Historiography*. Frankfurt: Campus Verlag, 2010.
6. Krūmiņa-Bela, B. "Patība un sociāli kulturālais konteksts." Grām.: Sast. M. Zirnīte. *Spogulis: Latvijas mutvārdu vēsture*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts. Nacionālās mutvārdu vēstures projekts, 2001. 125.–146. lpp.
7. Ķīle, I. "Autobiogrāfiskās atmiņas sociālie līmeņi." Grām.: Sast. R. Ķīlis. *Atmiņa un vēsture*. Rīga: N.I.M.S, 1998. 45.–51. lpp.
8. Ķīlis, R. "Sociālās atmiņas jēdziens." Grām.: Sast. R. Ķīlis. *Atmiņa un vēsture*. Rīga: N.I.M.S, 1998. 16.–29. lpp.
9. Lüdtke, A., ed. *History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton: Princeton University Press, 1995.
10. Lühe, I. "'This Book Does Not Want to Be a Work of Art. This Book Is Truth.' The Diaries of Ruth Andreas-Friedrich". In.: Ed. H. Peitsch, Ch. Burdett, C. Gorrara. *European Memories of the Second World War*. New York: Berghahn Books, 2006/1999. Pp. 23–35.
11. Merridale, C. *Ivan's War*. New York: Picador, 2006/1999.
12. Nollendorfs, V. "No vēstures faktiem uz vēstures apziņu: Latvijas Okupācijas muzeja principi un pieejas." Grām.: Sast. D. Bleiere, I. Šķiņķe. *Latvijas Vēturnieku komisijas raksti*. 1. sēj. *Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. 382.–389. lpp.

13. Peitsch, H., Burdett, Ch., Gorrara, C., ed. *European Memories of the Second World War*. New York: Berghahn Books, 2006/1999.
14. Plakans, A. "Ievads." Grām.: Sast. R. Ķilis. *Atmiņa un vēsture*. Rīga: N.I.M.S., 1998. 9.–14. lpp.
15. Reuben, M.R. "The Memory of War. Reflections on Battlefield Preservation." In.: Ed. R.L. Austin, R.Z. Kane, M. and S. Turner. *The Yearbook of Landscape Architecture: Historic Preservation*. New York: Van Nostand Reinhold Company, 1983. Pp. 69–89.
16. Tosh, J. *The Pursuit of History*. 5th edition. Edingurgh: Pearson, 2010.
17. Wertsch, J.V. *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
18. Zelče, V. *Latvijas sociālā atmiņa un identitāte. Manuskripti*. 1. laid. *Atmiņas tekstūra: Otrā pasaules kara pieminekļi Baltijas valstīs*. Rīga: LU SPPI, 2010.
19. Zelče, V. "Vēsture – atbildība – atmiņa: Latvijas pieredze." Grām.: Red. J. Rozenvalds, I. Ījabs. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2008/2009. Atbildīgums*. Rīga: LU SPPI, 2009. 42.–54. lpp.

Summary

Sources of the Study of War History and Modern Social Memory: Soldiers' Diaries

Diaries written during the Second World War (appeared at the front in 1942–1945 and currently are stored in the Latvian State Archives, Museum of the Occupation of Latvia, and private archives) provide an insight into soldiers' everyday life, feelings, perceptions and attitudes. At the same time, these documentary testimonies can be compared with the contemporary social memory, its isolating boundaries, generalized judgments, and equating cachets. The entries in diaries fixed the events from a person's perspective and reveal them in various dimensions. These testimonies represent the way of making the subject of the war topical in contemporary social memory, allowing the reader to look at the events of that time through the eyes of the people who have experienced it, hence, forming another perspective and memory of this period of time. The paper is based on the project "Daily Life, History and Social Memory of War".

Dace K. Bormane

Pieredze un vēstures praktikums jeb bagātību jēdzienam “subjekts” piešķir vēsture

Cilvēks var nebūt vēsturnieks, bet viņš nevar nesatīties ar vēsturi. *Vēsture ir tur, kur dzīvo cilvēki* [8]. Man personīgi arvien ir šķitis, ka 20. gadsimta Latvijas vēsturi esmu zinājusi vienmēr, jo mani tuvinieki un citi ļaudis pārvērtā pieredzi notikumos un notikumus stāstījumos vecvecāku lauku sētā un pie skolas namiem, kuros viņi mācījušies, pie baznīcas, kurā kristīti un laulāti, pie dzelzceļa stacijām, no kurām ļaudis deportēti uz Austrumiem, un jūras krastā, no kura ļaudis devās bēgļu gaitās uz Rietumiem, pie atceres zīmēm, pie restorāniem, pie dažādu laikposmu valsts drošības dienestu, politisko partiju, sabiedrisko organizāciju un veikalu ēkām, kapos un pilskalnos, pilsētu senajos tirgus un rātslaukumos un arī grāmatas un vecus žurnālus skatot, utt.

Metaforiski domājot, atmiņa ir “vēsture”, kas neapstājas. Protams, jau tājums ir, kā veidojas un, iespējams, pat saskaņojas cilvēka dzīves vēstījums, dzīvesstāsts un vēsture kā akadēmiska disciplīna, oficiālā vēsture, ikdienas vēsture un “cita vēsture”. Ar to visu cilvēks saskaras arī Latvijā, lai gan vārds *vēsture*, kā zināms, latviešu valodā ieviests pēc Kronvalda Ata tikai 1868. gadā.

Zināms, ka jēdziena *vēsture* izpratnē iekļauto vieno ne vien izpētes metodes, bet arī izpētes priekšmets – cilvēks. Nereti tas ir cilvēks, kas ir vai var būt dzīvesstāsta autors. Prātā nāk kāda kunga teiktais pirms dažiem gadiem, esot Kundziņsalā Rīgā un mēģinot rekonstruēt sava vectēva mājas vietu. Viņa sentence šajā brīdī skanēja šādi: *No militārā viedokļa tam visam nav nekādas nozīmes, bet no mūžības – gan*. To dzirdot, zināju, ka šajā brīdī tiek rekonstruēta mājas vieta viņa dzīves vēstures ietvarā, bet jutu un sapratu kaut ko daudz vairāk, aptverošāk nekā “mājas fakti” vien: vietas atmiņa konstituēja atmiņas telpu un jēgu – arī klātesošajiem, ne tikai Brunim Rubesim – minētās sentences autoram, kura dzīvesstāsts savulaik fiksēts 67 audiolentēs un vēlāk uz šī pamata izveidota grāmata [10].

Runa ir par tekstu jaunos kontekstos un to dēļ rosinājumu lietas pārdomāt – arī *cilvēces vienotības* kontekstā. *Cilvēces vienotība*, kā raksta Karls Jaspers, *ir iegūstama tikai vēsturiskuma dzīlēs – nevis kā zināmi kopīgi satūri, bet tikai vēsturiski aišķirīgo [momentu] nieierobežotā komunikācija, kas izvērsas*

par nebeidzamu savstarpēju sarunu [...] [8, 102]. Tad cilvēciskā eksistence kā vēsture kļūst par pārdomu priekšmetu.

Ikdienā cilvēki saskaras ar stāstiem, un tie kļūst dabisks veids, kā domāt par lietām, kā sakārtot zināšanas vai reprezentēt tās prātā [5, 50].

Šie un turpmākie uzstādījumi, ko minēšu, galvenokārt citējot un atsaucoties uz vēstures teoriju un vēstures filosofiju, varētu kalpot par domāšanas klimata veidotāju, kad mēģinām saprast stāstījuma, dzīvesstāsta un līdzīgu kvalitāšu lietojumu domāšanas kustībā uz vēsturi. Šeit rakstītais ir konstruēts ar teleoloģisko nozīmi, tas ir, rakstīts ar mērķi iezīmēt dzīvesstāsta funkciju vēstures tekstā. Proti, runa ir par "domāšanas ainavu".

Tas nebūt nenozīmē, ka tiktu sairdināta tautas, nācijas, kopības un grupas loma vai patiesība nomainīta ar nozīmi. Svarīgi ir, kādus avotus, metodes pētnieks lieto, kādu pieeju piekopj un kāpēc to dara. Vēsturnieka amata kopējs, viens no "Annāļu" skolas izveidotājiem Marks Bloks rakstīja: *Patiesībā, apzināti vai ne, tieši no savas ikdienas pieredzes analīzes mēs galu galā patapinām elementus, kas mums noder niansētākai pagātnes rekonstruēšanai. Kāda gan mūsu acīs būtu to vārdu jēga, kurus mēs lietojam, lai raksturotu pagājušās dvēseles stāvokļus, izzudušās sabiedrības dzīves formas, ja mēs iepriekš nebūtu redzējuši, kā dzīvo cilvēki?* [1, 95]

Tās, protams, akadēmiskajā vidē ir zināmas lietas, bet nav pašsaprotamas. Tālab tik vērtīgi ir, ja arvien tiek attīstīta un uzturēta *vēstures kultūra* (J. Rīzena (Rüsen) lietotā termina izpratnē [9]). Pirms dažiem gadiem vēsturnieks Kārlis Kangers mums atgādināja: *ja arī vēsture runā par struktūrām – valstīm, varām, kas iespaido vēstures gaitu, tad tomēr visam pamatā ir cilvēks/cilvēku kopība, kas lemj un rīkojas.*

Pārdomāsim arī franču vēsturnieka Pola Vena (Veyne) jau 20. gadsimta astoņdesmito gadu vidū teikto: *Runa ir par brīdi, kad vēsture dodas uz ideālo punktu, kurā tā kļūst neatšķirama no filozofijas [...] Tiklīdz vēsturnieks izvērza tādas problēmas kā izzinošā vai morālā subjekta paškonstituēšanās, viņš izvērza filozofiskas problēmas. Ko filozofija var pateikt par subjektu? Ne īpaši daudz – to, ka cilvēkam ir apziņa vai sevis zināšana, cilvēks ir zināmā atiecībā ar sevi. Bagātību jēdzienam "subjekts" piešķir vēsture* [11, 88]. Jautāsim, kā biedrojas tādi jēdzieni kā "pagātne", "vēsture", "vēstījums", "pieredze", "stāstījums", "valoda"? Padziļinot zināšanas par to, veidojas introspektīvs skatījums, kas vēsturisko redzējumu fokusē arī uz valodu.

VALODA

Ir kultūras, kur jautājums par autentiskumu tiek skatīts, pamatojoties rakstītos, dokumentāros pierādījumos. Pirmsliterārām sabiedrībām tas ir autoritātes jautājums, kad gan runātājs, gan žanrs pats par sevi ir autoritāte [5, 78].

Vēsturnieks Karls Georgs Fabers raksta: *Vēsturē daudz no tā, kas atnācis līdz mums, ir atnācis bez vārdiem [...] Bruņukrekls, karaļa kronis, ieroči satur sevī objektīvu informāciju par cilvēka pagātnei. [...] Taču acīmredzams, ka cilvēka kultūras attīstība no pagātnes jāizgaismo arī ar rakstisku avotu palīdzību, vai sakot savādāk: jāparāda atbilstoši runas valodai. Pati vēsture jādara runājoša – tā vēsturnieks Šifers apzīmējis sevis paša kā vēsturnieka uzdevumu* [4, 148]. K.G. Fabers uzskata, ka *pagātnes valoda jāsaprot dubultā nozīmē – vienkārši "zināšanas" un hermeneitiski – "jēgas saprašana"* [4, 149]. Runāts tiek par vēstures valodu (profesionāļu kompetenci) un valodu vēsturē. Piemēram, kad minēta *atmiņas kolektivitāte, kuru rada valoda un apgūtās valodas formas* [7]. Starp citu, ne vienmēr tā saucama par *kolektīvo atmiņu*. Ne mazāk būtisks ir jautājums par *atmiņas artikulāciju*. Bet tas jau būtu atsevišķa iztirzājuma vērts.

Dzīvesstāsts ir sava veida "apstākļi" – lauks, kurā domāt... Vai dzīvesstāsts der kā "apstākļi" vēstures valodai? Atcerēsimies filozofa Ludviga Vītgenšteina atziņu: *Manas valodas robežas nozīmē manas pasaules robežas. Valoda tiek skatīta kā sociālās dzīvespasaules konstitutīva kārtība; rīcības robežas ir atdalītas ar valodas robežām. Tas nozīmē, ka valoda ir pasaules sociālās dzīves sakārtojums, un ka notiekošā robežas ir atdalītas ar valodas robežām* [4, 153].

Vairāk sakarā ar valodas tematiku dzīvesstāstos esmu mēģinājusi ieskicēt rakstā *Viens dzīvesstāsts – divi teksti: no runātā uz rakstīto* [2, 98–105].

Vēsturnieks no Vācijas Aleksandrs fon Plato 2003. gadā intervijā Rīgā saka, ka viņš vēsturi pēta (uzsveru pēta) dzīvesstāsta formā. *Reizēm mēdz domāt, ka vēsture nodarbojas ar toreizējās īstenības rekonstrukciju, tomēr tas ir pakārtots uzdevums. Pamatuzdevums ir pētīt, kā vēsture darbojas individuālos un kā šī darbošanās ietekmē vēstures tālākās fāzes. Mutvārdu avoti ir visnepiemērotākie agrāko notikumu un attīstības virzienu rekonstrukcijai – tajos mums ir darīšana ar personisku vēsturi un personisku pagātnei. Tomēr šajos avotos mēs labi varam analizēt, kāda nozīme ir vēlākajām vēstures fāzēm. Vācijā, piemēram, reizēm mēdz runāt par tā dēvēto nulles stundu 1945. gadā, tomēr šādu nulles stundu mēs varētu pieņemt vienīgi tad, ja cilvēki nebūtu turpinājuši dzīvot – viņu pieredze taču turpina dzīvot viņos* [7]. Runa ir par pieredzi.

PIEREDZE

Pēc divdesmit gadiem, 2011. gadā, Latvijas Zinātņu akadēmijā, konferencē runājot par 1991. gada janvāra barikādēm, kāds uzsvēra: *notikumos ir dalībnieki un ir laikabiedri*. Starp citu, referenta runas stāstošā iedaba pievērsa daudzu savā būtībā dažādo klausītāju uzmanību, lai gan, atskatoties uz vēsturiskiem notikumiem, esam pieredzējuši, ka runāt pat vienā valodā nereti nenozīmē saprasties.

Tā vai citādi, stāstot par notikušo, cilvēkam ir vara pār tekstu un tekstam ir vara pār cilvēku. Tad dzīvesstāsts ir mediators cilvēku *pieredžu saskaņošanai*. Ja skatāmies uz dzīvesstāstu (teksta, komunikācijas, vēstījuma sakarā) kā līdzekli, kas palīdz apzināties kaut ko citu – sabiedrību, svešas kultūras, tikumus, vēsturi, mentalitāti u.t.t., varam iegūt attiecības humanizējošu "lietu" zināt un saprast dimensijā. Jautājums ir par dzīvesstāstu kā kapitālu komunikācijai. (Arī intersubjektīvi vienas personas ietvaros: esi sava dzīvesstāsta dalībnieks un vari kļūt par sava dzīvesstāsta laikabiedru. Atcerēsimies kaut vai pēdējos gados Latvijā izdotos memuārus, ko rakstījis kāds advokāts, kāds bijušais starptautisko politisko attiecību komentētājs u.tml.).

Ir dzirdēts sakām, ka *dažādām tautām uzdots atklāt dažādas patiesības, bet ikvienas patiesības sasniegšana savā būtībā ir pārnacionāla*. Pieņem, ka, "to" sasniedzot, dominē vispārcilvēciskais.

Vēsturei nav jābūtības, bet sociālās uzvedības, vērtību priekšstats u.tml. tā ir. *Vēstures praktikumam* (spekulatīvs jēdziens) un pieredzei ir sava loma, kurai tekstu raksta arī cilvēka dzīvesstāsts. Dzīvesstāsts kā kultūrkapitāla veidotājs, kad vēstījumi cilvēku vingrina ikdienas socializācijai. Šādā kontekstā reflektējams šķiet latīniskais teiciens: *Vēsturi raksta, lai stāstītu, nevis pierādītu*. Tad vēsturnieka skrupulozajā darbā sava vieta būs arī dzīvesstāstiem.

Mūsdienās jautājums par autentiskumu tiek skatīts, pamatojoties rakstītos, dokumentāros pierādījumos. Pirmsliterārām sabiedrībām tas ir autoritātes jautājums, kad gan runātājs, gan žanrs pats par sevi ir autoritāte [5, 78]. Kā tas varētu būt mūsdienās?

Patlaban izdota daudzu cienītās un apbrīnotās Valentīnas Freimanis grāmata *Ardievu, Atlantīda*, kas veidota no viņas stāstītā 10 gadu garumā. Kad nacistiskās Vācijas okupācijas laikā un pirms tam padomju okupācijā Latvijā tiek izsūtīti vai iznīcināti visi viņas ģimenes piederīgie, Pauls Šīmanis savā mājā slēpj Valentīnu. Par to viņa saka: *Tā draudzība man ļoti ļoti daudz deva arī garīgajā ziņā, un galvenais palīdzēja man ar zināmu distanci no vēsturiskā un fizofiskā viedokļa izprast to laiku, kas man bija sagādājis tik daudz tik ārkārtīgi lielas sāpes. Tajā brīdī, kad tu zaudē savus vecākus tādos*

traģiskos apstākļos, kad notiek tavas tautas iznīcināšana gandrīz vai tavu acu priekšā, kad tu paliec viena pati, tad jau cilvēks tanī brīdī nav spējīgs vēsturiski analizēt. [...] Tieši Šīmanis, mierīgi ar mani runājot par daudzām vēsturiskām lietām, par problēmām, man palīdzēja to visu apjēgt agrāk nekā es būtu varējusi darīt citos apstākļos [6].

Noslēgumā citēšu 1945. gadā franču valodā rakstīto: *bija laiks, kad par atsevišķa cilvēka dzīvi varēja darīt zināmu, pilnīgi abstrahējoties no vēsturiskiem notikumiem. Tie ir vēsturnieka Raimāda Keno vārdi. 1989. gadā cits vēsturnieks Džovanni Levi turpinot raksta: esam tiesīgi apgalvot, ka bija arī citi laiki – tie mums ir tuvāki, proti, kad par vēsturiskiem notikumiem varēja vēstīt, abstrahējoties no atsevišķu cilvēku likteņiem. Tagad mēs piedzīvojam zināmu starpposmu, vēsturnieki, kā nekad agrāk, tiecas pie biogrāfiskajiem pētījumiem, un arvien skaidrāk parādās šī žanra vairāknozīmība [12].*

Pat senlaikos dzīvojušo indivīdu vēsturei noteikti nāks par labu tie mūsdienas pētījumi, kuri saistīti ar "subjekta atgriešanos" filosofijā un sociālajās zinātnēs, ar atgriešanos, kas vēsturniekus neatstāj vienaldzīgus [1, 29]. Protams, jārēķinās arī ar to, ka demokrātiskās zemēs vēsture ir lēni augošs kalns, kura kopšanā piedalās ne tikai tagadne un pagātne, bet arī nākotne. Tas ir process, kurā laikmetīgi formulējumi sabalansējas ar tradīciju [3].

Dzīvesstāsta/vēstījuma lietojumam Latvijā ir sava prakse un tradīcijas. Tas ir avots un resurss, un metode, kas prasa pētnieka profesionalitāti, tajā skaitā arī atbildību un brīvību.

Bibliogrāfija

1. Bloks, M. *Vēstures apoloģija jeb vēsturnieka amats*. [Rīga]: Zvaigzne ABC, 2010. 288 lpp.
2. Bormane, D.K. "Viens dzīvesstāsts – divi teksti: no mutiskā uz rakstīto." Grām.: *Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem*. Rīga: Zinātne, 2010. 98.–105. lpp.
3. Ezergailis, A. "Vēsturnieki: no kopīgas komisijas nav jābaidās." *Latvijas Avīze*, 2011. 8. janvāris.
4. Faber, K.G. *Theorie der Geschichtswissenschaft*. Verlag C.H., Beck, München, 5., erw. Aufl. 1982. 267 S.
5. Fentress, J., Wickham, C. *Social Memory: New Perspectives on the Past*. Oxford UK and Cambridge USA: Blackwell, 1992. 229 p.
6. Freimane, V. <http://www.latvijasradio.lv/program/1/2011/2010123.htm> (18.01.2011).
7. Ijabs, I. "Joprojām darbīgā vēsture". *Forums*, 2003. 9.–18. maijs.

8. Jaspers, K. *Ievads filosofijā*. [Rīga]: Zvaigzne ABC, 2003. 174 lpp.
9. Rüsen, J. *Zeit und Sinn: Strategien historischen Denkens*. Frankfurt am Mein, 1990. 230 S.
10. Rubess, B. un Ikstena, N. *Brīnumainā kārtā... stāsti par Bruņa Rubesa trim mūžiem*. Rīga: Nordik, 1999. 575 lpp.
11. Vens, P. "Esejas par tikumiem." Grām.: *Parīzes intervijas*. Rīga: Minevra, 1993. 86.–91. lpp.
12. Леви, Дж. "Биография и история." В кн. *Современные методы преподавания новейшей истории*. Москва, 1996. С. 191–206.

Summary

Experience and Historical Practices, or the Notion of "Subject" is Enriched by History

History is the site where human beings live, wrote Karl Jaspers. This paper deals with the functionality and role of oral history/narration in history. References to and direct quotations from the works on philosophy of history and theory of history (historical studies) are aimed at facilitating the further discourse (thinking) upon usefulness of oral history for students – young historians.

The article refers to historians Karl Georg Faber and Alexander von Plato from Germany, Marc Bloch, Pol Veyne and Giovanni Levi from France, Kārlis Kangeris from Sweden/Latvia and others.

Edgars Ceske

Garlībs Merķelis Vācijā un Dānijā (1796–1806)*

Lai gan Garlība Merķeļa lielākie nopelni saistās ar dzimtbūšanas iekārtas kritiku darbā “Latvieši”, tomēr arī vācu kultūrā viņa devums nav maznozīmīgs. Apmēram 11 no sava mūža astoņdesmit gadiem Merķelis nodzīvoja Vācijā, veicdams aktīvu žurnālista darbu, bet no 1805. līdz 1806. gadam ar savu rakstnieka spalvu Vācijā un vēlāk Vidzemē – arī cenzdamies mobilizēt cīņai pret Napoleonu plašus sabiedrības slāņus.

Literatūra par Merķeli ir plaša, bet samērā polarizēta. Ja latviešu historiogrāfijā, jau sākot ar jaunlatviešiem, ir vērojama G. Merķeļa apoloģizācijas tendence, tad vācu literatūrzinātnē tā ir pilnīgi pretēja. M. Millers-Jabušs raksta:

“Ja vācu literatūras vēsturnieki par Merķeli vispār rakstīja, viņi tam piešķīra “traki sliktu slavu” [8, VII].

Galvenais iemesls nav vis viņa asā vēršanās pret dzimtbūšanu Vidzemē, bet kritika, ko Merķelis veltījis gan J.V. Gētem (*Johann Wolfgang Goethe*) un F. Šilleram (*Friedrich Schiller*), gan agrinajiem vācu romantiķiem. Tā, piemēram, K.A. Koberšteins (*Karl August Koberstein*) 19. gadsimta pirmajā pusē rakstīja:

“Merķelis bija viens no tiem visu laiku rakstniekiem, kas vispretīgākajā un bezkaunīgākajā kārtā izlēja savu naidu gan pret Gēti, gan jaunās [literārās] skolas pārstāvjiem” [8, VII].

Savukārt B. Maurahs (*Berndt Maurach*) norāda, ka kopā ar Augustu Kocebū arī Merķelis “piederēja pie tiem cilvēkiem, kurus Gēte nīda visvairāk” [3, 11].

Ja arī iespējams, ka lielu daļu minēto pārmetumu varētu norakstīt uz literārajai pasaulei piemītošo sakāpināto emociju rēķina, tad tomēr, lai objektīvi izvērtētu G. Merķeļa žurnālista un literatūras kritiķa darbību, nepieciešami tālāki pētījumi. Apsveicami, ka uz 20. un 21. gadsimta robežas palielinās interese par G. Merķeli arī vācu un cittautu vēstures un literatūras zinātnē. Nozīmīgs ieguldījums G. Merķeļa atstātā mantojuma un novērtējuma izpētē bija 1996. gada septembrī Rīgā notikušais, Baltijas un Vācijas kultūras sakariem veltītais simpozijs, kurā redzama vieta tika ierādīta Garlībam Merķelim

* Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

un vācbaltu publicistam Kārlim Gustavam Johmanim. Tajā nolasītie ziņojumi 2001. gadā Heidelbergā tika izdoti krājumā “Das Baltikum im Spiegel der deutschen Literatur” [1]. Plašu un vispusīgu aptvērumu G. Merķeļa kultūrvēsturiskajam mantojumam sniedza 2000. gada aprīlī Rīgā notikusi Gētes institūta un Latvijas Kultūras akadēmijas rīkotā konference. Vēl agrāk – 1987. gadā – nāca klajā Saksijas Zemes bibliotēkā un citās krātuvēs atrodošos G. Merķeļa vēstuļu K.A. Betigeram (*Carl August Böttiger*) izdevums [3]. 2007. gadā iznākušas G. Merķeļa kā žurnālista un literatūrzinātnieka darbībai veltītās H. Bosses (*Heinrich Bosse*) [2] un M. Švidtāla (*Michael Schwidtal*) [7] publikācijas.

Uz Vāciju G. Merķelis dodas 1796. gada aprīļa beigās: pēc vienas versijas – lai izdotu darbu “Latvieši” un izvairītos no vajāšanām, pēc otras – lai Vācijas universitātēs studētu medicīnu. Šeit Merķelis pavada vairāk nekā desmit gadu – līdz 1806. gada vēlam rudenim, un būtu palicis vēl ilgāk, ja Vācijā būtu kaut vai “pēda brīvas zemes”. Pēc atgriešanās Rīgā Merķelis savās publikācijās, visvairāk izdevumā “Zuschauer”, turpina kvēlu aģitāciju, mobilizējot tautas cīņai pret Napoleonu. No jauna G. Merķelis Vācijā ierodas 1816. gadā un apsver iespēju šurp pārcelties uz pastāvīgu dzīvi (kā izriet no vēstules Betigeram tā paša gada 28. decembrī) [3, 157]. Tas tomēr neizdodas, un nākamajā gadā viņš atgriežas Vidzemē.

G. Merķeļa pirmā uzturēšanās Vācijā no 1796. līdz 1806. gadam viņa mūžā nav mazāk svarīgs posms kā iepriekšējie dzīves gadi. Pirmkārt, šeit viņš sasniedz garīgo pilnbriedu; otrkārt, šeit klajā nāk “Latvieši” un ne tikai. Gandrīz visus latviešu vēsturei un kultūrai veltītos darbus – “Vidzemes senatne”, “Vanems Imanta” un citus – viņš saraksta Vācijā. Treškārt, uz šo laiku attiecas G. Merķeļa visaktīvākā publicista darbība, gan izdodot žurnālu “Ernst und Scherz” (“Nopietnība un joki”), gan vēlāk kopā ar Augustu Kocebū – “Der Freimütige” (“Vaļsirdīgais”); ceturtkārt – šeit viņš iepazīstas ar vācu literārās pasaules eliti; piektkārt – viņa uzturēšanās notiek laikā, kas Vācijai ir nozīmīgs gan politiskā, gan kultūras ziņā, laikā, kad Eiropā notiek Napoleona kari, bet vēlāk sākas tieša franču karaspēka invāzija un vācu valstu okupācija.

Otrajai Vācijas apceļošanai īpaši veltītu grāmatu Merķelis izdod 1818. gadā ar nosaukumu “Über Deutschland wie ich es nach einer zehnjährigen Entfernung wieder fand” [6]. Kas attiecas uz pirmo ceļojumu, tad to viņš piemin savā darbā “Darstellungen und Charakteristiken aus meinem Leben” [5].

Tomēr personiskāki un atklātāki spriedumi sniegti jau pēc autora nāves iznākušajā izlasē “Garlieb Merkel über Deutschland zur Schillers-Gothe Zeit” [4]. Diemžēl sastādītājs nemin avotu, no kurienes publicējis šos tekstus. Jādo-

mā, ka tie tapuši uz ceļojuma laikā sarakstītu dienasgrāmatu bāzes, kuras nav saglabājušās. Tāpat šķiet arī visai acīmredzami, ka šīs atmiņas tapušas ap 1839. gadu (šajā gadā notika stāstījumā pieminētā Dānijas karaļa Kristiāna VIII kronēšana) [4, 154]. Atsevišķas nodaļas J.V.A. (fon) Ekhardta (*Julius Wilhelm Albert (von) Eckardt*) izdevumā gandrīz burtiski sakrīt ar “Darstellungen und Charakteristiken”. Tomēr lielākās daļas teksta šajā autobiogrāfiskajā apcerējumā trūkst. Var izteikt minējumu, ka J. Ekhardta izdevumā uzņemti tie autora vērojumi un pārdomas, ko viņš gan politisku, gan ētisku apsvērumu dēļ nav uzskatījis par iespējamu nodot publicēšanai. Turpmāk teiktais smelts gandrīz vai vienīgi no minētās izlases.

Viens no Merķeļa uzturēšanās mērķiem Vācijā ir grāmatas “Latvieši” izdošana. Tas arī notiek, lai arī ne gluži tā, kā cerēts. Rīgā viņš saņemis ieteikuma vēstuli kādam Leipcigas izdevējam, kurš viņam piedāvā 1 dukātu par loksni. Tas nozīmē strādāt gandrīz par velti. Tomēr Merķelis ir ar mieru:

“Vienīgie noteikumi, kādus es izvirzīju, bija, ka izdevumam jāparādās dažu nedēļu laikā un jābūt labā tipogrāfiskā kvalitātē. Pirmo noteikumu viņš izpildīja, jo es biju minējis, ka noiets varētu būt labāks, ja darbs Rīgā parādītos pirms rudens landtāga; bet, kas attiecas uz tipogrāfisko izpildījumu, tad grāmata tika iespiesta kādā Tīringas mazpilsētas tipogrāfijā uz sliktā papīra un tik nolaidīgi salikta, ka es nezinu gandrīz nevienu citu izdevumu, kurā būtu tik daudz iespaidkļūdu.” [4, 51–52]

1797. gadā G. Merķelis pārceļas uz Veimāru, un viņa piezīmēs sastopami daudzi niansēti tālaika vācu literārās pasaules korifeju, kā arī pašas Veimāras kultūras un īpaši literārās dzīves raksturojumi. Atzīstot Veimāras kā vācu garīgā centra nozīmi, viņš tomēr oponentiem, kas steidzas šo pilsētu pasludināt par “vācu Atēnām”:

“Daudzas dižciltīgo ģimenes pat pārcēlās pa ziemu uz turieni, un pat dažs labs anglis vai francūzis tur apmetās oficiāli [...]. Cilvēki ne tikai Vācijā, bet arī citās zemēs uzlūkoja Veimāru kā īstu paradīzi, uz kuru devās svētceļojumos. Protams, ilgāku laiku uzturoties, augstais priekšstats ļoti sadila. Nebija iespējams ilgāku laiku neievērot, ka nelielas valstiņas, kurā bija apmēram 150 000 iedzīvotāju un kas ienesa ne vairāk kā vienu miljonu guldeņu, valdnieks – arī tad, ja viņš bija apveltīts ar liberālāko un izglītotāko garu, nespēja darīt mākslas un zinātnes labā daudz un darīt to ilgstoši. Viss, kas Veimārā bija lielisks, kaut arī vadīts ar garu un gaumi, bija tikai atsevišķi uzplaiksnījumi biežajā krēslā, kas ātri pagāja, atstājot aiz sevis to pašu veco tumsību [...]. Tas nevarēja arī citādi būt, jo kā pilsēta, tā lauki bija pārāk mazi lielākiem panākumiem. Es atzīstos, ka man [...], sīkpilsonība un mietpil-

soniskā šaurība, no kuras nebija pasargāti pat visslavenākie vīri, kas tur dzīvoja, kļuva aizvien skaidrāka, un visbeidzot – neizturama”. [4, 87]

Veimārā G. Merķelis, protams, nevar nesatīkties ar ievērojamākajiem vācu dzejniekiem. Ar J.V. Gēti un F. Šilleru viņš iepazīnies jau agrāk – Jēnā, turpat arī ar filozofiem J.G. Fihti un F.V. Šellingu. Lūk, kā tiek attēlota pirmā tikšanās ar J.V. Gēti, kura uz visiem laikiem noteica G. Merķeļa antipātiju pret šo vislielāko vācu dzejnieku:

“Goda istabā svinīgi stāvēja Gēte ar nopietnu, augstprātīgu sejas izteiksmi, viņu no abām pusēm apgaismoja sveces un no priekšas – kroņlukturis; puslokā apkārt stāvēja godbijīgi klausītāji. Man likās, ka es skatu nesodītas uzpūtības triumfu. Loders (1. piez.) mani stādīja priekšā Gētem kā “Latviešu” autoru. Viņš augstprātīgi pamāja un turpināja savu runu. Es saīgu, jo apzinājos, ka savu mērķu ziņā atrodos virs “Kseniju” (2. piez.) sacerētāja. Tas, ka viņš manu grāmatu varbūt nemaz nebija lasījis, man neienāca prātā. [..] Savu saīgumu pret Gēti es paņēmu līdzi, kad dažus mēnešus vēlāk ierados Veimārā. [..] Tā es nodzīvoju lielāko daļu no trim gadiem tur, nemēģinādam viņam tuvoties”. [4, 62–63]

Kas attiecas uz Frīdrihu Šilleru, tad šeit nesaprašanās cēlonis ir cits. Pirmo reizi F. Šilleru Merķelis apmeklēja mākslinieka Kārļa Gotharda Grasa (*Grass*) uzdevumā, nogādājot viņam tā vēstuli:

“Es [..] atradu Šilleru pārgurušu un vāju guļam uz sofas. [..] šis spēku izsīkums bija viņa neregulārā darba sekas, kas viņu priekšlaicīgi noveda kapā. Ir zināms, ka viņš strādāja galvenokārt pa naktīm. Bet šajā laikā viņš mēdza [..] caurām naktīm spēlēt kārtis”. [4, 65]

Pirmajā iepazīšanās reizē F. Šillers G. Merķeli saskata vienīgi medicīnas studentu, kas jūtas laimīgs, iepazīdamies ar viņu. “Latviešus” viņš, protams, arī nav lasījis, ne arī par tiem ko dzirdējis. Otro reizi nejaušas tikšanās laikā saruna izvērsas jau garāka, arī dzejnieks izskatās spirtgāks. Attiecības ar F. Šilleru galīgi sabojājas pēc kritikas, ko G. Merķelis savās “Vēstulēs kādai sievietei” izteicis par F. Šillera t.s. “sieviešu lugām”, īpaši par “Mesīnas līgavu”. Merķelis savās atmiņās piemin vēl arī citu versiju – ka vainīgs J.V. Gēte, kurš kādā savā rakstā sagrozīti atstāstījis viņa iespaidus par F. Šillera lugas “Vallenšteins” pirmuzvedumu. Cildinot minētā iestudējuma labās puses un entuziasmu, ar kādu izrāde uzņemta, J.V. Gēte piebilst:

“Vienīgi Merķelis trešā cēliena beigās devās projām un paskaidroja – viņš uzskatot par daudz saprātīgāku un arī poētiskāku doties uz mājām un ieēst sardeļu salātus”. [4, 67]

“Starp citu,” atzīst pats G. Merķelis, “gadījums bija patiešs. Es pilnīgi noteikti atceros, ka šos vārdus tiku teicis savam paziņam, velkot mugurā mēteli, un tikai pēc tam es ievēroju, ka Gēte stāv trīs soļus no manis. Tomēr šie vārdi nebija vērsti pret lugu [...]. Tā bija neapmierinātība ar to, ka Gēte kā teātra direktors ar savu parasto nekautrību sarūgtināja vietējai publikai katru baudījumu tādējādi, ka lika milzīgu daudzumu ielūgumu izdalīt iebrāucējiem, caur ko ēka bija tā pārpildīta, ka varēja vai nosmakt. Es nedomāju, ka sardeļu salāti ir saprātīgāki un poētiskāki par Šillera “Vallenšteinu”, bet par ilgo gaidīšanu nezturamā drūzmā un karstumā, no kā aizrāvās elpa; un visvairāk apziņas dēļ, ka tam vēl jāvelkas dažas stundas. Un tas arī vilkās tik ilgi. Es biju jau iemeties kalešā un varbūt jau jūdzi nobraucis, kamēr nabaga veimārieši, ko spieda kopā vai puse Tīringas, vēl joprojām dvesa: “Ak, cik skaisti!” [4, 67–68]

Vēl citi G. Merķeļa izteikumi: “Veimāra ir ligzda, kas pilna kāpuriem. Par skaistiem tauriņiem izkūņojas tikai daži”. [4, 95]; par sarunu stilu: “Tas bija sīkpilsonības, galma respekta un literārās plātības sajaukums”. [4, 93]

Toties viņa simpātijas pieder iepriekšējai dzejnieku paaudzei – K.M. Vīlandam (*Christoph Martin Wieland*) un jo īpaši J.G. Herderam (*Johann Gottfried Herder*):

“Starp visiem vācu rakstniekiem, kādus es personiski vai no viņu darbiem pazinu,” G. Merķelis raksta, “nav neviena, kurš tik priekšzīmīgi kā Herders būtu parādījis rakstnieka lielumu tiklab ar savu dzīves gājumu, kā saviem rakstiem”. [4, 103]

1797. gada rudenī G. Merķelis dodas uz Dāniju, kur viņš uzaicināts kļūt par finanšu ministra grāfa E.H. fon Šimmelmaņa (*Ernst Heinrich von Schimmelmann*) sekretāru. Amats izrādās sinekūra, tas ir, tāds, kur par solidu atalgojumu gandrīz nekas nav jādara; to viņam izgādājusi J.G. Herdera sieva Karolina. Lai arī brīvais laiks G. Merķelim it kā ir pietiekošs, lai nodotos literārajam darbam, tomēr atrautība no kontaktiem ar literārajām aprindām Vācijā spiež viņu pēc sešām nedēļām savu vietu uzteikt. Turpmākās četras nedēļas Merķelis vēl uzkavējas Kopenhāgenā, lai novērotu turienes politisko dzīvi:

“Sev par pārsteigumu es Kopenhāgenas sabiedrisko domu atradu ļoti satrauktu un nemierīgu. Diez vai kaut kur Vācijā un varbūt pat ne daudzās Francijas pilsētās būtu tik citīgi debatēts par Franču revolūciju visās tās fāzēs kā šeit”. [4, 150]

Drīz vien arī pašā Dānijā sākas līdzīgi, kaut arī ne tik asiņaini notikumi. Notiek cīņa starp liberālo opozīciju un absolūtās monarhijas piekritējiem,

kas visu ļaunumu cēloni saskata preses brīvībā un cenšas to atcelt. G. Merķelis, protams, nostājas pilsonisko brīvību aizstāvju pusē. 1797. gada nogalē viņš atgriežas Veimārā, attieksme pret kuru viņam mainījusies: “[...] man pilsēta kļuva tik mīļa, ka es labprāt to būtu izvēlēties par pastāvīgu dzīves vietu” [4, 157]. Viens no galvenajiem šāda vērtējuma iemesliem ir tas, ka Veimārā tomēr valda liberālāka garīga gaisotne nekā Berlīnē.

1797. gada novembrī mirst Prūsijas karalis Vilhelms Frīdrihs II un cenzūra kļūst pielaidīgāka. 1799. gada februārī G. Merķelis ierodas Berlīnē, kur ar pārtraukumiem uzturas līdz 1806. gada oktobrim. Prūsijas galvaspilsētā tajā laikā dzīvoja vācu vadošie agrinā romantisma pārstāvji, kā dzejnieki Ludvigs Tīks (*Ludwig Tieck*), Frīdrihs un Augusts Vilhelms Šlēgeļi (*Friedrich und August Wilhelm Schlegel*), filozofi J.G. Fihte (*Johann Gottlieb Fichte*) un F.D. Šleiermahers (*Friedrich Daniel Schleiermacher*), ar kuriem G. Merķelis drīz vien uzsāka literāru ķildu. Tomēr, kā norāda B. Maurahs:

“Neapšaubāmi, Merķelis bija ķildīgs cilvēks, bet tomēr ne vairāk par citiem literātiem, jo kopš 1796. gadā bija parādījušās Gētes un Šillera “Ksenijas”, gaiss virmoja no pamfletiem un polemiskiem rakstiem, kam uz laiku pielika punktu vienīgi Prūsijas sakāve 1806. gadā”. [3, 15]

1801. gada oktobrī rakstnieks dodas uz Frankfurtu pie Oderas, kur notur priekšlasījumus par estētiku un pat iegūst profesūru. Tomēr drīz vien viņam apnīk mazā, no literārās dzīves nomaļus stāvošā pilsēta, un 1802. gada pavasarī viņš atgriežas Berlīnē.

Detalizēts stāstījums veltīts 1805. un 1806. gadam, kad “visā Prūsijas valstī valdīja dzīvīgākais entuziasms. Apkaunojošais [franču] jūgs, zem kura jau vaidēja lielākā daļa Vācijas, bija izraisījis satraukumu visu prātos”. [4, 173] G. Merķelis ir pārliecināts, ka patriotisma liesmu, kas iedegusies vācu sirdīs, būtu bijis iespējams uzpūst par visas tautas karu pret iebrucējiem, līdzīgi kā tas notika Spānijā un vēlāk Krievijā:

“Varonīgā sajūta, kura vācu tautās tik brīnišķīgi attīstījās 1813. un 1814. gadā, arī 1806. gadā jau bija pamodusies, un tikai uzmundrinājums un izmanojums bija vajadzīgi, lai Napoleona uzvaru apgrūtinātu vai padarītu neauglīgu.” [4, 187]

Rakstnieks vairākkārt griežas pie Prūsijas amatpersonām ar aicinājumu atļaut viņam organizēt patriotisku politisku avīzi, vēlāk – ar plānu formēt apbruņotas tautas vienības, bet visur sastopas ar vienaldzību un neizpratni.

“Kāpēc šis noskaņojums netika izmantots?” Merķelis jautā un atbild: “Man liekas, redzēt pašas tautas apbruņotas – tas ministriem un ģenerāļiem

būtu kaut kas šausmīgs. Pirmie tad nespētu viņus atšķirt no revolūcijas, un otrie tad redzētu [savu] privilēģiju bojā eju” [4, 188].

“Mans “Freimüthige” bija galvenais un pēc Palma (3. piez.) noslep-kavošanas – arī vienīgais avots, no kura ar katru pasta sūtījumu jaunā veidā izplatījās katra doma un iedrošinājums – uzstāties pret franču kundzību. Šis laikraksts, kam materiālus no Vācijas, Ungārijas, Dānijas, Holandes un Vidze-mes piesūtīja visi, kam vien piederēja zinātnieka vai citāda veida literāra slava, baudīja tādu izplatību un ietekmi, kā neviens cits” [4, 188–189].

Neatkarīgi no vietas, kur G. Merķelis uzturējās, viņš paliek uzticīgs saviem taisnīguma principiem; tāpat kā dons Kihots, viņš izrādās cīnītājs vienpatnis, palaikam izraisīdams neizpratni (un pat izsmieklu) ne tikai ienaid-niekos, bet arī savos draugos. Tomēr laiks katram ierāda viņa īsto vietu.

Piezīmes

1. Loders (*Loder*) Justus Kristiāns (1753–1832), anatoms un ķirurgs, dzimis Rīgā.
2. “Ksenijas” (“*Xenien*”) – J.V. Gētes un F. Šillera dzēlīgas divrindes, vērstas pret viņu literārajiem pretiniekiem, kas 1797. gadā parādījās F. Šillera izdevumā “*Musen Almanach*”.
3. J.F. Palms (*Johann Philipp Palm*) (1766–1806), grāmatu izdevējs Nirn-bergā; izdevis patriotisku brošūru “*Deutschland in seiner tiefsten Erniedri-gung*”, par ko pēc Napoleona pavēles nošauts 1806. gada 26. augustā.

Bibliogrāfija

1. *Das Baltikum im Spiegel der Deutschen Literatur. Carl Gustav Jochmann und Garlieb Merkel. Beiträge des Internationalen Symposions in Riga vom 18. bis 21. September 1996 zu den kulturellen Beziehungen zwischen Balten und Deutschen.* Hg. von Michael Schwidtal und Armands Gūt-manis. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 2001. 394 S.
2. Bosse, H. Vom Schreiben leben. “Garlieb Merkel als Zeitschriftsteller.” In: *Zwischen Aufklärung und Biedermeier.* Hrsg. von Otto-Heinrich Elias (Baltische Seminare 12). Lüneburg, 2007. S. 211–255.
3. *Die Briefe Garlieb Helwig Merkels an Carl August Böttiger.* Hg. von Berndt Maurach. Bern u.a.: Peter Lang, 1987. S. 335.
4. *Garlieb Merkel über Deutschland zur Schiller-Goethe Zeit (1797 bis 1806).* Hg. von Julius Eckardt. Berlin: Verlag von Gebrüder Paetel, 1887. 208 S.
5. Merkel, G. *Darstellungen und Charakteristiken aus meinem Leben.* Erster Band: aus Liefeland. Leipzig: K.F. Köhler, 1839. 318 S.; Zweiter Band, Leipzig: K.F. Köhler, 1840. 382 S.

6. Merkel, G. *Über Deutschland wie ich es nach einer zehnjährigen Entfernung wieder fand*. I Bd. Riga, 1818. 370 S.; II Bd. Riga, 1818. 240 S.
7. Schwidtal, M. "Voll Zuversicht auf seine Kraft schwingt der König der Lüfte sich empor zu Kampf und Sieg." Das Schiller-Bild in Garlieb Merckels literarischer Publizistik. In: *Triangulum. Germanistisches Jahrbuch für Estland, Lettland und Litauen*. Sonderheft: Literatur in baltischen Bezügen, Jakob Michael Reinhold Lenz und Kristian Jaak Petersen [!]. Hrsg. von Liina Lukas, Thomas Taterka und Jaan Undusk. Zwölfte Folge (2006). Riga–Bonn, 2007. S. 189–212.
8. *Thersites. Die Erinnerungen des deutsch-baltischen Journalisten Garlieb Merkel 1796–1817*. Hg. von Maximilian Müller-Jabusch. Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1921. 220 S.

Summary

Garlieb Merkel in Germany and Denmark (1796–1806)

The well-known German Baltic publicist G. Merkel visited Germany twice. For the first time he stayed there from 1796 till 1806; the second period was in 1816–1817. The first stay of G. Merkel in Germany coincided with the coalition wars against revolutionary France and the following occupation of German countries. G. Merkel visited Germany in order to make an arrangement for publishing his book "Latvieši" ("The Latvians"), which was written against serfdom.

In Germany, G. Merkel wrote other meaningful works dealing with the history of Latvia and culture. The second reason of the visits was journalism. G. Merkel published the magazine "Ernst und Scherz" ("Seriousness and Jokes"), later, together with the playwright August Kotzebue, – magazine "Der Freimütige" ("The Frank"). In G. Merkel's memories, one can find an interesting cultural and historical description of literary circle of Germany, as well as rather subjective descriptions of famous poets.

Despite laudable style that was widely spread in those times, Merkel was rather critical in description of Weimar. He revealed narrowness of provincial life, self-seeking, and the thirst for fame. Two German writers – J. G. Herder and Chr. M. Wieland – were greatly appreciated by G. Merkel.

In autumn of 1797, G. Merkel went to Denmark, where he worked as a secretary of Danish Minister of Finances E. H. von Schimmelmann for 6 weeks. He was not satisfied with this position and in the end of 1797 he returned to Weimar.

In February 1799, G. Merkel arrived in Berlin, where with some intervals he stayed till October, 1806. The capital of Prussia was a famous centre of the early German Romanticism. The poets A. W. and F. von Schlegel, L. Tieck, philosophers J. G. Fichte and F. Schelling lived there; G. Merkel came into literary conflict with them. However, we should take into account that sharp polemics was characteristic of the literary life of Germany in those days. A full stop to it was put by occupation of Prussia by French troops in 1806. The threat of French attack was perceived by G. Merkel as a signal to organize the nationwide resistance, to provoke partisan war similar to that in Spain and Russia.

His call to arms and published patriotic slogans did not find support in Prussian Government. Therefore, G. Merkel was compelled to leave Germany in 1806. He continued agitation against Napoleon later in Riga.

G. Merkel's stay in Germany was an important and very fruitful period in his biography. His literary notes reveal the writer's personality, characterize him as democratically and liberally disposed patriot of Germany.

Valda Čakša

Mūzikas izglītība Latvijas kultūrpolitikā (1920–1940)

Mūzikas izglītība Latvijas teritorijā aizsākās 19. gs. otrajā pusē, kad Rīgā tika izveidotas vairākas mūzikas mācību iestādes: 1877. gadā nodibināta *Skaņu mākslas skola*, 1885. gadā *Rīgas mūzikas skola*. Jau 1864. gadā darbu sāka *Rīgas Pirmais mūzikas institūts*, kas darbojās pēc Drēzdenes konservatorijas statūtiem un programmas. Šajās mācību iestādēs līdzās instrumentu spēlei un dziedāšanai mācīja arī mūzikas teoriju. *Mūzikas institūtā* izglītību ieguva virkne latviešu mūziķu, tai skaitā brāļi Mediņi. Mūzikas teorijas pamatus 19. gs. mācīja arī Valkas un Irlavas skolotāju semināros [14]. 20. gs. sākumā no privātajām mūzikas mācību iestādēm nozīmīga loma latviešu mūziķu izglītošanā bija Ernesta Vignera (1850–1933), latviešu mūziķa, kas ieguvis profesionālo izglītību Maskavas konservatorijā, dibinātajam Fonoloģijas institūtam, kas Rīgā darbojās no 1920. līdz 1933. gadam [16].

Pirmā mūzikas augstākās izglītības mācību iestāde, kas iezīmēja sistematiskas mūzikas izglītības sākumu LR, bija Latvijas konservatorija. Likums par tās dibināšanu izdots 1919. gada 16. jūlijā; pirmo konservatorijas Satversmi 1922. gadā apstiprināja Ministru kabinets uz 1919. gada likuma pamata. Valdības rīkojumā par Latvijas konservatorijas Satversmi bija noteikts, ka konservatorijas administratīvos amatus ieņemošām personām jāprot valsts valoda un jābūt Latvijas pilsoņiem [13]. Pēc gada tika izstrādāts jauns konservatorijas Satversmes projekts, kura apspriešana Saeimā (pēc izskatīšanas Izglītības komisijā) sākās 1923. gada 12. oktobrī. Deputāts P. Gailīts iepazīstināja Saeimu ar situāciju valsts konservatorijā, kurā strādāja *40 mūzikas pedagogi un mācījās 376 audzēkņi. ... darbojās klavieru, dziedāšanas, ērģeļu, vijoliņu, čella, kontrabasa, orķestra un pušamo instrumentu, obligātās teorijas, speciālo priekšmetu, itāļu valodas, deklamācijas, obligāto klavieru un operas klasēs* [2, 48]. Iepazīstinot Saeimu ar Valsts konservatorijas darbības virzieniem, deputāts P. Gailīts pirmām kārtām norādīja uz mūziķu izglītības specifisko saturu, kas bija nepieciešams, lai absolventi spētu uzņemties mūzikas pedagoga pienākumus un sekmētu vispusīgu mūzikas izglītības pieejamību Latvijā: bez instrumenta spēles konservatorijā bija jāmācās obligātās teorijas, speciālo priekšmetu, itāļu valodas, deklamācijas, obligāto klavieru un operas klasēs. Otrkārt, deputāts netieši norādīja arī uz pieaugušo mūzikas speciālistu pie-

prasījumu, kas Latvijas konservatorijai bija jānodrošina. Neraugoties uz to, ka konservatorijā strādāja vairāki desmiti profesionāli izglītotu mūziķu un mūziku mācījās vairāki simti studējošo, tomēr tā vēl nespēja nodrošināt tautas konservatorijas un mūzikas skolas, kas strauji sāka veidoties valsts novados. LR jau darbojās Valmieras mūzikas skola (1920), Ebreju Tautas konservatorija (TK) Rīgā (1921), Jelgavas TK (1921), Liepājas TK (1922) un Latgales TK Daugavpilī (1923), kurām pedagogu kadru jautājums bija ļoti aktuāls.

Tautas konservatoriju dibināšana to darbības sākumposmā atbilda Latvijas Tautas Padomes 1919. gada 8. decembra sēdē pieņemtā *Likuma par Latvijas izglītības iestādēm* 2. punktam, kurš paredzēja, ka *ar ministrijas atļauju mācību iestādes var dibināt arī juridiskas un fiziskas personas* [7]. Šī likumprojekta apspriešanas laikā sociāldemokrāti gan iebilda pret privātskolām, uzskatot, ka izglītības pieejamības nodrošināšana ir sabiedrības pienākums, bet LZS pārstāvji aizstāvēja viedokli, ka ir jāsekmē skolu daudzveidība [17, 48]. Atbilstoši papildinājumiem par neobligāto vidējo izglītību [8], ko 1920. gadā izdeva šī likuma kārtībā, Tautas konservatoriju beidzēji tika pielīdzināti arodu vidusskolu kursu beidzējiem, paredzot viņu tiesības turpināt mācības *augstākās mācības iestādēs, saskaņā ar pēdējo uzņemšanas noteikumiem* [8].

Plašāka diskusija, kas, no vienas puses, atklāj dažas ar mūzikas mācību iestāžu darbību saistītas problēmas, bet no otras puses – Saeimas politisko spēku atšķirīgo nostāju valsts kultūrpolitikas veidošanā un mūzikas likumdošanā, notika arī iepriekšminētajā Saeimas III sesijas 6. sēdē: jautājumā par konservatorijas tiesībām noteikt studentiem obligāti apgūstamo priekšmetu klāstu, K. Dēķens (LSDSP), kuram pievienojās A. Briedis (LZS), aizstāvēja viedokli, ka obligāti apgūstamie mācību priekšmeti ir jānosaka ar likumu, savukārt E. Felsbergs (DC) pauda viedokli, ka deputātiem ir jāuzticas konservatorijas padomei, kura *vislabāk prātis izspriest, kuriem priekšmetiem ir jābūt galvenajiem un kuriem nē* [2, 49]. Savukārt R. Bilmanis (LSDSP) izvirzīja priekšlikumu svītrot prasību, ka konservatorija ir jāvada valsts valodas prātējam, pret ko iebilda LZS pārstāvis A. Briedis, uzsverot, ka *vienības dēļ tas ir paturams. Mūsu vispārīgie apstākļi nav nemaz tādi, ka mēs varētu piemiegt acis uz piederību vai valodu* [2, 49]. Neraugoties uz to, ka latviešu valodas kā valsts valodas statuss jau bija noteikts ar likumu, deputātu vairākums tomēr nobalsoja par LSDSP pārstāvja R. Bilmaņa priekšlikumu un prasību, ka mācību iestādes vadītājam ir jāprot valsts valoda, no Latvijas konservatorijas Satversmes tika izsvītrotā. Tā kā novadu mūzikas mācību iestādes savu statūtu izstrādē vadījās pēc Latvijas konservatorijas Satversmes parauga,

ta, piemēram, Latgales Tautas konservatorijā daži pedagogi nepārvaldīja valsts valodu, radot komunikācijas problēmas mācību procesā [15, 67–68].

Kā liecina politiķu diskusija konservatorijas Satversmes 3. lasījumā, aktuāls mūzikas izglītības nodrošināšanā bijis arī kvalificētu speciālistu jaunatjums. Tomēr deputāti noraidīja Arveda Kalniņa (DC) priekšlikumu ietvert konservatorijas Satversmē *pārejas perioda formulu*, kura uzdotu valdībai *gādāt par to, lai konservatorijā tiktu pieaicināti labi sagatavoti mācību spēki no āries visās tajās nozarēs, kurās mums pašiem nav savu labi sagatavotu darbinieku* [3, 92]. Politiķi, izņemot Fr. Trasunu, tam nepiekrīta. Pat DC frakcijas pārstāvis J. Vesmanis uzsvēra, ka tas *būtu apvainojums mūsu nacionālajiem māksliniekiem* [3, 92], bet E. Felsbergs, apelējot pie izaugsmes iespējām, norādīja, ka [...] *ja jaunais, no konservatorijas uzaicinātais mācības spēks apsola izveidoties par krietnu spēku, tad viņš ir paturams pat tādā gadījumā, ja viņam acumirkļi vēl ir savi trūkumi* [3, 93]. Tādējādi lēmums mūzikas izglītības nodrošināšanā balstīties galvenokārt uz savas valsts profesionāļiem ietekmēja arī tautas konservatoriju un mūzikas skolu pedagogu izvēli, jo ar pieņemtajiem likumiem kultūrpolitikas veidotāji bija akceptējuši Latvijas konservatorijas kā *augstākās skaņu mākslas izglītības iestādes* [1, 49] lomu mūzikas izglītībā. Tas ļāva konservatorijai, *autonomi darbojoties savas satversmes robežās* [1, 49], noteikt ne tikai skaņu mākslas augstskolas mācību apjomu un saturu, bet arī sagatavotības līmeņa prasības reflektantiem, kas pretendēja uz augstākās mūzikas izglītības ieguvu. Savukārt Tautas konservatorijām un mūzikas skolām, kas jau darbojās vai arī tika nodibinātas (Cēsu mūzikas skola/TK (1925), Rīgas TK (1927), Ventspils TK (1927), Rēzeknes TK (1932)), savu mācību programmu satura izstrādē bija jāseko Latvijas konservatorijas izvirzītajiem kritērijiem un jārēķinās ar mūzikas izglītības pēctecību. Arī attiecībā uz pedagogu kadru izvēli novadu mūzikas mācību iestāžu vadītājiem bija jāievēro likumdevēju akceptētā nostāja.

Intensīvi pieaugošais TK un mūzikas skolu audzēkņu skaits, mūzikas dzīves attīstība un profesionālo mūziķu aktivitātes valstī lika valdībai izstrādāt normatīvus tieši mūzikas izglītības reglamentēšanai: I Saeimas laikā – 1925. gada 6. augustā – privātpersonu uzturēto skolu specifika tika noteikta Ministru prezidenta H. Celmiņa un izglītības ministra A. Kalniņa parakstītajos valdības *Noteikumos par privātām mācības iestādēm*, paredzot, ka privātas mācību iestādes var būt ne tikai vispārizglītojošas, bet arī *īpašas, to statūtos noteikta tipa* [10]. II Saeimas darbības laikā – 1928. gada 10. janvārī – izdoti Ministru prezidenta M. Skujenieka un izglītības ministra J. Raiņa parakstīti, tieši tautas

konservatorijās un mūzikas skolās iegūstamo mūzikas izglītību reglamentējošie valdības *Noteikumi par privātām skaņu mākslas iestādēm* [11].

Šie noteikumi liecina, ka valsts neuzņēmās atbildību par mūzikas izglītības mācību iestāžu uzturēšanu, jo 1. punkts paredzēja, ka skaņu mākslas iestādes gan ir pakļautas Izglītības ministrijai, bet to atvēršana veicama saskaņā ar *Noteikumiem par privātām mācību iestādēm* [11]. Pie skaņu mākslas iestādēm piederošās tautas konservatorijas tika pielīdzinātas skaņu mākslas institūtiem (2. punkts), tāpat tika noteikts, ka skaņu mākslas iestādes ir arī mūzikas skolas, kursi un studijas. Nolikuma 3. punktā bija ietverti norādījumi par skaņu mākslas iestāžu vadītājiem, paredzot, ka izglītības ministrs šajos amatos apstiprina personas ar pabeigtu konservatorijas izglītību. Noteikumos bija ietverta piezīme, ka izņēmuma gadījumos, ja pretendents uz vadītāja amatu nav konservatorijas izglītības, bet *Latvijas konservatorijas un Izglītības ministrijas Skaņu mākslas padome atzīst tādu personu par piemērotu, tad to var apstiprināt* [11]. Šie noteikumi paredzēja, ka arī skaņu mākslas iestāžu pedagogiem ir nepieciešama konservatorijas izglītība vai iegūtas pilnas vidusskolas skolotāja tiesības. Tātad noteikumi bija vērsti uz mūzikas izglītības kvalitātes nodrošināšanu, ko prasīja un arī darīja iespējamu valsti jau sasniegtais mūzikas kultūras līmenis. Atbilstoši noteikumiem visi skaņu mākslas iestāžu pedagogi bija jāreģistrē Izglītības ministrijas arodskolu direkcijā (7. punkts), algas aprēķināmas pēc vidusskolu dienesta normām (5. punkts). Šis punkts paredzēja, ka *Tautas konservatoriju, institūtu un skolu vadītāju un pedagogu stāžu ieskaitīt skolotāja darba un pensijas izdienā*. Vienlaicīgi ar noteikumiem par privātām skaņu mākslas iestādēm valdība izdeva arī *Noteikumus par privātās mācību iestādēs nokalpoto gadu ieskaitīšanu skolotāja izdienā* [12]. Tādējādi šie noteikumi ne tikai precizēja mūzikas izglītības specifiku, bet paredzēja arī sociālās garantijas mūzikas mācību iestāžu pedagogiem.

Attiecībā uz tautas konservatoriju audzēkņiem *Noteikumi par privātām skaņu mākslas iestādēm* saglabāja mācību iestāžu tiesības uzņemt audzēkņus bez vecuma ierobežojumiem (8. punkts), bet pēc mācību iestādes absolvēšanas viņi varēja *baudīt tikai tās tiesības, kādas paredzētas TK statūtos vai kādas izglītības ministrija kādai no šīm iestādēm piešķir ar atsevišķu lēmumu* (9. punkts), *tiesības piešķirot, izprasāms Latvijas konservatorijas atzinums* [11]. Šie punkti ļauj secināt, ka tautas konservatoriju absolventu sagatavotības līmenis varēja būt visnotaļ atšķirīgs. Tā kā audzēkņus uzņēma bez vecuma ierobežojumiem, vienā klasē vienlaicīgi mūziku mācījās gan pieauguši cilvēki, gan arī dažāda skolas vecuma bērni, kuriem bija dažāda uztvere, uzmanības noturīgums, intereses un mūzikas izglītības ieguves mērķi.

Pēc autoritārā režīma nodibināšanās LR gan *Noteikumi par privātām mācības iestādēm*, gan arī *Noteikumi par privātām skaņu mākslas iestādēm* tika saglabāti. Visi valsts kultūrpolitikas, tostarp – mūzikas izglītības pakāpenisko īstenošanu apliecinotie, normatīvi 1937. gadā tika apkopoti vienotā *Izglītības un kultūras nolikumā*. *Noteikumos par privātām mācības un audzināšanas iestādēm* atbilstoši 1934. gada likuma par tautas izglītību II sadaļas 1. p. (atšķirībā no 1919. gada *Likuma par Latvijas izglītības iestādēm* 2. p. definējuma) bija noteikts, ka *par privātu mācības iestādi uzskatāms ikkatrs iekārtojums, kur kopā audzina un māca dažādu ģimeņu skolas vecuma bērnus, kā arī izglīto pieaugušas personas, ja tādu kopaudzināšanu un kopmācīšanu, kā arī izglītošanu noorganizē un uztur biedrības, savienības un citas juridiskas vai fiziskas personas un ja mācāmo skaits pārsniedz deviņus* [1]. Šis definējums precīzi atklāj tautas konservatoriju dibināšanas pamatprincipus un mācību procesa organizēšanas (vienlaicīgi dažāda vecuma audzēkņiem) praksi. *Noteikumos par privātām skaņu mākslas iestādēm* nekādas izmaiņas autoritārajā periodā netika veiktas.

Jauna šī perioda pieeja Latvijas saimnieciskajā un kultūras dzīvē bija kameru sistēmas ieviešana (Likumu par Latvijas rakstu un mākslas kameru (turpmāk – LRMK) MK pieņēma 1938. gada 6. maijā, K. Ulmanis to izsludināja 1938. gada 7. maijā. Par mūzikas dzīves attīstību valsti kopumā atbilstoši jaunajam likumam atbildīga bija kameras priekšsēdētāja ieceltā *Mūzikas sekcija*) [9]. Gan biroju, gan arī sekciju darbību reglamentēja statūti, kuros bija noteikta gan procedūra, gan kameras locekļu kompetencē ietilpsotšu jautājumu risināšanā.

Atbilstoši likumam kameras pienākumos ietilpa ar mūzikas izglītību un mūzikas popularizēšanu saistītu jautājumu virkne: *dibināt un uzturēt speciālas mācību iestādes un kursus* (III sadaļas 2. apakšpunkts); *tuvināt .. mākslas.. nozares un ar vienotu un spēcīgu vadību un atverot iespēju izpausties visiem radošiem.. virzieniem mākslā* (III sadaļas 3. apakšpunkts); *tuvināt .. mākslas darbus tautai un veicināt to izplatīšanos, padziļinot kultūras izpratni un modinot kultūras slāpes visplašākajās tautas aprindās; veikt sabiedrības nacionālo audzināšanu..* (III sadaļas 4. apakšpunkts); *aizstāvēt .. mākslas darbinieku profesionālās intereses, darboties līdzī darba noteikumu, līgumu un atlīdzības likmju izstrādāšanā .. rūpēties par darba sagādāšanu un nodrošināšanu* (III sadaļas 7. apakšpunkts); *informēt valsts un pašvaldības iestādes par .. mākslas vajadzībām* (III sadaļas 12. apakšpunkts) [9].

Likums paredzēja, ka tikai rakstu un mākslas kamera turpmāk lems par sakariem ar citu valstu mākslas dzīvi (mūzikas dzīvē tas galvenokārt skāra vieskoncertu organizēšanu savās mājās un mūziķu koncertēšanu ārvalstīs).

Pie LRMK tika izveidota Latvijas mūzikas biedrība, kuras kodolu veidoja mūziķi Jāzeps Vītols, Nikolajs Vanadžiņš, Lūcija Garūta, Jēkabs Graubiņš, Pauls Šuberts, Jēkabs Mediņš [4, 3]; savukārt Alfrēds Feils un Berta Ņuze [5, 14] bija LRMK Mūzikas sekcijas locekļi. Mūzikas biedrības darbā iesaistītie profesionāli, piemēram, Jānis Zālītis, Teodors Reiters [6, 8] u.c. mūzikas dzīves koordinatori, bija profesionāli izglītoti, zinoši un radoši cilvēki, kas atšķirībā no demokrātiskā perioda politisko partiju pārstāvjiem savas padomdevēja tiesības izmantoja, lai valsts kultūrpolitiku virzītu profesionālu interešu vārdā. Jāpiekrist Ā. Šildes viedoklim, ka tādējādi autoritārā režīma apstākļos bija radīts *zināms arodu parlaments* [18, 613], kas paralēli valdības uzticētajām profesionālajām, uz pašiniciatīvu balstītajām funkcijām organizēja ne tikai pārstāvētās mākslas nozares – mūzikas virziena, bet arī mūzikas zinātnes attīstību Latvijā. Kā piemēru tam var minēt kameras Mūzikas sekciju: pēc savas iniciatīvas tās locekļi pievērsās iepriekš *novārtā pamestiem uzdevumiem: sakopoja datus par visiem Latvijas mūziķiem un kopā ar valodniekiem uzsāka latviešu mūzikas terminoloģijas izstrādāšanu* [18, 611]. Tā kā LRMK nebija likumdošanas, bet gan tikai padomdevēja tiesības, tad šajā institūcijā iesaistītie mūziķi neietekmēja valsts kultūrpolitiku kopumā, tomēr mūzikas kultūras tālākajai attīstībai viņi deva daudz.

Noslēdzot pārskatu par mūzikas izglītību LR kultūrpolitikā (1920–1940), var secināt, ka profesionālo mūziķu un kultūras biedrību darbinieku aktivitāšu ietekmē politiķi likumdošanas ceļā lika pamatus mūsdienu trīspakāpju (mūzikas skola – mūzikas vidusskola – mūzikas akadēmija) mūzikas izglītības sistēmai.

Avoti

1. *Izglītības un kultūras nolikums*. Rīga: Kodifikācijas nodaļas izdevums, 1937. 430 lpp.
2. Kārklīšs, H., sast. LR Saeimas III sesijas 2. sēdes stenogramma. 1923. g. 12. oktobris, 34.–37. lpp.
3. Kārklīšs, H., sast. LR Saeimas III sesijas 19. sēdes stenogramma. 1923. g. 30. oktobris, 121.–126. lpp.
4. Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), f. 1694 (Latvijas Rakstu un mākslas kamera), 1. apr., 36. l. (Latvijas mūzikas biedrība).
5. LVVA, f. 1694, 1. apr., 114. l. (Kameras kopsapulces un sēdes).

6. LVVA, f. 1694. 1. apr., 396. l. (Mūzikas sekcijas komisijas sēžu materiāli, protokoli un lēmumu noraksti).
7. Likums par Latvijas izglītības iestādēm. *Valdības Vēstnesis*, 1919. 17. decembris.
8. Likums par Latvijas izglītības iestādēm (papildinājumi 68.–84.). *Valdības Vēstnesis*, 1920. 30. aprīlis.
9. Likums par Latvijas rakstu un mākslas kameru. *Valdības Vēstnesis*, 1938. 7. maijs.
10. Noteikumi par privātām mācības iestādēm. *Valdības Vēstnesis*, 1925. 11. augusts.
11. Noteikumi par privātām skaņu mākslas iestādēm. *Valdības Vēstnesis*, 1928. 10. janvāris.
12. Noteikumi par privātās mācību iestādēs nokalpoto gadu ieskaitīšanu skolotāja izdienā. *Valdības Vēstnesis*, 1928. 18. janvāris.
13. Valdības rīkojums par Latvijas konservatorijas satversmi. *Valdības Vēstnesis*, 1922. 4. septembris.

Literatūra

14. Boiko, M. "Latviešu muzikoloģija/mūzikas zinātne. Vēsturiski kritisks pārskats." www.lmic.lv/muzikologija.php?lan=1 (1.02.2011).
15. Čakša, V. "Latgales Tautas konservatorijas Valdes un Padomes darbība (1924–1929)". Grām.: *Vēsture X. Vēsture: avoti un cilvēki*. Daugavpils: Saule, 2007. 61.–70. lpp.
16. "Ernests Vigners." http://lv.wikipedia.org/wiki/Ernests_V%C4%ABgners (1.02.2011).
17. Saleniece, I. *Latvijas Republikas skolu politika 1918–1934*. Daugavpils: Saule, 2002.
18. Šilde, Ā. *Latvijas vēsture (1914–1940). Valsts tapšana un suverēnā valsts*. Stokholma: Daugava, 1976.

Summary

Music Education in Latvia's Cultural Policy (1920–1940)

Latvian professional music, which is an essential heritage of the national music culture, formed in the 1920s – 1930s in the First Republic of Latvia. Conceptual outlines of Latvia's national cultural policy had been already worked out by the National Board, but from in the 1920s – 1930s they were accepted in cultural policy implemented by all four *Saeimas* of the Republic of Latvia. At that time, the main mission of cultural policy was to increase

the humane dimension of culture, therefore, the main tasks of the state cultural policy, including music education system, were as follows: first, to consolidate professional musicians whose aim was integration of sounds arts' values into community consciousness; second, to facilitate interest in music and necessity to acquire professional music education; third, to work out the rules for music educational establishments, which would provide as many people who understand music as possible. The availability of music education and the ability of the country to preserve traditional wisdom of the nation form the image of the country in the consciousness of the community. However, music education in cultural policy can not be interpreted as something universally suitable for everyone; it is a specific sum of means used in the process of socialization of a community, groups, and individuals.

In the 1920s–1930s, several parties influenced social interests of the most active citizens and groups involved in the political process. The most significant parties, which were represented in all four *Saeimas*, were the Latvian Social Democratic Workers' Party, Latvian Peasants' Union, and Democratic Centre Party. These parties in collaboration with other political forces, which were represented in *Saeima*, purposefully formed cultural policy of Latvia.

Initial projects for the solution of culture education problems were worked out by the parties; then they were discussed in the Commissions of *Saeima* in order to work out documents that could satisfy all parties and that could be adopted by *Saeima*. Documentary records show that legislative institutions of Latvia (till 1940) had passed 3581 legislative acts, including 8 laws and normative acts that facilitated the formation of music education system in the country. Legislation determined the leading role of the State Conservatoire in the music educational system as well as the basic (foundation) principles of the Folk Conservatoires and music schools.

Edgars Engīzers

Fricis Kociņš – Latvijas sūtnis PSRS: liktenīgie gadi

Vēstures literatūrā Latvijas ārpolitika ir samērā plaši atspoguļota, arī laika posmā īsi pirms Otrā pasaules kara sākuma. Tiesa gan, daudzi tās aspekti vēl nav pienācīgi izvērtēti. Latvijas sūtņa darbība PSRS līdz šim ir mazāk pētīta nekā citu Latvijas sūtņu darbība, kas skaidrojams ar to, ka sūtniecības Rietumos nepārtrauca darbību un daļu resursu veltīja arī aplūkojamā laika perioda darbības atspoguļošanai, kurā parādās fokuss uz rietumvalstīs rezidējošo sūtņu darbību, tāpat okupētās Latvijas vēstures zinātnes uzstādījumi liedza pilnvērtīgi atspoguļot Frici Kociņa veikumu.

Pulkvedis leitnants F. Kociņš pirms atvaļināšanās no kara dienesta un pāriešanas diplomātiskajā dienestā veidoja veiksmīgu karjeru Latvijas armijas rindās. Tāpat kā lielākā daļa latviešu, viņš savas karavīra gaitas uzsāka cariskās Krievijas armijas sastāvā, kurā nokļuva no Maskavas Komercinstitūta sola, iesākoties Pirmajam pasaules karam. Gadu pēc karaskolas beigšanas jaunais virsnieks nonāca Latviešu strēlnieku rezerves pulkā, kur 1917. gada oktobrī ieguva podporučika pakāpi, bet 1918. gada janvārī sāka pildīt pulka adjutanta pienākumus, bet jau tā paša gada februārī atvaļinājās no karadienesta. Latvijas Republikas dibināšanas laikā viņš bija Dobeles apriņķa priekšnieka palīgs, bet lielinieku varas laikā – ierēdnis Jelgavā.

Latvijas armijas dienvidu grupai kaujās virzoties uz priekšu, 1919. gada 4. aprīlī F. Kociņš brīvprātīgi iestājās Latvijas Pagaidu valdības bruņotajos spēkos, dienēja virsleitnanta pakāpē. Par dalību kaujā pret Sarkano armiju pie Piņķu baznīcas, kuras laikā F. Kociņa vadītā vienība ieguva divus smagos lielgabalus, apbalvots ar Lāčplēša kara ordeņa III šķiru [20, 254]. F. Kociņš apbalvots arī ar 4. šķiras Triju Zvaigžņu ordeni, 5. šķiras Somijas Baltās rozes ordeni, 5. šķiras Zviedrijas Šķēpa ordeni, 5. šķiras Polijas Polonia Restituta ordeni, 4. šķiras Igaunijas Ērgļa ordeni, 3. šķiras Lietuvas Vitauta Dižā ordeni, 3. šķiras Lietuvas Ģedimīna ordeni, Latvijas atbrīvošanas cīņu piemiņas zīmi, Latvijas atbrīvošanas kara 10 gadu jubilejas piemiņas medaļu un Lietuvas atbrīvošanas kara 10 gadu piemiņas medaļu [6, 16].

No Bermontiādes sākuma viņš cīnījās Rīgas aizstāvēšanas kaujās, vēlāk piedalījās kaujās pret Sarkano armiju Latgales atbrīvošanas operācijā. 1920. gada janvārī, laikā, kad norisinājās pamiera un vēlāk arī miera sarunas starp Lat-

viju un Padomju Krieviju, F. Kociņš dienēja Latgales divīzijas Operatīvajā daļā, kas atbildēja par izlūkošanas un pretizlūkošanas pasākumiem frontē [19, 259].

Pēc virsnieku kursu un Kara akadēmisko kursu beigšanas F. Kociņš tika pārcelts uz Armijas galvenā štāba Operatīvo daļu, kur pārzināja iekšējās informācijas jautājumus. No 1932. līdz 1936. gadam viņš bija kara aģents Lietuvā, tādā veidā no pretizlūkošanas jomas pārorientējoties uz izlūkošanu.

1936. gada decembrī pēc atvaļināšanās no aktīvā kara dienesta pulkvedi leitnantu F. Kociņa iecēla par ārkārtējo sūtņi un pilnvaroto ministru PSRS. Šo amatu 1935. gadā atbrīvoja uz Vašingtonu pārceltais A. Bilmanis. Bilmaņa vietā sākumā gan uz Maskavu tika pārcelts Latvijas sūtņis Igaunijā R. Liepiņš, kas bija Latvijas sūtņis Lietuvā laikā, kad kara aģenta pienākumus pildīja F. Kociņš. Nepilnus deviņus mēnešus pēc akreditācijas PSRS pieredzējušo diplomātu R. Liepiņu no sūtņa amata atcēla, ieceļot viņu par Rīgas pilsētas galvu. Ne visiem šāda rokāde, uz Maskavu nosūtot augsta ranga izlūku, turklāt ar kauju pieredzi cīņās pret Sarkano armiju, bija un vēl aizvien ir izprotama [24, 324].

Sūtņa F. Kociņa viens no pirmajiem darbiem bija Latvijas konsulāta Ļeņingradā jautājuma virzīšana, kas saistāma arī ar latviešu kopienas PSRS interešu aizstāvēšanu.

1937. gada vasarā pēc padomju valdības uzaicinājuma notika Latvijas ārlietu ministra V. Muntera vizīte Maskavā. Vizītes gaita vēstures literatūrā ir atspoguļota vairākkārt, tomēr jāatzīmē, ka tās sagatavošana bija viens no svarīgākajiem F. Kociņa uzdevumiem sūtņa amatā. Tās laikā Latvijas delegāciju apmeklēja arī J. Staļins, kas tā laika padomju diplomātiskajā tradīcijā bija ārkārtīgi liels reveranss attiecībā pret mazas valsts pārstāvjiem. Jāatzīmē, ka V. Munters bija piektais (!) Rietumu valstsvīrs, ko uz šo laiku Staļins bija pagodinājis ar savu klātbūtni [29, 26–30]. Iespējams, šo negaidīto “tautu tēva” apmeklējumu panāca tieši F. Kociņš, uzstājīgi uzsverot V. Muntera vēlmi tikties ar J. Staļinu personīgi [27, 141]. Iespējams, tas bija izmisīgs PSRS diplomātijas solis, lai izrautos no izolācijas, kurā tā bija nonākusi [12, 6–31]. Savukārt Latvijas ārpolitikā šajā laikā izvirzījās tendence neitralitātes politiku balstīt uz ciešāku sadarbību ar visām reģiona valstīm [22, 5–8].

Jāatzīmē, ka šī vizīte notika laikā, kad PSRS norisinājās pret nacionālajām minoritātēm vērsts represijas. 1938. gada sākumā staļiniskais terors arvien vairāk skāra PSRS dzīvojošos latviešus un Latvijas valsts piederīgos, tomēr Latvijas valdība uz to nereaģēja. Jāatzīmē, ka latviešu dzīves uzlabošana PSRS bija viena no sūtņa darbības prioritātēm [1, 158; 13, 134], kuru ne vienmēr bija iespējams īstenot PSRS noslēgtās iekšējās politikas dēļ. Arī no Latvijas

valdības atbalstu šajās aktivitātēs viņš nesaņēma. Tomēr viņš konsekventi iestājās par nepamatoti represēto latviešu likteņiem, gan ievācot par tiem ziņas, gan cenšoties panākt zināmo apcietināto latviešu atbrīvošanu vai vismaz stāvokļa uzlabošanu [28, 3–4].

PSRS politiku 1938. gadā raksturo arī arvien agresīvāka ārlietu resora politika pret Latviju. 28. martā F. Kociņš saņēma notu (identisku saņēma arī Igaunijas sūtnis), kurā tika atgādināts par iepriekš noslēgtajiem līgumiem ar PSRS, akcentējot, ka PSRS uzskatīs par nepieļaujamu jebkādu Baltijas valstu noslēgtu vienošanos, kas apdraudētu PSRS intereses. Runa bija arī par saimniecisku līgumu slēgšanu ar trešajām valstīm [30, 273]. Šī nota skaidri iezīmē PSRS ieinteresētību Baltijas reģionā, kas kļuva par pamatu tālākajiem politiskajiem risinājumiem.

Padomju ārpolitika vienmēr paturēja savā redzeslokā arī Baltijas valstis [15, 27–30; 16, 30–33]. Manuprāt, izcili ir vērtējama F. Kociņa iesaistīšanās savstarpējo attiecību noskaidrošanā starp valstīm sūtņu līmenī, kad atbildot uz PSRS sūtņa Latvijā I. Zotova 20. oktobrī izteiktajiem pārmetumiem par daļēju padomju kultūras izslēgšanu no Latvijas kultūras telpas, atsevišķu cenzūras elementu izmantošanu, PSRS ziņu dienesta nepietiekamu izmantošanu un Latvijas preses tendenciozitāti, F. Kociņš atgādināja, ka PSRS šos pašus “pārkāpumus” realizē daudz plašākā mērogā, pilnībā liedzot Latvijas kultūras produktiem nonākt PSRS telpā. Viņš atgādināja arī par padomju preses vēršanos pret Latvijas vadītājiem un faktu, ka padomju lidmašīnas regulāri šķērso Latvijas gaisa telpu, bet no Latvijas ielidojuša aeroplāna apkalpe PSRS aizturēta uz vairākiem mēnešiem [9, 54]. Šajā gadījumā F. Kociņš parādīja, ka diplomātijā gan mazu, gan lielu valstu pārstāvji ir vienlīdzīgi un neļāvās lielvaras spiedienam. Tiesa, šajā laikā pasaulē jau aizsākās politiskā lavīna, kas iegrūda Eiropu kara bezdibenī. Kā diplomāts F. Kociņš izrādīja lielu interesi par starptautiskajiem notikumiem, kuros bija ierauta PSRS un kas varēja ietekmēt arī tās attiecības ar Latviju. Kā spilgtākos viņa interešu objektus var minēt PSRS diplomātiju [17, 177] un starptautisko stāvokli [2, 145] Ziemas kara laikā, politiski militāros procesus Tālajos Austrumos saistībā ar Ķīnas–Japānas konfliktu, noskaņojumu PSRS saistībā ar Vācijas politiski militārajām aktivitātēm Eiropā, politiskajās norises pašā PSRS, kā arī PSRS–Polijas konflikta risinājumu [3, 2] un PSRS attiecības ar Lietuvu [11, 26, 80, 86, 202–206, 158–167, 226, 258, 292]. Raksturojot Latvijas–PSRS attiecības kopumā, F. Kociņš atzina, ka 1937. gads bija miera un labu kaimiņattiecību gads pretstatā nākamajam. Savukārt raksturojot noskaņojumu PSRS saistībā ar 1938. gada notikumiem Eiropā, F. Kociņš

secināja, ka “PSRS ir kā klusais un baigais Sfinkss, kurš, iespējams, teiks savu vārdu, kad svaru kausi būs nosvērušies par labu karam. Bet uz doto brīdi (1938. gada 29. septembris) nesper soļus.” [11, 244, 307]

Otrā pasaules kara priekšvakarā liela nozīme bija Francijas, Lielbritānijas un PSRS sarunām Maskavā 1939. gada vasarā, kurās tika apspriests arī Baltijas turpmākā likteņa jautājums. Visi F. Kociņa centieni izdibināt patieso sarunu gaitu palika bez rezultātiem. F. Kociņa ne visai pozitīvo attieksmi pret britiem un frančiem acīmredzot tikai stiprināja britu vēstniecības Maskavā darbinieku viedoklis par iespējamu pārejošu Baltijas valstu neatkarības zaudēšanu kara gadījumā. Kopā ar pārējiem Baltijas valstu sūtniecību kolēģiem 22. jūnijā F. Kociņš izteica bažas britu pārstāvjiem par iespējamu Baltijas valstu upurēšanu PSRS labā. Britiem F. Kociņš paziņoja, ka Latvija aizstāvēsies ar ieročiem rokās, par galveno iespējamo ienaidnieku uzskatot PSRS. 26. jūnijā, tiekoties ar Francijas vēstnieku Maskavā, viņš uzklaušīja Francijas pārstāvja izteikumus par iespējamām morālām problēmām kādu valstu neatkarības atjaunošanas atbalstīšanā, nepietiekamas pretimnākšanas gadījumā lielvalstu garantiju līguma jautājumā, kas apstiprināja iepriekš izteiktos britu minējumus par Baltijas valstu suverenitātes nenoteiktību. Gan britus, gan frančus F. Kociņš arī brīdināja par iespējamu PSRS vienošanos ar Vāciju.

6. jūlijā Baltijas valstu sūtņi Maskavā vienojās, ka vācu briesmas būs mazākas nekā padomju apdraudējums, jo Baltija vienmēr bijusi Krievijas interešu sfērā. Sūtņu vērtējumā abu valstu režīmi bija līdzīgi, tomēr nacistu režīmā kultūra bija vairāk attīstīta, bet padomju režīms apdraudēja mazo tautu pastāvēšanu, par ko liecināja jau notikušās korejiešu, ingru, karēļu un citu tautību deportācijas. Arī par Molotova–Ribentropa pakta būtību F. Kociņš vairākkārtīgi ziņoja uz Rīgu, izejot no viņam pieejamās informācijas, parādot visus viedokļus par līgumu un tā papildprotokoliem, kas šajā laikā cirkulēja dažādu valstu diplomātiskajās aprindās [10, 19–34]. Neskatoties uz to, vēlāk historiogrāfijā ieviests aplams pieņēmums, ka F. Kociņa izpratne šajā jautājumā neesot bijusi pārāk dziļa [14, 122], kas daudzos gadījumos balstās uz pētnieku pārlieku uzticēšanos vēstures avotiem, kuru autori ir bijuši ar F. Kociņu atšķirīgos politiskos uzskatos, bet ne vienmēr orientējās PSRS politikā pienācīgā apmērā [13, 492]. Baltijas valstu neitralitātes politika piedzīvoja fiasko, kam par pamatu bija nespēja savu neitralitāti aizsargāt. Milzīgā politiskā lavīna tās savā ceļā vienkārši noslaucīja. PSRS ārpolitika 1939. gada septembrī noslaucīja Poliju no Eiropas kartes – būtu naivi iedomāties, ka Latvija vai konkrēti Latvijas sūtņa darbība spētu to aizkavēt vai kā citādi ietekmēt. To lieliski ilustrē arī neveiksmīgie F. Kociņa mēģinājumi saņemt

kādus situācijas skaidrojumus un politiskus solījumus no PSRS ārlietu resora darbiniekiem Otrā pasaules kara sākumā.

30. septembra naktī, tikai divas dienas pēc Igaunijas kapitulācijas Padomju savstarpējās palīdzības līguma priekšā, V. Molotovs izsauca F. Kociņu, izsakot “cerību, ka Latvija vistuvākajā laikā sapratīs un pārvērtēs starptautisko stāvokli un nosūtīs uz Maskavu valdības delegāciju šāda līguma parakstīšanai”, cita starpā atgādinot, ka Eiropā pēdējā mēneša laikā ir notikušas lielas pārmaiņas, tostarp no politiskās kartes pazudusi Polija. Nākamajā dienā šo jautājumu skatīja Latvijas valdības sēdē, vēl dienu vēlāk sarunas jau norisinājās Maskavā, kur Latvijas pusi sarunās ar J. Staļinu, V. Molotovu, V. Potjomkinu un I. Zotovu pārstāvēja tikai V. Munters un F. Kociņš [25, 72]. Par to, cik dramatiskas šīs sarunas bijušas, liecina V. Muntera atstātās piezīmes. Sarunas ilgušas vairākas dienas, kurās F. Kociņš daudz laika pavadījis, palīdzot V. Munteram rast kādus labvēlīgākus risinājumus. Taisnības labad jāsaka, ka ne jau Latvijas valstsvīru un diplomātu spēkos bija novērst katastrofu, notikumu lavīnu, kas savā ceļā jau bija sadragājusi daudz spēcīgākas un ietekmīgākas valstis par Latviju.

Padomju karabāzes Latvijas teritorijā tika izveidotas, tomēr t.s. bāzu līgumu izpilde bija grūti uzraugāma. Vēl 1940. gada 15. martā F. Kociņš griezās pie V. Molotova, lai Sarkanās armijas komandieriem Kurzemē tiktu izskaidrota pakta būtība, jo Latvijas varas iestādēm bija nācies saskarties ar dažādām pakta interpretācijām, kas attiecās uz padomju kontingenta skaitlisko sastāvu. Līdz pat tam laikam Latvijas varas iestādēm nebija izdevies noskaidrot patieso padomju karaspēka skaitlisko sastāvu, un padomju komandieru rīcība liek pieņemt, ka Kurzemē atradies ievērojami lielāks padomju karavīru skaits par līgumā paredzēto [32, 250–252]. Saistībā ar padomju kontingenta ierašanos izkristalizējās vēl viena problēma, proti, komandējošā sastāva ģimeņu ierašanās Latvijā. 14. janvārī vien bez brīdinājuma robežu šķērsoja 87 sievietes un 20 bērni, kuru izmitināšana bija jānodrošina Latvijas varas iestādēm. F. Kociņš uzstājīgi lūdza turpmāk neizsniegt komandējošā sastāva ģimenes locekļiem ieeļošanas atļaujas. Tikpat uzstājīgi F. Kociņš risināja Latvijas un PSRS ekonomiskās sadarbības problēmas, kā arī jautājumus par PSRS lidmašīnu nesankcionētu ielaušanos Latvijas gaisa telpā, kaut gan ko vairāk par V. Molotova solījumiem saņēma reti. Jāatzīmē gan, ka gaisa telpas pārkāpumi tika novēroti, jau sākot ar 1938. gadu, turklāt kā no padomju, tā latviešu lidotāju puses, neiztiekot arī bez robežkonfliktiem ar šaujamieroču pielietošanu [7, 14; 8, 1–10]. Sūtnim pēcāk nācās pielikt visas

pūles, lai panāktu internēto Latvijas lidmašīnu un lidotāju atgriešanu dzimtenē, kam PSRS varas iestādes ne vienmēr bija pretimnākošas [10, 40].

Latvijas valdības oficiālā politika attiecībā pret padomju karabāzu uzspiešanu raisīja neizpratni Latvijas sūtņos ārvalstīs, kā arī viņu rezidenču valstu politiķos. Pēc Latvijas sūtņa Vācijā E. Krieviņa domām, V. Munters un K. Ulmanis nav apzinājušies stāvokļa nopietnību 1940. gada pirmajā pusē, lai gan par sabiedrības un valdošo aprindu noskaņojumu Padomju Savienībā viņi bija labi informēti, jo F. Kociņš uz ministriju regulāri piesūtīja padomju preses izgriezumus un informatīvus ziņojumus [21, 211].

Naktī uz 1940. gada 15. jūniju notika uzbrukums Latvijas robežsargu mītnēm Mašlenkos un Šmaiļos. Vairāki Latvijas pilsoņi, tostarp civiliedzīvotāji, tika nošauti, vairāki desmiti aizvesti gūstā. Tikko informēts par notikumu, F. Kociņš devās pie V. Molotova, taču skaidrojuma vietā saņēma solījumu, ka padomju puses vainas gadījumā vainīgie tiks sodīti. PSRS ārlietu tautas komisārs vēl vairījās no atklāta konflikta. Jau nākamajā dienā, 16. jūnijā, V. Molotovs izsauca F. Kociņu un nolasīja viņam ultimātu par neierobežota Sarkanās armijas papildus kontingenta ielaišanu Latvijas teritorijā un jaunas PSRS draudzīgas valdības sastādīšanu [26]. Velti bija sūtņa iebildumi pret Latvijas apvairošanu pretpadomju politikā un pret īso atbildes sniegšanas laiku. Ultimāta nepieņemšanas gadījumā V. Molotovs draudēja ar “darbības uzsākšanu”. 16. jūnijā plkst. 16.00 F. Kociņš nolasīja ultimātu V. Munteram, bet jau plkst. 19.45 sniedza V. Molotovam ministra atbildi [32, 384–391] par ultimāta pieņemšanu ar lūgumu karaspēka ieviešanu atlikt par vienu dienu sakarā ar Latgales dziesmu svētku norisi Daugavpilī, kā arī tehniskas dabas jautājumiem, kas saistīti ar ultimāta izpildes nodrošināšanu, tai skaitā sabiedrības neinformēšanu par to. Plkst. 22.30 – pusstundu līdz ultimāta laika beigām – F. Kociņš trešo reizi ieradās pie V. Molotova, lai informētu, ka Latvijas valdība abas ultimāta prasības ir pieņēmusi. Jāatzīmē, ka līdzīgus valsts pārņemšanas scenārijus PSRS īstenoja pret visām trijām Baltijas valstīm [33].

No 26. jūnija līdz 7. jūlijam Kociņš atradās komandējumā Rīgā, kur piedalījās A. Kirhenšteina valdības rīkotajā valsts amatpersonu apspriedē par attiecību veidošanu ar PSRS pēc 1939. gada 5. oktobra pakta noslēgšanas. Sarunās ar F. Kociņu PSRS Ārlietu tautas komisariāts bija atzinis arī padomju neizdarības atsevišķu līguma pantu neievērošanā. Atgriezies Maskavā, F. Kociņš centās noskaidrot no Latvijas aizvesto robežsargu likteni, tomēr padomju ārlietu resors nesniedza nekādas atbildes un palīdzību šajā jautājumā.

F. Kociņš, protams, nav atbildīgs par Latvijas ārpolitikas kļūdām, tāpat kā nav slavējams par tās sasniegumiem. Kā diplomāts viņš godam pildīja

savas valdības instrukcijas un nodrošināja informācijas plūsmu. Triju lielvalstu sarunu laikā viņš aktīvi iesaistījās, lai skaidrotu savas valsts pozīcijas un lai iegūtu pēc iespējas plašāku informāciju, kas varētu palīdzēt un ietekmēt ārpolitikas veidošanu dzimtenē.

Pēc Latvijas okupācijas un aneksijas PSRS sastāvā F. Kociņš atgriezās Rīgā 1940. gada 1. septembrī [4, 21]. 6. septembrī valdība pieņēma lēmumu sakarā ar ārlietu resora likvidēšanu atbrīvot viņu no amata, sākot ar 14. oktobri, ko LPSR AP apstiprināja 23. septembrī. 20. septembrī F. Kociņš tika apcietināts [5, 8; 21, 245]. Atvadoties no sievas, viņš teica: “Turies. Es izturēšu. Pēc gada būs karš.” [23, 6–7]. Starptautisko situāciju viņš bija izpratis līdz kaulam. Pēc nepilna gada tiešām izcēlās karš starp Vāciju un PSRS. Kļūdījās savukārt viņš staļiniskā režīma novērtējumā, negaidot tik drīzu savu fizisku iznīcināšanu. Pieredzējuši izlūki reizēm min tādu jēdzienu kā profesionālais nogurums, iespējams, arī F. Kociņš bija kļuvis vienaldzīgs pret savu dzīvību un pēdējos dzīves mēnešos tikai centās mierināt tuviniekus. 1941. gada 7. jūlijā F. Kociņam tika piespriests nāvessods, kas izpildīts 28. jūlijā [18, 165]. Latvijas ārkārtējais sūtnis un pilnvarotais ministrs Padomju Savienībā pulkvedis leitnants Fricis Kociņš nošauts Pjemaskavas NKVD nošaušanas poligonā “Komunarka” [31]. Latvijas sūtniecība Maskavā 1940. gadā tika slēgta, daļa tās darbinieku apcietināti, daļa – nošauti. Un daļēji arī aizmirsti.

Par savu darbu dzimtenes labā viņš samaksājis augstāko cenu – savu dzīvību. Tādēļ arī par F. Kociņa darbiem dzirdēts samērā maz. Citi Latvijas diplomāti, kas patvērumu rada “brīvajā pasaulē” vai iekļāvās jaunajā iekārtā, paši uzsvēra savu devumu dzimtenes labā. Citu pārstāvniecību arhīvi bija brīvi pieejami Rietumu vēstures pētniekiem.

Avoti un literatūra

1. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 293. f., 1. apr., 499. l. (Maskavas sūtniecības politiskie ziņojumi).
2. LVVA, 293. f., 2. apr., 54. l. (Sūtniecības ziņojumi).
3. LVVA, 2570. f., 1. apr., 474. l. (Ārlietu ministrijas Administratīvais departaments Sarakste).
4. LVVA, 2570. f., 4. apr., 83. l. (Sūtniecības likvidācijas lieta).
5. LVVA, 2570. f., 14. apr., 5. l. (Sarakste).
6. LVVA, 2570. f., 14. apr., 776. l. (Kociņa Friča personīgā lieta).
7. LVVA, 2574. f., 2. apr., 6895. l. (Sūtniecības sarakste).
8. LVVA, 2574. f., 2. apr., 6896. l. (Sūtniecības sarakste).
9. LVVA, 2574. f., 2. apr., 6966. l. (Sūtniecības sarakste).

10. LVVA, 2574. f., 2. apr., 6978. l. (Sūtniecības sarakste. Preses ziņojumi).
11. LVVA, 2574. f., 2. apr., 7081.1 (LR sūtņa Maskavā ziņojumi 1938. g.)
12. LVVA, 2574. f., 3. apr., 2022. l. (Sarakste).
13. Andersons, E. *Latvijas vēsture (1920–1940): Ārpolitika*. 1. sēj. Stokholma: Daugava, 1982.
14. Andersons, E. *Latvijas vēsture (1920–1940): Ārpolitika*. 2. sēj. Stokholma: Daugava, 1984.
15. Daukšts, B. “Muntera oficiālā un neoficiālā vizīte Padomju Savienībā.” *Latvijas Vēsture*, 1991, Nr. 2: 27–30.
16. Daukšts, B. “V. Muntera oficiālā un neoficiālā vizīte Padomju Savienībā.” *Latvijas Vēsture*, 1992, Nr. 2: 30–33.
17. Grava-Kreituse, I., Feldmanis, I., Goldmanis, J., Stranga, A., sast. *Latvijas okupācija un aneksija (1939–1940): Dokumenti un materiāli*. Rīga, 1995.
18. Jēkabsons, Ē., V. Ščerbinskis, sast. *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki (1918–1991): Biogrāfiska vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 2003.
19. Jēkabsons, Ē., V. Ščerbinskis, sast. *Latvijas armijas augstākie virsnieki (1918–1940): Biogrāfiska vārdnīca*. Rīga: LVVA, 1998.
20. *Lāčplēša kara ordeņa kavalieri. Biogrāfiska vārdnīca*. [Rīga]: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Jāņa sēta, 1995.
21. Lerhis, A. *Latvijas Republikas ārlietu dienests (1918–1941)*. Rīga: LVI, 2005.
22. Liepa, A. “Latvijas ārlietas līdz 1940. gadam.” *Lauku Avīze*, 1990. 20. jūnijs.
23. P.D. “Latvijas pēdējais sūtņis Maskavā.” *Tēvzemes avīze*, 1990, Nr. 33, 6.–7. lpp.
24. Treijs, R. *Latvijas diplomātija un diplomāti (1918–1940)*. Latvijas Vēstnesis, 2003.
25. Treijs, R. *Latvijas valsts un tās vīri: Latvijas Republikas Valdības. Ministri savos darbos (1918–1940). Ar Pirmās Republikas un Otrās Republikas Saeimas un Valdības locekļu sarakstiem pielikumā*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 1998.
26. Treijs, R. “Mūsu pēdējais sūtņis Padomju Savienībā.” *Latvijas Vēstnesis*, 2001, Nr. 137; 2001, Nr. 138. <http://vip.latnet.lv/lpra/kocins.htm> (01.04.2011).
27. Treijs, R. *Vilhelms Munters*. Jumava, 2010.
28. Stranga, A. “Latvijas sūtņis un Latvijas pilsoņi.” *Neatkarīgā Cīņa*, 3.–4. lpp.
29. Skultāns, V. “Pirmo reizi pie Staļina.” *Universitas*, 1974, Nr. 33: 26–30.

30. *История второй мировой войны 1939–1945 гг. Том 2. Накануне войны.* Москва.: Воениздат, 1974.
31. На полигоне «Коммунарка» должен быть установлен еще один памятник. <http://www.hro.org/node/8456> (01.04.2011); Коциньш Фрицис Михайлович. Книга Памяти Жертв Коммунистического Террора. <http://www.vse-adresa.org/book-of-memory/bukva-10/name-138/surname-48/repression-0> (01.12.2011).
32. *Полпреды сообщают. Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией (август 1939 – август 1940 г).* Москва, 1990.
33. Кара-Мурза В. (мл.) *Кремль и Балтия. 70 лет спустя.* <http://www.ej.ru/?a=note&id=10187> (01.04.2011).

Summary

Fricis Kociņš – Latvian Envoy in the USSR: Fatal Years

Up to date, the role and work of Fricis Kociņš – Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary to the USSR during fatal years of 1937–1940 – has not been seriously evaluated. He was appointed to this high position in 1936, unusually fast replacing previous representative R. Liepiņš. Both F. Kociņš's curriculum vitae and his personality as such strongly influenced relations between Latvia and the USSR. As a diplomat he proved that he was not just an 'informational link' between two capitals. His activities coincided with events what changed the destiny of Latvia: terror against the Latvians in the USSR; two visits of Latvian Minister of Foreign Affairs V. Munters to the USSR (including meeting with J. Stalin during the first visit); talks between three Great powers about guarantees for the Baltic States; signing of Molotov-Ribbentrop pact; agreement on Soviet military bases; military action against Latvia on June 16, 1940; and, at last, destruction of the Latvian state. In the entire abovementioned events, colonel-lieutenant F. Kociņš acted actively to defend the positions of Latvian government and interests of the Latvian state and its people. For Latvia he paid the highest price – his life.

Guntis Gerhards

Daži Kurzemes un Zemgales hercogistes iedzīvotāju bioarheoloģiskās izpētes aspekti

Līdz ar pēdējā Livonijas ordeņa mestra Gotharda Ketlera noslēgto padošanās līgumu ar Polijas karali Sigismundu II Augustu, kuru ratificēja 1562. gada 5. martā, beidza pastāvēt Livonijas ordenis un izveidojās Kurzemes un Zemgales hercogiste. Līdz šim pētnieku uzmanība galvenokārt bijusi pievērsta hercogistes ekonomikas, politiskās struktūras, saimniecības un kultūras izpētei [5, 53–69]. Gadu desmitu laikā uzrakstīts ne mazums akadēmisku un populāru rakstu un grāmatu. Daudzi fakti un sen novecojušas nostādnes joprojām tiek pārnestas no grāmatas grāmatā un arī interneta vidē. Jaunākie pētījumi par hercogistes vēsturi un saimniecību liecina, ka daudzi “fakti” ir jāpārskata [7, 211]. Taču jebkurā pētījumā interesi izraisa informācija par attiecīgās vietas un laikposma iedzīvotājiem, un Kurzemes–Zemgales hercogistes iedzīvotāji nav izņēmums. Hercogistes vēsture ir atstājusi dokumentus un citas liecības. Rakstiskie avoti aptver daudzas dzīves jomas, bet par iedzīvotāju darba apstākļiem, veselības stāvokli un dzīves kvalitāti sniedz nepilnīgu un reizēm arī diezgan pretrunīgu priekšstatu.

Atbildes par seno iedzīvotāju dzīves kvalitāti palīdz rast antropoloģiskā materiāla bioarheoloģiska izpēte. Ar bioarheoloģiju saprot arheoloģiskajos izrakumos iegūtā antropoloģiskā materiāla (cilvēka skeleta kaulu) vispusīgu analīzi, pēc kuras iespējams rekonstruēt iedzīvotāju dzīvesveidu un raksturot tā kvalitāti [9]. Cilvēka skelets ir ļoti labs indikators dzīves kvalitātes raksturošanai gan indivīda, gan arī attiecīgās iedzīvotāju grupas un sociālās kārtas līmenī. Bioarheoloģiskie dati nodrošina retrospektīvu atskaiti par katra indivīda augšanas un attīstības procesiem, saslimstību, traumām, dzīvesveidu, uzturu un iespējamām nāves cēloņiem.

Šī pētījuma mērķis ir sniegt ieskatu par Kurzemes un Zemgales hercogistes (1561–1799) iedzīvotāju dzīves kvalitāti, balstoties uz arheoloģiskajos izrakumos iegūtā antropoloģiskā materiāla analīzi.

Bioarheoloģiskajos pētījumos izšķir divu veidu avotus. Primārs ir arheoloģiskajos izrakumos iegūts osteoloģiskais materiāls, kas vienīgais sniedz tiešu informāciju par indivīdu. Kā sekundārs avots var būt dažādi vēsturiski dokumenti ar notikumu, slimību aprakstiem, receptēm u.c., zīmējumi, mākslas priekšmeti, ikonogrāfija, arheoloģiskās liecības, etnogrāfiskie dati. Mūsu gadī-

jumā kā galvenais sekundārais avots ir arheoloģiskie dati un rakstītie avoti, kas var sniegt informāciju par sabiedrības dzīves apstākļiem, kariem, vadarbību, ekoloģisko situāciju, tirdzniecību u.c. Literatūrā pastāv viedoklis, ka bioarheoloģisko datu interpretācija bez arheoloģiskā un vēsturiskā konteksta ir bezjēdzīga [14, 4–10].

Šajā pētījumā izmantots osteoloģiskais materiāls, kas iegūts 16.–18. gadsimta kapsētu arheoloģiskajos izrakumos. To sastāda Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcas, Ventspils Nikolaja kapsētas un Zlēku Gaisiņu senkapu antropoloģiskais materiāls.

Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcas arheoloģisko izrakumu laikā zem baznīcas grīdas atsegti 108 apbedījumi. Baznīca kā apbedījumu vieta izmantota 165 gadus: no 1615. gada līdz 1780. gadam, kad Kurzemes landtāgs nosprieda aizliegt turpmāko mirušo apglabāšanu baznīcās. Izrakumos tika konstatēts regulārs kapa vietu izkārtojums rindās, daļa apbedījumu konstatēti ar ķieģeļiem izmūrētās kapenēs [12, 153–155]. Apbedījumi baznīcā saistāmi ar Jelgavas pilsētas turīgāko iedzīvotāju slāni, kas varēja nopirkt apbedījumu vietas baznīcas iekšpusē [10].

Kurzemes un Zemgales hercogistes laikā Ventspils bija ļoti rosīgs manu-faktūras, ražošanas, kuģniecības un tirdzniecības centrs. Pilsētas teritorijā arheoloģiski fiksētas vairākas viduslaiku kapsētas. Plašākie izrakumi veikti Nikolaja kapsētā, kas atrodas vecpilsētas teritorijā. No šīs kapsētas bioarheoloģiski pētīti 103 indivīdi. Uzskata, ka 16. gs. beigās un 17. gs. sākumā šeit apglabāti Ventspils vienkāršie nevācu iedzīvotāji, vienlaikus pieļaujot, ka sākotnēji kapsētā apglabāti arī atsevišķi vācu tautības Ventspils pilsoņi [11, 114–115].

Zlēku Gaisiņu senkapi atrodas Ventspils rajonā Zlēku pagastā pie Gaisiņu mājām un bijušās pārceltuves, apmēram 1,2 km no Zlēku muižas. Pēc iegūtā senlietu materiāla apbedījumi tiek saistīti ar vietējiem zemniekiem un hronoloģiski datēti ar 17. gadsimtu. Izpētei pieejamais antropoloģisko materiāls saistāms ar 41 indivīdu [6, 68].

Tādējādi pētījumā izmantotais antropoloģiskais materiāls ļāva salīdzināt pilsētas turīgāko (Jelgava), vienkāršo iedzīvotāju (Ventspils) un zemnieku (Zlēkas) dzīves kvalitāti Kurzemes un Zemgales hercogistes laikā.

Demogrāfiskie dati liecina, ka Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcā no 108 indivīdiem 39 bija vīrieši un 42 sievietes vecumā no 20 līdz 70 gadiem, kā arī 27 bērni un pusaudži (27%). Vīriešu vidējais dzīves ilgums bija 43,2 gadi, bet sievietēm attiecīgi 42,2 gadi. Savukārt Ventspils Nikolaja kapsētā no 103 izpētītajiem indivīdiem 39 bija vīrieši un 34 sievietes vecumā no 20 līdz 65

gadiem, kā arī 30 bērni un pusaudži (29,1%). Vidējais vīriešu dzīves ilgums bija 43,6 gadi, bet sievietēm attiecīgi 39,9 gadi. Tas nozīmē, ka pēc vidējā dzīves ilguma nav būtisku atšķirību starp Jelgavas un Ventspils pieaugušajiem iedzīvotājiem. Ventspils sieviešu salīdzinoši mazākais dzīves ilgums salīdzinājumā ar Jelgavas liecina par zināmām sociālo slāņu dzīves kvalitātes atšķirībām. Galvenās atšķirības starp pilsētu iedzīvotājiem novērojamas bērnu mirstības sadalījumā. Tā Jelgavas gadījumā 44,4% bērnu miruši vecumā līdz 1 gadam, bet tikai 7,4% vecumā no 10 līdz 18 gadiem. Ventspils gadījumā šie rādītāji attiecīgi ir 6,7% un 66,7%. Šo atšķirību cēlonis skaidrojams ar to, ka Jelgavas turīgākie iedzīvotāji mazus bērnus apglabāja kopējā dzimtas atdusas vietā, bet ne visi Ventspils vienkāršie iedzīvotāji varēja samaksāt par mazu bērnu apbedīšanu kapsētā. Viņi, iespējams, kā tas novērots citās Latvijas vietās [13, 42–44], mazus bērnus kopējā kapsētā neapglabāja. Savukārt augstais pusaudžu apbedījumu skaits Ventspils Nikolaja kapsētā liecina, ka iedzīvotāji bijuši pakļauti ļoti nelabvēlīgiem dzīves apstākļiem (bads, epidēmijas).

Zlēku Gaisiņu senkapos no 41 izpētītā indivīda 6 bija vīrieši, 13 sievietes un 22 bērni un pusaudži (53,7%). Tādējādi Zlēkās konstatētā bērnu un pusaudžu mirstība bija gandrīz divas reizes augstāka salīdzinājumā ar Ventspili un Jelgavu. Turklāt 16 no 22 (39% no kopējā indivīdu skaita jeb 72,7% no bērnu un pusaudžu kopskaita) Gaisiņos apbedītie bērni miruši vecumā līdz 5 gadiem. Tas nozīmē, ka mazu bērnu mirstība bija realitāte gan starp pilsētnieku turīgajiem slāņiem, gan starp zemniekiem.

Iedzīvotāju paaugstinātu mirstību izraisīja vairāku faktoru kopums. Parastā secība bija: vispirms karš, tad bads un visbeidzot epidēmijas (mēris). Vēsturnieki uzskata, ka viduslaikos un 16.–18. gs. daudz vairāk cilvēku aizgājis bojā no bada un epidēmijām, nekā krituši kaujas laukā. Pēc J. Juškēviča aprēķiniem Kurzemes un Zemgales hercogistes laikā katrs 3. bija kara, katrs 15. epidēmijas gads, bet kopumā 110 gadi bija slikti vai neražas un bada gadi [8, 9–11].

Zināmu priekšstatu par iedzīvotāju saslimstību un nāves iemesliem sniedz to skeletu kaulu paleopatoloģiskā izpēte. Viens no galvenajiem izpētes objektiem ir skeleta traumas un/vai ievainojumi. Pētītajā materiālā samērā maz konstatēti vardarbīgas nāves gadījumi. Trīs vīriešiem (Jelgava, Ventspils) nāvējoši galvaskausa ievainojumi, iespējams, liecina par kādas 17./18. gs. karadarbības sekām. Vairākiem Ventspils vīriešiem konstatēti saauguši deguna kaula lūzumi un pieres daļas ievainojumi, kuru izcelsme, iespējams, liecina par sadzīviska rakstura traumām. Savukārt Jelgavas iedzīvotājiem, galvenokārt vīriešiem, konstatēti dažādu kaulu lūzumi, kas atsevišķos gadījumos

nepareizi saauguši, liecinot par sliktu medicīnisko aprūpi un/vai tās nepieejamību pat pilsētas turīgākajiem iedzīvotājiem. Tāpēc būtisks jautājums ir, vai medicīnisko palīdzību varēja saņemt visi Kurzemes–Zemgales hercogistes iedzīvotāji vai tikai atsevišķi iedzīvotāju sociālie slāņi. Kurzemes hercoga galma aptieka bija trešā vecākā Latvijā, atvērta 1578. gadā Jelgavas pili un apkalpojusi hercogu un galminiekus. Pirmā pilsētniekiem paredzētā aptieka Jelgavā ierīkota 17. gs. sākumā. Ventspili pirmā aptieka vēsturiskajos dokumentos pirmo reizi minēta 1671. gadā, tās darbā bijuši vairāki pārtraukumi, stabili aptieka strādājusi tikai pēc 1778. gada [15, 31]. Pēc medicīnas vēsturnieku pētījumiem, 18. gadsimta beigās Kurzemes un Zemgales hercogistē bija 28 praktizējoši ārsti un 33 brūču ārsti (ķirurgi), kā arī 14 aptiekas [1, 68–69]. Savukārt lauku iedzīvotāji acīmredzot izmantoja tautas dziednieku pakalpojumus, jo zāļu lietošana, kas apgūta tālā senatnē, ar uzkrāto pieredzi tika nodota nākamajām paaudzēm.

Zobu stāvoklis ir ļoti būtisks iedzīvotāju vispārējās veselības rādītājs. Veseli zobi liecina par indivīda labu fizioloģisko stāvokli, kā arī norāda uz sabalansētu uzturu. Zobu sistēmas veselību raksturojošie parametri ir kariess, hronisks zoba saknes peridontīts, abscess (strutojošs iekaisums) un zobu izkrišana. Iegūtie rezultāti liecina par sliktu zobu sistēmas veselības stāvokli gan Ventspils, gan Jelgavas pieaugušajiem indivīdiem, it sevišķi sievietēm. Ar kariesu slimojuši vairāk nekā 50% iedzīvotāju. Domājams, ka tieši augstā saslimstība ar kariesu veicinājusi iedzīvotājiem zobu saknes strutojošu iekaisumu. Atsevišķos gadījumos konstatēts žokļa kaula osteomelīts ar fistulas atverēm. Augstais zobu sistēmas patoloģiju skaits acīmredzot veicinājis to, ka daudziem indivīdiem jau salīdzinoši nelielā vecumā konstatēta zobu (viena vai vairāku) izkrišana dzīves laikā. Interesanti, ka Zlēku iedzīvotājiem salīdzinājumā ar pilsētniekiem (Jelgava, Ventspils) kariess konstatēts mazāk. Jāatzīmē, ka vairākiem Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcā apbedītajiem vīriešiem konstatēts specifisks zobu nodilums, ko radījuši māla un keramikas pīpes kāti.

Bērnībā pārciestu stresu var konstatēt pēc zobu emaljas defektiem horizontālu līniju veidā. Šie pastāvīgo zobu emaljas defekti, kas saistīti ar stresu (t.sk. nepietiekamu uzturu, slimībām), indivīdam saglabājas visu mūžu. Tā kā ir zināms katra zoba attīstības temps, tad ar zināmu precizitāti var noteikt, kādā vecumā indivīds ir pārdzīvojis stresu, t.sk. badu. Iegūtie dati liecina, ka visas hercogistes iedzīvotāju sociālās grupas bijušas pakļautas stresa ietekmei. Sevišķi spilgti to apliecina Zlēku materiāls, kad nereti vienam indivīdam

konstatētas 3–5 stresa epizodes, kas, iespējams, saistāmas ar sistemātisku uztura nepietiekamību (badu) bērnībā.

Kā jau iepriekš minēts, Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcā atklāti ļoti daudzi mazu bērnu apbedījumi. Veicot paleopatoloģisko izpēti, konstatēts, ka apmēram 1/3 bērnu vecumā no 6 mēnešiem līdz 3 gadiem iespējamais nāves cēlonis ir vielmaiņas traucējumi un vitamīnu trūkums, kā rezultātā bērni slimojuši ar cingu (skorbutu) un rahītu. Atsevišķi cingas gadījumi konstatēti arī starp Ventspils iedzīvotājiem, bet rahīts – Zlēku Gaisiņos apbedītajiem bērniem. Rakstītie avoti liecina, ka cinga bija plaši izplatīta Kurzemes un Zemgales hercogistē, it sevišķi starp pilsētu turīgākajiem iedzīvotājiem [1, 60; 2, 191]. Iespējams, ka zobu slimības (peridontīts un zobu izkrišana) ir šīs slimības sekas. Uzska, ka cingas izplatība Eiropā strauji samazinājās līdz ar kartupeļu lietošanu uzturā. Kartupeļus Baltijā ieveda 17. gs., bet tikai 18. gs. otrajā pusē sākās kartupeļu audzēšana muižu sakņu dārzos un to izmantošana augstāko kārtu galdā. Zemnieku uzturā kartupeļi parādījās tikai 19. gadsimta otrajā pusē [3, 127–128].

Bioarheoloģiskās izpētes rezultāti liecina, ka Kurzemes un Zemgales hercogistes iedzīvotāji bija pakļauti dažādu stresu ietekmei. Nav būtisku atšķirību dzīves kvalitātē starp pilsētas turīgāko (Jelgava) un vienkāršo (Ventspils) iedzīvotāju slāni. Par nekvalitatīvu uzturu liecina zobu sistēmas sliktais stāvoklis (kariess, strutojoši iekaisumi). Savukārt pilsētas vides nelabvēlīgo ietekmi uz iedzīvotāju veselību apstiprina konstatētās kaulu sistēmas patoloģijas un traumatisms. Jelgavā augstā mazu bērnu mirstība 17.–18. gadsimtā saistāma galvenokārt ar vitamīnu trūkumu (cinga, rahīts). Zlēku Gaisiņos (17. gs.) augstās bērnu mirstības cēlonis bija bads un infekcijas slimības. Diemžēl pagaidām šos rezultātus grūti saistīt ar konkrētiem vēsturiskiem notikumiem.

Turpinoties arheoloģiskajai izpētei, iespējams, papildināsies arī Kurzemes un Zemgales hercogistes iedzīvotāju antropoloģiskais materiāls un pavērsies iespēja detalizētāk uzzināt par šī laikposma iedzīvotāju dzīves kvalitāti. Turpmākie pētījumi būtu jāveic visas Latvijas teritorijas kontekstā, jo tikai tad varēs gūt objektīvāku skatījumu par hercogistes iedzīvotājiem. Veiktā bioarheoloģiskā izpēte ļauj apšaubīt literatūrā pausto viedokli, ka Kurzemes zemnieku turīgums un 16.–18. gs. demogrāfiskie rādītāji liecina par latviešu zemnieku salīdzinoši kvalitatīvajiem un ekonomiski nodrošinātajiem dzīves apstākļiem Kurzemes un Zemgales hercogistē [4; 16, 18–20].

Bibliogrāfija

1. Brennsohn, I. *Die Aerzte Livlands*. Mitau, 1905. 481 S.
2. Derums, V. "Tautas veselība un dziedniecība senajā Baltijā." Rīga: Zinātne, 1978. 244 lpp.
3. Dumpe, L. "Par zemnieku uzturu Latvijā bada gados." Grām.: *Etnogrāfs profesors Dr. habil. hist. Saulvedis Cimmermanis*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999. 118.–128. lpp.
4. Dunsdorfs, E. "*Turība un brīvība septiņpadsmitā gadsimteņa Latvijā: Pētījumi un apcerējumi*." Linkolna: Pilskalns, 1961. 176. lpp.
5. Dunsdorfs, E. "*Latvijas vēsture (1600–1710)*." Stokholma: Daugava, 1962. 588 lpp.
6. Gerhards, G. "Ventspils un tās apkārtnes iedzīvotāju veselība Kurzemes un Zemgales hercogistes laikā (pēc antropoloģisko materiālu datiem)." Grām.: *Ventspils muzeja raksti VI*. Ventspils, 2009. 66.–85. lpp.
7. Jakovļeva, M. "Mīti un realitāte: ieskats Kurzemes hercogu flotes un kuģu būves vēsturē." Grām.: *Ventspils muzeja raksti VI*. Ventspils, 2009. 211.–230. lpp.
8. Juškēvics, J. "Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē." Rīga: Valsts papīru spiestuve, 1931. 671. lpp.
9. Larsen, C.S. *Bioarchaeology (Interpreting behaviour from the human skeleton)*. Cambridge: University Press, 1997. 449 p.
10. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. f. (Latvijas evaņģēliski luterisko draudžu baznīcu grāmatas), 5. apr., 24. l., 1.–307. lp.
11. Lūsēns, M. "Nikolaja kapsētas arheoloģiskā izpēte Ventspilī." Grām.: *Arheologu pētījumi Latvijā 2002.–2003. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004. 114.–118. lpp.
12. Lūsēns, M. "Arheoloģiskie pētījumi Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcas vietā." Grām.: *Arheologu pētījumi Latvijā 2008.–2009. gadā*. Rīga: Nordik, 2010. 152.–156. lpp.
13. Muižnieks, V. "Neparasti guldīti mirušie Latvijas vēsturisko laiku kapsētās." *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2007, Nr. 1: 31–59.
14. Roberts, C. "Palaeopathology and Archaeology: The Current State of Play". In: *The Archaeology of Medicine*. Oxford: Archaeopress, 2002. Pp. 1.–20.
15. Viksna, A. *Vecās aptiekas*. Rīga: Zinātne, 1993. 17.–31. lpp.
16. Zariņa, G. "Daži aspekti Kurzemes un Zemgales 14.–18. gadsimta lauku iedzīvotāju demogrāfijā." *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2002, Nr. 3: 5.–20.

Summary

Some Aspects of Bioarchaeological Investigation of the Population of Duchy of Courland and Semgallen

In recent years, interest in the history of Duchy of Courland and Semgallen and its role in the history of Latvia has increased. The aim of this study is to reconstruct the living conditions of the inhabitants of Jelgava, Ventspils, and Zlēkas during the time of the Duchy, as well as to reveal the influence of various environmental factors.

This paper provides a bioarchaeological characteristic of anthropological material related to the population of Jelgava (citizens, high social stratum), Ventspils (citizens), and Zlekas (peasants) in the 16th–18th centuries obtained in the course of archaeological excavations. It consists of 250 adult, child, and juveniles' skeletons. The aim of the study is to characterize the health condition of the representatives of different social strata in Duchy of Courland and Semgallen. For this purpose, a number of palaeopathological parameters (trauma, dental diseases, etc.) have been analyzed.

The results show some differences related to demography between the sites. The highest rate of child mortality (ages 0–1) is revealed in the burial place in the Holy Trinity Church in Jelgava; meanwhile, in Ventspils case, the trend of gradual increase of proportion of child and juvenile burials in the age group 10–19 is revealed. No significant differences have been revealed between Jelgava and Ventspils adult life expectancies. In Zleku Gaisiņi, high rate of child mortality has been revealed; the main causes were hunger and infectious diseases.

Paleopathological data show poor living conditions of the urban people, especially poor oral health: caries, tooth loss ante mortem, periapical periodontitis, and teeth abscesses often occurred for one and the same individual.

The results of this study show that the population of the Duchy was affected by increased stress caused by unfavorable living conditions. The bioarchaeological investigation provides principal new information and better understanding of the living conditions.

Евгений Гребень

История Латвии в современной белорусской историографии

История соседних народов, этнических меньшинств традиционно привлекает внимание белорусских историков. Ряд аспектов истории Латвии обсуждался на международных научных конференциях. Некоторые из них стали местом постоянного белорусско-латвийского диалога, например, ежегодные Научные чтения в Даугавпилсском университете. Можно выделить приоритетные направления в исследовании истории Латвии в Беларуси.

Историография и источники. В статье Людмилы Хмельницкой «Исторические свидетельства про латгальские земли в работах витебского историка А.П. Сапунова» анализируется вклад этого известного исследователя в создание истории Витебской губернии. Л. Хмельницкой дается анализ его основных работ по данной проблематике (статья «Инфлянты» и книга «Река Западная Двина»), при этом А.П. Сапунов характеризуется как первый белорусский исследователь истории белорусско-латышских связей [17].

Надежда Варламова в статье «Странички латышской истории в контексте документов ВОКМ» характеризует фонды Витебского областного краеведческого музея, материалы которых имеют отношение к истории латышского народа. Автор отмечает, что Витебщина в силу своего пограничного положения была в бытовом, культурном плане, типе хозяйствования неотделима от соседних регионов, в частности, Латвии. Дается характеристика комплекса документов и разрозненных материалов по истории Латвии, находящихся в фондах ВОКМ. Они содержат информацию, например, о ситуации в Латгалии в XIX веке (Даугавпилский, Лудзенский, Резекненский уезды), в частности об инициативе помещиков региона отменить крепостное право, создать здесь военные поселения [1].

Витебскими архивистами также был составлен перечень документов, хранящихся в фондах Государственного архива Витебской области и Зонального архива в городе Полоцке и имеющих отношение к теме «Латыши на Витебщине» [12]. К сожалению, перечень документов не сопровождается их развернутым анализом, однако он сам по себе может быть интересен для исследователей истории Латвии.

Исследования по истории Латвии эпохи средневековья и нового времени.

Внимания заслуживает работа Анатолия Литвиновича «Беларусь и Латвия, белорусы и латыши в сравнительном плане». Автор отмечает наличие тесных контактов двух народов в XIII–XVIII вв. и объясняет их близость общими факторами природно-климатического, исторического, политического характера [8].

Олег Дернович в статье «Двина—Даугава: коммуникационная артерия столетий (по Витебско-рижским актам XIII–XVII вв.)» описывает источники архива Рижского магистрата, акцентируя засвидетельствованные в них интенсивные контакты, взаимовлияние культур двух народов (например, архитектура Ливонии оказала влияние на зодчество Великого княжества Литовского) [4]. В работе этого же историка «Цена обиды: локальные пограничные конфликты в первой половине XVI века» поднимается проблема делимитации границы с Ливонским орденом при Жигимонте Старом. Характеризуются процесс делимитации, спорные ситуации в пограничье и пути их разрешения [3].

Геннадий Сивохин в статье «Влияние отходных практик в портовые города Балтии на традиционную культуру белорусов в контексте модернизации (по материалам полевых исследований в Белорусском Поозерье)» рассматривает трансформацию традиционного белорусского общества в результате влияния экономических факторов. Отмечается, что семейное сообщество у белорусов имело четкую иерархию, во главе которой стоял хозяин, но в результате ухода мужчин на заработки в Латвию во главе хозяйства нередко оказывались женщины [13].

Полоцкий исследователь Владимир Лобач в работе «Латвия и латыши в традиционной картине мира белорусов Подвинья XIX — первой половины XX века» анализирует восприятие белорусами Подвинья представителей иной этнической группы (экстраобраз). Автор отмечает, что в XIX веке латыши белорусами воспринимались как жители Инфлянтов, владеющие магическими знаниями, необходимыми для нейтрализации опасности, исходящей со стороны реки (Двина). В результате массового переселения латышей в Беларусь они стали восприниматься как носители высокой культуры хозяйствования на земле. Латышей представляли исключительно трудолюбивыми, аккуратными, склонными к техническим новациям, солидарными, обладающими «тайными знаниями» (знахарство) [9].

История латышской диаспоры в средние века, новое и новейшее время.

Изучением латышской диаспоры на Витебщине занимался витебский

краевед Анатолий Дорофеев, автор работы «Латыши на Городокшине». Статья интересна тем, что в ней рассматривается латышская диаспора в отдельно взятом Городокском районе, который не граничит с Латвией. А. Дорофеев дает историю появления здесь латышей, приводит статистику, описывает ментальность (трудолюбие, рационализм), внешний вид латышских хуторов (добротные дома), характеризует участие латышей в земском самоуправлении, политической борьбе, рассматривает вопросы образования, вероисповедания. Отмечается также, что многие латыши Городокшины с надеждой встретили Октябрьскую революцию и активно включились в работу советских органов власти (подавление антисоветского мятежа в Велижском, Суражском и Городокском уездах 1922 году). Исследователь, пытаясь обнаружить следы латышской диаспоры в настоящее время, обращает внимание на дома, промышленную архитектуру, кладбища, выявляет потомков латышских переселенцев [5].

Латышскую диаспору на примере отдельного региона рассматривает Юрий Коптик в статье «Латышские и литовские хутора на Оршанщине в последней трети XIX в. — первой трети XX в.». Автор отмечает, что хутора как тип поселений в XIX веке не были характерны для Восточной Беларуси. Их наличие на топографических картах того времени стало результатом переселения сюда латышей. Ю. Коптик определяет причины, время переселения, характеризует покупку или аренду секвестрированных имений шляхты, влияние латышских и литовских хуторов на создание хуторских хозяйств белорусами [6].

В этой же связи необходимо отметить работу Галины Яковлевой «Эмилия Лейланд: несколько страниц из жизни латышской женщины в 20—30-е годы XX века». Исследователь отмечает, что в судьбе одного человека часто отражается история целого народа и страны. В публикации дается краткая предыстория появления латышской диаспоры на Витебщине, показывается ситуация внутри диаспоры в период революции 1917 года и первые десятилетия существования советской власти: политизация латышей, их активное участие в утверждении советской власти в Беларуси, террор большевиков против латышей в период сталинской диктатуры (советская активистка Э. Лейланд была обвинена в принадлежности к латышской националистической диверсионно-повстанческой организации и репрессирована) [19].

Латышской диаспоре на Витебщине посвящена также работа Виктории Ширмы «Из истории развития школьного образования латышского населения на Витебщине в 1918—1930 гг.». Автором сделана попыт-

ка проанализировать систему школьного образования национальных меньшинств Витебской губернии и округа в 1920-е годы, констатируется разветвленная система образования латышского населения. По мнению В. Ширмы, советская власть дала латышскому населению возможность реализовать право обучения на родном языке [18].

Комплексным исследованием латышского этноса на территории Беларуси стала монография В. Тугая «Латышскі этнас у сацыяльна-эканамічным і культурным жыцці Беларусі». Автор рассматривает положение Латгалии до вхождения в состав Российской империи, отмечает, что эта территория развивалась в отрыве от остальной части Латвии, и это привело к формированию здесь своеобразной материальной и духовной культуры, похожей на белорусскую. В данной работе анализируются причины и механизм миграции латышских крестьян из Латгалии и Курляндии в Беларусь, вклад латышского этноса в развитие Беларуси, влияние новых (после установления советской власти) социально-экономических условий на латышей, их отношение к военно-политическим событиям в Беларуси в годы Второй мировой войны и многие другие аспекты проблемы [14].

История Второй мировой войны. В связи с военной проблематикой необходимо отметить выход в 2009 году сборника документов «Уничтожить как можно больше...»: Латвийские коллаборационистские формирования на территории Белоруссии, 1941–1944 гг.». В сборнике представлено большое количество документов из Национального архива Республики Беларусь, характеризующих деятельность полицейских батальонов. Вступительная статья «Латышские полицейские («шуцманшафт») батальоны в Белоруссии (1941–1944)» написана одним из ведущих военных историков Беларуси профессором Алексеем Литвиным. Он отмечает наличие большого количества латышей во многих немецких формированиях, в частности, в специальном подразделении Высшего начальника СС и полиции Остланда при Минском СД, занимавшегося антипартизанской и антиеврейской деятельностью («латышская рота при СД»). В то же время А. Литвин делает оговорку, что имеющиеся в распоряжении исследователей разрозненные и эпизодические сведения не дают возможности сделать однозначные выводы. Поэтому исследователь видит свою задачу в выявлении конкретных латышских формирований и краткой характеристике их деятельности в Беларуси. Появление полицейских батальонов в Беларуси он датирует началом 1942 года. Эффективность действий батальонов подкрепляет ссылкой на Г. Гиммлера (присвоение

за безупречную службу полицейским батальонам наименований «латышские»). Автор констатирует участие 15-ой латышской дивизии СС, 2-го и 3-го полицейских полков, 5-го латышского пограничного полка, имевшего красно-бело-красные шевроны и черепа на фуражках, в карательной операции “Frühlingsfest” («Весенний праздник») с 11 апреля по 4 мая 1944 года, а также дает описание уничтожения местного населения [16].

А. Литвин затрагивает и вопрос об отношении к латышам немецкого командования. Хотя латышские полицейские находились в привилегированном положении, в отличие от белорусов и украинцев, но и от них к руководителю оккупационной администрации Генерального комиссариата “Белоруссия” В. Кубе (*Wilhelm Richard Paul Kube*; 1887–1943) также поступали жалобы на оскорбительное отношение к ним немцев. В памяти белорусского народа остался негативный образ латышей, которые говорили по-русски и отличались жестокостью по отношению к белорусам. В итоге, автор констатирует необходимость дальнейшего исследования проблемы деятельности латышских коллаборационистских формирований в Беларуси, с чем невозможно не согласиться. В то же время необходимо отметить, что данная статья является лишь переработанной версией раздела монографии А. Литвина «Акупацыя Беларусі (1941–1944). Пытанні супраціву і калабарацыі», опубликованной в 2000 году. В связи с этим очевидно, что прорыва в изучении данной темы за последнее десятилетие не произошло [16].

В связи с темой латышских полицейских батальонов интересна статья Улдиса Нейбургса «Судьба белорусского мальчика Ильи Гальперина (Улдиса Курземниекса) и история 18-го латышского полицейского батальона в Белоруссии». В центре внимания автора история спасения бойцами батальона еврейского мальчика. Конечно, это спасение — единичный факт, но имевший место. Эта «другая история» в совокупности с традиционным взглядом на проблему создает целостную картину событий второй мировой войны и места латышей в ней. Автор показывает историю мальчика через призму общей проблематики присутствия латышей в Беларуси. Как и А. Литвин, он отмечает, что на основании фрагментарных источников возможно лишь частично реконструировать общую картину, необходимо учитывать специфику самих источников. У. Нейбургс полемизирует с А. Литвиным относительно оценки количества действовавших в Беларуси латышских полицейских батальонов, их задач. Если для белорусских исследователей характерен акцент на участие латышей в уничтожении гражданского населения, то для латышских историков

основной задачей батальонов виделась борьба с участниками сопротивления [10].

Тема полицейских батальонов затрагивается также в работе В. Тугая «Великая Отечественная война в судьбах латышей». Автор характеризует нацистский оккупационный режим в Латвии, двойственное отношение к нему латышей (освобождение от советской оккупации). В. Тугай, в отличие от А. Литвина, констатирует прибытие латышских вооруженных формирований в Беларусь уже осенью 1941 года. Им приводятся примеры участия латышей в карательных операциях. В то же время автор отмечает, что большая часть латышского народа не только не сотрудничала с оккупантами, но и активно боролась с ними. Данный тезис иллюстрируется примерами деятельности некоторых латышских подпольных групп, в чем заметно влияние советского подхода. Можно согласиться с мыслью В. Тугая о том, что Вторая мировая война поставила латышей и белорусов перед угрозой тотального уничтожения. Сейчас трудно подсчитать, кто кому причинил больший ущерб, сколько представителей какого народа выступало на стороне врага, но в любом случае это надо знать [15].

В статье Сергея Новикова «Минское и рижское гетто в контексте истории Холокоста» предпринимается попытка сравнительного анализа Холокоста на территории Беларуси и Латвии. Кроме очевидных общих моментов, автор отмечает, что иностранные евреи в рижском гетто уничтожались сразу, в минском же — жили продолжительное время, и здесь положение евреев было значительно хуже. Депортации иностранных евреев в Ригу проходили в первой фазе их уничтожения, в Минск — во второй. Отличались и масштабы Холокоста. Количество евреев-иностранцев в рижском гетто было больше, так как в тылу группы армий «Центр» сложилась катастрофическая ситуация с транспортом. В Риге количество жертв известно с точностью до десятых процента, в Беларуси же оно остается дискуссионным [11].

Проблема Холокоста затрагивается и в совместной публикации Евгения Гребеня и Дмитрия Олехновича «Беларусь-Латгалия: Холокост по обе стороны границы». Авторы впервые сделали попытку выявить специфику Холокоста в пограничном регионе. Они отмечают, что большинство евреев Латгалии не было эвакуировано и погибло в Даугавпилсском гетто. Интересно, что среди евреев Латгалии бытовало представление о том, что Браславская еврейская община сумела откупиться, однако евреи, перебравшиеся сюда из Латгалии, разделили печальную участь своих белорусских собратьев. Авторы отмечают, что исследование Холокоста

часто ограничивается анализом ситуации в своей стране, и это сужает возможности комплексного изучения проблемы [2].

Указанные исследования являются лишь срезом белорусской историографии по истории Латвии, однако они отражают общую, достаточно позитивную тональность. Многовековые контакты двух народов сформировали прочные добрососедские отношения. Учитывая влияние историографии на общественное мнение, можно только приветствовать дальнейшее изучение белорусскими исследователями истории соседей.

Бібліяграфія

1. Варламова Н. «Странички латышской истории в контексте документов из фондов Витебского краеведческого музея». *Беларусь і Латвія: адміністрацыйнае, сацыяльна-эканамічнае і культурнае ўзаемадзеянне ў Дзвінскім рэгіёне: матэрыялы Міжнар. навук. канф. «Разам на працягу стагоддзяў (беларуска-латышскія ўзаемадачынненні ў Дзвінскім рэгіёне)», Віцебск, 14–15 лістапада 2006 г.* Пад. рэд. Л. Хмяльніцкай. Мінск: Тонпік, 2006. С. 50–55.
2. Гребень Е.А., Олехнович Д.А. «Беларусь–Латгалия: Холокост по обе стороны границы». *Віцебшчына ў 1941–1944 гг.: супраціў. Вызваленне. Памяць: матэрыялы рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, 1819 чэрвеня 2009 г.* Рэдкал.: В.У. Акуневіч [і інш.]. Віцебск: УА «ВДУ імя П.М. Машэрава», 2009. С. 39–43.
3. Дернович О. «Цена обиды: локальные пограничные конфликты в первой половине XVI века и проблема измерения ущерба (по материалам книги № 560 Метрики Великого княжества Литовского)». *Vēsture: avoti un cilvēki. Proceedings of the 17th International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XI.* Daugavpils: Saule, 2009. С. 91–95.
4. Дзярновіч А. «... зь Риги до Невгини ваги витебские выпущоны»: Дзвіна-Даўгава: камунікацыйная артэрыя стагоддзяў (паводле «Віцебска-рыжскіх актаў» XIII–XVII стст.). *Беларусь і Латвія...* С. 29–37.
5. Дорофеев А. «Латыши на Городокшине». *Беларусь і Латвія...* С. 84–101.
6. Копцік Ю. «Латышскія і літоўскія хутары на Аршаншчыне ў апошній траціне XIX ст. першай траціне XX ст.». *Беларусь і Латвія...* С. 102–109.
7. Літвін А. *Акупацыя Беларусі (1941–1944). Пытанні супраціву і калабарацыі.* Мінск: Бел. кнігазбор, 2000. 287 с.

8. Літвіновіч А. «Беларусь і Латвія, беларусы і латышы ў параўнальным плане (гістарычна-культурны аспект)». *Беларусь і Латвія...* С. 23–28.
9. Лобач У.А. «Латвія і латышы ў традыцыйнай карціне свету беларусаў падзвіння XIX першай паловы XX стагоддзя». *Вестник Полоцкого университета*, 2009, № 7. С. 51–59.
10. Нейбургс У. «Судьба беларускага мальчика Ильи Гальперина (Улдиса Курземніекса) и история 18-го латышского полицейского батальона в Белоруссии (1941–1943)». *Беларусь і Германія: гісторыя і сучаснасць: матэрыялы міжнар. навук. канф., 25 красавіка 2008 г.; у 2 кн.* Кн. 2. Рэдкал.: А.А. Каваленя, С.Я. Новікаў. Мінск: МДЛУ, 2009. С. 128–133.
11. Новиков С.Е. «Минское и рижское гетто в контексте истории Холокоста: попытка сравнительного анализа отечественной и зарубежной историографии». *Вестник Минского государственного лингвистического университета*, 2008, № 7. С. 40–49.
12. Перечень документов по теме «Латыши на Витебщине», хранящихся в фондах учреждения «Государственный архив Витебской области». 1917–1994 гг. *Беларусь і Латвія...* С. 172–175.
13. Сівохін Г. «Уплыў адыходных практык у партовыя гарады Балтыі на пражыццёвую культуру беларусаў у кантэксце Мадэрніці (па матэрыялах палявых даследаў на Беларускай Паазеры)». *Беларусь і Латвія...* С. 162–167.
14. Тугай У.В. *Латышскі этнас у сацыяльна-эканамічным і культурным жыцці Беларусі*. Мінск: УА «БДПУ, 2003.
15. Тугай У.В., Цыбулька К.М. «Вялікая Айчынная вайна ў лёсе латышоў». *Беларусь і Германія: гісторыя і сучаснасць: матэрыялы міжнар. навук. канф., 13 мая 2005 г.* Рэдкал.: А.А. Каваленя, С.Я. Новікаў. Мінск: МДЛУ, 2005. С. 203–209.
16. «Уничтожить как можно больше...»: Латвийские коллаборационистские формирования на территории Белоруссии, 1941–1944 гг.: Сборник документов. Фонд «Историческая память». Сост. А.Р. Дюков, В.В. Симиндей и др. Сопр. статья А.М. Литвин. Москва, 2009. 360 с.
17. Хмяльніцкая Л. «Гістарычныя звесткі пра латгалскія землі ў працах віцебскага гісторыка А.П. Сапунова (1852–1924)». *Беларусь і Латвія...* С. 66–77.
18. Ширма В. «Из истории развития школьного образования латышского населения на Витебщине в 1918–1930 гг.». *Беларусь і Латвія...* С. 112–117.

19. Яковлева Г. «Эмилия Лейланд: несколько страниц из жизни латышской женщины в 20–30-е годы XX века». *Vēsture: avoti un cilvēki. Proceedings of the 17th International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XI*. Daugavpils: Saule, 2009. С. 135–139.

Kopsavilkums

Latvijas vēsture mūsdienu baltkrievu historiogrāfijā

Rakstā analizēti Latvijas vēstures izpētes rezultāti mūsdienu baltkrievu historiogrāfijā. Baltkrievu vēstures zinātnē Latvijas vēsture tikai samērā nesen kļuva par patstāvīgu izpētes objektu. Aktuālie viduslaiku, jauno un jaunāko laiku garumā ilgstošo latviešu–baltkrievu kontaktu jautājumi ir skatīti virknē zinātnisku konferenču, baltkrievu pētnieku monogrāfijās un rakstos, atspoguļoti dokumentu krājumos. Uz baltkrievu vēsturnieku, kuri pēta Latvijas vēstures un latviešu etnosa Baltkrievijas teritorijā problēmas, publikāciju analīzes pamata var izdalīt virkni aktuālāko aspektu. Prioritāte pieder tādu virzienu izpētei kā Daugavas (rietumu Dvinas) reģiona iedzīvotāju ekonomiskie sakari viduslaikos un jaunajos laikos, latviešu diasporas stāvoklis dažādos Baltkrievijas reģionos, latviešu uztvere baltkrievu acīm, latviešu un baltkrievu kontakti pierobežā, Otrā pasaules kara jautājumi (kolaboracionisms, holokausti).

Summary

The History of Latvia in Modern Belarusian Historiography

The paper presents a survey of the modern Belarusian historiography of the history of Latvia. In Belarus, the history of Latvia has recently become an object of study. Important problems of Latvian and Belarusian contacts during the Middle Ages, modern and contemporary times were discussed at some scientific conferences, in monographs and in articles written by modern Belarusian researchers.

In the historiographic material a number of important historical aspects that are in the focus of historians' attention can be mentioned: the problems of economic relations in Podvinye in the Middle Ages and modern time; Latvian diaspora in some regions of Belarus; perception of Latvians by Belarusians; Latvian and Belarusian communication in border area; important problems of the Second World War (collaborationism, Holocaust).

The study of the history of Latvia by Belarusian historians promotes a better understanding between Belarusians and Latvians.

Sandra Grigaravičiūtė

The Consulate of Lithuania in Vilnius (1939): New Sources and Conceptions

Introduction

I gave the first interview on the Consulate of Lithuania in Vilnius in 2007. Then, the Second Channel of the Lithuanian Television made a programme commemorating Vilnius return. I spoke on the Consulate of Lithuania in Vilnius for the second time in 2009 in the seminar held on the occasion of the 1000th Anniversary of Lithuania's name and at the conference commemorating the 70th Anniversary of Vilnius return. Then, the document published by historian Arūnas Gumuliauskas – the letter of 22 August 1939 “On the Appointment of the Consul General in Vilnius” signed by Antanas Smetona – prompted me to speak about the circumstances of establishment of the Consulate and the appointment of the consul. My third comment on the Consulate of Lithuania in Vilnius was encouraged by a film shown on the Lithuanian National TV channel on 29 October 2010, entitled “Consulate-General of Lithuania in Vilnius in 1939”, which suggested that the employees of the Consulate deserved evaluations equivalent to those of Chiune Sugihara – Japanese Consul in Kaunas.

The history of the Lithuanian diplomatic and consular corps (1918–1940) witnessed two extraordinary cases, when a Lithuanian representation or a consulate functioned on the territory, the sovereignty over which was later granted to Lithuania: the first case was the Representation of Lithuania in Klaipėda Region (1920–1923) and the second one was the Consulate-General of Lithuania in Vilnius (1 September 1939–1 November 1939). However, a comprehensive study has not been conducted on either of the two. Historiography limits with episodic references to the activities of the mentioned representations (diplomatic and consular) [27]. It should be noted that Regina Žepkaitė mentioned Consul General of Lithuania in Vilnius Antanas Trimakas and his attempts to prevent the Soviets from taking away the property [34, 29–30].

In 2008, the academic journal *Istorija* published the article of Arūnas Gumuliauskas, entitled “Once More on Vilnius Issue”. It announced a document, which had not been previously known to Lithuanian historians – the letter of 22 August 1939 “On the Appointment of the Consul General in

Vilnius” signed by Antanas Smetona. This document found by Arūnas Gumuliauskas in the Archives of New Records in Warsaw (*Archiwum Akt Nowych*) is evaluated as the act by which “Antanas Smetona recognised Vilnius and Vilnius Region as the territory of Poland” [29, 58]. That was the first statement, which encouraged me to examine the circumstances of establishment of the Consulate of Lithuania in Vilnius, whereas the second one was the assertion that the agreement signed between Lithuania and Poland on 25 January 1939 “was not put into practice” [29, 57].

I would like to note that before presenting such an evaluation of the act of Antanas Smetona, historian Arūnas Gumuliauskas failed to analyse the practice applicable in international relations in greater detail. In many cases, the appointment of a consul to the territory of a host country in order to take care of the citizens or compatriots of his country does not in any way imply recognition of that territory as a part of the host country, with the exception of China. Arūnas Gumuliauskas was also wrong in asserting that the Lithuanian-Polish agreement (25 January 1939) on the establishment of the consulates had not been put into practice. The author of this paper carried out the analysis of the facts presented by Arūnas Gumuliauskas in 2009 [26; 35; 28]. The data from the Record Group of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania (f. 383) stored at the Lithuanian Central State Archives, Lithuanian periodicals – *Vyriausybės žinios*, *Diena*, *Vilniaus aušra*, *Aidas*, *Žemaičių prietelius* and previously published sources [11, 10] were used in this paper. The studies of Lithuanian (Arūnas Gumuliauskas [29], Regina Žepkaitė [34], Liudas Truska and Vytautas Kancevičius [33]), Polish historians (Bronius Makauskas [30], W. Skóra) [31]) and Swedish historian Sture Theolin [32] helped to grasp a better understanding of relations between Lithuania and Poland, the Lithuanians and the Poles, as well as international situation of 1938–1939 as such.

What makes the work of a historian interesting is that published sources [8] and memories of the participants of the events filmed in 2010 encourage to re-evaluate the situation, presenting new interpretations of events to the public and proposing historiographic conceptions in a new light.

This paper has two goals: 1) to present the main dates and facts about the Consulate-General in Vilnius in 1939; 2) to evaluate contribution of the sources published in 2009–2010 to new interpretations of establishment and activities of the Consulate-General of Lithuania in Vilnius.

The main dates and facts on the Consulate-General of Lithuania in Vilnius (September 1938 – November 1939)

In September 1938, Polish press was the first to write about the establishment of the Consulate of Lithuania in Vilnius. This information was re-published in the Lithuanian daily newspapers in Vilnius [14].

On 20 September 1938, the newspaper *Aidas* informed that the Consulate of Lithuania in Vilnius would not be established in 1938; the consular matters would be further solved by the Consular Department under the Legation of Lithuania in Warsaw [20].

On 25 January 1939, the Agreement between the Governments of Poland and Lithuania on the Establishment of the Consulates was signed. According to it, Poland was to establish the consulate in Klaipėda and Lithuania committed to open its consulate in Vilnius [17].

On 28 January 1939, Lithuanian press in Vilnius announced the establishment of the consulate [24; 30, 237].

On 7 February 1939, Lithuanian envoy Jurgis Šaulys gave an interview to the newspaper *Aidas* where he expressed the motives for the establishment of the consulate in Vilnius [23].

In March 1939, daily newspapers in Kaunas also published information on the Agreement between the Governments of Poland and Lithuania on the establishment of the Consulates [18].

In the beginning of March 1939, the Polish newspaper *Slowo* announced that on 4 March the officials of the Legation of Lithuania were departing from Poland on a mission to find an office for the consulate. Even the address of the consulate – Antakalnio str. 6 – was mentioned (the former premises of the Lithuanian Scientific Society). The press of Vilnius Region did not confirm such information [15].

In February, March, April, and May 1939, the press of Vilnius Region published articles on the plans to establish the Consulate of Lithuania in Vilnius, likely date of its opening [16; 21], and candidates for the consul's office [22].

On 9 September 1939, Antanas Trimakas arrived in Vilnius [12; 13; 25]. The Consul of Lithuania in Vilnius stayed in George Hotel (now Vilnius Hotel) located in Adomo Mickevičiaus street (now Gediminas Avenue).

On 10 September 1939, the press of Vilnius Region informed that in the first days after the outbreak of the war President of Poland Ignac Moscicki gave his consent to the appointment of Antanas Trimakas as the Consul General in Vilnius [19].

On 11 September 1939, by the order of the Ministry of Foreign Affairs, the counsellor of the Legation of Lithuania in Warsaw Antanas Trimakas was “appointed to the office of the Consul General in Vilnius” from 1 September 1939 [1].

On 11 September 1939, British diplomat in Lithuania Thom Hildebrandt Preston had a pre-prepared note on the declaration of war against Lithuania in case it resumed control over Vilnius [34, 22].

On 14 September 1939, Lithuanian press informed about the arrival of Antanas Trimakas and his settlement in Vilnius [25].

17 September 1939 is considered the official beginning of activities of persons working in the Consulate in Vilnius along with Antanas Trimakas (Viktoras Čečeta – secretary of the Consulate, Birutė Verkelytė – freelance employee of the Consulate) [2; 3].

On 17 September 1939, Polish Ambassador in Moscow V. Grzybowski was served a note of the Soviet Government (Lithuania was also aware of the text of that note [34, 24]), which declared that once Poland and its Government collapsed, the agreements signed between Poland and the Soviet Union became null and void [34, 24].

On 19 September 1939, when the Government of Lithuania became aware of the property carried away from Vilnius, it authorised Antanas Trimakas “to take all the public property into your custody, to receive all the information on that property [...] etc, which shall be placed at the disposal of Lithuania under the agreement between Lithuania and the Soviet Union” [34, 30].

In October 1939 (prior to entrance of the Lithuanian Armed Forces), the consul maintained contacts with the Ministry of Foreign Affairs via Vilnius residents A. Dundulis, P. Žiežmaras, Baldžius [9].

On 16 October 1939, from 13:00 Vilnius Region and Vilnius City *de jure* belonged to Lithuania (however, its takeover was not executed) [9, 271–272].

On 25 October 1939, Antanas Trimakas regretted to inform the Ministry of Foreign Affairs that his efforts trying to stop the plundering of Vilnius had been futile. Both military and civil administrative bodies avoided meeting the consul of Lithuania (even though they all lived in the same George Hotel) [34, 29–30].

On 1 November 1939, the Consulate-General of Lithuania in Vilnius was closed down [2; 3].

Sources published in 2009–2010 and their interpretation

When the article was written in 2009, the first and the second volume of documents *Foreign Policy of the Republic of Lithuania 1939–1940* (author/compiler Tomas Remeikis [8]), which revealed previously unknown details of arrival, activities and communication with Kaunas of the Consul-General of Lithuania from 11 September 1939 to 28 October 1939, had not been published yet. Information provided by this collection of documents helps to check the narrative of a Consulate employee Birutė Verkelytė-Fedaravičienė on the activities of the Consulate-General of Lithuania in Vilnius. The above-mentioned narrative appeared in the film “Consulate-General of Lithuania in Vilnius in 1939” released on 29 October 2010.

It is still unclear when the Consulate in Vilnius actually started its activities, because primary sources provide only official details, which do not reveal the real/factual situation, whereas secondary sources can, at best, help to determine the date of arrival of the consul in Vilnius. Birutė Verkelytė, who asserts in the beginning of the film that Antanas Trimakas encouraged her to join the activities of the Consulate in the second half of August 1939, poses an even greater riddle to a historian. According to her, Antanas Trimakas told her that he would not manage to do everything by himself. As soon as she agreed, the work at the Consulate began.

I tried to check information provided by Birutė Verkelytė, according to which the Consulate had commenced its activities even before the outbreak of the war (i.e. at the end of August). My finding are as follows: first, at the end of August, the consul was still in Warsaw, because the collection of documents published in 2009 includes his letter to the Department of Politics of the Ministry of Foreign Affairs, dated 28 August 1939 [4]. Of course, we should not exclude the possibility that the consul could have arrived and talked to the freelance employee of the Consulate before that; however, the work in the Consulate could actually commence only upon the arrival of the consul. The statement of Birutė Verkelytė on the beginning of activities of the Consulate at the end of August is also in contradiction with the fact that the Consulate had no office and the consul had no exequatur (it was only issued after the outbreak of the war, and the consul could not issue visas without it). Upon arrival in Vilnius, Antanas Trimakas stayed in George Hotel. That is where the office of the consulate was. It is hard to believe that Birutė Verkelytė worked in the hotel premises just by herself, without the consul. Besides, we should not forget that Birutė Verkelytė was not an official

of the Ministry of Foreign Affairs but a freelance employee. It is most likely that Antanas Trimakas arrived in Vilnius on 9 September 1939.

The fact that Birutė Verkelytė sees the attempts to help Polish war refugees to obtain transit visas and to depart abroad as a motive for the establishment of the Consulate of Lithuania in Vilnius (even though it is not expressed directly) requires a historian's commentary as well. On 7 February 1939, the Lithuanian envoy to Warsaw Jurgis Šaulys gave an interview to the newspaper *Aidas* where he specified the motives for the establishment of the Consulate in Vilnius: "the functioning of the Consulate in Vilnius would ease the matters of the interested parties; there would be no need to go from Vilnius to Warsaw for a visa. 50 percent of all the applicants to the Consular Department of the Legation of Lithuania were from Vilnius Region" [23]. However, such motives were pointed out in February 1939, whereas the motives might have been different in August 1939 when the consul in Vilnius was actually appointed. The Lithuanian diplomats understood that the war of Germany against Poland was unavoidable. What conclusions could Lithuania make from that fact?

The letter of Kazys Škirpa to the Ministry of Foreign Affairs in Kaunas, dated 5 September 1939, which encouraged to get ready for "subsequent eventualities", would partially support the version of Birutė Verkelytė, according to which Polish war refugees could be one of the reasons for the establishment of the Consulate but it was definitely not the only one. Kazys Škirpa encouraged the Ministry of Foreign Affairs to think of the measures that Lithuania was going to assume if the remaining forces of the Polish Army tried to escape German persecution by invading Lithuania. Kazys Škirpa also asked, "what diplomatic and military measures to take in order to resume the control over Vilnius Region before it is occupied by the Germans or invaded by the Red Army of Soviet Russia in case Soviet Russia and Germany agree on partition of Poland" [5]. The afore-mentioned document and other sources can, possibly, testify that the attempts to occupy Vilnius Region by other countries after the collapse of Poland might have been the major reason for the establishment of the Consulate. When Antanas Trimakas went to Vilnius, Lithuanian diplomats already knew that the days of Poland were running out.

Why the motive of establishment of the Consulate is of such great importance?

The idea expressed by Birutė Verkelytė, according to which the Consulate of Lithuania in Vilnius was established to save Polish refugees, is important,

since it draws a parallel between the work done by the Consulate in Vilnius and the deeds of Chiune Sugihara, who used to issue Japanese tourist visas to Jews in July–August 1940 after Lithuania had been already occupied by the Soviet Union. Indeed, the work of the consul and his office could have received such an evaluation if the Consulate of Lithuania was the one and only consulate, which functioned in Vilnius at that time. In reality, apart from the Consulate of Lithuania, there were four other consulates in Vilnius: a career Consulate of Latvia (established in 1924) and three honorary consulates – Estonian (opened in 1930), Spanish (established in 1935), and Romanian (founded in 1935) [27]. The published sources provide information that the Consulate of Latvia issued visas to Polish war refugees as well (for that reason a diplomat from Germany complained to the Latvian envoy in Kaunas) [6].

There is another reason why Birutė Verkelytė is not in “the honorary list of the righteous diplomats”. Birutė Verkelytė was a freelance employee of the Consulate and she did not have any diplomatic rank. Besides, she was not a citizen of the Republic of Lithuania at that time. By that I do not mean to lessen the merits of the Consulate employee – her devotion to work and her attempts to save Polish war refugees; however, we should not forget that apart from her, secretary Viktoras Čėčeta also worked at the Consulate. He was unfairly forgotten and was not mentioned by Birutė Verkelytė in the film.

Finally, one more fact should be mentioned. At the end of the film, the fact that the Consulate was closed on 5 January 1940 is mentioned. Meanwhile, the orders of the Ministry of Foreign Affairs of 7 November and 18 November 1939 [2; 3] testify that the date of the closure of the Consulate was 1 November 1939. It is hard to believe that when the order on the termination of employment of the Consulate employees was issued on 18 November 1939 on a back-date basis, the Consulate still functioned. Most probably, Birutė Verkelytė confused her work at the Consulate with subsequent activities of the Consulate employees (A. Trimakas and V. Čėčeta) as the representatives of the Ministry of Foreign Affairs at the Government delegate’s office in Vilnius [34, 117, 120, 126, 131, 134].

Conclusions

The major dates and facts on the Consulate-General of Lithuania in Vilnius in 1939 enable to conclude that the Consulate was established on the basis of the “Agreement between the Governments of Lithuania and Poland on the Establishment of the Consulates” signed on 25 January 1939. In February 1939, the main reason for the establishment of the Consulate was the

attempt to ease the issue of visas to those arriving in Lithuania, whereas in August 1939, the opening of the Consulate was an attempt to follow the situation in Vilnius and to declare the rightful claims of Lithuania to the territory, if required. In the latter respect, the appointment of the consul in Vilnius served the purpose.

Information provided by primary sources encourages historians to reconsider the motives of establishment of the Consulate-General of Lithuania and the merits of its employees for the sake of Lithuania and international community.

However, the principle question remains: what were the real motives of Lithuanians, when they established the Consulate in Vilnius – a desire to resume the control over the historical capital or to help the Polish war refugees.

References and notes

1. Order No. 338 of the Ministry of Foreign Affairs of 11. 09. 1939. Lithuanian Central State Archyve (hereafter – LCSA), 383. f., 2. i., 596. c., 170. l.
2. Order No. 450 of the Ministry of Foreign Affairs of 07. 11. 1939. LCSA, 383. f., 2. i., 596. c., 213. l. On 17 September 1939, Viktoras Čeceta was assigned to the Consulate-General in Vilnius until 1 November 1939.
3. Order No. 475 of the Ministry of Foreign Affairs of 18. 11. 1939; LCSA, 383. f., 2. i., 596. c., 220a. l. To acknowledge Birutė Verkelytė to be a former freelance employee of the Consulate-General in Vilnius from 17 September 1939 to 1 November 1939 (salary in September – 300 zloty; salary in October – 250 litas).
4. “Confidential letter of the Counsellor of Legation Dr. Antanas Trimakas to the Department of Politics under the Ministry of Foreign Affairs, dated 28. 08. 1939. LCSA, 383. f., 7. i., 2115. c., 64–65. l.” Iš: *Lietuvos Respublikos užsienio politika dokumentai, 1939–1940, t. 1*. Vilnius: VU leidykla, 2009. Pp. 79–80.
5. “Letter of Kazys Škirpa to the Ministry of Foreign Affairs, dated 05.09.1939.” Iš: *Lietuvos Respublikos užsienio politika dokumentai, 1939–1940, t. 1*. Vilnius: VU leidykla, 2009. P. 125.
6. “25.10.1939 Pro Memoria of Edvardas Turauskas: 24 October Conversations.” LCSA, 648. f., 1. i., 54. c., 215–216. l. Iš: *Lietuvos Respublikos užsienio politika dokumentai, 1939–1940, t. 1*. Vilnius: VU leidykla, 2009. P. 286.

7. *Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje 1939 metais*. The film was created by: Gražina Mareckaitė, Juozas Sabolius, Egidijus Povilaitis, Giedrius Ilgūnas, Lionginas Grigonis, Algimantas Apanavičius, Rimantas Matuzevičius, Gražina Marozienė, Romas Gruodis.
8. *Lietuvos Respublikos užsienio politika dokumentai, 1939–1940, t. 1–2*. Vilnius: VU leidykla, 2009.
9. *Lietuvos Respublikos užsienio politika dokumentai, 1939–1940, t. 1*. Vilnius: VU leidykla, 2009. Pp. 270, 271–272.
10. Mitkiewicz, L. *Kauno atsiminimai (1938–1939)*. Vilnius: Baltos lankos, 2002. 327 p.
11. *SSRS ir Lietuva Antrojo Pasaulinio karo metais. Dokumentų rinkinys (СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Сборник документов)*. Vilnius, 2006, t. 1 (СССР и Литовская Республика (март 1939 – август 1940 г. г.)), p. 308–309.
12. „Atvyko Lietuvos generalinis konsulas.“ *Vilniaus žodis*, 1939. 15. rugsėjo. Nr. 40: 4.
13. „Gen. konsulas vizituoja.“ *Vilniaus žodis*, 1939. 15. rugsėjo. Nr. 40: 4.
14. „I.K.C. nori Vilniuje Lietuvos konsulato.“ *Aidas*, 1938. 16. rugsėjo. Nr. 40: 4.
15. „Kada bus įsteigtas Vilniuje Lietuvos konsulas.“ *Aidas*, 1939. 4. kovo. Nr. 27: 6.
16. „Konsulatą Vilniuje atidarys rudenį.“ *Diena*, 1939. 16. balandžio. Nr. 16: 9.
17. „Lenkijos ir Lietuvos Vyriausybių susitarimas dėl konsulatų steigimo.“ *Vyriausybės žinios*, 1939. 9. kovo. Nr. 735 (eil. nr. 4611): 57.
18. „Lietuvos ir Lenkijos susitarimas dėl konsulatų.“ *Aidas*, 1939. 14. kovo. Nr. 31: 1.
19. „Lietuvos konsulas Vilniuje.“ *Vilniaus aušra*, 1939. 10. rugsėjo. Nr. 36: 8.
20. „Lietuvos konsulato Vilniuje šiemet nebus.“ *Aidas*, 1938. 20. rugsėjo. Nr. 41: 4.
21. „Mažasis pasienio susisiekimas su Vilnija.“ *Diena*, 1939. 12. kovo. Nr. 11: 1.
22. „Mažasis susisiekimas su Lenkija.“ *Diena*, 1939. 26. vasario. Nr. 9: 1.
23. „Ten kur atstovaujama Lietuva.“ *Aidas*, 1939. 7. vasario. Nr. 16: 2.
24. „Vilniuje bus Lietuvos konsulas.“ *Aidas*, 1939. 28. sausio. Nr. 12: 4. *Aidas* wrote that “when Lithuania and Poland established commerce relations, the issue of establishment of the consulates on both sides became

- relevant". The information was taken from the Polish telegram agency *Pat*. The same day (28 January 1939) Jurgis Šaulys talked to Janas Šembekas on the issues of the Lithuanian national minority in Poland [30, 237].
25. „Vilniuje jau apsigyveno Lietuvos konsulas.“ *Žemaičių prietelius*, 1939. 14. rugsėjo. Nr. 37: 2.
 26. Grigaravičiūtė, S. „Konsulat Generalny Litwy w Wilnie w roku 1939.“ In: *Wrocław na litewskie millenium: materialy z uroczystej konferencji z okazji 1000-lecia udokumentowania nazwy Litwa*. Wrocław: Wydawnictwo Gajt, 2010. Pp. 121–130.
 27. Grigaravičiūtė, S. „Latvijos konsulatas Vilniuje 1923–1940 metais.“ *Vilniaus istorijos metraštis*, 2007, t. 1: 117–127.
 28. Grigaravičiūtė, S. „Lietuvos atstovybė Klaipėdos krašte (1920–1923).“ *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 2, Vilnius: MELI, 2003. Pp. 631–632.
 29. Gumuliauskas, A. „Dar kartą Vilniaus klausimu.“ *Istorija*, 2008, t.70: 53–59.
 30. Makauskas, B. *Vilnijos lietuviai, 1920–1939 m.* Vilnius: Mokslas, 1991. 269 p.
 31. Skóra, W. *Sluźba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2006.
 32. Theolin, S. *Vilniaus konfliktas: begalinis ginčas dėl Lietuvos ir Lenkijos sienos 1917–1996*. Vilnius: Vaga, 2001. 120 p.
 33. Truska, L., Kancevičius, V. *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose: 1939–1940 m. rugpjūčio 3 d. politinių įvykių kronika*. Vilnius: Mintis, 1990. 255 p.
 34. Žepkaitė, R. *Vilniaus istorijos atkarpa: 1939 m. spalio 27 d.–1940 m. birželio 15 d.* Vilnius: Mokslas, 1990. 156 p. Note: It was explained to Antanas Trimakas that the property was taken away from Vilnius as the spoils of war. The Soviets tried to devastate the city as much as possible and to create as unfavourable conditions of the takeover of the city as possible for the coming Lithuanian army by leaving behind turmoil and confusion.
 35. Žiugžda, R. *Po diplomatijos skraiste: Klaipėdos kraštas imperialistinių valstybių planuose 1919–1924 metais*. Vilnius: Mintis, 1973. 240 p.

Kopsavilkums

Lietuvas konsulāts Viļņā (1939): jauni avoti un koncepcijas

Lietuvas Ģenerālkonsulāta darbība Viļņā (1939) piesaistīja vēsturnieku uzmanību 2007. gadā, un kopš tā laika interese par šo tēmu pieaug. Vispirms tika mēģināts izvērtēt, vai konsulāta izveides fakts nozīmēja, ka Lietuva atsakās no savām tiesībām uz Viļņu un Viļņas apgabalu. 2008. gadā vēsturnieki Arūns Gumuļausks un Sandra Grigaravičiūtė turpināja diskusiju. Avotu izpēte ļauj secināt, ka konsulāta izveides Viļņā patiesie motīvi varēja būt gan lietuviešu vēlme atgūt kontroli pār vēsturisko galvaspilsētu, gan arī palīdzības sniegšana Polijas bēgļiem.

Александр Иванов, Алексей Варфоломеев

Компьютерный анализ структуры исторических источников (на примере отписок XVII в.)

В эпоху активного внедрения информационных технологий в изучение истории неизбежно возникает вопрос о том, приобретают ли в результате «компьютеризации» исследований какое-либо новое качество традиционные области истории, прежде всего — классическое историческое источниковедение и связанные с ним вспомогательные исторические дисциплины, например, дипломатика (актовое источниковедение). На этот вопрос нет однозначного ответа, поскольку само компьютерное источниковедение как относительно самостоятельное направление в рамках общего исторического источниковедения все еще находится в процессе становления, а в среде специалистов существуют разногласия в определении его предмета [5, 7; 15, 453; 16, 244–257]. Однако уже можно утверждать, что в наибольшей степени потенциал компьютерных технологий раскрывается при их использовании для проведения аналитической и синтетической критики исторических источников, о чем свидетельствуют публикации по применению компьютерных методов в конкретных источниковедческих исследованиях [1; 3; 7; 19; 20; 23].

Представляется, что решение ряда конкретных задач современного исторического источниковедения возможно на качественно более высоком уровне именно в рамках компьютерного источниковедения. Это изучение структуры источниковой информации, раскрытие информационного потенциала источника, извлечение из него косвенной информации [12, 106–126], всесторонняя проверка полноты, надежности и достоверности свидетельств исторических источников, семантическое связывание информации естественных, исторически сложившихся комплексов источников [6] и, в конечном итоге, восполнение пробелов в источниковой информации и генерация новых знаний о прошлом [4]. Однако для решения указанных выше задач необходимо проведение большой предварительной работы по обработке текстов исторических источников, содержание которой заключается в следующем: с одной стороны, перевод источников в машиночитаемую форму (компьютерный набор и, в перспективе, распознавание текстов, в том числе и рукописных), а с другой стороны, — разметка текстов, т.е. структурирование информации (вер-

нее, адекватное раскрытие и репрезентация внутренней формы) отдельных источников, выявление логической последовательности структурных частей, увязывание формальной и семантической структуры текстов с последующим связыванием информации ряда источников, входящих в один исторический, естественный комплекс. Разметка текстов исторических источников в компьютерном источниковедении, в сущности, совпадает с операциями по «членению» и формулярному анализу актового материала (а также документальных источников) в дипломатике [10, 53–149; 11, 169–193; 13, 143–164]. Работы авторов статьи по формулярному анализу актового и делопроизводственного материала показывают, что методы компьютерного источниковедения могут достаточно эффективно применяться и в традиционной дипломатике [9; 19; 20 и др.].

Нельзя не отметить, что выявление и изучение структуры документов не является самоцелью, так как несомненна тесная взаимосвязь структуры и содержания источников, но при этом она редко становится предметом самостоятельного и глубокого изучения в общем историческом источниковедении. Пожалуй, лишь в исследованиях по дипломатике проблема взаимосвязи и взаимозависимости структуры (внутренней формы) актовых источников и смысловой нагрузки структурных частей их текстов привлекает особое внимание в силу специфики метода дипломатики. Также и в компьютерном источниковедении существует реальная возможность установления взаимозависимости структуры и содержания документальных исторических источников. Для этого необходимо произвести по возможности наиболее детальную (дробную) разметку их текстов.

На первый взгляд, выделение структурных частей текстов документов не представляет особой сложности, так как в дипломатике довольно подробно разработана схема деления условного формуляра актов [10, 53–149; 11, 169–193; 13, 143–164], которая с некоторыми оговорками и дополнениями может быть применена и в делении текстов любых документов. Если идти от общего к частному, то тексты актов (документов) обычно делятся на основные структурные блоки в соответствии с принципами формулярного анализа — протокол (*protocol*), основной текст (иногда также — «контекст») и эсхатокол (*eschatocol*). Здесь отметим, что существует и несколько отличный подход к делению условного формуляра акта [см., например, 14, 118–126]. Эти три основные части, в свою очередь, подвергаются более дробному делению. Так, в протоколе выделяются следующие компоненты: *invocatio*, *intitulatio*, *inscriptio*, *salutatio*,

и т.п. Идентификация данных структурных частей, как в актах, так и в документах в целом, зачастую, весьма условна, поскольку опирается на интерпретацию текстов источников. Особые проблемы возникают в ходе деления текстов древнерусских грамот, поскольку, в отличие от западноевропейских актов, их формуляр был менее унифицирован и стандартизирован. Для ряда структурных блоков есть обозначения в словаре проекта «*Charters Encoding Initiative*» [24], которые, по большей части, применимы и при разметке древнерусского актового материала.

Выделенные структурные части (в первую очередь, это относится к основной части документа — «контексту») могут быть разделены на более мелкие фрагменты: клаузулы (статьи), которые, в свою очередь, делятся на сложные обороты. В оборотах могут быть вычленены так называемые «отделения», а в них — характеристики, описания и даже отдельные лексемы. В результате деление текста документа в традиционной дипломатике приобретает достаточно громоздкий вид (см. рис. 1).

O_{a-1}	— $\mathcal{E}_1$	— Благословление
	— $\mathcal{E}_2$	— от владыкы
O_{a-2} — Отд. I	— $\mathcal{E}_1$	— поклонъ
Отд. II	$\mathcal{E}_{1-a}$	— от посадника
	$\mathcal{E}_{1-b}$	— Михаила
	$\mathcal{E}_{2-a}$	— и от тысяцкого
	$\mathcal{E}_{2-b}$	— Кондрата
	$\mathcal{E}_3$	— X_1 — и от всехъ
		X_2 — соцьскихъ
	$\mathcal{E}_4$	— X_1 — и от всехъ
		X_2 — старейшихъ
	$\mathcal{E}_5$	— X_1 — и от всего
		X_2 — Новагорода
O_b	— $\mathcal{E}_{1-a}$	— къ князю
	$\mathcal{E}_{1-b}$	— Ярославу.

Рис. 1. Деление текста статьи-обращения из договорной грамоты Новгорода с князем Ярославом Ярославичем, 60-е гг. XIII в. [11, 178]

В традиционной дипломатике смысл выделения структурных частей актовых источников заключается в построении его «индивидуального формуляра» с целью последующего сопоставления с индивидуальными формулярами других актов той же разновидности и близких по времени создания. При достаточно обширной выборке актов, подвергшихся формулярному анализу, происходит установление «конкретного формуляра»

(для группы источников в пределах одной разновидности) и «абстрактного формуляра» (для источников одной разновидности). В совокупности абстрактные формуляры позволяют определить наиболее общую схему построения актового источника, характерного для определенного времени и региона, — так называемый «условный формуляр». Условный, абстрактный и конкретный формуляры во внешней критике документальных источников играют роль образцов, с которыми соотносят другие актовые источники с целью их датировки и атрибуции, а также для определения подлинности.

Представляется, что основная проблема традиционной дипломатики связана с тем, что обработка обширного актового (документального) материала происходит вручную. Это относится как к членению каждого документа в отдельности, так и к сравнению их индивидуальных формуляров и построению конкретных и абстрактных формуляров. Не вызывает особых сомнений, что в эпоху компьютерных технологий данная работа может быть проведена более эффективно, а ее результаты, как уже отмечалось выше, могут быть не только использованы для решения узкого круга задач внешней критики документальных исторических источников, но и способствовать проведению их внутренней критики, а также синтетических операций (при условии включения размеченных документальных памятников письменности в семантические сети) [2; 8; 17].

Для разметки текстов документальных исторических источников уже существует целый ряд технологий, из которых технология XML — *eXtensible Markup Language* — наиболее полно отвечает задачам формулярного анализа как актов источников, так и делопроизводственного материала [см. подробнее: 3; 7; 8; 9; 19]. В разметке текстов документов при этом используется набор тегов (элементов) — специальных (служебных) слов в угловых скобках, позволяющих обозначить и выделить как структурные, так и семантические фрагменты в текстах источников, при этом в компьютерной среде сохраняется целостность источника как такового, не нарушается и последовательность фрагментов текста (структурных частей). Т.е. разметка с использованием тегов не нарушает текст источника, а лишь вводит в него «маркеры» (теги), необходимые для последующей компьютерной обработки обширного документального материала, который включается в один общий XML-файл. При этом основной принцип выделения фрагмента — наличие пары тегов: первый «открывает» фрагмент (например, <протокол>), второй — «закрывает» его (</протокол>). Существенно, что при помощи тегов с текстом источника можно связать

и так называемую метайнформацию об источнике (заголовок, комментарии, легенда и т.п. — см. рис. 2).

```
<?xml version="1.0" encoding="utf-8" ?>
- <отписка>
- <метайнформация>
  <название>Отписка бори́соглебского воеводы Васи́лия Григо́рьевича Фефи́латьева царю
    Алексе́ю Михаи́ловичу о приезде курмы́шан к городу Бори́соглебскому</название>
  <датировка>Не ранее 9 августа 7164 (1656) г.</датировка>
  <архив>РГАДА. Ф. 210. Московский стол. Стлб. 285. Л. 91а-91б</архив>
</метайнформация>
- <текст>
  <лист номер="91а" />
- <протокол>
  <адресат имя="царь Алексей Михайлович">Г(о)с(у)д(а)рю ц(а)рю і великому кн(я)сю
    Алеѣ́ью Михаи́ловичю | всеа Великия и Малыа и Бѣлыа Росіи
    самодержцу |</адресат>
  <адресант имя="Василий Фефи́латьев">холопъ твои Васѣ́[к]а Фефи́лат(ѡ)
    евъ</адресант>
  <приветствие>челом бьет.</приветствие>
</протокол>
- <основная_часть>
  - <преамбула вид="предыдущая переписка">
    - <изложение_документа вид="отписка">
      <дата значение="07.08.1656">В н(ы)нешнем, | г(о)с(у)д(а)рь, во [7]164-м году
        августа въ 7 день</дата>
      <адресат имя="Василий Фефи́латьев">писал ко мнѣ, | холопу твоему,</адресат>
      <адресант имя="Иван Прончищев">Иван Прончищев,</адресант>
      <содержание вид="информация">что курмы́шана, дворян| и дѣти боярские,
        ѣдут из моровых мѣсть.</содержание>
    </изложение_документа>
  </преамбула>
</основная_часть>
```

Рис. 2. Пример разметки (метайнформация и начало документа)
Отписка бори́соглебского воеводы Васи́лия Григо́рьевича Фефи́латьева
царю Алексе́ю Михаи́ловичу о приезде курмы́шан к городу
Бори́соглебскому, не ранее 9 августа 7164 (1656) г. РГАДА. Ф. 210.
Московский стол. Стлб. 285. Л. 91а

В настоящее время набор тегов для разметки письменных исторических источников активно разрабатывается, постоянно дополняется и стандартизируется в рамках международных проектов *Charters Encoding Initiative* и *Text Encoding Initiative* [18; 22]. При этом существует возможность дополнения набора тегов (в том числе, и на русском языке), необходимых для разметки специфических видов и разновидностей документальных исторических источников и более точного обозначения отраженных в них реалий. На рис. 2 и 3 представлена разметка начала и завершающей части отписки бори́соглебского воеводы, наглядно показывающая, как при помощи тегов происходит выделение и связывание фрагментов текста.

```

<лист номер="916" />
поѣдучи, на них, на курмышанях, ни на комъ язвы нѣтъ. | А с ними де ѣхал Василен
Луковъ. И на нем на самомъ | и на человѣке ево язвы были. А того де ѡни не |
вѣдаютъ – тѣ ли язвы или нѣтъ. И ѡн де стоит поста | влен в Полоцке.
</содержание>
</изложение_документа>
</основная_часть>
- <эсхатокол>
  <запрос_указаний>И ѡ том, г(о)с(у)д(а)рь, что мнѣ холо | пу своему укажеш
  (ѡ). </запрос_указаний>
</эсхатокол>
</текст>
</отписка>

```

Рис. 3. Пример разметки (завершающая часть документа)

Отписка борисоглебского воеводы Василия Григорьевича Фефилатьева царю Алексею Михайловичу о приезде курмышан к городу Борисоглебскому, не ранее 9 августа 7164 (1656) г. РГАДА. Ф. 210. Московский стол. Стлб. 285. Л. 916

При разметке документов, в том числе и на древнерусском (русском) языке, в качестве языка обозначения структурных частей можно использовать искусственный язык *Attempto Controlled English* [21], который похож на естественный язык, и при этом переводится компьютером в формулы логики предикатов первого порядка, над которыми можно производить логический вывод, получая новые знания. Преимущество данного языка заключается в том, что номенклатура структурных частей документов приказного делопроизводства практически не разработана, а *Attempto Controlled English* позволяет выявить семантику этих структурных частей и достаточно четко их обозначить (т.е. реально увязать формальную и семантическую структуру текстов), что было бы полезным не только для решения задач формулярного анализа, но и изучения содержательной стороны документов, особенно при их интеграции в семантическую сеть или при подготовке семантической публикации.

Библиография

1. Варфоломеев А., Иванов А. «Принципы электронных публикаций комплексов исторических документов со средствами палеографического, текстологического и дипломатического анализа.» В кн.: *Современные информационные технологии и письменное наследие: от древних текстов к электронным библиотекам. El'Manuscript-08*. Казань, 2008. С. 60–63.

2. Варфоломеев А., Иванов А. «Семантические публикации комплексов исторических источников.» В кн.: *Информационные технологии и письменное наследие. El'Manuscript-10*. Уфа; Ижевск, 2010. С. 42–46.
3. Варфоломеев А., Иванов А. «Технология XML: Современная реализация источник-ориентированного подхода в работе с комплексами исторических документов.» В кн.: *Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». Специальный выпуск, № 34*. Москва; Тамбов, 2006. С. 61–62.
4. Варфоломеев А., Кравцов И. «Приобретение и представление знаний в сетевом сообществе исследователей текстов.» В кн.: *Вторая конференция «Системный анализ и информационные технологии» САИТ–2007*. Т. 1. Москва, 2007. С. 104–106.
5. Владимиров В., Цыб С. «Источниковедение в век компьютера (вместо предисловия).» В кн.: *Источник. Метод. Компьютер: Сб. научных трудов*. Барнаул, 1996. С. 3–8.
6. Иванов А. «Источниковедческие и археографические аспекты реконструкции исторических комплексов источников (отдел «Moscowitica – Ruthenica» в бывшем архиве Рижского магистрата).» В кн.: *Сословия, институты и государственная власть в России. (Средние века и раннее Новое время): Сборник статей памяти академика Л. В. Черепнина*. Москва, 2010. (Studia philologica). С. 97–105.
7. Иванов А. «Работа с XML-документом как воспроизведение основных этапов источниковедческой критики: новые технологии и возможность коррекции традиционных подходов.» В кн.: *Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». Специальный выпуск, № 34*. Москва; Тамбов, 2006. С. 66–67.
8. Иванов А., Варфоломеев А. «Публикация и анализ рукописных исторических документов с помощью технологии XML.» *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, 2009, Nr. 16: 69–84.
9. Иванов А., Варфоломеев А. «Технология XML как инструмент компьютерного источниковедения (на примере формулярного анализа документов приказного делопроизводства).» В кн.: *Круг идей: Алгоритмы и технологии исторической информатики*. Москва; Барнаул, 2005. С. 241–242.
10. Каштанов С. *Очерки русской дипломатики*. Москва, 1970. 502 с.
11. Каштанов С. *Русская дипломатика*. Москва, 1988. 231 с.
12. Ковальченко И. *Методы исторического исследования*. Москва, 1987. 439 с.

13. Лаппо-Данилевский А. *Очерк русской дипломатики частных актов*. СПб., 2007. 284 с.
14. Рогачевский А. *Кульмская грамота — памятник права Пруссии XIII в.* СПб., 2002. 369 с.
15. Соколов А., Тяжельникова В. «Массовые источники и компьютеризация исторических исследований.» В кн.: *Источниковедение новейшей истории России: Теория, методология, практика*. Москва, 2004. С. 446–496.
16. Тяжельникова В. «Компьютерное источниковедение: К постановке проблемы.» В кн.: *Круг идей: Развитие исторической информатики*. Москва, 1995. С. 244–257.
17. Ahonen, E., Hyvönen, E. «Publishing Historical Texts on the Semantic Web – A Case Study.» In: *Proceedings of the Third IEEE International Conference on Semantic Computing (ICSC2009)*. Berkeley, 2009. Pp. 167–173.
18. Charters Encoding Initiative. <http://www.cei.lmu.de> (28.09.2011).
19. Ivanovs, A., Varfolomeyev, A. «Editing and Exploratory Analysis of Medieval Documents by Means of XML Technologies.» In: *Humanities, Computers and Cultural Heritage*. Amsterdam, 2005. Pp. 155–160.
20. Ivanovs, A., Varfolomeyev, A. «Semantic Publications of Charter Corpora (The Case of a Diplomatic Edition of the Complex of Old Russian Charters ‘Moscowitica–Ruthenica’).» In: *International Conference “Digital Diplomats: Tools for the Digital Diplomatist”*. Naples, 2011. Pp. 36–40.
21. Kuhn, T. «How Controlled English can Improve Semantic Wikis.» In: *Proceedings of the Fourth Workshop on Semantic Wikis, European Semantic Web Conference 2009*. [S. l.], 2009. Pp. 1–16 (SEUR Workshop Proceedings, vol. 464).
22. Text Encoding Initiative. <http://www.tei-c.org> (28. 09.2011).
23. Varfolomeyev, A., Soms, H., Ivanovs, A. «Knowledge-Based Information Systems in Research of Regional History.» In: *Digital Humanities 2008*. Oulu, 2008. Pp. 210–211.
24. Vocabulaire Internationale de Diplomatie. <http://www.cei.lmu.de/VID> (28.09.2011).

Kopsavilkums

Datortehnoloģijas vēstures avotu formulāra analizē (17. gs. vojevodu ziņojumu struktūras izpēte)

Raksta autoru uzmanības centrā ir dokumentāro vēstures avotu izpētes problēmas informācijas tehnoloģiju (*e-science*) laikmetā. Datortehnoloģiju ieviešana tradicionālās un visai konservatīvās vēstures pētniecības jomās, to skaitā – diplomātikā, rada dažas teorētiskas un metodoloģiskas problēmas tradicionālās avotu mācības un “datorizētās” avotpētniecības saskarē.

Datortehnoloģiju izmantošanas jēga pētījumos diplomātikā ir viduslaiku vēstures avotu reprezentācija internetā, kā arī iespēja efektīvi veikt aktu materiāla diplomātisko analīzi un iegūtās informācijas sintēzi. Analītiskās un sintētiskās operācijas prasa pielietot adekvātu pētniecisku instrumentāriju, kas ļauj atklāt saikni starp dokumentāro vēstures avotu formālu struktūru (resp. formulāru) un saturu. “Digitālajā diplomātikā” (*Digital Diplomatics*) dokumentu formālās un loģiskās (semantiskās) struktūras izpēte, kas balstās uz tekstu detalizētu iezīmēšanu (*markup*), uzskatāma par kvalitatīvas analītiskās un sintētiskās kritikas priekšnoteikumu. Rakstā aplūkotas dažas problēmas, kas saistītas ar XML (*Extensible Markup Language*) tehnoloģijas izmantošanu dokumentāro vēstures avotu – 17. gs. krievu vojevodu ziņojumu – tekstu izpētē, šo tekstu formālās struktūras un, vienlaikus, satura atkāšanu.

Summary

Pattern Analysis of Historical Records by Means of Computer Technologies (The Case of the 17th Century Russian Documentary Records)

The paper deals with the problems of documentary records studies in the age of e-science. The impact of computer-based technologies on traditional and fairly conservative fields of historical research including historical source studies and, especially, diplomatics poses a number of theoretical and methodological problems concerning interconnection of traditional historical source studies and computer-based source studies.

Application of computer-based technologies in diplomatic research should be conducive to representation on the Web and exploratory analysis of medieval historical records, as well as to synthetic operations. In order to achieve this aim, there is a need for adequate research tools and techniques that can reveal correlation between formal structure (pattern) and contents of documentary historical records. In digital diplomatics, revealing formal and logical (i.e. semantic) structure of documents is a prerequisite for pro-

duction of qualitative analytical and synthetic operations, which are based on a detailed markup of the texts. This paper deals with the problems of text markup by means of XML technology that can reveal simultaneously formal structure and contents of the documents – the 17th century Old Russian documentary records.

Галина Яковлева

Мятеж левых эсеров 6 июля 1918 года: последствия на региональном уровне

Союз большевиков с левыми эсерами помог им захватить и удержать власть, уничтожить или ослабить оппозиционные политические партии. Хотя правительственная коалиция распалась после подписания Брестского мира, левые эсеры продолжали работать во ВЦИК и местных советах разных уровней. Весна 1918 года характеризовалась нарастающим конфликтом между большевиками и левыми эсерами, которые планировали на предстоящем V Всероссийском съезде советов «выпрямить» продовольственную политику большевиков, потребовать ликвидацию комбедов, вносивших раскол в широкие крестьянские массы, а также разорвать Брестский мир с Германией. Однако попытки скорректировать политику РКП(б) в ходе дискуссии на съезде оказались безрезультатными. 6 июля было совершено покушение на немецкого посла В. Мирбаха и произошли странные события, вошедшие в историю как «левоэсеровский мятеж». После этого была арестована левоэсеровская фракция съезда советов, а сама партия была объявлена антисоветской и контрреволюционной. Опираясь на документы, хранящиеся в Государственном архиве Витебской области Республики Беларусь, проследим, как эти события проявились на местном уровне.

Социальный и национальный состав населения Витебской губернии обусловил существование на ее территории ряда политических партий, в том числе Бунда, Поалей Цион, меньшевиков-интернационалистов, эсеров, анархистов. Достаточно значительным здесь было влияние и левых эсеров. Во многих уездных и волостных исполкомах они составляли большинство, возглавляли комиссии по борьбе с контрреволюцией, входили в состав местной милиции. Авторитет их среди крестьян был очевиден. Много членов ПЛСР было и среди уездного и губернского учительства.

10 июля из Москвы в Витебский губисполком, как и в другие города Советской России, пришла телеграмма, в которой сообщалось о ликвидации левоэсеровской авантюры и предлагалось принять все меры к задержанию бежавших. Того, кто пытался поднять восстание, необходимо было арестовывать и предавать военно-революционному суду, сопротивлявшихся расстреливать, одобрявших выступление левых эсеров немед-

ленно отстранять от занимаемых должностей. В телеграмме жестко требовалось выяснить у эсеров их отношение к авантюре, а всем губернским и городским исполкомам немедленно сообщить, какие из советов поддерживают левоэсеровское восстание [1, л. 1].

В самом Витебске комитет левых эсеров, в целом одобрявший деятельность своего ЦК, был арестован без особого сопротивления. Левые эсеры были выведены из губернского исполкома совета рабочих, крестьянских и солдатских депутатов, началась чистка городской милиции и губчека. Активные меры были предприняты и в уездах. Уже 10 июля в Витебск из Невеля пришло сообщение о решении местных большевиков удалить левых эсеров из исполкома, а затем очистить уезд от «засилья хорошо вооруженного кулачества» [2, л. 66]. В исполкоме Витебского уездного совета было два левых эсера, один из них вышел из состава совета сам, второй же был удален чрезвычайной комиссией по борьбе с контрреволюцией [3, л. 286.]. Серьезной была роль левых эсеров в милиции Полоцка, что заставило большевиков предпринять меры по уменьшению их влияния там [3, л. 287об.].

Значительной была роль левых эсеров в Велижском уезде. Они обладали во многих волостных советах и уездном исполкоме советов, достаточно часто конфликтовали с членами исполкома, представлявшими партию большевиков. Местная ячейка РКП(б) несколько раз пыталась ввести в состав исполкома еще несколько своих представителей, но всякий раз получала отказ. 13 июля 1918 года состоялось экстренное заседание Велижского уездного совета, на котором местные большевики и представитель Витебска (также большевик) предъявили членам исполкома ультиматум, потребовав, во-первых, «точного ответа, как относится фракция левых социалистов — революционеров к событиям в Москве», во-вторых, замены левых эсеров большевиками на наиболее важных постах. После трехчасовых прений фракция левых эсеров вынесла резолюцию: «Члены Велижского уездного совета, принадлежащие к партии левых социалистов-революционеров, вполне разделяют программу и тактику партии левых социалистов-революционеров, до настоящего момента не признают Брестский договор, толкающий страну в пропасть, губящий социальные завоевания Октябрьской революции, кинувший нас в объятия германского империализма, сделавший лакеями Вильгельма. Осуждают продовольственную политику центра, [...] комитеты бедноты, отдающие власть в руки ничтожной части крестьянства, создающие двоевластие наряду с советами, которые одни должны отражать настроения трудово-

го крестьянства...» [4, л. 79]. Фракция протестовала против несправедливого представительства советских партий на V съезде, против необъективного освещения событий в Москве. Левые эсеры отказывались уходить с постов, на которые их поставил уездный съезд советов, «истинный и единственно полноправный выразитель воли населения уезда» [4, л. 79об.].

Не достигнув желаемого, большевики ушли с заседания, а в ночь с 15 на 16 июля объявили совет распущенным и создали ВРК в составе 15 человек. На заявления председателя уездного совета о незаконности происходящего, ВРК ответил, что он является властью, назначенной губисполкомом. Старый совет был объявлен кулацким и соглашательским, проводившим политику «керенщины и учредилки», не реализовывавшим декреты Совета Народных Комиссаров. Новая власть сразу стала действовать жестко и решительно, во-первых, насаждая комитеты бедноты. Во-вторых, началась массовая кампания по перевыборам волостных советов, где, по мнению большевиков, преобладали кулаки и левые эсеры. Ставилась задача: до 15 сентября провести перевыборы волостных советов, в состав которых избирать только бедняков, а в исполкомы — большевиков или сочувствующих им. В-третьих, везде прошла реорганизация милиции и местных ЧК, приведшая к удалению оттуда левых эсеров.

4 октября 1918 года прошел 4-ый Велижский уездный съезд советов, на котором уже полностью преобладали большевики и присутствовали только 5 левых эсеров от Ильинской волости, да и то обладавших лишь совещательным голосом. Был избран новый уездный исполком, состоявший только из большевиков. На съезде подводились итоги борьбы с левыми эсерами после создания Велижского ВРК и оценивалась ситуация в волостях уезда. Выступавшие обвиняли эсеров в «желании сытно есть, красиво жить», в нежелании защищать интересы беднейших крестьян. Всячески подчеркивалось, что при старом составе уездного исполкома большевикам затыкали рты, а беднота находилась в приниженном состоянии. Один из членов ВРК оценил ситуацию следующим образом: «После переворота и создания временного ВРК словоизлияния закончились, а начались энергичные действия. Население увидело, что с ними не шутят, что есть твердая власть» [4, л. 213]. Велижская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем, очищенная от левых эсеров, уже с 22 июля по 30 сентября возбудила 129 «контрреволюционных» дел, 103 — по спекуляции и должностным преступлениям. По решению ЧК было расстреляно 5 граждан Велижа, готовивших контрреволюционные выступления, 10 жителей Будницкой волости, 4 — Касп-

лянской, 1 — Усвятской. Докладчик от Будницкой волости признал, что после расстрела 10 человек все требования центральной власти стали немедленно проводиться в жизнь. Созданы комитеты бедноты, распределена земля, чему ранее препятствовали кулацкие элементы волости. Представитель Усвятской волости утверждал, что октябрьская революция доходила до них медленно, профсоюз занимал антисоветские позиции. С созданием же уездного ВРК произошел перелом, был распущен волостной совет и создан ВРК и в Усвятах, а также было объявлено военное положение. Однако констатировалось, что даже после устранения левых эсеров и кулаков создание комбедов проходило трудно. «Многие противники советской власти сумели убедить граждан, что таковая организация есть гибель всего населения» [4, л. 268об.]. Характерно, что съезд требовал, чтобы ЧК действовала под надзором комитета партии коммунистов-большевиков, а каждый смертный приговор был бы санкционирован партийным комитетом. На съезде констатировалось, что партия руководит действиями исполкома, вмешивается в хозяйственную и профсоюзную жизнь в коммунистическом духе [4, л. 219].

О полном разброде в головах местных большевиков свидетельствовала дискуссия на съезде по продовольственному вопросу. Оказалось, что к недавно созданным комитетам бедноты уже примазываются кулаки, что «крупные кулаки» уничтожены, а «мелких», которых огромное количество, не уничтожить. Один из выступавших дал свою прямую и четкую формулировку сущности кулака: «Кто имеет хлеб и имеет излишек хлеба, и не дает его, тот есть кулак» [4, л. 201]. Другие предлагали вести агитацию и разъяснять сущность октябрьской революции так, чтобы, вдохновившись ее идеями, «каждый кулак не только не задержит излишек хлеба, но даже снимет с себя последнюю рубашку». «Необходимо внушить всем крестьянам, что каждый должен немного голодать», «...чтобы в отношении воздержанности и экономии они произвели октябрьскую революцию внутри себя» [4, л. 204об.].

Характерно, что 1 ноября состоялось заседание исполкома Велижского уездного совета, который достаточно оптимистично оценил ситуацию на местах. Но уже через несколько дней произошел взрыв. В Усвятской и Касплянской волостях восстание началось 9 ноября 1918 года. Непосредственной причиной социального взрыва послужила насильственная военная мобилизация в Красную Армию граждан 1893—98 годов рождения, а также взимание чрезвычайного налога, жестокое обращение чекистов с населением. В восстании, которое было стихийным по

своей сути, приняли участие тысячи человек из нескольких волостей Велижского и соседних с ним Городокского, Полоцкого и Невельского уездов. Восставшими был провозглашен лозунг «Долой Советы!», а сами советы в Велиже и Усвятах были разогнаны. К крестьянам часто присоединялись мобилизованные в армию и собранные в военкоматах люди. Отряды повстанцев вторглись в соседние волости Городокского уезда. Зажиточные крестьяне Зайковской волости этого уезда встречали отряды повстанцев хлебом-солью, вступали в их состав. Для подавления восстания, охватившего семь волостей уезда, были вызваны латышские стрелки (25 человек) под руководством Кундевича и отряд красноармейцев, которому было приказано «белогвардейцев» в плен не брать, а все продовольствие конфисковать. Так, председатель Городокской чрезвычайной комиссии Матюхов прислал красноармейцам такую депешу: «Товарищ Кундевич! Прошу не доставлять в Городок белогвардейцев, а расстреливать на месте. Все виды продовольствия, мяса и другой провиант безжалостно брать у кулаков».

В самом Городке было введено военное положение, взяты в заложники «29 человек из местной буржуазии», расстреляно 14 человек [5, л. 337]. Похожей была ситуация и в Невеле. Самым упорным сопротивлением большевикам было в Велижском уезде, где в восстании значительную роль сыграло офицерство. Несмотря на подавление восстания, ситуация в уезде оставалась сложной. В середине декабря 76 членов Усвятской организации РКП(б) просили Витебский губком партии прислать 60 револьверов для самозащиты, мотивируя это тем, что во время разгрома совдепа в ноябре погибло 9 партийцев, потому что не имели оружия. После «справедливого возмездия над главарями восстания» белый террор активизировался: «Наши товарищи убиваются на улицах во время дежурства, задерживаются на дорогах, уводятся в леса и умирают под пытками» [2, л. 28].

Даже сами большевики признавали, что в ходе подавления «белогвардейской авантюры» пострадало много невинных жертв. Документы свидетельствуют, что некоторые красноармейцы отказались подавлять выступления крестьян (упоминаются списки таких отказников). В течение нескольких месяцев крестьяне Велижского уезда обращались с просьбами вернуть конфискованное в ходе этих событий имущество, но получали, как правило, отказ. Власти, подавив самые острые проявления недовольства проводимой политикой, ничуть ее не скорректировали. В декабре 1918 года глава велижских большевиков предупреждал крестьянство Усвятской волости: «Сейчас нет той золотой середины, на кото-

рую большинство населения, в особенности деревня, становились [...] Среднему крестьянству, дабы избежать нагайки и от красных, и от белых, необходимо принять сторону советской власти, дабы вполне гарантировать себя от капитализма» [6, л. 27об.].

К крестьянам, избранным в составы волостных советов, стали применяться методы принуждения и наказания, поскольку они пытались хоть как-то защищать интересы односельчан. Крестьяне начали отказываться от работы в советах, не видя возможности реализовывать политику, отражавшую их устремления.

Таким образом, «левоэсеровский мятеж» был использован большевиками для нанесения удара по ПЛСР, становившейся серьезной угрозой власти большевиков в условиях сознательного раскола ими деревни и развязывания в ней классовой борьбы. Партия левых эсеров раскололась, была деморализована и утратила свою былую роль в советах всех уровней. Большевики сделали еще один шаг к установлению однопартийного режима в стране. Резко усилились тенденции переплетения функций партии и государства. Власть на местах фактически перешла к комитетам РКП(б) и работавшим под их руководством ревкомам и ЧК. Роль левых эсеров не только в центре, но и на местах в Витебской губернии, была сведена к минимуму. Местные советы все больше теряли реальную власть в силу того, что они не могли реализовать установки и решения центральных властей так жестко и бескомпромиссно, как того требовала от них РКП(б). Идеи о системе самоуправления народа так и остались на бумаге.

Сокращения

ВРК — Военно-революционный комитет

ВЦИК — Всероссийский центральный исполнительный комитет

Губисполком — губернский исполнительный комитет

Губчека — губернская чрезвычайная комиссия

Комбеды — комитеты бедноты

ПЛСР — Партия левых социалистов-революционеров

РКП(б) — Российская коммунистическая партия (большевиков)

ЦК — центральный комитет

ЧК — чрезвычайная комиссия

Источники

1. Государственный архив Витебской области (далее — ГАВО), ф. 10050-п (Витебский губком РКП(б), июль—декабрь 1918 года), оп. 1, д. 8 (Те-

- леграммы губкома РКП(б) из Москвы о присылке людей на курсы комиссаров и др.).
2. ГАВО, ф. 10050-п, оп. 1, д. 4 (Переписка губкома РКП(б) с партийными, советскими и военными организациями, 1918 год).
 3. ГАВО, ф. 56 (Витебский губернский Совет рабочих, крестьянских, солдатских депутатов и его исполком), оп. 1, д. 6 (Постановления, приказы и протоколы заседаний Витгубисполкома и его отделов за 1918 год).
 4. ГАВО, ф. 1821 (Отдел управления исполкома Витебского губернского Совета), оп. 1, д. 263 (Протоколы Велижского уездного Совдепа, Ревкома и волостных комитетов бедноты).
 5. ГАВО, ф. 145 (Городокский уездный Совет рабочих, крестьянских и солдатских депутатов и его исполком), оп. 1, т. 2, д. 4 (Постановления 1-ой статистической конференции при ЦСУ РСФСР от 19–24 октября 1918 года и др.).
 6. ГАВО, ф. 2262 (Отдел управления Витгубвоенревкомитета), оп. 1, т. 1, д. 86 (Протоколы уездных и волостных советов Витебской губернии за февраль–ноябрь 1919 года).

Kopsavilkums

Kreiso eseru dumpis 1918. gada 6. jūlijā: sekas reģionālajā līmenī

Balstoties uz Vitebskas apgabala Valsts arhīva (Baltkrievijas Republika) dokumentiem, rakstā parādīta kreiso eseru izspiešana no pagastu un apriņķu padomēm un vietējās varas pārēja lielinieku – Krievijas Komunistiskās (lielinieku) partijas (*PKП(б)*) un revolucionāro komiteju – rokās, kā arī Ārkārtas komisijas (*ЧК*) darbība viņu vadībā.

Summary

Leftist Socialist-Revolutionaries' Revolt on July 6, 1918: Consequences on the Regional Level

On the basis of the documents of the State Archives of Vitebsk Region (Republic of Belarus), the paper reveals the process of leftist socialist-revolutionaries' removal from village and district Soviets performed by the Bolsheviks and the passing of actual power to the Russian Communist Party (Bolsheviks) (Российская Коммунистическая партия (большевики)) and to revolutionary committees and Special Commission for Combating Counter-Revolution and Sabotage (*ЧК*).

Gintautas Jakštys

The Lithuanian War of Independence in 1918–1920: Actions against the Bolsheviks in the Area of Zarasai and Daugavpils

Introduction

In 1919, during the War of Independence, the Lithuanian Armed Forces were forced to keep long front lines against the Bolsheviks, Polish Armed Forces and formations of General Bermont-Avaloff simultaneously. The greatest hardship that negatively influenced the situation was an extreme lack of forces and officers of higher military education. The highest authorities of the Republic of Lithuania understood that it was impossible to keep long-time resistance at three front lines simultaneously. For the above-mentioned reasons, it was extremely important to eliminate the front line with the Bolsheviks and raise possibilities to concentrate the forces against General Bermont-Avaloff formations. Upon the analysis of the situation, Commander in Chief of the Lithuanian Armed Forces General Silvestras Žukauskas decided to start an offensive in order to push the Bolsheviks to the other side of the River Daugava. According to their assumptions, the limit of advance had not to be shorter than the Daugava, because the Daugava was a natural obstacle and the Lithuanians could keep the front line with the smaller forces.

In June 1919, the Lithuanian Armed Forces reached the border of Zarasai district and started active reconnaissance in order to collect all possible information about the Bolsheviks' troops.

The Lithuanian forces consisted of 8 infantry battalions in Panevėžys and Ukmergė Military Districts, 2 cavalry squadrons, 3 light artillery batteries and 4 airplanes [7, 134]. However, after hard fights, the Lithuanian forces had a lot of casualties. Very often the lack of ammunition forced the Lithuanian troops to retreat; consequently it had a negative psychological impact [1]. Meanwhile, the main efforts of the authorities of Lithuania were aimed at acquiring weapons and ammunition and recruitment.

Defending Daugavpils, the Bolsheviks concentrated 13 infantry regiments, the Separate Chinese Infantry Regiment, cavalry regiment, Separate Airplanes Squadron and 4 artillery batteries with howitzers [5, 41]. Despite the large numbers of armed soldiers, the Bolsheviks were lack of food so their will to fight was not strong.

Offensive on July 6–12, 1919

On 2 July 1919, Commander in Chief of the Lithuanian Armed Forces General Silvestras Žukauskas issued an order to Panevėžys Military District to start the offensive operation in order to seize Bebrene–Ilukste–Dvieta and carry out the attack in the direction of the Daugava. In the case of success, Ukmergė Military District had to launch a synchronized attack to seize the line Kukliai–Mukuliai–Vajasiškiai. The regiment of Latvian partisans had to take positions in the wooded area to the north of Bebrene and cover the left flank of advancing troops. Panevėžys Military District launched the operation on July 6 at 7 PM. The Lithuanians pushed Bolsheviks successfully to the old trench line Tannenfelde–Ilukste that had remained since the World War I. In order to reduce the pressure on their troops, the units of the Bolsheviks crossed the Daugava on July 10 and launched a counterattack along Ilukste–Subate road. This manoeuvre completely changed the situation. On July 11, Officer Stasys Naspopka, Commander of Panevėžys Military District, became aware of quickly worsening situation and sent orders for the battalions to begin coordinated retreat of troops to initial positions.

Offensive on August 24–30, 1919

After the unsuccessful operation, the highest authorities of the Lithuanian Armed Forces started planning a new operation. First of all, Commander in Chief of the Lithuanian Armed Forces General Silvestras Žukauskas took in consideration the consequences of the unsuccessful operation and proposals of the commanders. They believed that the goals of the operation could be achieved but the limit of advance definitely had to be the bank of the Daugava. They also suggested sending all military units to the front line (even to the last platoon). Furthermore, the commanders negotiated with the Commander in Chief of the Latvian Armed Forces asking an active support for the operation. The Commander in Chief of the Latvian Armed Forces approved the concept of the operation, but it was impossible to support operation actively, since the main forces of Latvia were located near Riga in order to stop penetration of the formations of General Bermont-Avaloff. During the negotiations with Polish authorities, General Silvestras Žukauskas found out that the Polish Army was going to launch an attack against the Bolsheviks along the railway line Dūkštas–Kaukonys.

As a result the operation was postponed till the end of August. Meantime, the Lithuanian Armed Forces were reorganized – brigades were formed instead of military districts [9, 63]. Officer Pranas Liatukas was appointed the Com-

mander of the 1st Brigade and Officer Stasys Nastopka was appointed the Commander of the 2nd Brigade.

The Headquarters of the Lithuanian Armed Forces prepared a draft of the operation and presented it to the Commanders of the 1st and 2nd Brigades. According to the plan, all the attacks should be carried out together with the Latvian and Polish Army. The commanders had to develop it in details. Before the operation, the Lithuanian Armed Forces were reinforced with quite a large amount of weapons and volunteers.

The Lithuanian Armed Forces remained at initial positions till August 22 when the attack order No 101 issued by the Commander in Chief of the Lithuanian Armed Forces was received. The order stated: “(...) I order to attack the enemy (positions) on 23 August 1919 in order to break their front line. In case of the enemy’s retreatment, follow and persecute them. The purpose of the operation is to occupy the City of Daugavpils (...)” [6, 277].

The 1st Brigade started the operation at 2 AM on August 24. It attacked according to the plan with the support of the artillery. The Brigade broke into the enemy’s positions and the Bolsheviks retreated. The Commander of the 1st Brigade ordered to follow the retreating enemy as the Commander in Chief had ordered.

On 25 August 1919, the units of the 1st Brigade marched into Zarasai. During the two first days of the operation, the front line had been incurved for more than 30 km. Neither the Polish Army, nor the 2nd Brigade supported the attack of the 1st Brigade. The units of the 1st Brigade faced a serious threat not to fulfil their mission. Furthermore, a big gap between the 1st and 2nd Brigade on the right flank appeared. The gap was growing every minute and half of the Hussars’ squadron sent from reserve could not to fill it and ensure security. Therefore the Commander of the 1st Brigade asked the Headquarters for support in order to begin the offensive with the 2nd Brigade. On 26 August, the 2nd Brigade received the order to attack the enemy that was on the left flank of the 1st Brigade. In the beginning, the attack was not successful. The units of the 2nd Brigade were counter-attacked near Hohenberg Estate and retreated. In the evening, however, they attacked again and forced the Bolsheviks’ units to retreat. On August 29–30, the 2nd Brigade was in one line with the units of the 1st Brigade. That enabled the brigades to launch a synchronized attack against the Bolsheviks. After a long wait, the two Polish infantry companies started moving toward Daugavpils, but it was not an attack on the entire front-line [2].

By the end of the successful assault, the Lithuanian Armed Forces reached the Daugava. The actions became stationary, and the Lithuanians concentrated their forces against the formations of General Bermont-Avaloff [8, 29–30]. In a short space of time, almost all the units were redeployed from the area of Daugavpils to the front line between the Bermontians and Lithuanians near Radviliškis.

During the operations in the areas of Zarasai and Daugavpils, the Lithuanian Armed Forces suffered heavy losses. According to the reports, in the period of July 6 – August 30, 4 officers and 59 soldiers were killed, 44 were missing, and 13 officers and 335 soldiers were injured [3].

There are no data on the Bolsheviks' casualties. Historical records indicate that on 1 December 1919 in the camps of prisoners of war, there were 23 Bolsheviks' officers and 1750 soldiers [4].

Conclusions

The military operations in the area of Zarasai and Daugavpils showed that the newborn Lithuanian Armed Forces could defend independence and sovereignty of Lithuania. The Lithuanian forces together with the Latvian and Polish troops pushed the Bolsheviks to the other bank of the Daugava and thus freed the Lithuanian territory from them. The military operation at Zarasai and Daugavpils put an end to the Bolsheviks' aggression in Lithuania. Lithuania got huge benefits from the victory. First of all, in the Peace Agreement of 12 July 1920 between Lithuania and Soviet Russia, Lithuania was recognised by Soviet Russia as an independent state; consequently, Litbel (Lithuanian–Belorussian Soviet Socialist Republic) was recognised as non-existent. Secondly, Soviet Russia agreed to pay a contribution – 100,000 ha of wood (it was never paid) and 3 billion golden roubles. Furthermore, Russia recognised the city and region of Vilnius as parts of Lithuania (it was occupied by Poland). The Peace Agreement between Lithuania and Soviet Russia was the first important political and military achievement of the newborn Republic of Lithuania.

References

1. 1919 06 23 Secret report of Ministry of Defense of Lithuania. Central State Archives of Lithuania (hereafter – LCSA), record group No 1 (hereafter – f.), inventory No 1 (hereafter – i.), file No 44 (hereafter – c.), list No 47 (hereafter – l.).
2. Actions of Ukmerges battalion. LCSA, 384. f., 3. i., 346. c., 145. l.

3. First Operation of Our Army. LCSA, 929. f., 3. i., 4. c., 20. l.
4. Number Bolsheviks Prisoners of War 1 December of 1919. LCSA. 1. f., 1. i., 49. c., 55–56. l.
5. Karin. S-las. „Mūsų armijos veikimo apžvalga (1919 06 15–06 23).“ *Kariškių žodis*, 1919. 26 birželio, Nr. 6.
6. Ališauskas, K. *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920*. Volume I. Chicago, 1972.
7. Leščius, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*. Vilnius, 2004.
8. *Savanorių žygiai*. T–1. Vilnius, 1991.
9. Statkus, V. *Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 m.* Chicago, 1986.

Kopsavilkums

Lietuvos neatkarības karš (1918–1920): cīņa pret lieliniekiem Zarasu un Daugavpils apkaimē

Rakstā analizētas Lietuvas Bruņoto spēku militārās operācijas, kuras notika 1919. gadā no 6. jūlija līdz 30. augustam Zarasu un Daugavpils apkaimē. Šo operāciju laikā Lietuvas Bruņotie spēki kopā ar Latvijas un Polijas vienībām atsvieda Sarkanās armijas daļas uz Daugavas pretējo krastu. Pēc šīs uzvaras tika noslēgts miera līgums starp Lietuvu un Padomju Krieviju.

Rakstā uzmanība pievērsta lietuviešu un lielinieku militāro spēku taktikai un karadarbībai.

Пранас Янаускас

Отношение польских землевладельцев Литвы к литовской государственности в 1918–1919 гг.

В литературе отмечается, что позиция литовцев по отношению к литовским полякам в ходе Первой мировой войны не всегда была одинаковой.

В конце декабря 1915 года в оккупированной немцами Литве было декларировано, что возможно восстановление Великого Княжества Литовского, в котором на равных правах будут сосуществовать литовский, белорусский, польский и еврейский народы.

18 марта 1916 года в подготовленном литовцами заявлении оккупационным властям утверждалось, что Вильнюс — это центр литовского и белорусского края, а поляки здесь составляют «незначительное меньшинство» населения.

И, наконец, в июле 1917 года был составлен меморандум канцлеру Германии. В этом документе речь шла уже только от имени литовского народа. Поляки и белорусы характеризовались как ассимилированные литовцы, которые при возрождении литовского народа должны будут исчезнуть. В конце меморандума делался следующий вывод: «ополяченных жителей нашей Отчизны нельзя признать отдельным народом, как, например, отдельным народом не являются Куршские бароны, ополяченных литовцев считаем вредоносным продуктом исторического развития нашего несчастного края» [7, 34–35].

Известный литовский историк и политолог Чесловас Лауринавичюс, оценивая этот документ, делает вывод, что литовские политики того времени перешагнули черту политической логики [7, 35].

Однако, таким образом, не упускается ли из виду меморандум от 24 мая 1917 года, адресованный канцлеру Германии и подписанный поляками из Литвы? Этот документ подписали 44 представителя всех польских политических сил Литвы и вручили его властям Германии в Берлине. Как представляли себе будущее Литвы авторы этого документа? Они отмечали, что на территории исторической Литвы нет ни одной национальности, которая бы абсолютно доминировала. Подчёркивалось, что литовцы в Литве не должны иметь больше прав, чем поляки и белорусы. В меморандуме отмечалось, что поляки из Литвы являются составной частью

польского народа и всегда будут стремиться к государственному союзу с Польшей [3, 2]. Далее перечислялись все те достижения цивилизации, которые, по мнению подписавших этот политический документ, принесли поляки литовцам: вера, образование, культура, государственные традиции и т. п. [3, 2]. Таким был польский документ, предшествовавший литовскому меморандуму от 10 июля 1917 года. Необходимо отметить, что самые крупные землевладельцы Литвы в исследуемый период — это поляки и русские [13, 63]. По данным статистики 1919 года, 66,4% частных сельских хозяйств в Литве принадлежало польским землевладельцам, 10% — русским, 4% — немцам, 2% — евреям. Только 12,9% землевладельцев считали себя литовцами [13, 64–65].

Политическая активность польских землевладельцев в Литве заметно возросла во второй половине 1918 года и сохранялась также в 1919 году. И это понятно, так как мир стоял на пороге окончания Первой мировой войны и его ждали глобальные политические перемены.

Польские землевладельцы Литвы и интеллигенция начали активно проводить собрания, на которых принимались резолюции, требующие государственного объединения Литвы с Польшей, точнее — присоединения Литвы к Польше. Организация таких собраний имела место в Литве, равно как и в Польше. Так, 22 сентября 1918 года группа представителей польских землевладельцев Литвы в Варшаве, в здании музея промышленности и сельского хозяйства, созвала вече [11, 4]. Инициатором собрания была Лига восточных земель (*Liga ziem Wschodnich*). На вече выступили князь Е. Сапеха (*Sapieha*), землевладелец З. Марчевский, историк В. Студницкий и др. Всего на собрании присутствовало 1,5 тыс. человек. Е. Сапеха с сожалением отмечал, что в Королевстве Польском Литва совсем неизвестна, нет представления о национальных отношениях в Литве, а время принятия решений касательно будущего Польши неумолимо приближается. Ему вторили другие докладчики, указывавшие, что отделение Литвы от Варшавы означало бы новый раздел Польши, который польский народ никогда бы не забыл и не простил. По мнению З. Марчевского, «на востоке живут не только польские землевладельцы, но и польский народ. А настоящие восточные «кресы» (провинции) — это Витебская губерния, а не Вильнюс» [11, 19]. О необходимости заключения политического союза с Польшей говорили все докладчики. Так, уже упомянутый Е. Сапеха подчеркнул, что если Польша не окажет помощи, то эти территории достанутся Советской России, так как, по его словам, «третьего не дано» [11, 35].

Таким образом, местные польские землевладельцы не представляли себе независимого государственного существования Литвы. Однако, надо заметить, что это собрание было создано еще во время Первой мировой войны, когда в Варшаве находились немцы и до провозглашения независимости Польши оставался более, чем месяц. Поэтому, можно утверждать, что польские землевладельцы из Литвы и польская интеллигенция в целом проявила большую политическую активность, внося свою лепту в территориальное конструирование Второй Польской республики.

Новым явлением в политической жизни Литвы стало образование в начале 1919 года в Каунасе Польского комитета [9, 62], который, считая себя выразителем польской политической мысли, развернул широкую пропагандистскую работу, поскольку на Версальской конференции решалась судьба послевоенной Европы.

Польский комитет в Каунасе подготовил и опубликовал несколько документов, среди которых были:

1. меморандум начальнику военной миссии США в Литве;
2. адрес Верховному совету Антанты в Версале;
3. заявление Польскому национальному комитету в Париже;
4. адрес главе польского государства Ю. Пилсудскому;
5. жалоба нунцию Папы римского в Польше монсеньору Ратти [*Ambrogio Damiano Achille Ratti*] [9, 63; 12, 68–73; 2; 8].

В этих документах государственная власть Литвы представлялась как нелегитимная, узурпаторская, пронемецкая, не представляющая литовского народа. В адрес представителей стран-участниц Парижской мирной конференции высказывалась просьба провести демаркационную линию между Литвой и Польшей так, чтобы она проходила от Гродно по Неману до Даугавпилса. Территория на восток от этой линии, включая Укмярге и Каунас, должна была бы быть занята польской армией [4, 277], а позже судьбу этой области должен был решить плебисцит. Польский комитет в Каунасе не жалел уничижительных эпитетов для литовских властей. Они характеризовались как самозванцы, пастухи с высшим образованием и т. п. Благодаря Польскому комитету дискредитация литовских властей достигла своего пика.

Чем объяснить такую враждебность Польского комитета к литовской власти? Может быть, сказалась сословная ментальность, польская культурная традиция? Несомненно одно: поляки расценивали литовцев как часть польского народа [10, 189–192], и за литовцами, в лучшем случае, признавалось право на самостоятельное культурное существование.

В то же время возрождающийся литовский народ требовал признания себя в качестве самостоятельной национальной и политической общности.

Естественно, возникает вопрос, были ли среди польских землевладельцев в Литве такие деятели, которые позитивно смотрели на литовскую государственность и являлись лояльными гражданами независимой Литвы? Бесспорно, были, однако их роль никогда не была слишком заметна и имела тенденцию к снижению [5, 91–96; 1, 70].

В заключение хотелось бы отметить, что аналогичную позицию по отношению к латвийской государственности занимал Совет поляков в Латгалии. Как свидетельствуют исследования Э. Екабсона, 20 июня 1919 года этот Совет, в состав которого в основном входили польские землевладельцы Латвии, обратился в Варшаву с просьбой включить Латгалию в состав Второй Речи Посполитой [6, 151–170].

Источники и литература

1. Buchowski, K. *Polacy w niepodległym państwie litewskim (1918–1940)*. Białystok, 1999.
2. Centralne Archiwum Wojskowe w rembertowe. NDWP, Syg. I. 301. 8. 297.
3. Deklaracja polityczna społeczeństwa polskiego na Litwie, złożona 26 maja 1917 r. ks. Isenburgowi dla przedstawienia jej kanclerzowi Rzeszy В кн.: *Litwa za rządów ks. Isenburga*. Kraków, 1919.
4. Gierowska-Kałuża, J. *Zarząd Cywilny ziem Wschodnich (19 lutego 1919–9 września 1920)*, Warszawa, 2003.
5. Janauskas, P. „POW Kaune: senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiai ar išdavikai?“ Iš: *Kauno istorijos metraštis*. T. 2. P. 91–96.
6. Jakobson, E. „Mniejszość Polska w Republice Łotewskiej 1918–1941“. В кн.: *Polacy na Łotwie*. Lublin, 1993. S. 151–170.
7. Laurinavičius, Č. *Politika ir diplomatija. Lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*. Kaunas, 1997.
8. Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas, F. 378, Ap. 12, B. 26, L. 1–2.
9. Łossowski, P. *Stosunki polsko – litewskie w latach 1918–1920*. Wąrszawa, 1966.
10. Nowak, A. *Historie politycznych tradycji. Piłsudski, Putin i inni*. Kraków, 2007.
11. O granice wschodnie państwa polskiego. Sprawozdanie z wiecu zwołanego w Warszawie dnia 22.IX.1918 roku przez grupę polaków pochodzących z polskich ziem wschodnich. Warszawa, 1918.

12. Rainys, J. P.O.W. (*Polska Organizacja wojskowa*) *Lietuvoje*. Kaunas, 1936.
13. Vaskela, G. *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m. Analizuojant Rytų ir Vidurio Europos agrarinės raidos XX a. III–IV dešimtmečiais tendencijas*. Vilnius, 1998.

Kopsavilkums

Poļu zemes īpašnieku attieksme pret Lietuvas valstiskumu 1918.–1919. gadā

Rakstā pētīta poļu zemes īpašnieku attieksme pret Lietuvas valstiskumu. Poļu zemes īpašniekiem Lietuvā bija ievērojama ietekme. Viņiem piederēja 64.4% privāto saimniecību. Lielākā daļa poļu zemes īpašnieku Lietuvā ieņēma propolonisku un antilietuvisku pozīciju, piedāvājot Lietuvu pievienot Polijai. Rakstā pētīts, kāpēc poļu zemes īpašniekiem bija šāda attieksme.

Summary

Attitude of Polish Landlords towards the Statehood of Lithuania in 1918–1919

The aim of the paper is to analyze the attitude of Polish landlords in Lithuania towards the statehood of Lithuania. Polish landlords represented themselves as an influential and strong group within Lithuanian society. They ruled over 64,6% of landlords' territories. This paper reveals that the overwhelming majority of Lithuania's Polish landlords took anti-Lithuanian and pro-Polish position acknowledging that Lithuania should become a part of the Republic of Poland. The paper raises a question, why Polish landlords in Lithuania defended this position.

Ilze Jermacāne

Karavīru dzīve Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas hospitālī Nr. 3016 (1942–1944): problēmas un risinājumi*

1941. gada rudenī izveidotās Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas (no 05.10.1942–43. gvarde divīzija) vēstures izpētē jautājums par Vācijas un PSRS kara (1941–1945) frontē ievainoto un slimo latviešu karavīru ārstēšanos un dzīvi Sarkanās armijas hospitāļos nav bijis īpaši aktuāls.

Galvenokārt atrodamas ziņas par medicīnisko personālu, par karavīru dzīvi ārstēšanās laikā zināms mazāk. Būtiski aplūkot karavīru dzīvi hospitāļos, raugoties no sociāli politiskā viedokļa: kādas bija savstarpējās attiecības starp slimniekiem un hospitāļa personālu, kā arī ievainoto un saslimušo attieksme pret Sarkanās armijas karavīra pienākumu pildīšanu, disciplīnas pārkāpšana u.c.

Kara hospitālis ir ārstnieciski profilaktiska iestāde. Tā uzdevums ir specializētas un kvalificētas medicīniskās palīdzības sniegšana un slimo un ievainoto karavīru stacionāra ārstēšana [10], uzturot hospitālī Sarkanās armijas vienībās pastāvošo kārtību.

1942. gada pavasarī ar Sarkanās armijas Galvenās Kara sanitārās pārvaldes (GKSP) rīkojumu tika noteikts, ka 201. divīzijas ievainotajiem un slima-jiem karavīriem jākoncentrējas vienuviet Jaroslavļā (pilsēta Gorkijas, tagad Nižņijnovgorodas apgabalā Krievijā). Tas bija Latvijas Komunistiskās boļševiku partijas (LK(b)P) panākums rūpēs par ievainotajiem latviešu karavīriem [11, 329–330]. 201. divīzijas hospitālis Nr. 3016 bija pakļauts PSRS Veselības aizsardzības tautas komisariātam. Tā darbību regulēja GKSP un tam pakļautais Sadales evakuācijas punkts Nr. 27.

Hospitālis Nr. 3016 ar 500 gultasvietām atradās jaunuzceltā viesnīcas ēkā un pastāvēja kopš 1941. gada. Latviešu divīzijas karavīriem to piešķīra 1942. gada pavasarī. Kopumā 201. divīzijas hospitālis Nr. 3016 darbojās līdz 1956. gadam, kad tika izformēta 43. gvarde latviešu strēlnieku Rīgas divīzija (1. piez.). Hospitālī darbojās medicīniskās nodaļas, uzņemšanas nodaļa, rentgena kabinets, zobārsts, laboratorija, ārstnieciskās fizikultūras nodaļa u.c., kā arī politiskais aparāts. Priekšniecība un komisāri bija militār-

* Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

personas un pakļāvās Sarkanajai armijai, pārējais personāls – civilisti un pakļāvās PSRS Veselības aizsardzības tautas komisariātam [1, 54]. Bez komisāra bija arī politiskais vadītājs, kuru apstiprināja apgabala partijas organizācija. Hospitāļa priekšnieks bija ukraiņis I. Zingarenko, viņa vietnieks politiskajā darbā no 1942. gada novembra Jēkabs Vecvagars, līdz tam kāds krievu tautības komisārs (2. piez.).

Hospitālis ievainotajiem karavīriem bija pēdējais punkts ārstēšanās procesā. Pēc hospitāļa, ja bija nepieciešams, karavīri nonāca Latviešu divīzijas atpūtas namā, kas atradās vasarnīcu rajonā Udeļnaja netālu no Maskavas. Karavīru ceļš uz Jaroslavļas hospitāli bija aptuveni šāds:

“[...] Dodos uz sanrotu [sanitāro rotu], no turienes uz sanbatu [sanitāro bataljonu], tad uz hospitāli. Līdz sādžai Jurjevai divu dienu laikā nonāku kājām. Līdz sādžai Merļuginai es aizbraucu automašīnā. Līdz pilsētiņai Kresai aizbraucu autobusā. Līdz pilsētai Jaroslavļai aizbraucu vilcienā. Un šeit es guļu.” [3, 20 o.p.]

Karavīrs hospitālī ieradies 25. februārī un ceļā pavadījis 11 dienas.

1942. gada 8. jūlija ziņojumā LPSR Tautas Komisāru Padomes (LPSR TKP) priekšsēdētājam Vilim Lācim rakstīts: “Telpas labas, plašas, gaišas, ar visām komunālām labierīcībām.” [2, 26] Kā lasāms ziņojumā, tad sanitāri higiēniskā ziņā stāvoklis hospitālī labs. Gultas piederumi un miesas veļa pietiekamā daudzumā, tīra, “varētu pat teikt uzkrītoši tīra”. [2, 28]

Lai nerastos nevēlamas parādības (piemēram, pretpadomju aģitācija, dezertēšanas mēģinājumi u.c.), hospitāli bija jāuztur pareiza politiskā gaisotne. Par to atbildēja hospitāļa komisārs, politiskais vadītājs un propagandisti. Visu uzraudzīja LK(b)P CK un LPSR TKP. LPSR TKP nozīmēta persona [uzvārds nesalasāms] 1942. gada 6. jūlijā ziņojumā LPSR TKP priekšsēdētājam Vilim Lācim par latviešu divīzijas evakuācijas hospitāli Nr. 3016 rakstīja, ka 1942. gada vasarā ievainoto un slimo noskaņojums jāapzīmē par labu. Ļaudis prasoties atpakaļ uz karaspēka daļām un fronti: “Kāda ievainotā medicīnas māsa, kas atveseļojusies, sūdzējās, ka viņu netaisni atpakaļ uz divīziju.” [2, 29] Tomēr, neskatoties uz to, ka labi dod ēst, ir tīra veļa gultā, tiek nolasītas oficiālās lekcijas, lasītas avīzes, darbojas radio un kino, slimnieki saņem nepieciešamos medikamentus, LK(b)P CK un LPSR TKP uzskatīja, ka garīgā aprūpe nav pietiekami augstā līmenī “no piederības Latvijai pozīcijām”. Slimo un ievainoto karavīru vidū bija nepieciešams radīt piederības sajūtu Latvijai: vairāk jālieto latviešu valoda, dziesmas jādzied latviešu valodā, lekcijas jālasa latviešu valodā, kopējām pārrunām jānotiek latviešu valodā un teātris jāspēlē latviešu valodā [2, 30].

Hospitāļa darbības pirmajā gadā pastāvēja problēmas ar politisko vadību – komisāru, kurš bija nolēmis radīt “sevišķu pieeju” latviešiem hospitālī. Pēc dokumentiem secināms, ka pastāvēja divi cēloņi, kāpēc slimnieki nesapratās ar komisāru. Pirmkārt, komisārs pielietoja Sarkanajai armijai diezgan parastu vadības metodi – aizliegumu, vietā nedodot neko pozitīvu, tamdēļ viņa darbībai nebija rezultātu. Otrkārt, viņa darbošanos traucēja latviešu valodas un Latvijas apstākļu nezināšana, jo “apkārt komisāram runā viņam nesaprotamā svešā valodā” [2, 33; 35]. 1942. gada 16. septembrī LPSR TKP atzina, ka politiskā vadība hospitālī ir neapmierinoša [1, 54]. Kā trūkums minēts apstākļi, ka politiskais darbs norit krievu valodā, tāpēc daudzi slimie karavīri neapgūst politinformāciju. Politiskais vadītājs palātas apmeklējot garāmejot. Savukārt komisārs vispār neielūkojoties tajās, jo lielāko daļu laika pavadot kabinetā, tikai komandējot, bieži uz slimajiem klieudzot, kā rezultātā slimie cenšoties no komisāra izvairīties: “[..] Viņš visur meklē dzimtenes nodevējus, un ar mīluļu starpniecību tos mēģina izskaitļot.” [1, 54]

Pirmsākumi nesaskaņām bija meklējami notikumos 1942. gada pirmajā pusē, kad 1942. gada 6. jūlijā LPSR TKP nozīmēta persona hospitāļa pārbaudes laikā konstatēja un LPSR TKP priekšsēdētājam V. Lācim ziņojumā par latviešu divīzijas evakuācijas hospitālī Nr. 3016 rakstīja:

“[..] viens no ievainotiem – Patracs – diezgan liels dzērājs, pie kura arī atrasta šaubīga satura lapiņa, un kas vispār vienu otru reizi sastrīdējies ar ārstiem un komisāru, ar samērā nenožīmīgu ievainojumu nogulējies turpat pieci mēneši. Konstatēta dažkārt apzinīga brūces bojāšana gan ar [urīnu], gan ar izturēšanās veidu. Tātad simulants.” [2, 31–32]

Pēc tam Iekšlietu Tautas komisariāta orgāni arestēja divus ievainotos komandierus Daugavu un Patracu [1, 54]. Sekoja arī vēstules [autors nezināms], kas adresēta “Latviešu pārstāvjiem”, “izņemšana” (3. piez.). Pēc šiem notikumiem hospitāļa komisāram radies priekšstats, ka latviešu karavīru vidū pastāv kāda slepena organizācija, tas jau minētajā 1942. gada 6. jūlija ziņojumā raksturots šādi:

“Vēl tālāk – komisārs saņem anonīmu vēstuli, ka kāds no ievainotiem nav vis ievainots, bet pats sev pāršāvis roku. Sākas novērošana pārbaude. Pie viena atrod revolvera patronas, pie otra rokas granātu, pie trešā šaubīga satura lapiņu, pie ceturtdā mistisku zīmogu.” [2, 32]

Neuzticēšanos latviešiem hospitālī veicināja arī LPSR vadības aktivitātes, vācot materiālus par 201. divīzijas vēsturi. Piemēram, hospitālī ieradās LK(b)P CK pārstāvis no Maskavas, kurš nolasīja karavīriem referātu latviešu valodā, bet pieņemto rezolūciju neiesniedza komisāram krievu valodā [2, 33]. Tamdēļ

hospitāļa komisāram radās iespaids, ka pret latviešiem vajadzīga “sevišķa pieeja” (krievu val. — *особый подход*). Tā šai gadījumā izpaudās kā izsekošana un spiegu, diversantu un blēžu atklāšanas pasākumu kopums.

1942. gada 8. jūlijā LPSR TKP nolēma risināt jautājumu par jauna hospitāļa komisāra nozīmēšanu, atzīmējot, ka tam būtu jānāk vai nu no Rezerves pulka, vai no 201. divīzijas, jāzina ne tikai latviešu valoda, bet arī Latvijas apstākļi un “jārīkojas ar iniciatīvu” [2, 35]. Komisāra nomaīņa mazināja nacionālo spriedzi, tomēr neatrisināja jautājumus, kas bija saistīti ar disciplīnas pārkāpšanu hospitāļa slimnieku vidū. Jāatzīst, ka konkrētā komisāra problēma ne tikai raksturoja 201. divīzijas hospitālī pastāvošo problēmu kopumu un to risināšanas ceļu, bet arī Sarkanās armijas politiskā aparāta darbības metodes.

1942. gada hospitāļa 2. nodaļas kaujas lapiņā lasāms:

“Vai mēs tiešām, biedri, reiz nevarētu beigt šos disciplīnas pārkāpumus un nākt pie atziņas, ka hospitāļos valda tāda pat disciplīna kā jebkurā katrā armijas daļā.” [5, 4]

Dokumentos disciplīnas pārkāpumi apzīmēti kā “nelabvēlīgas attiecības”, kas rodas, slimniekiem mēģinot piemānīt administrāciju, savukārt administrācijai pielietojot paņēmienus, lai to novērstu [2, 32]. LPSR TKP pārkāpumu cēloņus skaidroja ar to, ka ievainotie un slimie, pavadīdami mēnešus slimnīcā, meklēja kādu nodarbošanos:

“Galu galā viņiem apņikst šahs, apņikst dambrete, apņikst vingrošana, vienaldzīgs paliek politiskais vadītājs, ko redz un dzird katru dienu.” [2, 31]

Disciplīnas pārkāpumu izplatītākie veidi hospitālī bija:

- alkoholisko dzērienu lietošana (“[...] ne visi, bet atsevišķi cilvēki.”) [2, 31];
- patvaļīga prombūtne (“[...] nāk mājās ap plkst. 3 no rīta. Tas, protams, dezorganizē un traucē ārstēšanās gaitu.”) [2, 32];
- kāršu spēlēšana (“[...] un, lai būtu uztraucošāki, un dara to uz naudas un apgrozās vairākas reizes vairāki tūkstoši rubļu. Kārtis nevar dabūt, bet atrodas mākslinieki, kas var tīri labi kārtis uzzīmēt.”) [2, 32];
- tirgošanās un zādzības (“[...] tātad vajadzīga nauda, un, lai to varētu iegūt, mēģina pārdot mantas.”) [2, 32].

Kā sods par pārkāpumiem tika lietots: 3, 5, 8 vai 10 diennaktis ilgs arests, brīdinājums, atstādināšana no amata un biedru tiesa. Pārkāpumi tika diferencēti starp kalpotājiem, virsniekiem, seržantiem, kareivjiem. Sodus noteica Sarkanās armijas Disciplinārais reglaments. Pārkāpumi hospitālī slēpti netika un tika raksturoti kā Sarkanās armijas virsnieka godu pazeminoši, aicinot neaizmirst, ka komandieri ir gvardieši, no kuriem visi mācās un ņem piemēru [5, 4].

Patvaļīgā prombūtne bija viens no raksturīgākajiem disciplīnas pārkāpuma veidiem hospitālī [6, 1–6]. Piemēram, 1943. gadā tā tika konstatēta 60 reizes: 26 reizes to bija atļāvušies virsnieki, 12 – seržanti, 22 – karavīri. Bija gadījumi, kad vidējais komandieris, “piedzēries līdz bezapziņai”, koncerta laikā vāļājās zem kāpnēm vai bija apdzēries, lamājies un sitis medmāsas, dzērumā izraisījis kautiņu vai uzvedies izaicinoši un nedisciplinēti [7, 4 o.p.]. Piemēram, 1943. gada 28. aprīlī hospitāļa priekšnieka vietnieks politiskajā darbā J. Vecvagars rakstīja 1. Atsevišķā Latvijas strēlnieku rezerves pulka komandiera vietniekam politiskajā darbā Jevgeņijam Meijam uz Rezerves pulku, ka nosūta trīs virsniekus: Barensu, Svaru un Jegorovu. Viens no viņiem – jaunākais leitnants E. Barens – atrašanās laikā hospitālī bija uzvedies galēji nedisciplinēti un neizturēti:

“Virsniekam Barensam nav saprašanas par virsnieku godu un ētiku, un viņš necenšas tos saprast. Ir rupjš ar amatpersonām, medicīnas personālu un ciņu un ārstēšanās biedriem. Izlaidīgs un anarhisks. Nav nepieciešamo kaujas īpašību.”

Atrašanās laikā hospitālī minētais E. Barens četras reizes bija patvaļīgā prombūtnē, veica arī citus nedisciplinētības aktus, par ko rezultātā saņēma 21 dienu mājas aresta, 26. februārī saņēma rājienu, bet 4. maijā trīs diennaktis mājas aresta, 25. maijā – piecas diennaktis, 26. jūnijā – astoņas diennaktis, kā arī 50% algas samazinājumu [7, 24].

Pārkāpumi tika izskatīti Virsnieku goda tiesā. Tās priekšsēdētājam kapteinim Naumam Rauhmanim rakstīts, ka 1944. gada 4. aprīlī jaunākais leitnants Aņisimovs hospitālī uz kāpnēm leitnanta Večkanova klātbūtnē vairākas reizes iesita pa seju vecākajam leitnantam Grigorjevam [8, 54]. Pārkāpums klasificēts kā disciplīnas pārkāpšana, nekārtību radīšana hospitālī un Sarkanās armijas virsnieka goda apkaunojums. Savukārt 14. aprīlī medmāsu goda tiesas tiesnese Rozova saņēma iesniegumu par to, ka medmāsa M. Pugačova pie savas draudzenes dzīvoklī sarīkoja dzeršanu, uz kuru uzaicinājusi vecāko leitnantu Grigorjevu no hospitāļa [8, 65]. Tika nosūtīts iesniegums Virsnieku goda tiesai par to, ka 14. aprīlī vecākais leitnants Grigorejevs no 14. aprīļa plkst. 20.00 līdz 3.00 15. aprīlī atradies patvaļīgā prombūtnē. 15. aprīlī dzīvokļa saimniece paziņoja, ka pēc vecākā leitnanta Grigorjeva aiziešanas viņa konstatējusi, ka ir pazudis pulkstenis [8, 67].

Jāatzīmē, ka minētie piemēri uzskatāmi raksturo ne tikai daļas karavīru dzīves veidu hospitālī, bet sniedz Sarkanās armijas disciplīnas raksturojumu (4. piez.). Jāatzīmē arī, ka pieejamie dokumenti ir vienpusēji un raksturo

tikai LK(b)P CK un LPSR TKP viedokli, pašu karavīru pozīcija tajos nav atrodamā.

Metode, kā mazināt disciplīnas pārkāpumus, bija politiska audzināšana. Metodes: lekcijas, ziņojumi, individuālas un grupu sarunas, kolektīva centrālo laikrakstu lasīšana, sienas avīzes izdošana un citi kultūrizglītojošie darbi. Politiskais darbs hospitālī notika atsevišķi ar dažādu kontingentu: nodarbības ar patstāvīgo personālsastāvu (virsnieki – ārsti un intendantūras darbinieki, medmāsas, sanitāres, barošanas bloka darbinieki, kalpotāji) un mainīgo sastāvu (ievainotie un slimie: virsnieki, seržanti un ierindnieki).

Liela vērība tika pievērsta sienas avīžu izgatavošanai. Hospitālī Nr. 3016 tās bija piecas: četras atsevišķās nodaļās, viena kopēja. Nodaļu sienas avīžu korespondenti bija ievainotie, hospitāļa avīzi veidoja personālsastāvs. Sienas avīzes parādīja sasniegumus darbā, disciplīnas pārkāpumus un labākos ļaudis hospitālī. Katrs numurs bija orientēts uz noteiktu tēmu, piemēram, veltīts tīrībai ar šādu saukli: “Vairāk vērības tīrībai.” [4, 18 o.p.]

201. latviešu strēlnieku divīzijas hospitālis Nr. 3016 tika izveidots pēc LK(b)P CK iniciatīvas, lai latviešu karavīri Sarkanajā armijā varētu ārstēties vienuviet. Hospitālī ievainotajiem un slimajiem veidojās gan labvēlīgas, gan nelabvēlīgas savstarpējās attiecības ar citiem karavīriem, hospitāļa vadību un medicīnisko personālu, atklājot Sarkanās armijas sociāli politiskai videi raksturīgu ainu Vācijas un PSRS karā.

Disciplīnas pārkāpumi oficiāli tika definēti kā nelabvēlīgas parādības un tika nosodīti kā Sarkanās armijas virsnieku un karavīru goda apkaunojums. Tomēr to izzināšana Otrā pasaules kara izpētes kontekstā papildina zināmo un raksturo komandierus, ierindniekus, intendantus, medicīnas personālu Sarkanajā armijā.

Lai izskaustu nelabvēlīgās parādības, LK(b)P CK uzskatīja, ka ar propagandas metodēm jāuzsver piederība Latvijai un jāievieš hospitāļa ikdienas dzīvē Latvijas tradīcijas. Tas izrietēja no tā, ka tas bija latviešu divīzijas hospitālis. Līdzās tam notika ievainoto un slimo karavīru politiskā audzināšana strādnieku, darbaļaužu solidaritātes un tautu draudzības garā, lai karavīri neaizmirstu savu mērķi un uzdevumus karā.

Piezīmes

1. Saskaņā ar PSRS Bruņoto spēku Ģenerālštāba 1947. gada 19. februāra direktīvu 1947. gada martā 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzija tika pārveidota par 29. Atsevišķo gvardes Latviešu Rīgas strēlnieku brigādi. 1950. gada jūnijā tika sāкта 29. Atsevišķās gvardes Latviešu

- strēlnieku brigādes pārformēšana par 43. gvardes latviešu strēlnieku Rīgas divīziju, bet 1956. gada maijā – jūnijā tā tika izformēta. [Krievijas Federācijas Bruņoto spēku Centrālais muzejs, 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas kara g vēsturiskā izziņa, 39.–40. lp.]
2. Pēc pētījumā izmantotajiem avotiem nav iespējams pilnībā noskaidrot minēto personu vārdus un dzīves datus. Tāpēc tie atstāti tā, kā minēts avotos.
 3. 1943. gada 21. janvārī Maskavas Kara apgabala Iekšlietu Tautas komissariāta Sevišķā daļa arestēja Jāzepu Jakoveli. Kā viens no lietiskajiem pierādījumiem krimināllietai tika pievienota hospitālī Nr. 3016 atrastā vēstule “Latviešu pārstāvniecībai”, par kuras autoru viņš tika uzskatīts. J. Jakovelis tā paša gada 5. aprīlī tika notiesāts uz septiņiem gadiem ar tiesību atņemšanu uz trim gadiem par kontrrevolucionāru propagandu un aģitāciju. 1957. gada 8. maijā J. Jakovelis iesniedza apelācijas prasību LPSR kara prokuroram. Lai pierādītu, ka viņš nav minētās vēstules autors, tika divas reizes veikta rokraksta ekspertīze. 1957. gada 7. septembrī spriedums tika atcelts un J. Jakovelim atjaunota vecākā leitnanta dienesta pakāpe [9, 113.–119. lp.].
 4. Par disciplīnas pārkāpumiem liecina ne tikai 201. divīzijas oficiālie dokumenti (LK(b)P, IeTK lietas), bet arī karavīru atmiņas un dienasgrāmatas, kas glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā. Plašākā Sarkanās armijas mērogā ir jāpiemin PSRS aizsardzības tautas komisāra Josifa Staļina 1942. gada 28. jūlijā izdotā pavēle Nr. 227, kas pazīstama ar apzīmējumu “Ne soli atpakaļ” un kurā tika noteikti arī risinājumi disciplīnas pārkāpējiem.

Avoti un literatūra

1. Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 270. f. (Latvijas PSR Ministru Padome un Latvijas Republikas Ministru Padome), 1c. apr., 68. l. (Tautsaimniecības plāna izpildes pamatrādītāji par 1941. gada martu, izziņas un dienesta ziņojumi par darbu Jaroslavļas hospitāļos, par evakuēto Latvijas dzelzceļa strādnieku izvietošanu. 1941.–1942. g.)
2. LVA, 270. f., 1c. apr., 71. l. (Sarakste par jautājumiem, kas saistīti ar Latvijas divīziju un Rezerves pulku. 1942. g.)
3. LVA, PA-301. f. (Lielā Tēvijas kara vēstures komisija), 1. apr., 145. l. (1. Atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka jaunākā polītruka A. Kaunas dienasgrāmata. 1942. g.)

4. LVA, PA-301. f., 1. apr., 441. l. (Evakuācijas hospitāļa kaujas lapiņas un sienas avīzes. 1942. g.)
5. LVA, PA-301. f., 1. apr., 442. l. (Evakuācijas hospitāļa 2. nodaļas kaujas lapiņas un sienas avīzes. 1942.–1944. g.)
6. LVA, PA-301. f., 1. apr., 449. l. (Pārskats par disciplīnas pārkāpšanu un disciplinārsodišanu evakuācijas hospitālī Nr. 3016. 1943.–1944. g.)
7. LVA, PA-301. f., 1. apr., 451. l. (Raporti, izziņas, ziņojumu un cita sarakste par ievainoto, slimo un apkalpojošā personāla kadru, sadzīves un ģimenes jautājumiem evakuācijas hospitālī Nr. 3016. 1943. g.)
8. LVA, PA-301. f., 1. apr., 475. l. (Raporti, izziņas, ziņojumu un cita sarakste par ievainoto, slimo un apkalpojošā personāla kadru, sadzīves un ģimenes jautājumiem evakuācijas hospitālī Nr. 3016. 1944. g.)
9. LVA, 1986. f. (Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas), 2. apr., P-3324. l. (Jakovels Jāzeps)
10. Лидов И. «Госпиталь военный.» <http://www.golkom.ru/kme/04/1-336-3-1.html> (22.01.2011).
11. Савченко В.И. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой Отечественной войны*. Рига, 1975. 577 с.

Summary

The Life of the Red Army Soldiers of the 201st Latvian Riflemen Division in the Hospital No. 3016 (1942–1944): Problems and Solutions

In spring of 1942, the Red Army Central Military Medical Commission issued an Order that the injured and ailing soldiers of the 201st Latvian Riflemen Division should be treated in Yaroslavl. The Division was assigned to the Hospital No. 3016, which was under the auspices of the USSR People's Commissariat for Public Health Protection, but its daily management was controlled by the War Medical Board. Hospital No. 3016 functioned till 1956 when the 201st Division was disbanded. Its management and commissaries were the military reporting to the Red Army, the rest of the personnel were civilians reporting to the People's Commissariat for Public Health Protection of the USSR.

The objective of the war hospital was to treat soldiers, maintaining the existing practices of the units of the Red Army. Similar to the situation in the army units, the Latvian soldiers had both favorable and adverse relationships with other soldiers, the management and personnel of the hospital, which

reveals the characteristics of the overall sociopolitical environment in the Red Army during the Second World War. To avoid potential anti-Soviet activities (for example, anti-Soviet propaganda, attempts of defection from the army, etc.), it was essential to maintain the 'correct political atmosphere'. This task was granted to the Commissary, the political leader, and propaganda specialists of the hospital.

Breach of discipline (absence without leave, theft, alcoholism, card games, trading) was defined as adverse phenomena and seen as a blemish upon the honor of the Red Army officers. However, those phenomena were nothing exceptional in the context of the Second World War, and they serve to characterize the behavior of the commanders in the Red Army.

To eradicate unfavorable phenomena it was not sufficient to intensify propaganda methods. The Central Committee of the Communist Party of Latvia stressed the importance of maintaining the connection with Latvia and introducing Latvian traditions in the daily life of the hospital.

Oļegs Jermolājevs

Latviešu baptisma vēstures avoti: Latvijas Baptistu draudžu savienības arhīva materiāli par 1918.–1940. gadu

Lai gan par latviešu baptisma vēstures oficiālo sākumu uzskata 1860. gadu, kad tika kristīti 9 latvieši Mēmeles, tagadējās Klaipēdas, baptistu draudzē [3, 45], pirmās liecības par latviešu baptisma aizsākumu ir datējamās ar 1847. gadu, ar skolotāja Mihaela Hamburgera (1824–1896) [1, 235. f., 12. apr., 64. l., 217. lp.] darbu Ziru skolā Kurzemes guberņā [2, 32–40]. Latviešu baptisms ir ievērojams visas Krievijas impērijas kontekstā ar to, ka pirmais zināmais baptists Krievijas impērijā bija latvietis Fricis Jēkabsons [3, 40], kurš tika kristīts 1855. gadā Mēmeles vācu baptistu draudzē.

Tādējādi latviešu baptisma vēsture aizsākās vairāk nekā pirms 150 gadiem, un šajā laikā ir radušās daudzas rakstiskas un pēdējos gadu desmitos audiovizuālas liecības par latviešu baptismu gan Latvijā, gan pasaulē. Liecības glabājas gan draudžu arhīvos, gan privātajās kolekcijās, gan Latvijas Baptistu draudžu savienības Vēstures arhīvā (turpmāk tekstā – LBDS Vēstures arhīvs) Lāčplēša ielā 37, Rīgā.

LBDS Vēstures arhīvs ir Latvijas Baptistu draudžu savienības (turpmāk tekstā – LBDS) struktūrvienība, kuras uzdevums ir uzkrāt, klasificēt, pētīt un nodot tālāk latviešu baptisma (1. piez.) vēstures dokumentāro mantojumu.

Raksta “Latviešu baptisma vēstures avoti” mērķis ir iepazīstināt ar LBDS Vēstures arhīva materiāliem par latviešu baptismu laika periodā no 1918. gada līdz 1940. gadam; sniegt nelielu ieskatu LBDS Vēstures arhīva tapšanas vēsturē; aprakstīt dokumentu vēsturisko vērtību. Latvijas baptisma vēsture ir maz pētīta un līdz ar to maz pazīstama. Ieskats LBDS Vēstures arhīva fondu dokumentos var sekmēt vienas no Latvijas tradicionālajām konfesijas vēstures izpēti.

No 1869. gada līdz LBDS Vēstures arhīva izveidei

Neskaitot ierakstus Mēmeles vācu baptistu draudzes protokolu grāmatā par pirmajiem latviešu baptistiem, pirmā rakstītā liecība par latviešu baptistu draudžu izcelšanos, kura ir saglabājusies līdz mūsu laikam, ir atrodama Sakas draudzes protokolu grāmatā un ir datēta ar 1869. gadu. Kā atzīmē J. Tervits, “sākuma laika (un arī vēlākā laika) liecības ir saglabājušās atsevišķo draudžu

un draudžu kopdarba kongresu protokolos, kas, pateicoties vācu padomam, ir tikusi rakstīti ļoti rūpīgi” [3, 453].

Pirmais, kurš jau 1885. gadā ierosināja sakrāt un pētīt latviešu baptistu vēstures materiālus, bija baptistu mācītājs un grāmatu izdevējs Jānis Aleksandrs Freijs (1863–1950) [4, Evaņģēlists 1885/7]. Vēstures liecību uzkrāšana un aprakstīšana baptistus interesēja nevis pētniecības, bet apoloģētiskos nolūkos. Par vēstures grāmatas uzrakstīšanu tika diskutēts arī 1900. gada draudžu kongresā [3, 453].

Tuvojoties Latvijas baptistu pastāvēšanas 50 gadu jubilejai 1910. gadā, no jauna tika runāts par vēstures grāmatas uzrakstīšanu. 1913. gadā latviešu baptistu mācītājs un vēsturnieks Jānis Rīss (1883–1953) sarakstīja grāmatu “Latviešu baptistu draudžu izcelšanās un viņu tālākā attīstība”, ar kuru aizsākās dokumentēta latviešu baptisma vēstures izpēte (2. piez.) [3, 453]. Jānis Rīss savā darbā balstījās uz Mēmeles vācu baptistu draudzes protokolu ziņām, latviešu baptistu draudžu protokolu ziņām, privāto kolekciju materiāliem un sava laika baptistu draudžu darbinieku atmiņām [2, 7–9]. Daļa no Jāņa Rīsa uzkrātajiem latviešu baptistu vēstures materiāliem šodien glabājas latviešu baptisma vēsturnieka Jāņa Tervita (1936–2002) *privātajā kolekcijā* Liepājā (3. piez.). Turpinot Jāņa Rīsa darbu, Jānis Tervits mūža garumā savā privātajā kolekcijā ir uzkrājis unikālas ziņas par baptistu draudzēm un draudžu darbiniekiem.

Vairumā Latvijas baptistu draudzēs un latviešu baptistu draudzēs ASV un Brazīlijā pastāv lokālie *draudžu arhīvi*, kuros atrodas draudžu pārvaldes dokumentācija, fotogrāfijas, draudžu periodika, draudzes locekļu reģistri un sarakste ar privātpersonām un juridiskām personām. Draudžu arhīvos nav tādu uzskaites vienību kā fondi un lietas, kas ļautu labāk pārzināt un orientēties arhīva dokumentos. Daudzas draudzes diemžēl nerūpējas par savu dokumentu arhivēšanu. LBDS Vēstures arhīva uzdevums ir apzināt unikālus dokumentus, kuri ir draudžu rīcībā, un panākt to nodošanu LBDS Vēstures arhīva glabāšanā. Situācija, ka latviešu baptistu darbs vēsturē aptver draudzes Latvijā, Lietuvā, Krievijā, Vācijā, ASV, Brazīlijā, Bolīvijā un Kanādā (4. piez.), noteica nepieciešamību izveidot LBDS Vēstures arhīvu, kurā tiktu uzkrāti dokumenti par latviešu baptistiem minētajās zemēs. Arī ar LBDS nesaistītu organizāciju interese par latviešu baptismu ir devusi zināmu pamudinājumu izveidot LBDS Vēstures arhīvu. Interesi par latviešu baptistu vēsturi ir izrādījusi Brazīlijas latviešu draugu biedrība, kuras rīcībā ir nonākuši unikāli dokumenti no Brazīlijas par latviešiem – pamatā latviešu baptistiem Brazīlijā.

LBDS Vēstures arhīvs

LBDS Vēstures arhīvs kā LBDS struktūrvienība tika organizēts 1994. gadā pēc LBDS Savienības nama atgūšanas Lāčplēša ielā 37, Rīgā (1992), kurā tika izvietots arī LBDS arhīvs. Arhīva izveidošana un organizēšana bija tās pirmā arhivāra Modra Gintera (1932–2006) iniciatīva. M. Ginters par LBDS Vēstures arhīvu ir rakstījis:

“LBDS Vēstures arhīvs izveidojies par daudzu tūkstošu dokumentu krātuvi, kas radusies latviešu baptistu draudžu vēstures gājumā, apzināta un uzkrāta informācija par baptistu draudzēm, to darbiniekiem un darbības aktivitātēm.” (5. piez.)

LBDS Padome 2003. gada 12. septembrī apstiprināja LBDS Vēstures arhīva Nolikumu. No Nolikuma noprotams, ka LBDS nav pietiekamas izpratnes par arhīvniecību, kas arī izskaidro, kāpēc LBDS Vēstures arhīva attīstība kopš 1990. gadu beigām nav notikusi. 2010. gadā LBDS Padome LBDS Vēstures arhīva attīstību izvirzīja par vienu no savas darbības prioritātēm, lai tas būtu pieejams plašākai pētniecībai, ļaujot vēsturniekiem iepazīties ar LBDS lietiskajiem, rakstiskajiem, vizuālajiem un fonētiskajiem vēstures avotiem. LBDS padomes ietvaros tiek strādāts pie jauna LBDS Vēstures arhīva Nolikuma izstrādes. LBDS Vēstures arhīvam ir izvirzīti šādi uzdevumi: 1) pabeigt klasificēt esošos arhīva dokumentus pa fondiem, aprakstiem un lietām; 2) izstrādāt LBDS arhīva aktualizēšanas kārtību; 3) veikt LBDS arhīva atsevišķu fondu digitalizāciju.

Pašreiz LBDS arhīvā ir pieci fondi (6. piez.). Arhīva fondi ir veidoti pēc provenances (izcelsmes) principa. Uzmanība šajā rakstā tiks veltīta fondiem Nr. 1 un Nr. 4. Sevišķi liela uzmanība jāvelta dokumentiem par LBDS un Otrās baptistu draudžu savienības (1926–1934) (turpmāk tekstā – OBDS) draudzēm laika periodā no 1918. līdz 1940. gadam. Darbu ar LBDS Vēstures arhīvu apgrūtina fakts, ka fondu ietvaros netiek izveidotas lietas, nav izstrādāti arhīva lietu detalizēti apraksti. Līdz ar to ir iespējama tikai vispārēja iepazīšanās ar minēto LBDS Vēstures arhīva fonda Nr. 1 saturu. Tāpat tiek apzinātas iespējas nogādāt Latvijā to latviešu baptistu draudžu vēstures materiālus, kuri glabājas ārzemju latviešu baptistu draudžu arhīvos vai privātajās kolekcijās.

LBDS Vēstures arhīva dokumenti līdz šim plašākai apskatei ir bijuši pieejami 1996. gadā LBDS rīkotajā izstādē “Vai vērts...”, kurā tika izstādīti dokumenti un priekšmeti par baptistu draudžu garīgo darbību, pamatā garīgās literatūras izdošanu, padomju gados [5, 1995 (7. piez.), 238] un 1998. gada izstādē “Vai vērts dziedāt: baptisti dziesmā un mūzikā” [5, 1998, 418–19,

544–45]. Abas izstādes notika Rīgā, Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā.

LBDS Vēstures arhīva fonds Nr. 1

Fondā ir apkopoti dokumenti par LBDS pārvaldes (LBDS Padomes un Kongresu dokumenti), LBDS institūciju un apvienību darbību. Dokumentus var iedalīt trīs galvenajās dokumentu grupās: organizējoši rīkojošā dokumentācija; uzskaites dokumentācija; kontroles dokumentācija.

Fondā ir apkopoti dokumenti arī par OBDS pārvaldes un OBDS institūciju un apvienību darbību. Dokumenti pamatā ir organizējoši rīkojošā dokumentācija. Tā satur OBDS protokolus, OBDS saraksti ar OBDS personālu un Iekšlietu ministrijas Garīgo lietu pārvaldi, draudžu saraksti ar OBDS un otrādi. Dokumenti plaši atklāj arī OBDS draudžu darbības virzienus.

Sniedzot dokumentu apskatu, var atzīmēt šo vēstures avotu informatīvo potenciālu un daļēji arī saturu:

1. Organizējoši rīkojošā dokumentācija satur gan LBDS, gan OBDS protokolus, saraksti ar personālu un Iekšlietu ministrijas Garīgo lietu pārvaldi, draudžu saraksti ar LBDS un OBDS. Dokumenti plaši atklāj arī LBDS un OBDS darbības virzienus (8. piez.).
2. Uzskaites dokumenti galvenokārt satur informāciju par LBDS un to institūciju saimniecisko un finanšu darbību un stāvokli. Iegūstamas ziņas par ziedotājiem un ziedotajām summām, finanšu izlietojumu, kādiem mērķiem un virzienos LBDS īstenoja savu finanšu darbību (9. piez.).
3. Kontroles dokumentācija ietver trīs protokolu grāmatas par LBDS Revīzijas komisijas darbu, atklājot, kā LBDS notika tās darbības iekšējā darba izvērtēšana (10. piez.).

Balstoties uz fonda materiāliem, var pētīt periodu latviešu baptistu vēsturē, kad vienlaicīgi Latvijā pastāv divas baptistu draudžu savienības (11. piez.). Pēc dokumentiem var arī pētīt baptistu starpā pastāvošo polemiku, darbības akcentus un virzienus. Dokumenti kopumā sniedz ieskatu LBDS un OBDS, to institūciju un draudžu dzīvē, sniedz nozīmīgas ziņas par LBDS un OBDS personālu. Tāpēc var secināt, ka šie LBDS Vēstures arhīva 1. fonda dokumenti ir vērtīgs informācijas avots, lai pētītu Latvijas baptisma vēsturi laika posmā no 1918. gada līdz 1940. gadam.

LBDS Vēstures arhīva fonds Nr. 4

Fondā ir apkopoti dokumenti par atsevišķām latviešu baptistu draudzēm. Šajā fondā ietilpst LBDS un OBDS draudžu dokumenti par laika periodu no 1918. gada līdz 1940. gadam. Atsevišķi dokumenti aptver laiku pēc 1940.

gada. Draudžu dokumentus var iedalīt trīs galvenajās dokumentu grupās: organizējoši rīkojošā dokumentācija; uzskaites dokumentācija; kontroles dokumentācija.

1. Organizējoši rīkojošā dokumentācija satur draudžu protokolus, draudžu saraksti ar LBDS vai OBDS un citām draudzēm vai garīgo personālu. Dokumenti plaši atklāj draudžu iekšējo dzīvi. Šajā dokumentu grupā ir pieejamas ziņas par 27 draudzēm (12. piez.).
2. Uzskaites dokumenti galvenokārt satur informāciju par draudžu locekļu kustību, draudžu saimniecisko un finanšu darbību un stāvokli. Iegūstamas ziņas par ziedotājiem un ziedotajām summām, finanšu izlietojumu, kādiem mērķiem un kādos virzienos draudzes īstenoja savu finanšu darbību. Šajā dokumentu grupā ir vēstures avoti par 18 draudzēm (13. piez.).
3. Kontroles dokumentācija ietver Grobiņas draudzes revīzijas protokolu grāmatu (14. piez.).

Līdzās fondiem Nr. 1 un Nr. 4 nozīmīgas ziņas par latviešu baptistu vēsturi laika periodā no 1918. līdz 1940. gadam ir iegūstama no LBDS un OBDS periodikas: “Kristīgā Balss”, “Kristīgais Draugs”, “Kristīgs Vēstnesis”; “Gostj” (“Viesis”) un citiem periodiskajiem izdevumiem. Periodiskajos izdevumos pamatā iegūstamas ziņas par draudžu darbības virzieniem un draudžu dzīves notikumiem. Par LBDS un OBDS (no 1926. līdz 1934. gadam) vadības darbu, draudžu locekļu skaitu un darbību raksturojošiem pārskatiem minētajā laikā būtiskas ziņas var smelties no publicētajiem kongresu protokoliem un darba materiāliem.

LBDS arhīvs satur unikālus Latvijas un latviešu baptisma vēstures avotus, kuri plaši atspoguļo Latvijas un latviešu baptisma jautājumus. Darbu ar arhīvu apgrūtina fakts, ka vēl nav veikts atsevišķo arhīva dokumentu apraksts, kas ļautu ērtāk orientēties atsevišķu arhīva dokumentu saturā. Taču šajā darbā aprakstītās dokumentu grupas sniedz būtiskas ziņas par LBDS.

Piezīmes un skaidrojumi

1. Ar to ir domāts gan latviešu baptisms Latvijā, gan klaidā, kā arī var attiekties uz citu tautību baptisma darbību Latvijas teritorijā.
2. Pēc 1913. gada LBDS vēsture ir aprakstīta šādos izdevumos: Jānis Kronlīns. *Mūsu kori un dziesmas*. Rīga: LBDS, 1925. 136 lpp.; Jānis Kronlīns (red.). *Uz augšu*. Rīga: LBDS, 1935. 96 lpp.; Jānis Tervits. *Latvijas baptistu draudžu savienības draudzes pašreiz*. Rīga: LBDS, 1995. 200 lpp.; Jānis Tervits, *Latvijas baptistu vēsture*. Rīga: LBDS, 1999.

3. Interesants ir šo unikālo dokumentu ceļš līdz mūsu dienām. Sākoties padomju okupācijai, dokumenti tika paslēpti zemē kādas privātmājas pagalmā, lai saglabātu nākamajām paaudzēm. Dokumentus daļēji bojātā veidā atrada latviešu baptisma vēsturnieks un mācītājs Jānis Tervits. Dokumenti tika žāvēti un atdalīti no dzīvajiem organismiem, jo laika gaitā kaste, kurā dokumenti tika ievietoti, bija bojāta un arī dokumenti tika bojāti no mitruma un tārpiem.
4. Latviešu baptistu darbība atsevišķās valstīs nav vēl pētīta. Liecības par latviešu baptistiem ir sastopamas arī Baltkrievijā, Baškīrijā, Igaunijā un citur, kas nozīmē, ka šis darbs vēl ir turpināms.
5. Modris Ginters. “Par LBDS Vēstures arhīvu”. Dokuments ir pieejams datorizdrukā un nav datēts. Dokumentā ir izdarīta piezīme, ka tas bija dalīts LBDS Darbinieku sanāksmē 2006. gada 7. oktobrī.
6. Fonds Nr. 1 satur latviešu baptisma, LBDS, Otrās Baptistu draudžu savienības (1926–1934), to nozaru dokumentus līdz 1940. gadam. Fonds Nr. 2 satur dokumentus par baptismu Latvijas teritorijā laika periodā no 1941. gada līdz 1990. gadam. Fonds Nr. 3 satur dokumentus par baptismu Latvijā kopš 1991. gada. Fonds Nr. 4 satur dokumentus par atsevišķām baptistu draudzēm Latvijas teritorijā un ārpus Latvijas. Fonds Nr. 5 satur dokumentus par latviešu baptisma un Latvijas baptisma darbiniekiem, baptisma kultūras un garīgo mantojumu.
7. Šeit un turpmāk otrais cipars nozīmē izdevuma gadagājumu.
8. Latvijas baptistu Akadēmiskā pulciņa protokoli, 1931–1934; LBDS Dažāda sarakste. Protokoli, 1923–1926; LBDS Ienākošie raksti, 1927. gada II pusgads; LBDS Ienākošie raksti, 1931. gada I pusgads; LBDS Ienākošie raksti, 1932. gada I pusgads; LBDS Ienākošie raksti, 1933. gada I pusgads; LBDS Izejošo rakstu grāmata, 1934–1938; LBDS Izejošo rakstu grāmata, 1938–1939; LBDS Sekretariāta nosūtīto rakstu grāmata; LBDS Sludinātāju apstiprināšana u.c., 1924–1927; LBDS Laulību izsludināšanas reģistrs, 1936; OBDS Kongresu protokoli, 1928–1934; OBDS Draudžu pārskati, sarakste, iekšējā dzīve, 1927–1933; OBDS Garīgo darbinieku institūts, 1931–1933; OBDS Kongresu delegātu mandāti, 1928–1934; OBDS Izejošo rakstu grāmata, 1928–1933; OBDS Likumi, noteikumi, rīkojumi un instrukcijas, 1927–1934.
9. Latvijas baptistu Jaunatnes apvienības kases grāmata, 1923–1940; LBDS Apgāda (veikala) kases grāmata, 1934–1935; LBDS Apgāda (veikala) žurnāls – Virsgrāmata, 1931–1934; LBDS Apgāda Reskontro Nr. 2, 1937–1941; LBDS Kases grāmata, 1935–1944; LBDS Kases grāmata,

- 1937–1944; LBDS Kontu grāmata, 1935–1941; LBDS Lielā kases grāmata, 1939–1944; LBDS Palīdzības kases Reskontro, Personu konti, 1927–1940; LBDS Palīdzības kases Virsgrāmata, 1927–1934; LBDS Pārejošu summu grāmata, 1931–1940; LBDS Savienības nama ieņēmumu un izdevumu grāmata, 1936–1944; LBDS Savienības nama kontu grāmata, 1927–1939; LBDS Savienības nama Būvvēstures dokumenti.
10. LBDS Revīzijas komisijas protokoli, 1930–1931; LBDS Revīzijas komisijas protokoli, 1931–1934; LBDS Revīzijas komisijas protokoli, 1934–1935.
 11. Latvijas baptisma vēsturē tā nav pirmā reize, kad vienlaicīgi pastāv divas latviešu baptistu draudžu savienības. 19. gadsimta 80. gados radās divas latviešu baptistu draudžu savienības, kuras atkal apvienojās 1891. gadā [6, 299–300].
 12. Balvu Betānijas (OBDS) draudzes sarakste, 1931–1934; Bauskas draudzes lietvedība, 1920.–1930. gadi; Gatartas draudzes protokolu grāmata, 1912–1937; Gatartas draudzes lietvedība, 1929–1958; Grobiņas draudzes protokolu grāmata, 1920–1934; Grobiņas draudzes būvkases un protokolu grāmata, 1911–1924; Grobiņas jaunatnes pulciņa protokolu grāmata, 1900–1932; Jaunlatgales (Abrenes) draudzes protokoli un raksti, 1934–1944; Jaunlatgales Golgātas draudzes (OBDS) sarakste, 1931–1940; Kloševas (Jaunlatgale) draudzes protokolu grāmata, 1929–1933; Krustpils Betānijas (OBDS) draudzes sarakste, 1928–1935; Kuldīgas draudzes protokolu grāmata, 1934–??; Liepājas Otrās draudzes kora protokolu grāmata, 1930–1935; Liepājas Vācu Zālemes draudzes sarakste, 1933–1939; Līgatnes draudzes sarakste, 1927–1932; Līvānu Golgātas (OBDS) draudzes izejošo rakstu grāmata, 1927–1933; Līvānu Golgātas (OBDS) draudzes protokolu grāmata, 1927–1932; Līvānu Golgātas (OBDS) draudzes sarakste, 1927–1934; Platmales draudzes būvfonda uzdevumu dokumenti, 1937–1940; Paltmales draudzes nekustamo īpašuma lieta, 1932–1937; Pļaviņas Tabora (OBDS) draudzes sarakste, 1928–1931; Popes draudzes protokoli, 1934–1979; Pušas draudzes lieta, 1934; Puzes Četzemanes (OBDS) draudzes sarakste, 1927–1934; Rīgas Atmodas draudzes pirmā protokolu grāmata no 1925. gada; Rīgas Evaņģēlija kristīgo apvienības protokolu grāmata, 1939–1947; Rīgas Miera draudzes padomes protokolu grāmata, 1938–1940; Rīgas Miera draudzes protokolu grāmata, 1938–1941; Rīgas Vācu Ciānas draudzes sarakste, 1934–1939; Rīgas Vācu draudzes lietvedība; Snēpeles draudzes (Turlavas) padomes protokoli, 1937–1944; Snēpeles draudzes (Turlavas)

- protokolu grāmata, 1930. gadi; Snēpeles draudzes (Turlavas) sarakste, 1937–1948; Subates draudzes sarakste, 1931–1940; Talsu II baptistu draudzes sarakste, 1927–1933; Valmieras Betānijas draudzes sarakste, 1927–1934; Valmieras Betānijas draudzes sarakste, 1933–1935.
13. Aizputes draudzes locekļu saraksts, 1913–1934; Apekalna draudzes locekļu saraksts, 1934–1938; Bauskas draudzes laulību reģistrācijas grāmata, 1938; Bauskas draudzes locekļu reģistrs, 1933–1947; Gatartas draudzes locekļu saraksts, 1929–1961; Gatartas draudzes dzimušo reģistrs, 1930–1945; Gatartas draudzes dzimušo reģistrs, 1939–1941; Gatartas draudzes laulību reģistrs, 1939; Gatartas draudzes mirušo reģistrs, 1939–1944; Jēkabpils (Jēkabmiesta) Metrika no 1909. gada; Judupes draudzes locekļu reģistrs no 1930. gada un zemes iegādes dokumenti; Liepājas Nācaretes draudzes adrešu saraksts (1919. gads) un locekļu saraksts; Liepājas Nācaretes draudzes locekļu saraksts un misioneres maksājumi, 1910–1932; Popes draudzes locekļu saraksts, 1934–2000; Popes draudzes kases grāmata, 1934–1948; Popes draudzes mirušo reģistrs, 1940–1941; Rīgas Atmodas draudzes laulību reģistrs, 1929–1937; Rīgas Atmodas draudzes kases grāmata, 1937–1939; Rīgas Atmodas draudzes kases grāmata, 1939–1943; Rīgas Miera draudzes dzimušo reģistra grāmata, 1938–1944; Rīgas Miera laulību uzsaukamo reģistrācijas grāmata, 1938–1944; Rīgas Miera draudzes locekļu bērnu reģistra grāmata, 1938–1943; Snēpeles draudzes (Turlavas) dzimušo saraksti, 1901–1925; Subates draudzes locekļu bērnu reģistrs, 1934–1936; Talsu II draudzes locekļu saraksts, 1929; Ventspils II draudzes būvprojekts, 1930; Ventspils II draudzes kases grāmata, 1928–1933; Ventspils II draudzes svētdien-skolas skolotāju saraksts, 1923–1933; draudzes gada pārskati, 1927–1940; Ventspils II draudzes kases grāmata, 1928–1933; Ventspils II draudzes Jauniešu pulciņa kases grāmata, 1927–1940; Ventspils Tabora draudzes locekļu iemaksas grāmata, 1927–1933; Ventspils Tabora draudzes kases grāmata, 1934–1937; Ventspils Tabora draudzes kases grāmata, 1937–1940; Ventspils Tabora draudzes Māsu misijas pulciņa kases grāmata, 1931–1941; Vidāles draudzes locekļu reģistrs, 1937–1964; Vidāles draudzes būvprojekta dokumentācija, 1931–1935; Vidāles draudzes anketas, 1924–1934; Zantes draudzes sarakste, 1933–1939; Zilupe, Angļu-Amerikas biedrības nams, 1929–1939.
 14. Grobiņas draudzes revīzijas komisijas protokoli, 1933–1959.

Avoti un literatūra

1. Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA).
2. Rīss, J. *Latviešu baptistu draudžu izcelšanās un viņu tālākā attīstība*. Rīga: LBDS, 1913. 336 lpp.
3. Tervits, J. *Latvijas baptistu vēsture*. Rīga: LBDS, 1999. 598 lpp.
4. *Evaņģēlists*, 1885. Nr. 7.
5. *Baptistu Vēstnesis*. LBDS periodiskais izdevums.
6. Randall, I.M. “Every Apostolic Church a Mission Society”: European Baptist Origins and Identity”. In: Anthony R. Cross (ed.) *Ecumenism and History: Studies in Honour of John H.Y. Briggs*. [S. l.]: Paternoster Press, 2002.

Summary

Historical Records on Latvian Baptism History: Archival Documents of the Union of Latvian Baptist Churches from 1918 to 1940

In the paper, historical records related to Latvian Baptism history are listed. Special attention is paid to the materials of Historical Archive of the Union of Latvian Baptist Churches (hereafter – ULBC) from 1918 to 1940. The History of Latvian Baptism is little researched yet and therefore is little known to historians. The task of this paper is to introduce with ULBC Archive record groups covering information about Latvian Baptism history from 1918 to 1940. The paper provides wider information about ULBC Historical Archive record groups, which can be helpful to historians who are interested in Latvian Baptism research. Alongside the paper provides an evaluation of value of these documents and a short history of ULBC Historical Archive itself.

Rūta Kaminska

Indricas Romas katoļu baznīca jezuītu ordeņa darbības un Latgales 18. gs. mākslas mantojuma kontekstā

Nozīmīgākā sakrālās arhitektūras un mākslas mantojuma daļa Austrumlatvijā 17.–19. gs. veidojusies saistībā ar Romas katoļu baznīcu. Šai procesā svarīga loma bija arī garīgo ordeņu un apvienību jeb kongregāciju darbībai, kā arī ietekmīgu mecenātu atbalstam. Gan Latgales ļaužu pastorālās aprūpes, gan svētvietu iekārtošanas jomā 17.–19. gs. īpaši izceļama jezuītu ordeņa loma. Savukārt laicīgo baznīcas atbalstītāju lokā izteikti iezīmējas Plāteru dzimtas devums. Tās pārstāvji ne tikai ilgstoši atradušies novada administrācijas vadībā, bet rādījuši paraugu arī rūpēs par baznīcu celtniecību. Zināms, ka Livonijas vaivads Jans Andrejs Plāters ir cēlis Livonijas katedrāles koka ēku (1694) Daugavpilī [5, 29], savukārt Konstantīns Ludviks Plāters un Auguste Plātere 18. gs. vidū rosinājuši jaunas Livonijas katedrāles mūra ēkas celtniecību Krāslavā (1756–1767/1775), tobrīd šīs dzimtas galvenajā rezidencē [6, 482–483]. Abu pušu – jezuītu un Plāteru – ceļi krustojušies arī nelielajā Indricas katoļu draudzes baznīcā, kuras ēka Daugavas krastā atrodas jau kopš 17. gs. nogales.

Indricas baznīca cieši saistīta ar Plāteru dzimtas un tās īpašumu vēsturi Latgalē. Šīs baznīcas un draudzes likteņi atklāj arī visai komplicēto novada konfesionālās struktūras veidošanās gaitu vairāku gadsimtu garumā. Tas saistīts gan ar novada valdošo un luterticībai piederšo dzimtu atgriešanos katoļticībā, sākot ar 17. gs. nogali, gan jezuītu tēvu aktīvo darbību šajā reģionā. Pastāvīgu ordeņa atbalsta punktu Daugavpilī jezuīti izveidoja jau ap 1625.–1630. gadu [12, 167]. Lai sekmīgi veiktu pastorālo aprūpi plašākās teritorijās, tika dibinātas vairākas misijas. Indricas gadījumā nozīmīga ir tā, kura kopš 1680. gada darbojusies Krāslavā. To savas dzimtas īpašumos atbalstīja jezuīts Georgs Līdingshauzens-Volfs, kurš te cēla arī jaunu koka baznīcu (1676) [7, 326]. Pēc 1729. gada, kad šīs zemes nopirka Plāteri, jezuītu misija nesa Plāteru vārdu [8, 259–260]. Krāslavas dievnams kādu laiku pastāvēja kā Indricas filiālbaznīca [13, 81].

Indricas īpašums kopš 1531. gada atradās Plāteru dzimtas rokās, un Indricā darbojās luterāņu baznīca. Tikai 1695. gadā Livonijas vaivads Jans Andrejs Plāters, domājams, jezuītu darbības ietekmēts, atgriezās katoļticībā,

dzimta viņam sekoja [9, 49]. Šis notikums pietiekami būtiski ietekmēja arī vietējā dievnama likteni. Luterāņu baznīcas koka ēka, par kuras veidolu ziņu nav, tika nojaukta un pārcelta uz citu, tagadējo vietu un uzbūvēta no jauna, lai tālāk kalpotu katoļu draudzei (skat. 1. att.). Šis Indricas katoļu dievnams celts ap 1698. gadu, Jāņa Kristītāja vārdā to tā paša gada 7. septembrī konsekreēja Livonijas (Piltenes) bīskaps Nikolajs Korvins Poplavskis [10, 22; 3, 1].

Ilgāku laiku ēkas liktenis bijis saistīts arī ar tiešu jezuītu līdzdalību tās dzīvē, šai svētvietai savā ietekmē un nozīmē mainoties lomām ar Krāslavu. Pēc tam, kad 1729. gadā Plāteri ieguva Krāslavu, Indrica, kaut arī būdama senākā dzimtas rezidence, palika otrajā plānā. Sākotnēji Krāslavā saglabājās atbalsts vietējai jezuītu misijai, kura veica arī draudzes aprūpi. Pārmaiņas sākās, kad nobrieda iecere par Livonijas bīskapa rezidences pārcelšanu uz Krāslavu. Šo centru bija iecerēts padarīt ietekmīgāku ar diecēzes semināra atvēršanu, šis uzdevums, tāpat kā darbi pie jaunā dievnama – topošās katedrāles – būves, tika uzticēti lācariešiem jeb misijas kongregācijas tēviem. Krāslavā lācarieši ieradās 1756. gada nogalē. Kā liecina 1756. gada 25. oktobrī sastādītais dokuments, saskaņā ar bīskapu Antoniju Kazimiru Ostrovski un jezuītu ordeņa provinciālu Janu Benediktu Jurahu (Gedroicu) ordeņa misija tika pārcelta uz Indricu [5, 48–49]. Misijas pastāvēšanas laikā (1756–1780) Indricā mitinājās 2–3 jezuītu tēvi, draudzē veicot jeb precīzāk – turpinot veikt arī pastorālo aprūpi [7, 228]. Zināms, ka 1713. gadā pēc bīskapa rīkojuma šāds uzdevums bijis dots diecēzes priesterim, taču, spriežot pēc 1749. gada relācijas, te jau kalpojis viens jezuītu tēvs [14, 476].

Jezuītu misija beidza darbu Indricā ap 1780. gadu, jo trūka jezuītu tēvu, kas varētu te uzturēties un veikt pastorālo darbu. Ilgāku vai īsāku laiku Indricā kopumā darbojās 12 jezuītu tēvi. Šī misija pārmaiņus bija saistīta vai nu ar Ilūkstes, vai Daugavpils jezuītu centriem [7, 228].

Indrica Plāteriem piederēja arī 19. gs., te saimniekoja arī Lietuvas vicekanclers Kazimirs Konstantīns Plāters. Ņemot vērā Plāteru dzimtas īpašumu izvietojumu un ciešo saistību ar Lietuvas lielkņazisti, šai laikā daļu Indricas draudzes veidoja lietuvieši. Baznīcas ēka lielākus remontus pieredzēja 1890. un 1918. gadā. 1989. gadā tajā iespēra zibens [4], taču dievnams nenodega – senākā koka baznīca Daugavas krastos joprojām kalpo katoļu draudzei (skat. 2. att.).

Liecības par jezuītu tiešu saistību ar Indricas dievnamu un darbību tajā attiecināmas uz 18. gs. vidu un otro pusi. Tās meklējamas arī ēkas iekšējās un iekārtā. Pati celtnē un tās sākotnējā apdare saistāma ar 17. gs. nogali un 17./18. gs. miju – laiku, kad ordeņa misija vēl darbojās Krāslavā. Indricas

baznīcas ēka ir viens no agrākajiem Latgalē zināmajiem katoļu koka dievnamiem un vienīgā 17. gs. celtne, kura nepārbūvēta saglabājusies sākotnējā vietā. Baznīcas plānojums un telpiskais veidojums rāda paraugu vēlākām, 18. gs. koka dievnamu būvēm. Šis dievnams ir guļbaļķu celtne, apšūta ar dēļiem. Baznīcai ir viens tornis rietumu pusē, integrēts fasādes plaknē. Neliels tornītis dekorē arī altāra daļas jumtu. Celtnes plāns parāda Latgales 18. gs. koka baznīcām raksturīgo trīsdalījumu: priekštelpa, lūgšanu telpa, prezbitērijs. Lūgšanu telpa arī tika nodalīta trīs daļās – prezbitērija platumā veidotajam centrālajam jomam blakus nodalīti divi ārkārtīgi šauri sāņjomi. Šo konstrukciju var nolasīt arī ēkas ārpusē – sāņjomus sedz atsevišķi jumti. Abpus centrālajam altārim simetriski izvietotas divas sakristejas (skat. 3. att.).

Svarīgi, ka šī ēka jau 17. gs. nogalē uzrāda Latgalei raksturīgu koka baznīcu celtnu telpiskā risinājuma tipu. Tā ir t.s. neistā bazilika [10, 75], jo celtnes vidusjoms gan paceļas pāri sāņu jomiem, taču tam trūkst bazilikālā izgaismojuma. Latgales 18. gs. katoļu koka dievnamu būvniecībā ir iespējams izsekot to plāna un telpiskās struktūras attīstībai no vienkārša četrstūra plāna vienas telpas būves līdz sarežģītākām plāna formām ar šķērsjomu, variētu altāra daļu un fasādes risinājumu. Indrica pārstāv to koka baznīcu tipu, kur atrodams jau komplicētāks plānojums un telpiskās uzbūves kompozīcija, parādot, ka Latgalē šādas būves pazīstamas jau 17. gs. nogalē.

Līdztekus celtni 17. gs. nogalē tapis arī tās iekārtojums. Līdz pat 1806. gadam dievnāmā bija ķieģeļu grīda [1, 1], kuras līmenis bija zemāks. Par to liecina arī ar 17. gs. nogali datētā centrālā altāra kompozīcijas izmaiņas – tas augstumā samazināts. Šī altāra retabls nācis no t.s. Vecsubates kokgriezēju darbnīcas, kura pastāvējusi 17. gs. nogalē – 18. gs. pirmajā pusē un ar savu produkciju apgādāja gan Sēlijas, gan Kurzemes, gan Lietuvas pierobežas dievnamus. Šo meistaru darbu ļauj identificēt specifiska augu motīva izvēle un raksturīgs figūru risinājums. Viņu darinātajos altāros atkārtoti sastopami arī cilnī veidotie “Svētā vakarēdiena” un “Kristus Ģetzemanes dārzā” motīvi. Pēdējais no tiem atrodams arī Indricas altārī [5, 44]. Spriežot pēc 18. un 19. gs. vizitatoru sastādītajiem aprakstiem [5, 44; 1, 1], baznīcā bija arī kokā griezta kristāmtrauka pamatne. Šobrīd Indricā ārpus altāriem saglabājušās divas kokgriezuma eņģeļu figūras un dažas ornamenta detaļas. Tas nozīmē, ka te, iespējams, bijis neliels kokā grieztas iekārtas ansamblis. Tas varēja tikt pasūtīts tieši jaunuzceltajai Indricas katoļu baznīcai (skat. 4. att.).

Šādi iekārtotā dievnāmā 18. gs. vidū savu kalpošanu varēja sākt jezuītu tēvi. Viņu darbības laikā Indricas baznīcas iekārtojums tika papildināts. 1761. gadā baznīcā jau atradās nelielas ērģeles, kurām bija apgleznots pro-

spekts. Tika izveidoti arī divi kokgriezuma sānu altāri līdz ar tiem paredzētām gleznām. 18. gs. 2. ceturksnī centrālo altāri papildināja arī kokā griezts tabernākuls [5, 44]. Ir fiksēts, ka jezuīti no Krāslavas paņēma arī īpaši godāto Dievmātes gleznu, kas savulaik nākusi no slēgtā jezuītu centra Tērbatā [7, 139] (ši glezna vēlāk pārvietota, tās atrašanos Izvaltā 1902. gadā fiksējis jezuītu tēvs Tomass Vallovs, tur tā gājusi bojā 1941. gadā). Indricā palikusi tās kopija, kura sākotnēji gatavota Krāslavas baznīcai, vēlāk nosūtīta uz Indricu [11, 21]. Glezna ir t.s. Sniega Dievmātes ikonogrāfiskā tipa variācija, kura pirmvariants meklējams Marijas Lielajā bazilikā Romā. Šī jezuītu pasūtītā gleznojuma izvietojums Indricā mainījies, pielāgojot to sānu altārim. 1761. gadā vienā sānu altāri gleznota Kristus kristīšana, otrā – Bezvainīgās Dievmātes atveids [5, 44–45]. 19. gs. apraksti vēsta, ka sānu altāros novietota ar “metāla apkārumu dekorēta” Dievmātes glezna (kas varētu būt iepriekš minētā “Sniega Dievmāte”). Virs šīs gleznas atradies Sv. Helēnas atveidojums, bet otrā altārī Kristus kristīšana un Sv. Marijas Magdalēnas attēlojums [2, 1 bis; 3, 1 bis]. Tieši abas pēdējās gleznas būtu saistāmas ar jezuītu laika pieprasījumu. Ar savu profesionālo risinājumu šodien īpaši izceļas Marijas Magdalēnas atveidojums, taču, tāpat kā altāru kokgriezumu gadījumā, arī par šīs gleznas autoru ziņu nav (skat. 5. att.). Indricas sānu altāra Kristus kristīšanas ainas gleznotā kompozīcija jau norāda uz lokālāku risinājumu un atbilst 18. gs. Latgales amatniecības meistarū darinātiem paraugiem.

Tālāko Indricas baznīcas un tās iekārtojuma likteni noteikusi novada politiskās un ekonomiskās vēstures gaita un baznīcas īpašnieku dzimtas likteņi. Dievnamam pakāpeniski palika Plāteru interešu perifērijā, tomēr Indricas iekārtojums tika gan remontēts (uz centrālā altāra par to ziņas 1853. gadā atstājis galdnieks Ladviks Voins) [4], gan papildināts. Ar 18./19. gs. miju var datēt Sv. Helēnas gleznojumu, 19. gs. II pusē tapis Dievmātes debesis uzņemšanas ainas atveidojums. Šai laikā iekārtots arī trešais sānu altāris, kura apdare ir pieticīgāka.

Šodien Indricas baznīca ir nozīmīga gan kā paraugs 17.–19. gs. arhitektūras un mākslas tradīcijām, gan kā liecība par jezuītu ordeņa līdzdalību to veidošanā. Tā svarīga kā koka baznīcu arhitektūras piemērs, kas iekļaujas plašāka areāla, vispirms jau sava laika Lietuvas lielkņazistes, zemju koka dievnamu celtniecības kontekstā. Nozīmīgs ir arī dievnama iekārtas ansamblis – gan sākotnējais, kas to saista ar noteiktu kokgriežu darbnīcu, gan jezuītu misijas darbības laikā tapušais, kas pārstāv Austrumlatvijā maz saglabājušos 18. gs. vidus un otrās puses koka celtniecības un glezniecības pieminekļus. Savukārt jezuītu klātbūtne baznīcas likteņos piešķir ar to saistītajiem sakrālās

mākslas atribūcijas jautājumiem plašāku dimensiju. Tas padara Indricu, pirmkārt, par svarīgu objektu arī katoļu konfesijas izplatības procesa izpratnei Latgalē; otrkārt, dod liecības par jezuītu līdzdalību katoļu draudžu pastorālās aprūpes darbā un, treškārt, ļauj šim Latvijas arhitektūras un mākslas vēsturē nozīmīgajam piemineklim meklēt plašāku kontekstu arī Eiropas māksliniecisko tradīciju mantojumā, saistot to ar jezuītu ordeņa konkrētas provinces robežām.

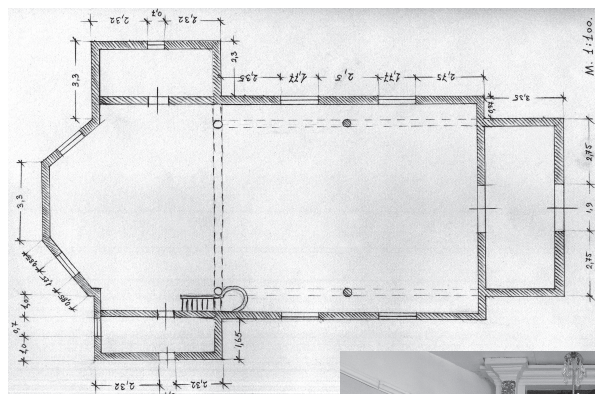
Attēli

1. attēls. **Indricas katoļu baznīca.**
Foto: 1926, Valsts Kultūras pieminekļu
aizsardzības inspekcijas Pieminekļu
dokumentācijas centrs.

2. attēls. **Baznīcas rietumu fasāde.**
Foto: 2005, Marika Vanaga.

3. attēls. Baznīcas plāns.

Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centrs.

4. attēls. Baznīcas centrālais altāris.

Foto: 2005, Marika Vanaga.

5. attēls. Sānu altāra fragments un glezna “Sv. Marija Magdalēna”.

Foto: 2005, Marika Vanaga.

Avoti un literatūra

1. Indricas Romas katoļu baznīcas arhīvs (1806. gada vizitācija).
2. Indricas Romas katoļu baznīcas arhīvs (1828. gada vizitācija).
3. Indricas Romas katoļu baznīcas arhīvs (1832. gada vizitācija).
4. Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centrs, Indricas katoļu baznīcas lieta.
5. *Akta wizytacji generalnej diecezji Inflanckiej i Kurlandzkiej czyli Piltyńskiej z 1761 roku.* (Ed. Litak S.) Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 1998. 334 lpp.
6. (An.) "O kościele Krasławskim w gubernii Witebskiej w powiecie Dynaburskim". Pamiętnik Religijno-Moralny, 1858, Nr. 11: 482–509.
7. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995.* (Ed. Grzebień L.) Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1996. 882 lpp.
8. Klejntjens, J. *Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos.* 1. sēj. Rīga, 1940. 544 lpp.
9. Konarski, S. *Platerowie.* Buenos Aires-Paryż, 1967. 239 lpp.
10. Krūmiņš, A. *Latgales koka baznīcas Romas-katoļu draudzēs 18. gadsimtā.* Rīga: Jumava, 2003. 191 lpp.
11. Manteuffel, G. *Z dziejów kościoła w Inflantach i Kurlandyi od XVIgo do XXgo stulecia.* Warszawa, 1905. 59 lpp.
12. Strods, H. *Latvijas katoļu baznīcas vēsture. 1075–1996.* Rīga, 1996. 387 lpp.
13. Svilāns, J. *Latvijas Romas-katoļu baznīcas un kapelas.* Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja, 1995. 447 lpp.
14. Vaivods, J. *Katoļu baznīcas vēsture Latvijā.* Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja, 1994. 501 lpp.

Summary

The Parish Church of Indrica in the Context of Latgale's Artistic Heritage and Activities of Jesuit Order

The most significant part of the heritage of sacred art and architecture of Latgale in the 17th–18th centuries was shaped by the activities of Roman Catholic Church. Religious orders and congregations as well as support by influential patrons played an important role in this process, and the input of the Society of Jesus and the Platers should be mentioned first of all. Paths of both sides – the Jesuits and the Platers – have met also in the quite small

Indrica Parish Church located on the bank of the Daugava from the late 17th century.

The Catholic church of Indrica was built in 1698 and consecrated the same year in the name of John the Baptist by Bishop of Livonia Mikołaj Korwin Popławski. The further destiny of this building was connected to the direct involvement of Jesuits. As most of small parish churches of this region, it represents several stages of decoration. The furnishings were created along with the building in the late 17th century and complemented during the period of the activity of the Jesuit mission (1756–1780). The wood carved decoration of the High altar (late 17th century) and retables and painted altarpieces (St Mary Magdalene, St John the Baptist baptizing Christ) of the side altars (1750ies) should be pointed out as most significant examples of Baroque art heritage. This building and its decoration represents characteristic features of the local traditions of Baroque sacred architecture and art at the same time it is comparable to wooden churches found in Grand Duchy of Lithuania.

Антонина Козырская

Архиепископ Эдуард Ропп (1851–1939)

В 2011 году исполняется 160-я годовщина со дня рождения церковного, общественного и политического деятеля архиепископа Эдуарда Роппа. Родился он 2 декабря 1851 года в Латгалии, в поместье Ликсна недалеко от Динабурга, в дворянской семье и был третьим сыном Юлия и Изабеллы (урожд. Платер-Зиберг) Роппов. Отец будущего митрополита происходил из немецких баронов. Его предками были рыцари-меченосцы из рода фон Кирбург, которые переселились из Вестфалии на земли нынешней Латвии. Отец архиепископа – Юлий Эммерих (1800–1858) был предводителем дворянства в Гасенпоте (Айзпуте) [2, 18–19]. Предки матери Эдуарда также принадлежали к старинному вестфальскому роду фон дер Бреде-Платер. В конце XVII века Платеры приняли католичество. Прадед Эдуарда Казимир Константин Платер (1746–1807) был динабургским и инфлянтским старостой, королевским шамбеланом (придворное звание, соответствующее камергеру) и председателем трибунала. Его сын Михаил Платер (1777–1862), по семейному преданию, во время восстания 1794 года был помощником Тадеуша Костюшко. Михаил в 1803 году женился на Изабелле Хелене (1785–1849) – единственной дочери инфлянтского, а позже брест-литовского воеводы Яна Тадеуша Зиберга. К тому времени оба рода уже полонизировались. Изабелла Зиберг была последней представительницей своего рода. Михаил Платер присоединил к своей фамилии фамилию и графский титул угасающего рода Зибергов. Это позволило ему значительно улучшить не только свое финансовое положение, но и социальный статус. Он занимал ряд важных должностей: Виленского гражданского вице-губернатора, статского советника в Курляндии и Митаве, соучредителя Курляндского научного общества [18; 14, 72]. Появился на свет Эдуард Ропп в одной из резиденций М. Платер-Зиберга – в Ликсне; через шесть дней был крещен в местном костеле [2, 20].

Раннее детство Эдуард провел в имении своей матери Изабеллы «Беве-верн» в Илукстском уезде. Родители воспитывали своих детей одновременно в немецкой и польской традициях. Когда Эдуарду было 7 лет, умер его отец. Труды по воспитанию детей легли на плечи матери [11, 206]. Мальчик получил основательное домашнее образование, два года обучался в лицее во Фрайбурге, а в 1869 году получил аттестат зрелости в

рижской гимназии. После окончания юридического факультета Санкт-Петербургского университета и получения научной степени кандидата права в 1875 году Эдуард несколько лет работал в государственных учреждениях столицы, в том числе в канцелярии Правительствующего Сената. В 1879 году он получил подтверждение своего баронского титула [1, 7–8].

В 1883 году Э. Ропп поступил в Ковенскую католическую духовную семинарию. 20 июля 1886 года он был рукоположен епископом Мечиславом Паллулоном. После этого углубленно изучал богословие за границей – в Инсбруке и Фрибурге [16, 556]. В начале 1889 года молодой священник был назначен настоятелем в Либаву (Лиепая). В это время вместе с интенсивным развитием города быстро росло число прихожан католического прихода. Небольшой костел не мог вместить несколько тысяч католиков, поэтому новый настоятель задумал его расширить. Задание было не из легких, поскольку в отношении строительства и ремонта католических храмов в Российской империи действовали значительные ограничения. Однако отец Эдуард Ропп при посредничестве губернских властей выхлопотал разрешение Министерства внутренних дел на перестройку костела. Средств, выделенных министерством (300 руб.), хватило лишь на начало работ. Основная часть расходов была покрыта пожертвованиями прихожан. Недостающую сумму настоятель добавил из личных денег. Он также лично руководил строительными работами. В результате был воздвигнут фактически новый костел. Старый храм стал одной из боковых часовен [3]. Кроме строительства прекрасного храма, отец Ропп оставил свой след в приходе как хороший проповедник, организатор и благотворитель. Особенно священник заботился о молодёжи, которая училась в Либаве: основал интернат для юношей в приходском доме, помогал учащимся материально. Местные поляки считали отца Эдуарда своим – польским – священником. Он действительно их поддерживал, однако старался равно заботиться и о прихожанах других национальностей, проповедовал и исповедовал на нескольких языках. Даже преобладавшая в городе не католическая часть населения ему симпатизировала, называя его “нашим настоятелем” [13, 4–5]. В 1893 году Ропп был назначен курляндским деканом, в 1896 году – почетным каноником, а спустя два года – “реальным” каноником епархиального капитула [5, 9].

27 мая 1902 года Э. Ропп был назначен епископом Тираспольской епархии, центр которой находился в Саратове. Обширная территория епархии охватывала южные окраины Российской империи – побережье

Черного, Азовского, Каспийского морей и Закавказье. По национальному составу большую часть католиков епархии составляли немцы (170 тыс.), далее — армяне и грузины (34 тыс.), а также поляки, литовцы, чехи (14 тыс.), французы и итальянцы (6 тыс.) [15, 36]. За полтора года управления епархией Э. Ропп успел провести частичную визитацию приходов, ввел специальные проповеди для интеллигенции, улучшил материальную и учебную базу Саратовской духовной семинарии, заботился о католиках армянского обряда, поддерживал благотворительность.

Вскоре, 12 февраля 1904 года епископ Ропп был переведен в Виленскую епархию, что являлось продвижением в карьере. Быстрая реакция епископа после издания Николаем II манифеста о веротерпимости от 17 апреля 1905 года привела к массовым переходам в католичество бывших униатов, которые в прошлом были насильно приписаны к православной церкви. Царский указ пастырь использовал также для введения польского и литовского языков на уроках Закона Божьего в школах, которые со времен генерал-губернатора М. Муравьева в Северо-Западном крае являлись средством интенсивной русификации. Важным достижением епископа Роппа были визитации почти во все приходы епархии. Визитации чаще всего проходили в очень торжественной форме. В связи с проявлениями революционных настроений епископу приходилось заботиться о смягчении нравов населения во избежание кровопролития. Ему удавалось предотвратить опасные ситуации, как было, например, с запланированным в 1905 году в Вильно еврейским погромом, или минимизировать их последствия, как в случае демонстрации рабочих в Вильно. Пастырь призывал также крестьян соблюдать спокойствие и не применять насилие к помещикам.

Особенно сложной задачей, с которой епископ Ропп старался справиться, являлось устранение острого польско-литовского конфликта в епархии. Литовские католики стремились расширить применение литовского языка в религиозной сфере: в так называемых дополнительных богослужениях, проповедях, исповеди. Процесс возрождения литовского национального самосознания зачастую происходил вместе с отрицанием польской традиции, что усиливало противостояние полякам. Пастырь пытался найти формулу примирения сторон: сам произносил проповеди по-польски и по-литовски в смешанных по национальному составу приходах и советовал настоятелям поступать так же, предоставляя католикам обеих национальностей право молиться на родном языке. Часть литовцев считали епископа полонизатором, а некоторые представители

польского общества, наоборот, называли его «литвоманом». Эскалация национального конфликта стала одной из причин удаления Э. Роппа из епархии по указу, подписанному царём 1 октября 1907 года. Ватикан никогда так и не утвердил это решение [11, 214–277].

Другой немаловажной причиной печальной участи иерарха была его общественно-политическая деятельность. Белорусский историк Александр Смалянчук причисляет Э. Роппа к наиболее влиятельным политическим деятелям Литвы и Белоруссии в первые революционные годы [4, 66]. В 1906 году епископ основал Конституционно-католическую партию Литвы и Белоруссии, которая готовилась к выборам в Первую Государственную думу. Хотя партия вскоре была ликвидирована, сам Э. Ропп был избран депутатом Думы [10; 12]. Кроме политической, он также занимался издательской деятельностью – выпускал газету “*Nowiny Wileńskie*”, потом “*Kurier Litewski*”, а также периодические издания: “*Towarzysz Pracy*” для рабочих и “*Przyjaciół Ludu*” – для сельского населения. После запрета въезжать на территорию епархии в 1907 году епископ Ропп несколько раз посещал Ригу. Там он помогал в пастырской деятельности, произносил проповеди для рижской французской колонии, которые посещала также многочисленная польская интеллигенция Риги. Почти 10 лет епископ бездействовал, проживая под полицейским надзором в имении брата в Витебской губернии. Лишь летом 1916 года ему удалось выехать в Тифлис, где он работал в польских благотворительных организациях, занимавшихся оказанием помощи беженцам [9].

В мае 1917 года Временное правительство восстановило Э. Роппа в правах Виленского епископа. По приезду в Петроград иерарх работал в нескольких комиссиях: был представителем католической церкви в Ликвидационной комиссии А. Ледницкого по делам Царства Польского и в комиссии при МВД по делам Католической церкви под председательством С. Котляревского. Принадлежал он также к инициаторам политического направления христианской демократии в России.

25 июля 1917 года папа Бенедикт XV назначил Роппа архиепископом-митрополитом Могилёвским [7], большая часть Латвии и Эстония также находились в его ведении. Придавая большое значение становлению национального самосознания латышей, архиепископ велел настоятелям смешанных польско-латышских приходов употреблять в своей пастырской деятельности оба языка. Архиепископ поддержал идею восстановления Рижской католической епархии, что осуществилось в сентябре 1918 года. Первым Рижским епископом, вопреки советам Э. Роппа,

который предлагал на эту должность о. Антония Спринговича [6], был назначен Эдуард О'Рурке. Два с половиной года спустя, в марте 1920 года, после отказа епископа О'Рурке от должности кандидат Э. Роппа всё же стал Рижским епископом. В октябре 1923 года А. Спрингович был назначен архиепископом Риги. С 1920 по 1924 год в Рижскую епархию входила также Эстония. 15 марта 1919 года архиепископ обратился к латышским католикам со специальным пастырским посланием, в котором предостерегал от утраты веры и моральных принципов.

Кроме обычной административно-церковной деятельности, митрополит особенно заботился о жертвах войны: помогал пленным, беженцам, полякам, желавшим вернуться в возрожденную Польшу. Уже с самого начала правления он столкнулся с проблемой установления отношений Церкви с большевиками. Не веря в прочность новой власти, архиепископ все же не хотел вступать на путь открытых конфликтов по поводу введения большевиками антицерковных декретов. По его мнению, тактика проволочек позволяла выиграть время для выработки *modus vivendi* Церкви в новых политических условиях. Митрополит пытался даже вести переговоры с представителями органов власти на тему интерпретации некоторых законов. Однако архиепископ все же протестовал против ограничения прав духовенства, национализации церковной собственности и конфискации метрических книг, введения цензуры проповедей и т.д. Архиепископ утвердил организацию приходских комитетов и Центрального комитета римско-католических приходов епархии как форму компромисса с госорганами и в то же время — форму самозащиты Церкви. Указанные действия повлекли арест митрополита 29 апреля 1919 года. Как выяснилось, он был задержан также в качестве заложника после занятия поляками Вильнюса. Э. Ропп пребывал в следственном изоляторе в Петрограде, потом в Москве на Лубянке, а после был переведен под домашний арест в приходской дом костела на ул. Малой Грузинской. В конце ноября того же года митрополит выехал из России, а его мечте вернуться обратно к своей пастве не дано было осуществиться.

В Польше митрополит поселился в Варшаве в пансионате своей родственницы Цецилии Платер-Зибберг. Здесь он организовал временное управление Могилевской епархии в эмиграции (секретариат митрополита, церковные трибуналы). В 1921 году архиепископ возглавил польский Комитет Помощи Голодающим в России. Он собирал и публиковал также сведения о религиозных преследованиях в СССР, всякими доступными средствами старался информировать о них прежде всего

Ватикан, а также правительство, епископат, общественность Польши и, по возможности, других стран. Э. Ропп наивно верил, что мировое сообщество повлияет на советское правительство, защищая права верующих и Церкви. Митрополит до конца жизни был приверженцем идеи унии Православной церкви в России с Католической церковью. На протяжении многих лет он совершенствовал свои проекты проведения в жизни такой унии [8]. С целью подготовки будущей работы в России в 1922 году он основал в Варшаве Миссионерское Общество, а в 1924 году Миссионерский Институт в Люблине. Был экспертом Римской курии по вопросам реорганизации церковной территориальной структуры с тем, чтобы она соответствовала новой политической и религиозной ситуации.

В 1927 году по случаю 25-летия епископской хиротонии папа Пий XI даровал митрополиту почетное звание ассистента папского престола. Пять лет спустя, в начале 1932 года, Ватикан упразднил Могилевскую архиепархию, что до этого многократно предлагал Э. Ропп. Архиепископ скончался 25 июля 1939 года в Познани и был похоронен там в кафедральном соборе. В 1983 году его останки были перезахоронены в кафедральном соборе в Белостоке. Всю свою жизнь и деятельность Э. Ропп посвятил служению Богу и людям. Он старался быть пастырем для всех, невзирая на национальность, язык, вероисповедание или происхождение.

Источники и литература

1. Российский государственный исторический архив (далее – РГИА), ф. 821, оп. 3, д. 1020 (Ропп Эдуард, епископ, ч. I (1902–1908)).
2. РГИА, ф. 821, оп. 3, д. 1022 (Ропп Эдуард, епископ, ч. III (1864–1909)).
3. РГИА, ф. 821, оп. 125, д. 2230 (О разрешении ремонта и перестройки Либавской р.-к. церкви (1858–1897)).
4. Смелянчук А. *Палякі Беларусі і Літвы ў рэвалюцыі 1905–1907 гг.* Гародня, 2000.
5. «Юбилей Архиепископа Э. Роппа». *Кутеж*, 1927, № 1–7: 12–20.
6. *Acta Nuntiaturae Polonae*. T. 57: *Achilles Ratti (1918–1921)*. Stanislaus Wilk. Vol. 2. Romae, 1996.
7. Archivio Segreto Vaticano (далее – ASV), S. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Russia (1913–1919), fasc. 314–317.
8. ASV, Pontificio Commissione “Pro Russia”, Affari generali, rubr. 117/1928, p. I–III (Questione dell’Unione).
9. Archiwum Polskiej Akademii Nauk, sygn. III-123, j. 43 (Materiały Aleksandra Lednickiego), k. 173–186.

10. Gajewski, S. “Arcybiskup Edward Ropp i jego Stronnictwo Konstytucyjno-Katolickie”. *Chrześcijanin w Świecie*, 1992, № 1: 112–128.
11. Jurkowski, R. “Edward Ropp jako biskup wileński 1903–1907 (w 50-tą rocznicę śmierci)”. *Studia Teologiczne*, 1990, № 8: 205–280.
12. Jurkowski, R. Stronnictwo Konstytucyjno-Katolickie na Litwie i Białorusi w 1906 r. (Szkic do dziejów)”. *Acta Baltico-Slavica*, 1987: 93–118.
13. Kartki ze wspomnień libawskich o J. E. Arc. Roppie”. В кн.: *Jego Ekscelencji Księdzu Edwardowi Roppowi arcybiskupowi mohylowskiemu*. Ред. S. Ostrowski. Warszawa, 1927.
14. Konarski, S. *Platerowie: Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej. Źródła i opracowania*. T. 4. Paryż, 1967.
15. Kumor, B. “Kościół i katolicy w Cesarstwie Rosyjskim (do 1918 roku)”. В кн.: *Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR*. Ред. E. Walewander. Lublin, 1993. С. 17–79.
16. Ritzler, R., Sefrin, P. *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*. T. 8 (1846–1903). Patavii, 1978.
17. Ropp, E. *Mojemu drogiemu ludowi katolickiemu pozdrowienia i błogosławieństwo*. Wilno, [1906].
18. Wereszycka, H. “Plater-Zyberk Michał (1777–1862/1863)”. *Polski Słownik Biograficzny*. T. 26. С. 694–697.

Kopsavilkums

Arhibīskaps Eduards Rops (1851–1939)

Barons Eduards Rops (1851–1939) ir viens no izcilākajiem 20. gadsimta sākuma katoļu garīdzniekiem. Dzimis Latgalē, Liksnā, poļu-vācu aristokrātu ģimenē. Juridisko zinātņu kandidāts. 1886. gadā absolvēja garīgo semināru un tika iesvētīts par priesteri. Vairākus gadus dzīvoja ārzemēs, padziļināti studējot teoloģiju Insbrukā un Friburgā. 1902. gadā iecelts par Tiraspoles bīskapu. Pēc gada viņu pārcēla uz Viļņas bīskapiju, kur E. Rops izvērsa aktīvu reliģisku un sabiedriski politisku darbību, kuras dēļ cara valdība viņu no bīskapijas izraidīja. 1917. gadā kļuva par pēdējo Mogiļevas metropolijas arhibīskapu. E. Rops mēģināja aizstāvēt Baznīcu pret antireliģisko politiku, meklējot kompromisu ar lieliniekiem. 1919. gadā tika arestēts, vairākus mēnešus atradās ieslodzījumā un mājas arestā, visbeidzot tika izsūtīts no Krievijas. Līdz mūža beigām dzīvoja Polijā, kur aktīvi darbojās katoļu labā un mēģināja aizstāvēt reliģiju PSRS. Dedzīgi atbalstīja katoļu un krievu pareizticīgās baznīcas ūniju.

Summary

Archbishop Edward Ropp (1851–1939)

In the beginning of the 20th century, Baron Edward Ropp (1851–1939) belonged to the group of the hierarchs who rendered great service to Catholic Church. He was born in Polish-German family in Likсна in Latgale. In 1886, he graduated from Roman-Catholic Seminary in Kowno and took holy orders. He was also a Doctor of Law. He spent a few years abroad continuing theological studies in Innsbruck and Friburg. In 1902, E. Ropp was nominated as Bishop of Tiraspol. Next year, he was moved to Vilno diocese. Due to his religious and sociopolitical activities he was removed from his post by Russian authorities. In 1917, he was nominated as the Superior of Mohylew archdiocese. As it turned out, E. Ropp was the last Mohylew Archbishop. He tried to defend Catholic Church against antireligious politics of Bolsheviks trying to reach a compromise with them. In 1919, he was arrested and spent a few months in the state prison and under house arrest. Then he left Soviet Russia and lived in Poland. At the end of his life he was engaged in supporting the Catholics in USSR. He advocated the religious union between Russian Orthodox Church and Roman Catholic Church.

Laila Kundziņa

Latvijas Universitātes dižmecenātu ziedojuma mērķi un labdarības motivācija

Pētījums veltīts Latvijas Universitātes lielāko mecenātu mērķu un labdarības motivācijas noskaidrošanai, izvērtējot novēlējumu, testamentu, ziedojumu raksturu, apjomu un noteikumus. Pētījuma hronoloģiskās robežas ir no 1919. gada līdz 1997. gada nogalei. Rakstā skatīta Latvijas Universitātes nozīmīgāko mecenātu – Kristapa Morberga (1844–1928), Minnas Matildes Vilhelmīnes Petkevičs (1860–1943) un Roberta Hirša (1895–1972) labdarība.

Pētījuma uzdevumi: izpētīt mecenātu ziedojumu apjomu un mērķus, kā arī noskaidrot viņu motivāciju, ziedojot tieši Latvijas Universitātei. Lai veiktu pētījumu, apkopoti un analizēti ar mantojumu saistīti juridiskie dokumenti (testamenti, novēlējumi, sadarbības līgumi, tiesas sēžu protokoli) un raksti presē.

Kristaps Morbergs ir Latvijas Universitātes līdz šim lielākais mecenāts, kura novēlējuma vērtība Latvijas Universitātes fondam 1928. gadā bija 2,5 miljoni latu [5]. Pateicoties vēlāk izveidotajam K. Morberga fondam, kapitāls ar katru gadu turpināja augt un mūsdienās mērāms vairāk nekā 10 miljonu latu vērtībā.

K. Morbergam nebija pēcnācēju, laulību līgumi paredzēja, ka manta ir šķirta, tāpēc K. Morbergu sāka nodarbināt jautājums, kam atstāt savu bagātību. K. Morbergs vairākas reizes mainīja sava testamenta saturu un adresātu, taču galvenā ideja – nodot savus uzkrājumus izglītības veicināšanai – saglabājās vienmēr. Par viņa universālmantinieci ir bijusi iecelta gan Rīgas Latviešu biedrība, gan Latvijas valsts, beigās K. Morbergs pēc pārdomām lēma par labu Latvijas Universitātei.

Pirmo notariāli apstiprināto testamentu, par kuru saglabājušās liecības, K. Morbergs sastādījis 1911. gadā [5]. Šajā testamentā bija izvirzīti nosacījumi: 1) dibināt Kristapa Morberga fondu, kas izsniegtu stipendijas skolu jaunatnei; 2) rūpēties par Morberga kundzes Augustes Luīzes labklājību, izveidot botānisko dārzu viņas piemiņai; 3) izsniegt noteiktas summas cilvēku atbalstam, ko Morbergs minējis. Mantojums un uzdevums dibināt Morberga vārdā nosaukto fondu tika uzticēts Rīgas Latviešu biedrībai. Ja kaut kādu iemeslu dēļ tā izbeigtu savu darbību, tad Rīgas pilsētai [5].

Otrais notariāli apstiprinātais testaments datēts ar 1919. gada 16. jūliju [6, 134]. Atšķirībā no iepriekšējā testamenta K. Morbergs noteicis: 1) jādibina lauksaimniecības skola; 2) visiem mākslas priekšmetiem, kas atrodas viņa īpašumā, jāpāriet laulātās draudzenes Augustes Morbergas īpašumā un pēc viņas nāves – Rīgas pilsētas muzeja īpašumā [6, 134].

Pēc otrā notariāli apstiprinātā testamenta K. Morbergs sastādījis vēl vienu, nedatētu testamentu. Koncepta galvenā atšķirība no iepriekšējiem dokumentiem bija, ka viss mantojums tika atstāts Latvijas valstij, kurai bija jānodibina “Kristapa Morberga mantojums”, kas izsniedz stipendijas trūcīgiem studentiem un izveido zemkopības skolu. K. Morbergs uzsvēra, ka Latvijas valstij kā viņa mantiniecei ir uzdevums nodot līdzekļus Latvijas Augstskolas rīcībā, taču šiem līdzekļiem jāpaliek valsts kontrolē [6, 134].

Šis koncepts ar atsevišķiem grozījumiem bija pamatā Morberga trešajam testamentam, kas sastādīts 1925. gadā un kuru apstiprinājis notārs J. Purgals [1]. 1928. gada 11. februārī testamentam izdarīti notariāli apstiprināti grozījumi, kas deva K. Morbergam papildus garantijas, ka viņa kundze Auguste Morberga pēc viņa nāves būs pilnībā nodrošināta. Atšķirībā no iepriekšējiem testamentiem, kur atbalstāmo mācību iestāžu klāsts bija ļoti plašs – augstskolas, reālskolas, konservatorijas, ģimnāzijas, mākslas, tehniskās, militārās, lauksaimniecības skolas, šajā testamentā K. Morbergs jau stipri ierobežoja atbalstāmo skaitu, jo stipendiāti varēja būt tikai universitātes, konservatorijas vai Mākslas akadēmijas audzēkņi un absolventi. Par savu universālmantinieci K. Morbergs iecēla Latvijas Universitāti [6, 137].

K. Morbergs zemes klēpī tika guldīts 1928. gada 13. aprīlī, 2 mēnešus pēc izmaiņām beidzamajā testamentā. Pirmā un beidzamā testamentu sastādīšanu šķīra 14 gadi, un K. Morbergs savu gribu ir mainījis 3 reizes. Tas noticis objektīvu iemeslu dēļ, jo, sastādot pirmo testamentu, vēl nebija Latvijas valsts, sastādot otro testamentu, vēl nebija nodibināta Latvijas Universitāte. Iespējams, ka lēmumu novēlēt visu savu mantu Latvijas Universitātei ir ietekmējusi K. Morberga dzīves pēdējos gados izveidojusies draudzība ar vairākiem tās mācībspēkiem un personālu.

Trešais notariāli apstiprinātais testaments stājās spēkā 1930. gada 27. maijā. 1931. gada 23. janvārī Latvijas Universitāte oficiāli pārņēma Kristapa Morberga atstāto mantu. Kā Latvijas Universitātes pārstāvji pārņemšanas aktu parakstīja tā laika Latvijas Universitātes rektors, vēlākais izglītības ministrs prof. Dr. A. Tentelis un prof. Dr. J. Kārklīšs [1].

Mantas novērtējums, kas datēts ar 1928. gada 27. jūniju, norāda, ka atstātā mantojuma vērtība bija ~ 2,5 miljoni latu. Tā turpināja augt un līdz 1937. gadam bija sasniegusi jau 3,1 miljonu latu [1].

Latvijas Universitāte mantojuma pārraudzīšanai nodibināja “Kristapa Morberga novēlējuma fondu”. Fonda izveidošana nemitīgi aizkavējās, jo, kā rāda Latvijas Valsts vēstures arhīvā atrodamā sarakste starp universitāti un Ministru kabinetu [2], nebija īsta skaidrība, kam būtu jāapstiprina fonda statūti – Ministru kabinetam vai bāriņtiesai. 1934. gada 8. martā Ministru kabinets beidzot apstiprināja fonda dibināšanas faktu un statūtus [2]. No šī brīža Latvijas Universitātei piederošie Kristapa Morberga īpašumi pārgāja Kristapa Morberga fonda īpašumā. Fondu pārvaldīja īpaša Latvijas Universitātes padomes ievēlēta komisija, par tās priekšsēdētāju tika iecelts rektors, saimniecisko lietu kārtošanai tikai izveidots neliels birojs [2]. Fonda galvenie uzdevumi bija lauksaimniecības skolas izveidošana, universitātes zinātniskās bibliotēkas atbalstīšana, botāniskā dārza izveide par godu K. Morberga otrajai sievai Augustei Luīzei un stipendiju izsniegšana Latvijas Universitātes, Mākslas akadēmijas un konservatorijas studentiem. Stipendiju piešķiršana tikai veikta pēc noteikta principa – katru pieteikumu izvērtēja atsevišķi un lēma, cik lielu stipendiju piešķirt. Priekšroka stipendijas iegūšanā bija trūcīgiem, taču sekmīgiem studentiem.

K. Morberga fonda dibināšana ievērojami uzlaboja situāciju gan studentiem, gan mācībspēkiem, gan absolventiem. No K. Morberga novēlējuma fonda LU absolventiem laikā no 1929. gada līdz 1939. gada 1. jūlijam stipendijas (149 201 Ls) piešķirtas 81 absolventam. 1938./39. akadēmiskajā gadā K. Morberga fonds atbalstījis 23 jaunus zinātniekus [7, 15–75]. Līdz 1938. gada 31. decembrim zinātniskās bibliotēkas (iespējams, LU fakultāšu bibliotēkas) saņēma 55 tūkstošus latu un lauksaimniecības skola – 20 tūkstošus latu [10, 25]. Mūsdienās neliela daļa K. Morberga mantojuma transformējās depozītā, kad 2001. gadā tika pārdotas viesnīcas “Rīga” pirkuma tiesības uz zemi 5 miljonu ASV dolāru vērtībā. 2006. gadā Latvijas Universitāte noslēdza līgumu ar Rīgas Tehnisko universitāti par K. Morberga mantojumā atstātā nama Vaļņu ielā 10 pārreģistrēšanu uz Latvijas Universitātes vārda. Kopš 2006. gada no Vaļņu ielas 10 iegūtās peļņas ik gadu Rīgas Tehniskās universitātes studentiem izmaksā K. Morberga stipendijas 8 000 latu apmērā. Kopumā kopš 2001. gada ir izmaksātas 529 stipendijas 381 studentam.

Tabula.

Kristapa Morberga fonda stipendijas [8]

Gads	Stipendiju skaits
2001. gads	65
2002. gads	76
2003. gads	78
2004. gads	61
2005. gads	43
2006. gads	57
2007. gads	51
2008. gads	54
2009. gads	22
2010. gads	22
Kopā:	529 stipendijas izmaksātas 381 studentam

Mecenāte Minna Matilde Vilhelmīne Petkevičs ir kļuvusi turīga, iepreties bagātā ģimenē. Viņa savu testamentu sastādīja 1943. gadā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā. Testamenta sastādīšanas brīdī klāt bija Latvijas Universitātes bijušais rektors Eižens Laube (1880–1967) – tuvs ģimenes draugs un tai piederošo namu arhitekts [3]. M.M.V. Petkevičs universitātei novēlēja daļu no saviem namiem K. Barona ielā 28 un 28A. M.M.V. Petkevičs, līdzīgi kā K. Morbergs, nebija ieguvusi augstāko izglītību, taču savas dzīves laikā viņai bija daudzīgas attiecības ar Latvijas Universitātes akadēmisko personālu. Tas droši vien arī bija noteicošais faktors, kāpēc viņa nolēma atbalstīt Latvijas Universitāti arī pēc savas nāves. Testaments tika sastādīts 1943. gadā, bet realizācija tika uzsākta pēc 52 gadiem. Tajā noteiktā griba tika izskatīta tiesā, un testaments stājās spēkā 1995. gadā. 15 gadu laikā ir izmaksātas 212 stipendijas Latvijas Universitātes studentiem [9]. Stipendiju mērķis ir finansiāls atbalsts trūcīgiem latviešu studentiem no laukiem.

Veiksmīgais uzņēmējs Roberts Hiršs savu testamentu ir sastādījis 1971. gada 6. aprīlī Amerikas Savienotajās Valstīs [4]. Līdzīgi kā daudzi citi Latvijas sociālās elites pārstāvji, glābjoties no padomju okupācijas draudiem, viņš bija nonācis svešumā. R. Hiršs draudzību ar Latvijas Universitāti uzsāka ārpus Latvijas, aktīvi kontaktējoties ar Latvijas Universitātes bijušajiem mācībspēkiem un korporāciju biedriem, kas bija pārcēlušies uz dzīvi Amerikas Savienotajās Valstīs. Apbrīnojama ir viņa ticība, ka Latvija tomēr atgūs savu neatkarību, viņa mantojuma griba varēs piepildīties un Latvijas Universitāte

saņems viņa novēlētos īpašumus. Iespējams, ka papildus motivācija bija nodokļu atlaides, kas ASV tiek piemērotas, ja savu mantu novēl labdarībai. Šis nodokļu atvieglojuma procents ir visai augsts – 30%, līdzekļi tiek atmaksāti no veiktajiem nodokļu maksājumiem. Tiešu labumu pašlaik no R. Hirša īpašumiem Latvijas Universitāte negūst, jo mantotus līdzekļus kopā ar Eiropas Savienības fondu līdzekļiem investēja, lai atjaunotu R. Hirša lauku mājas “Ratnieki”, kas ir Latvijas Universitātes īpašums.

Tādējādi Latvijas Universitātes mecenātu motivāciju atbalstīt Latvijas Universitāti ir veidojušas asociācijas, kurās Latvijas Universitāte ir saistīta ar Latvijas valsts neatkarību. Kā apstiprinājums tam minami M.M.V. Petkevičs (1943) un R. Hirša testamenti (1971). Latvijas Universitāte mecenātu izpratnē ir mūžīgā vērtība – tēvzemes neatkarības un zinātnes attīstības papildījums, neatkarīgi no varām un personālijām, kas strādās pēc 10 vai 50, vai 100 gadiem Latvijas Universitātē.

Kā nākamais motivs jāmin vēlme atbalstīt zinātnes attīstību un izcilus, spējīgus studentus, kuriem šīs stipendijas un projektu realizēšana citādi nebūtu iespējama vai ielgtu līdz cita finansējuma avota atrašanai.

Mecenātu lēmumu pieņemšanai nebija mazsvarīga draudzība ar akadēmiskās vides pārstāvjiem. Pieņemot lēmumu par atbalstu Latvijas Universitātei, mecenāts domās un sirdī paturēja konkrētus cilvēkus, kurus pazina personīgi, cieņu pret akadēmiskās vides sasniegumiem un inteliģenci, pietāti pret zināšanām un zinātnisko darbību.

Avoti un literatūra

1. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 7427. f. (Latvijas Valsts Universitāte), 8. apr., 55. l. (Kr. Morberga novēlējuma fonda pārvaldes komitejas lieta. 1925.–1945.).
2. LVVA, 7427. f. (Latvijas Valsts Universitāte) 8. apr., 11. l. (Kristapa Morberga fonda statūti un noteikumi).
3. Mir. Minnas-Matildes (Vilhelmīnes) Petkēvičs, dzim. Melli testaments. Rīgas apgabaltiesas, III. Civil-nodaļa, Tiesas sēdes protokols., lieta Nr. 1018/1943. g. II galds., 1943. gada 14. jūnijā.
4. Spriedums, LR vārdā Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa, 1997. gada 18. februārī.
5. Ziņojums par mantas sastāvu un vērtību mantojuma nodokļu aprēķināšanai. Rīgas apgabaltiesas, III. Civil-nodaļa, Nelaiķa Kristapa MOHR-BERGA testamenta izpildītājs zvēr. adv. Volfgangs Leo d. KUHENS, LIETA Nr. 4053/1928g. II. galds, 1928. gada 27. jūnijā.

6. Krūmiņš, A. *Kristaps Morbergs*. Rīga: SIA "J.L.V.", 2002. 145 lpp.
7. Leimanis, E. "Latvijas Universitāte 1919–1940." Grām.: *Latvijas Universitātei un konservatorijai 1919–1940 un latviešu pēckara izglītībai Latvijā un Rietumos veltīts rakstu krājums*. Rīga: Elpa, 2004. 15.–75. lpp.
8. LU fonda materiāls, 2011. gada 31. marts.
9. LU fonda sagatavots materiāls.
http://www.fonds.lv/stipendijas/stipendiatu/2010_2011_akg/index.html
(20.01.2011).
10. Treijs, R. "Mecenāts". *Lauku Avīze*, 1995. 2. maijs.

Summary

Major Maecenas (Patrons) of the University of Latvia

The research reveals the contribution made by most significant donors to the University of Latvia. The chronological frames of the research are from 1919 to 1997.

The paper provides an overview of the most significant contributions. The aim of the research is to understand the donors' purposes of their financial contribution and their motivation to donate especially to the University of Latvia. To complete the research, information about deeds, wills, cooperation agreements, sum evaluations, rules and characters of donations is aggregated. Additionally, periodicals, literature, and autobiographies are studies.

The research reveals that the motivation to donate to the University of Latvia was based on the connotations that the University of Latvia was an independent institution and guaranteed independence of the state as the first national state university. Hereby, I would like to emphasize the deeds of Minna Matilde Vilhelmine Petkevics and Roberts Hirss. The other reason was their willingness to support science and outstanding students, to grant scholarships, without which the further development would be impossible or hindered while searching for other donors.

The way to make the decision to donate was rather long. For example, Kristaps Morbergs changed his last will three times, and the time between the first and the last deed was 14 years. Socially active people and businessmen usually would like to have an impact on community life. Thinking about eternal values and the sense of life make us also ask, what is going to happen after death and how the impact on community life after death can be made. The University of Latvia was 'materialization' of those dreams – stable unity

of science and fraternity that means freedom of mind and development of progressive ideas. In spite of the state policies or personalities, it works 10, 50 or even 100 years.

To make a decision, it was important for donors to establish friendly relations with academic surrounding. Making his/her decision testified that the donor respected the values, integrity, and accomplishments of the University of Latvia.

Andris Kupšāns

Valsts piederības identitātes problēmas sociālo zinību kontekstā

Mūsdienu pasaulē globalizācijas kontekstā identitātes definēšana, tās apzināšanās un saglabāšana ir visnotaļ būtiska un aktuāla tēma. Tā skar gan valstis, gan atsevišķu indivīdu. Arvien spēcīgāk izvirzās jautājums par lokālā un globālā korelāciju. Kā atzīmē T. Ēriksens:

“.. pastāv situācijas, kurās lielam skaitam pasaules iedzīvotāju ir pasaules pilsoņa identitāte tādā izpratnē, ka viņi ir norūpējušies par problēmām, kas skar visus pasaules iedzīvotājus” [1, 469].

Lokālajā aspektā valsts identitātes un cilvēka identitātes jautājumi ir vienlīdz svarīgi un savstarpēji saistīti, tāpēc tie nav aplūkojami atsevišķi viens no otra.

E. Vēbers norāda:

“Valstiskā domāšana ir pilsoņu garīguma (intelektā) izpausme, kas liecina par viņu spēju līdzdarboties valsts dzīvē un veicināt tās attīstību. Valstiskā (pilsoniskā) apziņa ir racionāli sakārtota uzskatu sistēma par valsts tiesisko, politisko, sociālo kārtību. Valstiskā domāšana dod iespēju pilsonim (pilsoņu kopumam) aktīvi iesaistīties valsts attīstību veicinošas politikas īstenošanā, labvēlīgi ietekmēt sabiedrisko domu, partiju darbību, valdības lēmumu pieņemšanu. [...] Valstiskā apziņa veidojas līdz ar pilsoņa spēju interesēties un rūpēties ne vien par savu personīgo dzīvi, bet arī par vispārības jautājumiem – par savas valsts un tautas likteni, par tās vērtībām un nākotni. Valstiskā apziņa liecina, ka tās pilsoņi uztver savu valsti kā vērtību pašu par sevi” [9, 43].

Var apgalvot, ka Latvijas valsts neatkarības atgūšanai bija raksturīga sociālo lomu maiņa, ko būtībā var saukt par dziļu identitātes krīzi. Tūlīt pēc neatkarības atjaunošanas Latvijas pamatiedzīvotāji teorētiski kļuva par pilntiesīgiem savas zemes saimniekiem, taču praktiski nebija tam nobrieduši. Šeit saskatāms gan valstiskuma apziņas trūkums plašā Latvijas sabiedrībā, gan nespēja sevi identificēt ar valsti. Turklāt noturīgs bija priekšstats, ka jaunatgūtā valsts ir kā labdaris, kurai jānodrošina katra individuālā labklājība, jo tā taču ir Latvija, “mūsu Latvija.” Diemžēl praksē difference starp iedomāto “mūsu Latviju” un patieso Latviju izrādījās pārāk dziļa, kas sekmēja atsvešināšanās procesu starp cilvēku atsevišķi un sabiedrību kopumā attieksmē pret valsti ar visām tās institūcijām. Spilgts pierādījums tam ir izniekotie divdesmit

neatkarības gadi un nonākšana pie sasistas siles – ekonomiska, politiska un morāla bankrota. Latvijas neatkarība šoreiz bija atnākusi straujāk, nekā ļaudis bija gaidījuši, un sabiedrība izrādījās tam negatava.

Daļa Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka starp valsti un sabiedrību jāpastāv sava veida “sabiedriskā līguma” attiecībām, kur katrai no līgumā iesaistītajām pusēm ir savi pienākumi un tiesības, kas spilgti izpaužas atkal aktualizētajās diskusijās par to, kas ir labāks – parlamentāra vai prezidentāla valsts. Saskaņā ar Satversmi Valsts prezidentam ir vairāk reprezentatīvas funkcijas, nevis reāla lēmējvara, savukārt daudzi domā, ka valstī prezidentam jābūt ar visplašākajām pilnvarām un izpildvaru. Rodas ilūzija, ka prezidents var būt tas Mesija, kura personīgā iejaukšanās atrisina visus jautājumus, normalizē jebkuru dzīves sfēru. Tas liecina par pasivitāti sabiedrībā, par vēlmi redzēt varu, kas domā cilvēka vietā. Taču vai tikai sabiedrība ir vainojama pie tik patriarhāliem uzskatiem, vai arī cilvēkos šādi priekšstati tiek apzināti veicināti?

Satversmes 2. pantā noteikts, ka Latvijas valstī suverēnā vara pieder Latvijas tautai. Kaut gan saturiski šis pants ir nenoteikts, palūkosimies, ko suverēns drīkst darīt. Neko daudz vairāk kā piedalīties politiķu viegli kontrolējamās un salīdzinoši reti rīkotajās regulārajās vēlēšanas. Jāpiekrīt I. Kažokas paustajam, ka vēlēšanu starplaikā jebkādi mēģinājumi lēmumu pieņemšanā iesaistīt “nominālo suverēnu” tiek vērtēti kā populisms, bezatbildība un opozīcijas musināta rīcība. Citiem vārdiem – cienītā Latvijas tauta, Jums būs būt par suverēnu reizi četros gados, bet starplaikā – rokas nost no Saeimas!

Tieši šāda suverēnās varas nesēja izpratne rada lielu šoku politiskajām amatpersonām brīžos, kad abstraktais Satversmes 2. panta suverēns negaidīti materializējas konkrētos protesta pasākumos, vai nu tie būtu piketi, vai referendumi, vai kādas citas aktivitātes.

Pārāk daudzi politiķi jūtas komfortabli tikai tad, ja Latvijas iedzīvotāji parādās kā:

- a) “elektorāts” priekšvēlēšanu stratēģijās vai
- b) “respondenti” socioloģiskajās aptaujās [5].

Taču nekādā gadījumā, ja tie ir acīm redzami dzīvi cilvēki, kas klātienē pārmet politiķim viņa sliktos darbus. Šoku politiķos radīja 13. janvāra notikumi pie Saeimas, tā dēvētā “lietussargu revolūcija”, “telšu pilsētiņa”, arod biedrību protesta mītiņi, pat vienkārša ceļa bloķēšana Livānos, nerunājot par jaunā tautas varoņa Neo atklāsmēm.

Tātad jājautā – vai sabiedrība, kas protestē, ir pūlis, vai tādējādi tiek demonstrēti jaunas, pilsoniskās sabiedrības elementi? Ko mēs saprotam ar pilsonisko sabiedrību?

Pilsoniskā sabiedrība – demokrātiskas valsts sabiedrības forma, kuru raksturo indivīda atbildība par sabiedrības un valsts kopīgām problēmām, māca sadarboties kopīgu mērķu sasniegšanai un līdzdalība lēmumu pieņemšanā ar demokrātisku institūciju palīdzību. Aktīva pilsoniskā sabiedrība sekmē kopējo valsts attīstību un nācīgas saliedētību, līdzdalība tajā palielina katra cilvēka sociālo kapitālu [6, 6].

Demokrātiskai valstij ir svarīgi stiprināt pilsonisko sabiedrību, jo tā:

1. Veicina demokrātiju, tai skaitā kvalitatīvāku publiskās pārvaldes lēmumu pieņemšanu, aktīvāku demokrātisko līdzdalību, varas un pilsoņu savstarpējo saikni un uzticību, sabiedrības grupu interešu un tiesību aizsardzību.
2. Vairo un mobilizē sociālo kapitālu, veicinot iedzīvotāju savstarpēju sadarbību un saskaņotu rīcību kopējam labumam.
3. Palīdz risināt iedzīvotāju problēmas, tai skaitā sociālās, sniedzot sociālos pakalpojumus bez valsts iesaistīšanas vai par valsts līdzekļiem jomās, kurās iedzīvotāju formālie vai neformālie sadarbības tīkli to var izdarīt efektīvāk nekā valsts struktūras [8, 10].

Tikai izglītota sabiedrība spēj līdzdarboties savas valsts demokrātiskā pārvaldē. Pozitīvi, ka Latvijā aizvien lielāku svaru iegūst pilsoniskā sabiedrība – nevalstiskās organizācijas, kas aktīvi iesaistās sabiedrības izglītošanā un uzmanīgi seko varas lēmumiem un darbībām.

Ļoti nozīmīga ir atziņa, ka pilsoniskās sabiedrības veidošana vērsta nākotnē un sabiedrības identitātes procesa īstenošanā vissvarīgākā mērķgrupa ir bērni un jaunieši. Latvijas izglītības sistēma kļūst par vienu no svarīgākajiem sabiedrības transformācijas virzītājfaktoriem un īstenotājiem, kam jānodrošina gan vispārcilvēcisko, gan Latvijai specifisko vērtību apguve un pārmanīšana. Tādējādi izglītības sistēmai jābūt galvenajam instrumentam pilsoniskās sabiedrības vērtību apziņas, tolerances, jaunās paaudzes politiskās kultūras attīstīšanā.

Pilsoniskās izglītības mērķus un uzdevumus pārlicinoši analizē G. Catlaks, īpaši uzsverot trīs svarīgākos komponentus pilsoniskajā izglītībā: a) pilsoniskās zināšanas, b) pilsoniskās prasmes un iemaņas, c) pilsoniskās vērtības [3, 301]. Jāievēro, ka zināšanas par to, kas ir *labs pilsonis*, vēl negarantē lojālu attieksmi pret valsti, tāpat kā atziņa, ka visi cilvēki ir Dieva bērni, vēl nav satiecības un iecietības garants sabiedrībā.

Kā norādīts “Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnēs (2012–2018)”, Latvijas vispārīzglītojošo skolu programmās pilsoniskās izglītības jautājumi iekļauti dažādu sociālo zinību mācību priekšmetu saturā, tomēr Latvijas skolēnu sasniegumi pilsoniskajā

izglītībā ir zemāki par citu ES valstu rādītājiem, un pēdējā desmitgadē tie ir pasliktinājušies. Rezultātā Latvijas jaunieši gan uz Baltijas, gan uz citu Eiropas valstu fona izceļas ar vājākām zināšanām par pilsoniskās sabiedrības sistēmu un principiem, kā arī par pilsonisko līdzdalību, savstarpējās sadarbības māku, un tas izpaužas negatīvā attieksmē pret valsti u.c. Kopumā skolās ar latviešu mācību valodu pilsoniskās izglītības rezultāti ir augstāki nekā skolās, kurās īsteno mazākumtautību izglītības programmas. Tas liecina par mazākumtautību skolu lielāku atsvešinātību no valsts. Latviešu un mazākumtautību skolēniem ir atšķirīgi priekšstati par viņu saikni ar Latviju un Latvijas pilsonību. Latviešu jauniešiem nacionālā un valstiskā identitāte nav savstarpēji izslēdzošas kategorijas. Turpretī mazākumtautību jaunieši nodala valsti no dzimtās vietas: viņos nostiprinās priekšstats, ka valstiskā identitāte apdraud etnisko identitāti [6, 12–13].

Kā atzīmē E.H. Eriksons, “identitātes veidošanās, lai gan krasi svarīga jaunībā, īstenībā ir paaudžu problēma. Nedrīkst neievērot, ka vecākā paaudze izvairās no atbildības, kad neizvirza stingrus ideālus, kas nepieciešami nākamās paaudzes identitātes veidošanā” [1, 24].

Sabiedrības iedarbības individuālās un kolektīvās identitātes veidošanā nekad nav par daudz, sevišķi runājot par tās apzinātu un mērķtiecīgu formēšanu, kam ir paredzēta noteikta vieta valsts veidotajā un uzturētajā izglītības sistēmā kopumā un skolā konkrēti.

Tādējādi jaunu un nenovērtējamu nozīmi iegūst skolā sniegto zināšanu kvalitāte sabiedrisko attiecību jomā. Vienīgā problēma ir atrast saprātīgas proporcijas starp zināšanām, prasmēm un iemaņām, sevišķi ja runa ir par dzīvotprasmes demokrātiskā sabiedrībā apgūšanu.

Svarīgs aspekts, ko šajā kontekstā arī akcentē sociālās zinības, ir sadarbība, kuras pamats – savstarpēja cieņa un tolerance, prasme uzklaut un respektēt otra cilvēka viedokli.

Tomēr svarīgi izprast, kā vispār ir panākama ētisko vērtību tradicionālā izpratne un patriotisms. Kā veidojas cilvēks ar augstām prasībām pret ētisko vērtību ievērošanu, kā veidojas vērtību sistēma cilvēkā, kas rosina personības attīstību?

Sociālo zinību mācību priekšmeta standartā 1.–9. klasei, kas izveidots atbilstoši 2006. gada 19. decembra noteikumiem Nr. 1027, valsts piederības jautājumiem ir veltīta liela uzmanība saturiskā ziņā. Jomā, kas apzīmēta kā “izpratne par cilvēka un sabiedrības attīstības norisēm un likumsakarībām”, sastopam virkni būtisku tēmu:

- ētiskās vērtības un mantojums;
- personības tikumiskā izaugsme;
- saskarsmes ētiskie aspekti;
- cilvēks un sabiedrība;
- demokrātiska valsts un sabiedrība;
- tiesības un pienākumi demokrātiskā valstī;
- Latvija Eiropā un pasaulē [4].

Galvenais sociālo zinību uzdevums ir vispirms palīdzēt skolēniem izprast sevi un apkārt notiekošo, bet pēc tam aktīvi piedalīties apkārtējās pasaules norisēs, pašiem veicot apzinātu, argumentētu izvēli un ietekmējot šos procesus šaurākā vai plašākā mērogā. Sociālās zinības ir tā vieta mācību procesā un saturā, kur jaunu informāciju, pieredzi un attieksmes nereti gūst gan skolēni, gan arī skolotājs, jo šī ir saturiskā joma, kas pēta pārmaiņas, aktualitātes, atsaucas uz apkārtējās sabiedrības notikumiem.

Viens no pirmajiem tematiem sociālo zinību integrētajā kursā ir “Mēs Latvijā”. Stundas uzdevums ir iepazīt Latvijas simbolus un svētkus, savas tuvākās apkārtnes ievērojamās vietas, apspriest, izpētīt, kādus simbolus lieto Latvijas valsts svētkos. Kā atzīmē V. Viķe-Freiberga:

“Tautiskus (vai jebkāda cita rakstura) simbolus nav iespējams uztvert bez minimālas garīgas atvērtības, emocionālas atdeves un intelektuālas piepūles. Tikai tad, kad tie prātā un izjūtās pārstrādāti un dvēselē asimilēti, simboli kļūst par ērtiem, parocīgiem un it kā pašsaprotamiem dotumiem” [10, 183].

Lielāku iesaistīšanos prasa tematiskais cikls “Es lepojos ar savu ģimeni, skolu un valsti”, kurā ietilpst virkne stundu ar tematiem “Piederība un lepnums par savu ģimeni, skolu, novadu, valsti. Pilsoniskā aktivitāte.” Saskatāma virzība no lokālā uz vispārīgo, jo neapšaubāmi, ka valstiskā apziņa sākas ar piederības apziņu savai ģimenei, skolai, novadam un, protams, valstij. Pilsoniskās aktivitātes stundā var izpausties kā diskusijas par jautājumiem: “Kas vada tavu skolu, pagastu, valsti? Kā tu vadītu skolu, pagastu, valsti?”

Līdzdalības faktors tiek akcentēts, apspriežot jautājumus par to, kāda ir un kā praktiski izpaužas katra izglītojamā līdzdalība klases un skolas sabiedriskajā dzīvē, kāpēc neatkarība ir vērtība cilvēkam, valstij.

Nozīmīgs mācību stundā sasniedzamais rezultāts ir prasme izmantot iespējas gūt informāciju par sabiedriskajām norisēm tuvākajā apkārtņē dažādos avotos un piedalīties tajās, īpaši akcentējot piedalīšanās aspektu. Valsts piederības izjūta tādējādi veiksmīgi tiek īstenota caur darbību, kas īpaši būtiski ir pusaudžu vecumposmā.

Tāpat svarīga vieta līdzdalības aspektā ir darbībai klases aktīvā, skolas parlamentā, savas pašvaldības lēmumu analizē sociālo zinību stundās. Vecākajās klasēs tas paplašinās, līdzdalības prasmes ļauj kļūt par aktīvu pilsoni, kam raksturīga piederības izjūta valstij un lepnums par savu zemi.

Literatūra

1. Eriksons, E. *Identitāte: jaunība un krīze*. Rīga: Jumava, 1998. 271 lpp.
2. Ēriksens, T. *Mazas vietas – lieli jautājumi. Ievads sociālantropoloģijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. 526 lpp.
3. *Integrācija un etnopolitika*. Red. E. Vēbers. Jumava: Rīga, 2000.
4. Izglītības attīstības pamatnostādnes 2007.– 2013. gadam.
<http://izm.izm.gov.lv/normativie-akti/politikas-planosana/1016.html>
(19.01.2011).
5. Kažoka, I. “Labs pilsonis – miris pilsonis”.
http://politika.lv/temas/pilsoniska_sabiedriba/17002/ (19.01.2011).
6. “Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes (2012–2018)”
http://www.km.gov.lv/lv/jaunumi/?news_id=2195 (21.01.2011).
7. “Noteikumi par valsts standartu pamatizglītībā un pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem.”
<http://www.likumi.lv/doc.php?id=150407&from=off> (21.01.2011).
8. “Pilsoniskās sabiedrības stiprināšanas politikas pamatnostādnes 2005.– 2014. gadam.”
<http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=1713> (21.01.2011).
9. Vēbers, E. “Valstiskā apziņa politiskās nācijas struktūrā”. Grām.: *Pilsoniskā apziņa*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūta Etnisko pētījumu centrs, 1998. 43.–63. lpp.
10. Viķe-Freiberga, V. “Par zīmēm, simboliem un nozīmes dziļuma slāņiem”. Grām.: Viķe-Freiberga, V. *Kultūra un latvietība*. Rīga: Karogs, 2010. 182.–187. lpp.

Summary

Identity Problems Related to Belonging to a State in the Context of Social Sciences

In the context of globalization in the contemporary world, defining and sustaining identity is an essential and topical issue. It concerns both countries and individuals. The issue of the correlation of the local and the global comes to the fore more and more vividly. In the local aspect issues of state identity and human identity are equally important and correlated. Therefore, they cannot be considered separately.

State awareness is formed along with the ability of citizen to care for his/her own personal life and also problems common to everybody – the fate of one's own country and people, its values and future. State awareness proves that citizens of a state perceive their country as a value in itself. Results of the research reveal that for Latvian youth national and state identity are not mutually exclusive categories. In opposition, youth of ethnic minorities separate country from their native place: they develop a notion that state identity threatens ethnic identity.

Thus, the quality of knowledge provided at school in the sphere of public relations is very important. The only (the most essential) problem is how to find reasonable proportions between knowledge, skills, especially if it concerns acquisition of life skills in a democratic society.

State belonging issues in the course of social science preserve an important place in relation to the understanding of human and social development processes and regularities. There is a shift from the local to the general, as, undoubtedly, the state awareness starts with the awareness of belonging to one's family, school, region and, certainly, the country.

Iveta Laurena

Pagastu valžu fondu materiāli kā vēstures avotu grupa Latgales pagastu saimnieciskās dzīves izpētē (1920–1940): Liksnas pagasta piemērs

Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas 20. gadsimta 90. gadu sākumā Latvijas historiogrāfijā vērojama tendence pievērsties politiskajai vēsturei. To pēc PSRS sabrukuma zināmā mērā noteica nepieciešamība izpētīt un izvērtēt Latvijas valstiskās attīstības procesu 20. gadsimtā, bieži vien oponējot tendenciozajiem, nereti falsificētajiem padomju vēsturnieku pētījumiem. Diemžēl daudzi 20. gadsimta Latvijas vēstures aspekti ir palikuši bez pietiekamas pētnieku ievēribas, piemēram, reģionālā vēsture, saimniecības vēsture, kas visbiežāk bija skarta citu jautājumu vai plašāku tēmu kontekstā. Šīs tendences pastāvēšanu apstiprina atjaunotās Latvijas Republikas laikā tapušo pētījumu tematika.

Par vērā ņemamu monogrāfiju, kas veltīta Latvijas tautsaimniecības vēsturei 20. gadsimta 20.–30. gados, neapšaubāmi jāatzīst emigrācijā dzīvojošā pētnieka A. Aizsilnieka darbs “Latvijas saimniecības vēsture, 1914–1945” [25]. Neraugoties uz to, ka pētījuma zinātnisko bāzi veido plašs avotu klāsts (publicētā statistika, prese, Zviedrijā esošie arhīva materiāli u.c.) un darbam raksturīgs visumā objektīvs izklāsts, tam ir dažas būtiskas nepilnības, piemēram, no autora neatkarīgu iemeslu dēļ nav izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīvā esošie nepublicētie vēstures avoti. Turklāt pētnieks ir pievērsis lielāku uzmanību tieši Latvijas valdības rīcībai, pieņemtajiem lēmumiem, kas noteica tautsaimniecības attīstības virzienus. Savukārt saimniecisko aktivitāti atsevišķos novados un tās lomu valsts ekonomikā A. Aizsilnieks nav pētījis.

Jāpiebilst, ka padomju varas gados Latvijas Republikas tautsaimniecības attīstības jautājumi nonāca vēsturnieku uzmanības lokā, tomēr šo pētījumu saturs ir tendenciozs. Tajos izpaužas padomju historiogrāfijai raksturīgā Latvijas Republikas laika ekonomikas negatīvo parādību pārspīlēšana un pozitīvo tendenču noklusēšana. Piemēram, padomju vēstures literatūrā Latvija starpkaru periodā tiek dēvēta par “agrāru valsti”, nenovērtējot patieso rūpniecības līmeni un sasniegumus [31, 453–455].

Latvijas vēsturei veltītajos darbos, kas tapa pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, (par nozīmīgāko varētu uzskatīt LU Vēstures institūta pētnieku izdevumu “Latvijas vēsture 20. gadsimts” [30]) atšķirībā no A. Aizsilnieka monogrāfijas jau ir izmantoti atsevišķi Latvijas Valsts vēstures arhīva vēstures avoti, kas papildina un precizē tautsaimniecības norišu ainu starpkaru periodā. Liekā uzmanība šajos darbos pievērsta agrārajai reformai, rūpniecības attīstības tendencēm, starptautiskajiem tirdznieciskajiem sakariem, pasaules ekonomiskās krīzes ietekmei uz tautsaimniecību. Tomēr arī šajos darbos neparādās pētījumi par Latvijas ekonomikas attīstību lokālajā līmenī. Turklāt nav izskatīti tādi valsts ekonomiku ietekmējošie faktori kā vietējo pašvaldību loma tautsaimniecības attīstībā, ekonomikas zinātnes līmenis valstī, darba resursu plūsma u.c.

Izpētes objektu daudzveidība vēstures zinātnē zināmā mērā ir atkarīga no pētniekiem pieejamās avotu bāzes un informācijas par to. Dotā raksta mērķis ir aktualizēt līdz šim Latvijas historiogrāfijā vienu no mazpazīstamām, sevišķi starpkaru perioda saimnieciskās dzīves vēstures kontekstā, avotu grupām – pagastu valžu fondu materiālus, kas atrodas Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Par pamatu ņemti Daugavpils apriņķa Līksnas pagasta pašvaldības iestāžu dokumenti no 1920. līdz 1940. gadam, kas atrodas 4480. fondā “Līksnas pagasta valde”.

Šīs avotu grupas pasīvo izmantošanu Latvijas vēstures (īpaši saimnieciskās dzīves vēstures) pētniecībā, iespējams, nosaka tā galvenais trūkums – pārliedz informācijas detalizētība lokāla rakstura (dotajā gadījumā – Līksnas pagasta) jautājumos, kuri nespēj būtiski pilnveidot priekšstatu par vēstures procesa norisi kā Latgalē, tā Latvijā kopumā. Neraugoties uz minētā argumenta šķietamo pamatotību, tomēr būtu nepareizi pašvaldības dokumentus kā vēstures avotus pilnībā ignorēt, neizvērtējot to izmantošanas iespējas.

Līksnas pagasta valdes fondā ietilpst materiāli par laika posmu no 1920. līdz 1944. gadam. Tos veido galvenokārt pagasta pašpārvaldes iestāžu (pagasta padomes, valdes un revīzijas komisijas) sēžu protokoli, atskaides, veiktās statistikas uzskaites, no Daugavpils apriņķa pašvaldības iestādēm iesūtīti ziņojumi, pagasta iedzīvotāju un iestāžu lūgumraksti. Informācijas daudzveidības ziņā vērtīgāki ir tieši pašpārvaldes iestāžu sēžu protokolu kopojumi, kurus var nosacīti uzskatīt par pagasta hronikām, kas dod iespēju hronoloģiski izsekot pagastam svarīgākajiem notikumiem gandrīz visās dzīves jomās. Šī fonda materiāli sastopami divās valodās – latviešu un latgaliešu (visbiežāk līdz 1922. gadam tapušajā dokumentācijā). Saturiski pagasta pašvaldības

dokumenti minētā fonda 1. aprakstā ir sagrupēti šādi: 1) pagasta pašvaldības iestādes un to vispārējā darbība; 2) līdzdalība valsts un citu pienākumu pildīšanā; 3) finanses un īpašumi; 4) izglītība; 5) veselības aizsardzība un veselības aizgādība (aprūpe); 6) lauksaimniecība, kooperācija, tirdzniecība un rūpniecība; 7) satiksme; 8) darbvedība. Norādītās klasifikācijas pamatā ir noteiktas cilvēku darbības jomas, kas bija pagasta varas iestāžu pārziņā. Jāpiebilst, ka šāda materiālu klasifikācija izmantota tikai 4480. fonda 1. aprakstā. Savukārt 2. aprakstā materiālu klasifikācija nav veikta. Izpētot 2. apraksta lietu nosaukumus līdz 1940. gadam, var secināt, ka tematiski jauns nekas neparādās.

Kopumā, pēc raksta autores veiktajiem aprēķiniem, no 4480. fonda “Liksnas pagasta valde” 462 lietām 53% jeb 245 lietas attiecas uz ekonomikas jomu. Tāds liels materiālu skaits nav nejaušība, jo pagasta pašvaldības kompetencē bija vietējās saimnieciskās dzīves koordinēšana un kontrole (piem., budžeta izstrāde, nodokļu sadale, darbības atļauju izsniegšana jaunu uzņēmumu atvēršanai pagasta teritorijā u.c.) [24, 5]. Pamatoti var secināt, ka pagasta valdes dokumenti ir vienīgā avotu grupa, kurā atrodas visvairāk detalizētas informācijas par pagastu saimniecisko dzīvi.

Saturiski par pagastu saimniecisko dzīvi iespējams iegūt šādu informāciju. Pirmkārt, tie atklāj pagasta pašvaldībām adresēto valsts un apriņķa pārvaldes iestāžu direktīvu izpildes gaitu. Piemēram, 1920. gada 17. jūlijā Daugavpils Apgādības iecirknis piegādāja Liksnas pagastam: a) 200 pudu sāls, b) 16 mucu siļķu, c) 270 izkaptis, d) 6 zāģus, e) 180 galodas f) 5 cirvjus, g) 110 āmurišus, h) 90 laktiņas, i) 50 sirpjus [18, 1]. Savukārt produktu sadales princips bija atstāts pagasta valdes pārziņā. Liksnas pagasta valde nolēma piegādātos produktus sadalīt pagasta iedzīvotājiem proporcionāli to skaitam [18, 1].

Otrkārt, pagasta valdes dokumenti dod iespēju izvērtēt cilvēciskā faktora nozīmi pagasta saimnieciskajā dzīvē. Piemēram, pagasta pašvaldības amatpersonu izglītības līmenis, viņu zināšanu atbilstība ieņemamajam amatam, darba pienākumu izpildes kvalitāte bieži vien noteica konkrētu pasākumu īstenošanu – pagastā esošo resursu izlietošanas kontroli, amatpersonu aktivitāti pagasta iedzīvotāju interešu aizstāvēšanā augstākstāvošo instanču priekšā u.c. Piemēram, 1927. gadā Liksnas pagasta padome nolēma izteikt Latvijas valdībai lūgumu paaugstināt linu iepirkšanas cenas, jo “eksports uz ārzemēm ir krietni dārgāks, bet zemnieks nespēj nomaksāt nodokļus no linu pārdošanas” [5, 63]. Acīmredzot Liksnas linu audzētāji nebija vienīgie, kurus neapmierināja linu iepirkšanas cenas. Par to liecina Latvijas valdības veiktie

pasākumi situācijas uzlabošanai – no 1927. gada 1. aprīļa valsts paturēja tikai zināmu peļņas daļu no linu eksporta ienākumiem, pārējo izmaksājot piegādātājiem [25, 284]. Tomēr, lai pārbaudītu vietējo pārvaldes iestāžu nozīmi norādītā lēmuma pieņemšanā, būtu nepieciešams izmantot citus avotus, piemēram, Saeimas sēžu stenogrammas, kur parādītos diskusijas par linu iepirkuma cenām.

Treškārt, pagasta pašvaldības dokumentu vidū ir atrodamas arī budžeta ienākumu un izdevumu grāmatas. Izmantojot šo avotu, iespējams konstatēt pagasta valdes budžeta struktūru, prioritārās jomas (ņemot vērā izdevumu lielumu), ienākumu avotus, izsekot ienākumu un izdevumu izmaiņām noteiktā laika posmā [18].

Ceturtkārt, pagastu pašvaldības dokumenti atspoguļo atsevišķu Latvijas vēstures notikumu norisi lokālajā līmenī, kam nereti bija arī saimnieciska rakstura sekas. Piemēram, Liksnas pagasta valdes un padomes sēžu protokolos ir sniegta detalizēta informācija par vairāku Liksnas grāfu Plāteru-Zībergu īpašumu likteni pēc agrārās reformas, minētas arī Pirmā pasaules kara radītās sekas un to pārvarēšana. Ņemot vērā to, ka pagasta robežās gan pasaules kara laikā, gan Latgales atbrīvošanas cīņās no lieliniekiem bija izvietotas frontes līnijas, Liksnas pagasts bija viens no nopostītākajiem Daugavpils apriņķī. Pēc 1921. gadā veiktajiem aprēķiniem, pagastā tika pilnībā iznīcinātas 2002 saimniecības un dzīvojamās ēkas (diemžēl avotā nebija norādīts pagastā esošais ēku kopskaits, lai procentuāli konstatētu postījumu apjomu), tāpēc pagasta padome vērsās pie Daugavpils apriņķa Nodokļu komisijas ar lūgumu atbrīvot pagasta iedzīvotājus no vienreizējā valsts nodokļa 1 rbļ. apmērā par nekustamo īpašumu no katras pilnas pūrvietas [2, 8].

Piektkārt, fonda materiāli dod iespēju konstatēt arī reliģiskā faktora nozīmi saimnieciskajā dzīvē. Piemēram, Latgalē starpkaru periodā lauku apvidos joprojām tika praktizēti baznīcas nodevu maksājumi (vismaz katoļu draudzēs), kuriem bija obligāts, nevis brīvprātīgu ziedojumu raksturs. Par to liecina prāvesta tiesības neizsniegt pagasta iedzīvotājiem par nodevu nenomaksu dažādas izziņas (piem., dzimšanas apliecības) [4, 48]. Šādu nodevu pastāvēšana zināmā mērā samazināja saimniecību ienākumus. Turklāt prāvests varēja ietekmēt pagasta pārvaldes iestāžu lēmumu saimnieciskajos jautājumos. Piemēram, Liksnas draudzes prāvests J. Kalnišs 1922. gadā iesniedza pagasta padomei lūgumu aizliegt atvērt traktieri baznīcas ēkas tuvumā [3, 45]. Minētie fakti liecina par katoļu baznīcas ietekmes saglabāšanos Latgalē arī starpkaru periodā.

Sestkārt, pagasta pašvaldības dokumenti satur bagātīgu statistikas materiālu par pagasta iedzīvotāju skaitu, saimniecību lielumu, audzētām agrokultūrām, rūpniecisko uzņēmumu skaitu u.c. Šīs ziņas dod iespēju vēsturniekam vispusīgi rekonstruēt un izvērtēt pagasta saimniecisko stāvokli.

Izvēloties pagastu valžu fondu materiālus kā vēstures avotu grupu, pētniekam jāņem vērā šo avotu nepilnības un jārēķinās ar zināmām grūtībām, kas var rasties darba gaitā.

Neraugoties uz pagasta pašvaldības dokumentu lielo informatīvo potenciālu saimnieciskās dzīves vēstures kontekstā un samēra augsto ticamības pakāpi (lielākā daļa materiālu ir juridiski dokumenti), tomēr tajos var izpausties subjektivitāte, kļūdas dokumentu aizpildē un atsevišķu faktu noklusēšana. Piemēram, Līksnas pagasta valdes budžeta ienākumu norēķinu grāmatā par laika posmu no 1927. līdz 1929. gadam atklājas liels kļūdu skaits finanšu pierakstos, kuras konstatēja Līksnas pagasta revīzijas komisija (visas kļūdas tika atzīmētas ar sarkanu zīmuli). Budžeta pierakstos par 1926./1927. gadu bija pieļautas 19 kļūdas, par 1927./1928. gadu – 50 kļūdas. Savukārt 1928./1929. gada budžeta pierakstos kļūdu skaits bija tik liels (93 kļūdas), ka pagasta valdes darbinieki pēc revīzijas komisijas pārbaudes bija spiesti visus rādītājus pārrakstīt no jauna. Tas kļūdu skaitu mazināja, tomēr pilnībā neizslēdza – 1928./1929. gada budžeta pieraksta otrajā variantā revīzijas komisija atklāja 46 kļūdas [18, 28]. Līdz ar to jāsecina, ka informācijas ticamības pārbaudei būtu vēlams pagasta valdes budžeta ienākumu norēķinu grāmatā esošās ziņas salīdzināt ar citiem pagasta valdes fonda materiāliem, piemēram, pagasta revīzijas komisijas protokolu grāmatu.

Turklāt pagastu valžu fondos raksta autorei nezināmu iemeslu dēļ var iztrūkt atsevišķas dokumentu grupas par noteiktu laika posmu (piem., Līksnas pagasta padomes sēžu protokoli attiecas tikai uz periodu no 1920. līdz 1926. gadam). Tādēļ vēsturniekam nevajadzētu aprobežoties tikai ar vienu dokumentu grupu, bet izvēlēta notikuma izpētei būtu nepieciešams iesaistīt arī citus norādīto fondu materiālus. Piemēram, pagasta saimnieciskās dzīves starpkaru periodā rekonstrukcijai bez pagasta padomes sēžu protokoliem iespējams izmantot protokolus par budžeta projekta apstiprināšanu, budžetu un tā izpildes pārskatus, statistikas ziņas un citus avotus, kas pieejami līdz 1940. gadam.

Nobeigumā jāpiebilst, ka pagasta valdes dokumenti kā vēstures avotu grupa būtu izmantojama ne tikai konkrēta Latgales pagasta saimnieciskās dzīves vēstures izpētē, bet tie var veidot avotu kompleksu ekonomiskās situācijas starpkaru periodā rekonstruēšanai reģionā kopumā. Pēdējā uzdevuma veikšanai vēsturniekam vajadzētu izpētīt visu Latgales pagastu materiālus,

kas atrodas Latvijas Valsts vēstures arhīvā pagastu valžu fondos. Turklāt būtu nepieciešams izstrādāt kritērijus pagastu saimnieciskās dzīves attīstības līmeņa noteikšanai.

Avoti un literatūra

1. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 4480. f. (Liksnas pagasta valde), 1. apr., 5. l. (Ziņas par pagasta valdes darbinieku sastāvu, pieņemšanu, atlaišanu).
2. LVVA, 4480. f., 1. apr., 18. l. (Pagasta padomes sēžu protokolu grāmata, 1920. g.).
3. LVVA, 4480. f., 1. apr., 19. l. (Pagasta padomes sēžu protokolu grāmata, 1922./23. g.).
4. LVVA, 4480. f., 1. apr., 20. l. (Pagasta padomes sēžu protokolu grāmata, 1924./26. g.).
5. LVVA, 4480. f., 1. apr., 21. l. (Pagasta padomes sēžu protokolu grāmata, 1926./28. g. maijs).
6. LVVA, 4480. f., 1. apr., 22. l. (Pagasta valdes sēžu protokolu grāmata, 1920./21. g.).
7. LVVA, 4480. f., 1. apr., 23. l. (Pagasta valdes sēžu protokolu grāmata, 1922./23. g.).
8. LVVA, 4480. f., 1. apr., 68. l. (Statistikas ziņas par iedzīvotājiem un mājlopu skaitu un sējumiem, 1922. g.).
9. LVVA, 4480. f., 1. apr., 69. l. (Statistikas ziņas par iedzīvotājiem un mājlopu skaitu un sējumiem, 1923. g.).
10. LVVA, 4480. f., 1. apr., 70. l. (Statistikas ziņas par iedzīvotājiem un mājlopu skaitu un sējumiem, 1924. g.).
11. LVVA, 4480. f., 1. apr., 71. l. (Statistikas ziņas par iedzīvotājiem un mājlopu skaitu un sējumiem, 1925. g.).
12. LVVA, 4480. f., 1. apr., 72. l. (Statistikas ziņas par iedzīvotājiem un mājlopu skaitu un sējumiem, 1926. g.).
13. LVVA, 4480. f., 1. apr., 207. l. (Ziņas par pagasta īpašumiem, remontiem un līgumiem, 1926. g.).
14. LVVA, 4480. f., 1. apr., 319. l. (Sarakste ar Nodokļu inspektoru par ienākuma nodokļa uzlikšanu un ziņas par tirdzniecības, rūpniecības un amatniecības uzņēmumiem, 1920. g.).
15. LVVA, 4480. f., 1. apr., 320. l. (Sarakste ar Nodokļu inspektoru par ienākuma nodokļa uzlikšanu un ziņas par tirdzniecības, rūpniecības un amatniecības uzņēmumiem, 1922. g.).

16. LVVA, 4480. f., 1. apr., 323. l. (Sarakste ar Nodokļu inspektoru par ienākuma nodokļa uzlikšanu un ziņas par tirdzniecības, rūpniecības un amatniecības uzņēmumiem, 1925. g.).
17. LVVA, 4480. f., 1. apr., 324. l. (Sarakste ar Nodokļu inspektoru par ienākuma nodokļa uzlikšanu un ziņas par tirdzniecības, rūpniecības un amatniecības uzņēmumiem, 1926. g.).
18. LVVA, 4480. f., 1. apr., 348. l. (Liksnas pagasta valdes budžeta ienākumu norēķinu grāmata, 1926./27. g.).
19. LVVA, 4480. f., 2. apr., 9. l. (Pagasta valdes sēžu protokoli, 1934. g. janvāris–oktobris).
20. LVVA, 4480. f., 2. apr., 10. l. (Pagasta valdes sēžu protokoli, 1934. g. novembris–decembris).
21. LVVA, 4480. f., 2. apr., 11. l. (Pagasta valdes sēžu protokoli, 1936. g.).
22. LVVA, 4480. f., 2. apr., 19. l. (Liksnas pagasta tirdzniecības un rūpniecības iestāžu reģistrācija, 1933. g.).
23. LVVA, 4480. f., 2. apr., 76. l. (Karā nopostīto saimniecību un ēku atjaunošanai nepieciešamo būvmateriālu saraksti, 1932.–1934. g.).
24. *Rokasgrāmata pašvaldības darbiniekam*. Rīga: Leta, 1926. 324 lpp.
25. Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture, 1914–1945*. Sundyberg: Daugava, 1968. 983 lpp.
26. Ivanovs, A., Kivrāns, P., Poča, I., Počs, K. *Apcerējumi par Latgales vēstures historiogrāfiju*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 2003. 190 lpp.
27. *Latvijas agrārā reforma* [priekšv.: J. Birznieks]. [Rīga]: Zemkopības min., 1938.
28. Maldups, A. *Aprinķu un pagastu apraksti*. Rīga, 1937.
29. Zariņš, P. “Likсна.” Grām.: *Tāvu zeme*. Minhene: p/s Latgaļu izd., 1972. 17.–92. lpp.
30. *20. gadsimta Latvijas vēsture II Neatkarīga valsts 1918–1940*. R. Apine, L. Balevica, A. Beika, u.c. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003. 1022 lpp.
31. *Советская историческая энциклопедия*. В 16 т. Академия наук СССР. Т. 8. Гл. ред. Е.М. Жуков. Москва: Советская энциклопедия, 1965. 431–466 с.

Summary

Archival Materials of Civil Parish Boards as a Group of Historical Sources in Research of Economic Performance of Latgale's Civil Parishes (1920–1940): The Case of Līksna Civil Parish

Research and reconstruction of history and its particular aspects is impossible without primary sources. Therefore, the documents of civil parish councils – a group of sources, which have been little studied in Latvia's historiography, especially in the context of economic history – are explored and described in the paper.

The aim of the paper is to reveal informative potential of the documents of civil parish councils in order to use them in research of the economic history of Latgale's civil parishes in 1920–1940.

Documents of Daugavpils District's Līksna Civil Parish Council form a basis for this in-depth research. The records mentioned above are kept in the Latvian State Historical Archives, archival group no. 4480 "Līksna Civil Parish Council". Within this group of records, 245 folders (53%) out of 462 contain documents related to economic performance. Therefore, the documents of the civil parish councils is one of the rarest, probably the only group of primary sources, which contain detailed information on the development of civil parishes. The documents were intended for the Municipal Department of the Ministry of the Interior that considerably raises the level of the documents' credibility.

Inna Lazdiņa

9.–12. gadsimta jostas sprādzu gala apkalumi Austrumlatvijā

Apģērbs tūkstošiem gadu ir bijis neatņemama cilvēka dzīves sastāvdaļa. Tas ir sargājis cilvēka ķermeni no ārējās vides iedarbības, pakāpeniski bez praktiskās nozīmes iemantojot arī simbolisko jēgu. Līdz ar to apģērbs ir būtisks vēstures avots, kas var sniegt pētniekam informāciju par dažādām cilvēka dzīves sfērām.

Nozīmīga, kā arī viena no greznākajām vīrieša tērpa sastāvdaļām vēlajā dzelzs laikmetā (9.–12. gs.) Austrumlatvijā ir bijusi josta. (Jāprecizē, ka šajā darbā ar Austrumlatviju tiek saprasta latgaļu apdzīvotā teritorija vēlajā dzelzs laikmetā, kas aizņēma tagadējās Latgales teritoriju un daļu Vidzemes.) Vīriešu josta ir komplekss objekts, kas sastāv no pamatnes un sprādzes, bet greznākajām jostām ir bijuši arī dažādi apkalumi un piekari.

Zinātniskajā literatūrā vēlā dzelzs laikmeta latgaļu jostas un to sastāvdaļas minētas reti. Atzīmējamas tikai atsevišķas Latvijas un Lietuvas arheologu publikācijas, veltītas baltu un lībiešu jostas sprādzu izpētei [2; 3; 4; 14]. Josta kā komplekss objekts biežāk aplūkota publikācijās, veltītajās slāvu apdzīvotajā apgabalā 10.–12. gs. izplatītajām jostām un to nozīmei kontaktu izpētē ar skandināviem [6; 8; 13; 23; 24 u.c.]. Jāpiemin, ka nelieli jostu apraksti tiek sniegti darbos, kas saistīti ar dzelzs laikmeta apģērba pētniecību [7, 79; 19, 56–61; 20, 83–84; 21, 156–161 u.c.], kā arī jostas kā kapu inventāra sastāvdaļa tiek raksturotas atsevišķiem kapulaukiem veltītajās publikācijās [9, 31–34; 15, 14–15; 16, 181–182; 18, 175; 25, 38 u.c.]. Taču nevienā no šiem darbiem nav atsevišķi aplūkoti sprādzu gala apkalumi, kuriem ir veltīts šis pētījums. Jostas sprādzu gala apkalumi ir jostas sastāvdaļa, kuru izmanto drošākai jostas pamatnes fiksēšanai pie jostas sprādzes, taču liela nozīme ir sprādzes gala apkalumu dekoratīvai funkcijai (skat. 1. att.).

Raksta izstrādes gaitā tika aplūkotas vairāk nekā 100 Austrumlatvijā pētīto kapulauku kolekcijas. Jostas un to piederumi konstatēti vairāk nekā 230 apbedījumos. Uzsākot darbu pie daudzveidīgo jostas apkalumu sistematizēšanas un izpētes, tika veikta to tipoloģijas izstrāde, uz kuru balstīti turpmākie pētījumi. Tipoloģiskā metode jeb tipoloģija ir viena no arheologu analītiskā darba galvenajām sastāvdaļām. Tās pamatbūtība ir arheoloģiskā materiāla sagrupēšana mērķtiecīgā sistēmā, lai varētu izdarīt noteiktus secinājumus,

kuri nav iespējami no analizējamo objektu kopuma bez tā papildus apstrādes [17, 16]. Sprādzu gala apkalumu tipoloģijas izstrādei ir izmantoti 104 sprādzu gala apkalumi no 82 vīriešu apbedījumiem un 15 eksemplāri ir atrasti kapulaukos kā savrupatradumi (skat. 2. att.). Sprādzu gala apkalumu tipoloģijas veidošanā kā tipoloģizējošā, izdalot grupas, tiek ņemta vērā apkaluma izgatavošanas tehnika. Balstoties uz šo kritēriju, sprādzu gala apkalumi tika sadalīti divās tipoloģiskās grupās: I) kaldi un II) lieti sprādzu gala apkalumi.

Kaldi sprādzu gala apkalumi (sga-I) sastāda 96 % no visiem aplūkotajiem (skat. 3. att.). Tie tradicionāli tiek izgatavoti no vienas bronzas plāksnes, aplokot to kopā ar ādas pamatni ap jostas sprādzes asīti. Apkalumu ar pamatni sakniedē ar bronzas kniedītēm. Kaltie sprādzes gala apkalumi pēc formas tika sadalīti divās tipoloģiskās apakšgrupās:

- sga-I:1 taisnstūrveida;
- sga-I:2 trapecveida sprādzes gala apkalumi.

Visbiežāk sastopami ir taisnstūrveida sprādzes gala apkalumi (sga-I:1). (3. att.) Šiem apkalumiem ir raksturīga gan kvadrātveida, gan vairāk un mazāk izstiepta taisnstūra forma. Taisnstūrveida sprādzes gala apkalumi mēdz būt gan ļoti vienkārši, gan papildināti ar sarežģītiem ornamentiem. Šī plašā apakšgrupa tika sadalīta tipos pēc apkalumu noformējuma:

- sga-I:1a neornamentēti;
- sga-I:1b dekorēti ar bronzas līstītēm;
- sga-I:1c ornamentēti taisnstūrveida sprādzes gala apkalumi.

Neornamentēti taisnstūrveida sprādzes gala apkalumi (sga-I:1a) ir atrasti astoņos vēlā dzelzs laikmeta apbedījumos un viens kā savrupatradums Jokstu kapulaukā [10, A 12704:191, 10293:2, 12378:164, 12768:134, 11847:198, 65383:8, 2850, RLB 285, VI 291:264]. Diemžēl pilnīgi droši par visiem eksemplāriem nav iespējams pateikt, ka sākotnēji ornaments tiem nav bijis, jo daļai apkalumu virsma ir korodējusi. Viegļāk identificējami ir taisnstūrveida sprādzes gala apkalumi, dekorēti ar bronzas līstītēm (sga-I:1b) (skat. 4. att.: c). Tie ir atrasti 10 apbedījumos un divi kā savrupatrastu jostu fragmentu sastāvdaļa [10, A 9336:9, 12704:37, 12508:155, 7870:16, 9462:8, VI 155:8, 66, 379, 291:197, 9:29, 4:177]. Šī tipa taisnstūrveida sprādzes gala apkalumiem ir raksturīgas pie neornamentētas bronzas skārda pamatnes ar bronzas kniedītēm piekniedētas līstītes. 10. gs. sprādzu gala apkalumiem līstītes ir daudzveidīgākas nekā vēlākos gadsimtos. Tās ir gan ap 5 mm platas taisnstūrveida griezuma līstītes bez profilejuma, gan 3 mm platas līstītes ar garenvirzienā veidotu iedziļinājumu, kuras reizēm papildināja arī šķērsvirzienā.

Taču visgreznākie un Austrumlatvijā visbiežāk sastopami bija ornamentēti taisnstūrveida sprādzes gala apkalumi (sga-I:1c). Šo tipu pārstāv 58 eksemplāri jeb 55% no visiem aplūkotajiem sprādzu gala apkalumiem. (3., 4. att.: d-f) Sarežģīti ornamenta kompozicionālie risinājumi, kurus veidoja gravētas līnijas, štancēti trijstūrīši, štancēti, cizelēti vai caurlauzuma tehnikā darināti aplīši un citi ornamenta elementi, ir raksturīgi šī tipa apkalumu priekšpusei. Taču nereti arī apkalumu aizmugurējo daļu, kas, jostai esot apliktai ap vidu, nebija redzama, rotāja viena vai vairākas apkaluma malām paralēlas gravētas līnijas [10, VI 4:532, 155:759, 796, 291:437, 519, 1288, 1415 u.c.]. Kopumā ornamentēti taisnstūrveida sprādzes gala apkalumi ir raksturīgi 10.–11. gs. jostām ar U-veida un piecstūrveida jostas sprādzēm, tikai viens 9. gs. apkalums ir atrasts Lejasbitēnu kapulauka 403. kapā [10, A 11847:359]. Savukārt neornamentēti un ar bronzas listītēm dekorēti apkalumi bija sastopami arī 12. gs. (skat. 5. att.).

Tikai 17% no visiem aplūkotajiem sprādzes gala apkalumiem sastāda kalto sprādzu gala apkalumu otro tipoloģisko apakšgrupu jeb trapeceveida sprādzes gala apkalumus (sga-I:2) (3. att.). Šie apkalumi tradicionāli tika izgatavoti no bronzas, vienīgi Kokneses kapulauka 83. kapā ir konstatēts dzelzs sprādzes gala apkalums [10, A 12764:65]. Šiem apkalumiem ir raksturīga trapeceveida forma, apkaluma platumam palielinoties attālinoties no sprādzes. Līdz ar to šāda apkaluma forma nodrošina jostas pamatnes platumā palielināšanu attiecībā pret sprādzes asītes garumu. (4. att.: a-b) Līdzīgi taisnstūrveida sprādzes gala apkalumiem, šī apkalumu apakšgrupa tika sadalīta tipos pēc to noformējuma:

- sga-I:2a neornamentēti;
- sga-I:2b dekorēti ar bronzas listītēm;
- sga-I:2c ornamentēti trapeceveida sprādzes gala apkalumi.

Neornamentētus trapeceveida sprādzes gala apkalumus (sga-I:2a) pārstāv tikai pieci eksemplāri [10, A 3830, 12378:146, 12694:278, VI 3:92, 155:461]. Šī tipa apkalumu malas parasti ir taisnas, taču Oglenieku kapulauka 10. kapa un Strīķu kapulauka savrupatrastās jostas trapeceveida sprādzes gala apkalumiem ir neparasts noslēgums [10, VI 3:92, A 3830] (4. att.: a) Jāatzīmē gan, ka šīm jostām ir zāģveida vidusdaļas apkalumi un tās nav raksturīgas latgaļu apdzīvotai teritorijai. Trapeceveida sprādzes gala apkalumi, dekorēti ar bronzas listītēm (sga-I:2b), ir atrasti divos Kokneses kapulauka apbedījumos [10, A 12694:120, 12704:80]. Abu apkalumu listītes ir ar garenvirziena profilējumu, turklāt 55. kapa listītes ir papildinātas arī ar šķērsvitrām. Šie apkalumi bija greznu jostu ar vairogveida vidusdaļas apkalumiem sastāvdaļa. Savukārt orna-

mentētus trapeceveida sprādzes gala apkalumus (sga-I:2c) pārstāv 10 eksemplāri [5, 189; 10, A 12704:198, 12764:65, 12704:103, 12694:294, 12508:67, 9458:7, VI 155:841, 285:19; 12, MNM 173]. Līdzīgi taisnstūrveida apkalumiem, ornaments ir izvietots uz apkaluma priekšpuses, bet aizmugurējā plāksne mēdz būt dekorēta tikai ar dažām gravētām līnijām. Aplūkotajiem apkalumiem ornamentāciju veido caurlauzuma tehnikā darināti (4. att.: b) un štancēti aplīši, bet vienam apkalumam saules motīvs veidots cizelējuma tehnikā. Trapecveida sprādzes gala apkalumi visbiežāk tika lietoti pie jostām ar lirasveida sprādzēm un kaltiem apaļiem un kvadrātveida jostas vidusdaļas apkalumiem 11.–12. gs. (5. att.).

Otru sprādzu gala apkalumu tipoloģisko grupu veido četri lieti sprādzu gala apkalumi (sga-II). Tie ir ar ovālajām jostas sprādzēm apvienotie – vienlaicīgi atļietie bronzas apkalumi [5, 141, 190; 10, A 12768:5], kas veido tikai 4% no aplūkotajiem sprādzes gala apkalumiem (3. att.). Šīs grupas 11. gs. sprādzes gala apkalumiem ir sirdsveida ornaments, bet 12. gs. Odukalna kapulauka 348. kapa garākajam no aplūkotajiem apkalumiem ir mēlesveida forma un ornaments veidots ģeometrisks. To veido atlieku līniju un rombu kombinācija. Ovālas jostas sprādzes, apvienotas ar sprādzes gala apkalumu, bija izplatītas slāvu apdzīvotajās teritorijās un Skandināvijā.

Kopumā vēlajā dzelzs laikmetā sprādzu gala apkalumi bija raksturīgi apkaltajām jostām, bet retāk tie tika izmantoti arī pie jostām, kuras papildinātas tikai ar sadalītājriņķi un sadalītājpietas apkalumiem. Sprādzes gala apkalumi tika lietoti pie jostām no 9. līdz 12. gs., taču lielākā apkalumu daļa pārstāv 10.–11. gs., kad plašāk bija izplatītas arī greznās apkaltās jostas. (5. att.) Populārākie un izmēros lielākie bija taisnstūrveida sprādzes gala apkalumi. Tie bija sastopami Austrumlatvijā visu vēlo dzelzs laikmetu un tika lietoti galvenokārt kopā ar U-veida un piecstūrveida sprādzēm. Savukārt trapeceveida sprādzes gala apkalumi tika ieviesti 11. gs. un bija populāri visu 12. gs., visbiežāk tie tika lietoti pie jostām ar lirasveida sprādzēm. Jāatzīmē, ka kaltie taisnstūrveida un trapeceveida apkalumi bija sastopami visā latgaļu apdzīvotajā teritorijā un atšķirības izplatībā tipu ietvaros netika novērotas. Atšķirībā no kaltajiem sprādzes gala apkalumiem, kuri ir uzskatāmi par vietējo meistarū darinājumu, lietie apkalumi, kuri atrasti tikai Latgales austrumu daļā, ir uzskatāmi par importu no austrumiem.

Uz lielākās daļas sprādzu gala apkalumu tika veidoti daudzveidīgi ornamentī. Vienkāršāko ornamentu uz apkalumiem veido viena līdz trīs malām paralēlas gravētas līnijas [10, VI 291:265, 582, 726, A 11912:185 u.c.]. Savukārt no 10. gs. sprādzu gala apkalumos no gravētām līnijām jau tiek veidotas

sarežģītākas kompozīcijas – krustu, jumtiņu, pusloku, likloču sērijas [10, A 12000:705, 12655:13, 10825:1, VI 4:532, 154:395, 291:519, 155:231 u.c.] u.c. (4. att.: e). Izteikta agrārā simbolika saskatāma ar pinuma motīvu rotātos sprādzu gala apkalumos [5, 189; 10, A 10001:14, 12010: 20, VI 291:551] (4. att.: d). Pinuma efekts ir panākts ar savstarpēji krustojošos pārtrauktu līniju sērijām, šis ornaments varētu būt saistīts ar apartu lauku un līdz ar to simbolizēt auglību. Šādu skaidrojumu varētu apstiprināt cizelētu saulišu izmantošana, papildinot pinuma ornamentu, uz Maskavas kapulauka 55. kapa sprādzes gala apkaluma [10, A 10001:14].

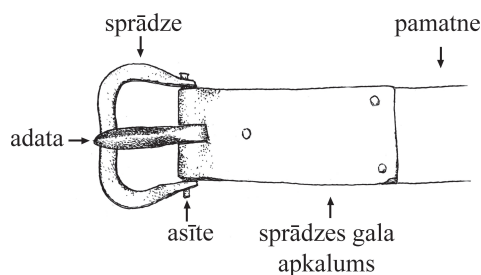
Interesanta ir Ģūģeru kapulauka 32. kapā atrastā apkaluma pārtraukto līniju veidota kompozīcija, kuras centrālo daļu veido figūra, kas atgādina zobenu [10, VI 291:437]. Zīmīgi, ka šis apkalums atrasts vīrieša apbedījumā ar bagātīgu līdzdoto inventāru, tai skaitā svariņiem [1, 25–26], kurus pētnieki mēdz uzskatīt par bagātības un varas simbolu, līdzīgi zobenam [22, 18–19].

Īpaši plaši sprādzu gala apkalumu dekorēšanā tika izmantoti štancēti trijstūrīši [10, A 9984:12, 12764:135b, VI 155:796, 291:1346 u.c.], kā arī štancēti, cizelēti vai caurlauzuma tehnikā darināti aplīši [10, A 2835, 12704:103, 12508:67, 12623:61, VI 285:19; 12, MNM 140 u.c.] (4. att.: b, e-f) Aplis saistāms ar solāro simboliku, līdzīgi tiek skaidrota arī senajās kultūrās izplatītā svastikas zīme. Svastikas variants jeb pinuma ugunskrusts [22, 43] ir izmantots Odukalna kapulauka 173. kapa sprādzes gala apkaluma dekorēšanai [5, 189]. Guntis Zemītis norāda, ka svastika vēlajā dzelzs laikmetā varēja norādīt uz personas augsto sociālo statusu, jo šī zīme ir atrasta uz priekšmetiem ar augstu materiālo vērtību vai iegūta kapos ar bagātu inventāru [22, 62].

Jāatzīmē, ka visi pieminētie vietējo meistaru darinātie sprādzu gala apkalumos sastopamie ornamenta elementi ir saistāmi ar solāro un agrāro simboliku, kurai Latvijas teritorijā ir valdošā loma kopš neolīta, kad šeit plašāk izplatās ražotājsaimniecība. Šīs tematikas dominante un noturība gadsimtu laikā izskaidrojama ar baltiem raksturīgo zemkopju dzīvesveidu [22, 45]. Domājams, ka šīs zīmes bija saistītas ar auglības veicināšanu un aizsardzības nodrošināšanu jostas valkātajam. Josta kā auglības un aizsardzības simbols parādās arī latviešu tautasdziesmās [11, 32–33]. Ar dažiem izņēmumiem [10, VI 155:759, 796] ornamenti uz katra sprādzes gala apkaluma bijis atšķirīgs, līdz ar to tieši sprādzes gala apkalums varēja kalpot par jostas atšķirības un piederības zīmi, jo pārējās jostas sastāvdaļās vērojama mazāka dažādība. Turklāt bagātīgi apkaltās jostas ar grezniem sprādzu gala apkalumiem varēja kalpot arī par bagātības un sociālās piederības simbolu, uz kuru norāda

sprādzu gala apkalumi ar pinuma ugunskrustu un zobena atveidu. Tādējādi jāuzsver, ka sprādzu gala apkalumi ir nozīmīgs vēstures avots, kas ir ne vien aplūkojamā perioda rotkaļa meistarības, bet arī vietējo iedzīvotāju estētisko vērtību izmaiņu liecinieks. Tāpat sprādzu gala apkalumu izpēte ir nozīmīga apģērba valkāšanas tradīciju izpētē, ornamentācijas īpatnību, sociālās un simbolu vēstures izzināšanā.

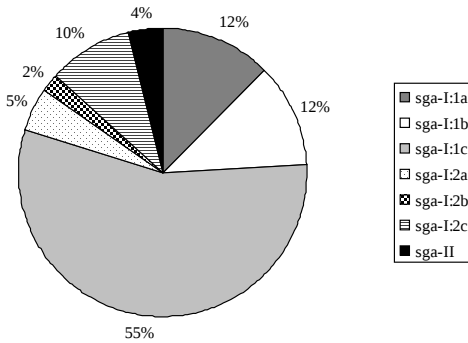
Attēli

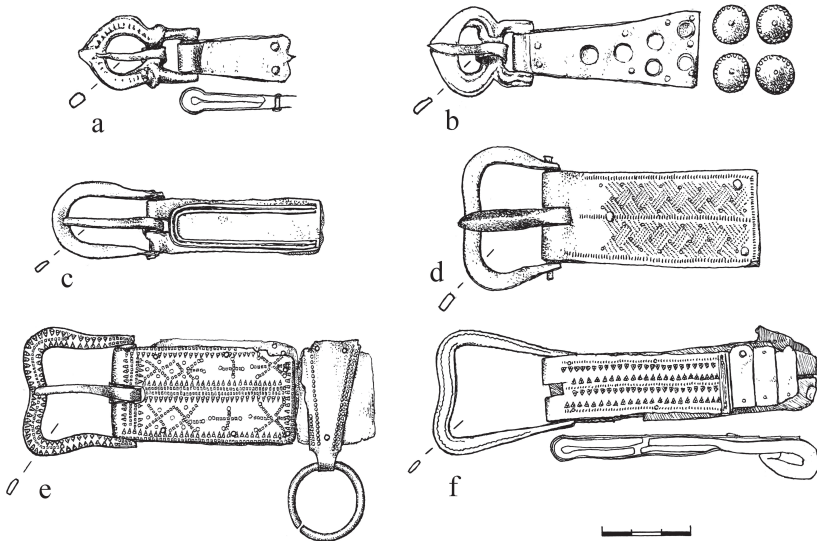
1. attēls. Jostas sastāvdaļu terminoloģija.

2. attēls. Tipoloģiskajā analizē izmantoto jostas sprādzu gala apkalumu atradumu vietas Austrumlatvijā.

3. attēls. Sprādžu gala apkalumu procentuālās attiecības tipoloģisko grupu, apakšgrupu un tipu ietvaros.

4. attēls. Jostas sprādzes ar sprādžu gala apkalumiem (zīm. Aiga Ivbuļe).

- a – sga-I:2a tipa sprādzes gala apkalums ar sprādzi no Oglenieku kapulauka 10. kapa (10, VI 3:92);
 b – sga-I:2c tipa sprādzes gala apkalums ar sprādzi no Maskavas kapulauka 19. kapa (10, A 9458: 7);
 c – sga-I:1b tipa sprādzes gala apkalums ar sprādzi no Jersikas kapulauka s.a. (10, A 9336:9);

- d – sga-I:1c tipa sprādzes gala apkalums ar sprādzi no Silajāņu Leiņukalna kapulauka 3. kapa (10, A 12010: 20);
 e – sga-I:1c tipa sprādzes gala apkalums ar sprādzi no Dārzkopības skolas kapulauka 2. kapa (10, A 10825: 1);
 f – sga-I:1c tipa sprādzes gala apkalums ar sprādzi no Silajāņu Leiņukalna kapulauka 1. kapa (10, A 12010: 57).

gadsimts	9.	10.	11.	12.
sga-I:1a Kalti neornamentēti taisnstūrveida sprādzes gala apkalumi				
sga-I:1b Kalti taisnstūrveida sprādzes gala apkalumi dekorēti ar bronzas līstītēm				
sga-I:1c Kalti ornamentēti taisnstūrveida sprādzes gala apkalumi				
sga-I:2a Kalti neornamentēti trapecveida sprādzes gala apkalumi				
sga-I:2b Kalti trapecveida sprādzes gala apkalumi dekorēti ar bronzas līstītēm				
sga-I:2c Kalti ornamentēti trapecveida sprādzes gala apkalumi				
sga-II Lieti sprādzes gala apkalumi				

5. attēls. Sprādžu gala apkalumu hronoloģija.

Bibliogrāfija

1. Apala, Z. *Pārskats par izrakumiem Ģūģeru kapulaukā 1989. gadā*. Inv. nr. VIAA: 662. (Glabājas LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē.)
2. Butėnas, E. „Sagtys iš Rytų Lietuvos pilkapių (tipai, paskirtis).“ *Lietuvos Archaeologija* 18. Vilnius, 1999. 37.–56. p.
3. Ciglis, J. “Galvenie lībiešu jostas sprādžu tipi 10. gs.–13. gs. sākumā.” Grām.: *Latvijas PSR vēstures problēmas. 7. Republikāniskās jauno zinātnieku konferences tēzes*. Rīga, 1989. 8.–14. lpp.
4. Ciglis, J. „V–IX amžiaus diržų sagtys Rytų Latvijoje.“ *Archaeologia Lituana* 7. Vilnius, 2006. 156.–170. p.
5. Ciglis, J., Radiņš, A. *Ludzas Odukalna kapulauka katalogs*. Rīga, 2002. 251 lpp.
6. Enisova, N., Murashova, V. “Manufacturing Techniques of Belt and Harness Fittings of the 10th Century AD.” *Journal of Archaeological Science*, 1999, No. 26: 1093–1100.
7. Ģinters, V. “Latviešu tautas tērpa aizvēsture.” Grām.: *Ievads latviešu tautas tērpu vēsturē*. Rīga, 1936. 7.–92. lpp.
8. Jansson, I. “Gürtel und Gürtelzubehör vom orientalischen Typ.” Grām.: *Birka II:2*. Stockholm, 1986. 77–108. p.
9. Kuniga, I. *Kristapiņu kapulauks 8. gs. beigās – 12. gs.* Rīga, 2000. 242 lpp.

10. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, Arheoloģijas nodaļas senlietu krājums.
11. Lazdiņa, I. "Jostas latviešu folklorā." *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2009, Nr. 2: 25–37.
12. Madonas Novadpētniecības un mākslas muzeja senlietu krājums.
13. Mikhailov, K.A. "Russian-Swedish Relations in the Late Viking Age on the Basis of Studies of Belt Mountings." In: *Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe*. Stockholm, 2007. Pp. 205–211.
14. Svetikas, E. „Sagty's XIV–XVII a. tipai ir paskirtis.“ *Lietuvos Archaeologija* 15. Vilnius, 1998. 389.–431. p.
15. Šnore, E. *Kivtu kapulauks*. Rīga, 1987. 85 lpp.
16. Vaškevičiūtė, I. „Šukionių kapinynas (Pakruojo rajonas, Lygumų apylinkė).“ *Lietuvos Archaeologija* 20. Vilnius, 2000. 159.–224. p.
17. Vijups, A. *Latvijas XIII–XVII gs. pakavsaktas kā arheoloģiskais avots (tipoloģiskā analīze): promocijas darbs*. (LU Vēstures un filozofijas fakultāte.) Rīga, 1998. 297 lpp.
18. Vilcāne, A. "Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.)." *Arheoloģija un etnogrāfija XVIII*. Rīga, 1996. 162.–180. lpp.
19. Volkaitė-Kulikauskienė, R. *Senovės lietuvių drabužiai ir jų papuošalai*. Vilnius, 1997. 153 p.
20. Zariņa, A. *Apģērbs Latvijā 7.–17. gs*. Rīga, 1999. 159 lpp.
21. Zariņa, A. *Seno latgaļu apģērbs 7.–13. gs*. Rīga, 1970. 216 lpp.
22. Zemītis, G. *Ornaments un simboli Latvijas aizvēsturē*. Rīga, 2004. 227 lpp.
23. Михайлов К.А. "Древнерусские наборные пояса в XI–XII вв.: Северная и южная традиции." В кн.: *Русь в IX–XIV веках. Взаимодействие Севера и Юга*. Москва, 2005. С. 132–144.
24. Мурашева В.В. *Древнерусские ременные наборные украшения (X–XIII вв.)*. Москва, 2000. 135 с.
25. *Нукишинский могильник. (Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР; 1.)*. Ред. Э.Д. Шноре, Т.Я. Зейд. Рига, 1957. 148 с.

Summary

The 9th–12th Century Buckle Plates in Eastern Latvia

An important element of male dress in the Late Iron Age, and apparently also one of the most ornate ones, was the belt. The man's belt was a composite item, consisting of a strap and a buckle; in addition, the most elaborate belts had various metal mounts and attached pieces. This paper deals with the buckle plates. The main corpus of source material for the paper embraces the belts and belt fragments from the Late Iron Age cemeteries in the area populated by the Latgallians. This paper provides a typology, chronology, and description of characteristic features of buckle plates. The role of ancient belts is discussed also.

Buckle plates were usually components of the 9th–12th century belts with or without metal mounts but most of them represent the 10th and 11th century when particularly elaborate belts with metal mounts were used. The most widespread group was forged rectangular buckle plates. They were mainly used in the Late Iron Age with U-shaped and pentagonal buckles in eastern Latvia. Trapezoidal buckle plates constitute a characteristic group of buckle plates from the second half of the Late Iron Age. They were mainly found together with lyre-shaped buckles. Unlike the forged buckle plates provided by local craftsmen, cast buckle plates found with burials in the eastern part of Latgale were items imported from the east. It should be noted that all ornaments on local buckle plates are related to solar and agrarian symbolism. Accordingly, it seems credible that in prehistory the belt could have been regarded as having the capacity to protect and provide fertility to the belt wearer.

Finally, it should be emphasized that belts form an important group of artifacts that can provide information about the past. Analysis of the buckle plates provides new possibilities for studying the development of the jeweler smith's profession, the aesthetic values of the local population, social history, and other aspects.

Klinta Ločmele

**(Ne)izgaistošās atmiņas:
nacionālie partizāni Baltinavas, Nautrēnu un
Tilžas skolēnu kolektīvajā atmiņā***

Nacionālā pretošanās kustība padomju okupācijai (1945–1956) (turpmāk tekstā – nacionālie partizāni) pieder pie pretrunīgi vērtētas pagātnes gan atšķirīgas cilvēku personīgās pieredzes, gan ideoloģiskā rāmējuma dēļ. PSRS laikā nacionālie partizāni bija izslēgti no publiskās atmiņas un tajā atgriezās tikai pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, bet vēl arvien ilgojoties pēc savas darbības morālās rehabilitācijas [5, 124–126]. Vidusskolēniem, lai arī viņi paši nav bijuši tā laika notikumu aculiecinieki, ir sociāli radīta kolektīvā atmiņa par nacionālajiem partizāniem. Skola, ģimenē paaudzēs mantotās atmiņas, piemiņas pasākumi, mediji ir daži no tās resursiem.

Pētījums ieskicē problēmas un iespējamās to risinājumus pilnīgākas skolēnu kolektīvās atmiņas par nacionālajiem partizāniem veidošanā. Lai atklātu esošo situāciju, tika aptaujāti Latgalē Baltinavas, Nautrēnu un Tilžas vidusskolu 11.–12. klašu skolēni un intervētas šo skolu vēstures skolotājas Inta Ludborža, Valentīna Turlaja un Aina Rakstiņa, kā arī Nautrēnu vidusskolas muzeja vadītāja Mārīte Zubko. Skolu izvēli galvenokārt noteica to atrašanās teritorijās, kur laikā no 1944. līdz 1956. gadam noritēja aktīva pretošanās padomju okupācijai. Kopā tika iegūtas 114 aizpildītas 11.–12. klašu skolēnu anketas (Baltinavas un Tilžas vidusskolās – 63, Nautrēnu vidusskolā – 51).

Tēmas izpēti aizsākās 2010. gada rudenī Valsts pētījuma programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” ietvaros. Aptaujas rezultāti Baltinavas un Tilžas vidusskolās iezīmēja vairākas problēmas valsts izglītības sistēmā un atmiņas politikā (1. piez.). Tāpēc 2011. gada janvārī tika veikts identisks pētījums Nautrēnu vidusskolā, pirms tam izvirzot hipotēzi, ka skolā, kurā ir muzejs, pagalmā atrodas piemineklis skolēnu nacionālajai pretošanās kustībai padomju okupācijai “Latgales Vanagi” un notiek saziņa ar tās dalībniekiem, skolēni par nacionālajiem partizāniem ir zinošāki, ar bagātīgāku kolektīvo atmiņu.

* Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Kolektīvā atmiņa

Kolektīvā atmiņa nozīmē kopīgu pagātnes interpretāciju kādā sabiedrībā. Tas ir skatījums uz pagātni caur tagadnes prizmu [6, 241–242]. Kolektīvā atmiņa nosaka iedzīvotāju domāšanas veidu, un tas tiek izplatīts ar plašsaziņas līdzekļu, izglītības sistēmas un sociālās saziņas palīdzību, skaidro kolektīvās atmiņas pētnieki Naidžels C. Hants (*Hunt*) un Džeimss Dž. Fentriss (*Fentress*), īpaši izceļot plašsaziņas līdzekļu un skolu nozīmi nācijas atmiņas veidošanā [3, 97; 4, 127]. Kolektīvā atmiņa nodrošina kopienas kontinuitāti un ir veids, kādā kolektīvās zināšanas tiek nodotas nākamai paaudzei. Lielāka nozīme ir piedzīvotajam aptuveni trīs paaudžu laikā [3, 97, 105].

Jāatzīmē atcerēšanās, aizmiršanas un atmiņas subjektīvā, diskursīvā, sociāli konstruējamā daba (2. piez.). Tiesa, nereti kolektīvā atmiņa pārtrūkst. Piemēram, nacionālās identitātes pētnieks Entonijs Smits (*Smith*) apgalvo, ka daļa jaunu cilvēku uzskata par nevajadzīgu un novecojušu to, kas ilgi ir ticis uzskatīts par svarīgu un svētu “nacionālajā pagātnē” [11, 17–32].

Pētījuma rezultāti liecinās par nacionālās pretošanās kustības padomju okupācijai vietu trīs Latgales vidusskolu skolēnu kolektīvajā atmiņā.

Konteksts

Rēzeknes novada Nautrēnu pagastā darbojās Ziemeļlatgales nacionālie partizāni, un no 1947. gada aprīļa līdz 1949. gada maijam arī skolēnu nacionālā pretošanās kustība “Latgales Vanagi” [15; 16]. Nautrēnu vidusskolas muzejs glabā diezgan plašu informāciju par skolēnu pretošanās kustības dalībniekiem. Skolā ik gadu notiek arī “Latgales Vanagu” salidojumi, kustības dalībnieki ir viesojušies pie skolēniem mācību stundās [15; 16]. Nautrēnu vidusskolas skolēni ir piedalījušies arī Latvijas Televīzijas dokumentālajā filmā, veltītā “Latgales Vanagiem”, – “Lai ko likten’s plecos veltu” (2009, režisors Arvīds Babris).

Pagasta apkaimē atrodas arī vairākas nacionālo partizānu piemiņas vietas [16; 7, 73–74], piemēram, Cisovkā nacionālo partizānu piemiņas vieta A. Gabrānam un A. Gutānam, bunkurs Ilzeskalna pagasta Ērzelovā, pieminekļi “Latgales Vanagiem” Rogovkā pie Nautrēnu vidusskolas (skat. 1. attēlu).

Arī Baltinavas novadā un Tilžas pagastā ir uzstādītas nacionālo partizānu atcerei veltītas piemiņas zīmes. Tomēr atšķirībā no Nautrēniem šajās apdzīvotajās vietās skolēniem mācību procesā vairs nav iespējas tikties ar savas apkārtnes nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem.

1. attēls. Piemiņas zīme skolēnu nacionālās pretošanās kustības padomju okupācijai “Latgales Vanagi” dalībniekiem pie Nautrēnu vidusskolas Rogovkā 2010. gada 3. oktobrī. *Klintas Ločmeles foto.*

Kolektīvās atmiņas avoti

Pētījumā ietvertajās skolās vairums skolēnu atzīmējuši, ka galvenokārt informāciju par nacionālajiem partizāniem ieguvuši vēstures stundā (~39–40%) [12; 13]. Taču atšķiras pārējo kolektīvās atmiņas resursu nozīmes vērtējums. Ģimienī Nautrēnu vidusskolēni ierindojuši 2. vietā (15%), taču Baltinavā un Tilžā tā ir vienā no pēdējām pozīcijām (10%), otro vietu dodot medijiem (19%) [12; 13]. Lai gan procenti atšķiras nedaudz, Nautrēnu vidusskolēni lielāku nozīmi nekā abās pārējās vidusskolās piešķir piemiņas pasākumiem, kaimiņu un citu apkārtnējo cilvēku stāstiem, mazāku – plašsaziņas līdzekļiem un enciklopēdijām kā skolēnu informācijas avotiem par nacionālajiem partizāniem [13].

Iespējams, atšķirība skaidrojama ar dažādu piemiņas kultūras kontekstu aplūkotajās skolās. Piemēram, notiekot vairāk nacionālajiem partizāniem veltītiem piemiņas pasākumiem, satiekot viņus klātienē skolā, samazinās nepieciešamība informāciju iegūt no plašsaziņas līdzekļiem un enciklopēdijām, kas jau savā ziņā ir sekundāri avoti.

Vēstures stundas

Skolēni izglītības sistēmā atzīst par galveno sociālās atmiņas uzturēšanas resursu, taču nacionālo partizānu tēmu skolā var aplūkot tikai nepilnu mācību stundu 9. un 12. klasē. Mācību grāmatās temats izklāstīts ~0,5–2 lpp. apjomā.

Iespējams, pārliecinoši lielākā daļa respondentu (60% 11.–12. klašu skolēnu Baltinavas un Tilžas vidusskolās, 94% – Nautrēnu vidusskolā) uzskata, ka vēstures stundā visvairāk informācijas viņi gūst no skolotājas/a stāstījuma. Tikai 0–6% atkarībā no skolas atzīst vēstures mācību grāmatas prioritāro lomu zināšanu sniegšanā [12; 13]. Intervijas ar vēstures skolotājiem liecina, ka, iespējams, skolēni visaugstāk novērtējuši skolotāju sniegto informāciju, jo to papildina stāstījums par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai lokālā griezumā – konkrētajā pagastā [14; 16; 17].

Ģimene

Nevien dabīgu ainu rāda skolēnu atbildes par ģimenes nozīmi viņu izglītošanās nacionālo partizānu tēmā. Jautāti, vai ģimenē ir bijis kāds nacionālais partizāns, vai ģimene ir palīdzējusi (slēpusi, gādājusi ēdienu u.tml.) vai cietusi no nacionālo partizānu darbības, 59–68% (atkarībā no jautājuma) skolēnu Baltinavas un Tilžas vidusskolās nav varējuši sniegt konkrētu atbildi – jā vai nē, bet izvēlējušies variantu “nezinu” [12]. To nevar traktēt kā nevēlēšanos šo tēmu apspriest (skolēniem anketā bija iespēja izvēlēties arī atbilžu variantu “nevēlos par šo tēmu runāt”, ko katrā skolā bija atzīmējuši vidēji 1–2 jaunieši). Aptauja atklāja arī vidusskolēnu salīdzinoši nepilnīgas zināšanas par savas dzimtas likteni saistībā ar deportācijām uz Sibīriju. Lai gan aptuveni 60 000 iedzīvotāju izsūtīšana uzskatāma par vienu no traģiskākajiem Latvijas 20. gs. vēstures notikumiem [1, 317; 9, 27] (3. piez.), 42% Baltinavas un Tilžas vidusskolu 11.–12. klašu skolēni nav informēti, vai šīs represijas ir skārušas viņu tuvākos radniekus [12]. Nautrēnu vidusskolā konkrētu atbildi uz šo jautājumu nevarēja sniegt aptuveni trešdaļa skolēnu [13].

Salīdzinot datus (skat. 1. tabulu), redzams, ka Nautrēnu vidusskolēni labāk pārzina dzimtas likteņgaitas nekā abu pārējo skolu jaunieši. Iespējams, tāpēc, ka ģimenē par šo tēmu atmiņas ir vairāk izskanējušas, jo skolēnu ģimeņu personīgajā pieredzē biežāk ir bijusi iesaistīšanās/palīdzība nacionālo partizānu kustībai. Proti, Nautrēnu vidusskolā procentuāli vairāk skolēnu atzinuši, ka viņu ģimene ir palīdzējusi nacionālajiem partizāniem (24% – Nautrēnu vidusskolā un 14% – Baltinavas un Tilžas vidusskolās), turklāt vairāk ģimenēs ir bijis kāds nacionālās pretošanās kustības dalībnieks (tā norādījuši attiecīgi 16% Nautrēnu 11.–12. klašu skolēnu un 13% – vienaudžu citās pētījumā ietvertajās skolās) [12; 13].

1. tabula.

**Anketas jautājumi un salīdzinājumā skolēnu skaits (%),
kas uz tiem nav varējuši sniegt konkrētu atbildi**

Nezina atbildi uz jautājumu	Baltinavas un Tilžas vsk.	Nautrēnu vsk.
Vai tavā ģimenē ir bijis kāds nacionālais partizāns?	68 %	46%
Vai tava ģimene ir cietusi no nacionālo partizānu darbības?	59%	62%
Vai tava ģimene ir palīdzējusi nacionālajiem partizāniem?	62%	56%
Vai Tavi radnieki ir tikuši izsūtīti uz Sibīriju?	42%	33%

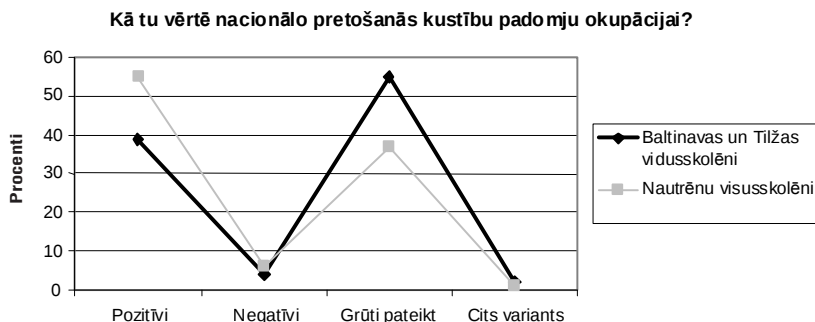
Tomēr kopumā pētījuma rezultāti šajā tēmas segmentā signalizē par vāju kolektīvās atmiņas transmisiju vairāk nekā pusē no skolēnu ģimenēm. Personīgās atmiņas ir kolektīvās atmiņas stūrakmens [10, 26], bet vairāk nekā puse respondentu no iepriekšējām paaudzēm nav saņēmuši mantojumā to privātās atmiņas. Tādējādi šo skolēnu kolektīvā atmiņa galvenokārt balstās uz oficiālās nācijas vēstures zināšanām. Daļai skolēnu tās vērtējamās kā nepilnīgas – to apliecina arī viņu kļūdainās atbildes uz citiem anketas jautājumiem, piemēram, kas bija nacionālā pretošanās kustība padomju okupācijai. Kāds skolēns bija ierakstījis domas, ka tajā darbojās “Rainis un Jaunā strāva”, u.c. [12]. Trūkst individuālās pieredzes, kas skolēnam ļautu pašam izvērtēt vēsturiskos notikumus, nevis automātiski pārņemt konkrētā laika periodā un politikas kontekstā piedāvāto homogēno vēstures versiju. Situācija liecina par nepietiekamu komunikatīvo saiti ar vecvecākiem, kas varētu būt šo notikumu aculiecinieki. Kāpēc šī atmiņu pārnese nenotiek vai notiek tikai daļēji, ir atsevišķa pētījuma vērts jautājums. Dažus iespējamus iemeslus uzrādījušas intervijas ar vēstures skolotājām, piemēram, joprojām eksistējošas iedzīvotāju bailes runāt par padomju periodā ideoloģiski aizliegtiem tematiem [14; 16; 17]. Tās ir dažādas padomju gados ieaudzinātās “sociālās amnēzijas” variācijas [8, 93–94], kā arī pašu jauniešu neieinteresētība vēstures jautājumos un citi iemesli [2, 6–7].

Piemīņas pasākumi

Pētījumā ietverto skolu skolēni procentuāli līdzīgi (~13–14 %) atzinuši piemiņas pasākumu nozīmību zināšanu par nacionālajiem partizāniem vairošanā [12; 13]. Taču no skolēnu anketām var secināt par saskarsmes ar vēsturiska notikuma aculieciniekiem nozīmību mācību procesā. Proti, Nautrēnu vidusskolēnu atbildēs par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai vērojama konkrētu uzvārdu, piemiņas vietu un notikumu nosaukšana

un lielāka izpratne par nacionālo partizānu darbības būtību nekā abu pārējo skolu skolēniem, kuriem pēdējos gados vairs nav bijusi iespēja dzirdēt pašu nacionālo partizānu kustības dalībnieku atmiņas. Turklāt tikai Nautrēnu vidusskolēni norādījuši arī uz jaunatnes pretestību okupācijas režīmam [13].

Zīmīgi, ka Nautrēnu vidusskolas 11.–12. klases audzēkņi nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai vērtē pozitīvāk nekā pārējie aptaujātie jaunieši. Šajā skolā arī procentuāli mazāk skolēniem nav konkrēta viedokļa nacionālo partizānu vērtējumā (skat. 1. diagrammu) [12; 13]. Lai gan šā pētījuma rezultātus ir riskanti vispārināt un attiecināt uz situāciju visās Latvijas skolās, tomēr tie uzlūkojami vismaz kā plašāku pētījumu hipotēzes, kas ieskicē iespējamās tendences skolēnu kolektīvās atmiņas veidošanā par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai.

1. diagramma. Baltinavas un Tilžas 11.–12. klašu skolēnu atbilde uz jautājumu par nacionālo partizānu kustības vērtējumu.

Nobeigums

Izklāstot aptaujas rezultātus trīs Latgales vidusskolās, raksts iezīmē vairākas vēstures izglītības sistēmas nepilnības un norāda uz vāju personīgo atmiņu komunicēšanu paaudžu starpā lielā daļā skolēnu ģimeņu. Pētījums uzrādīja sasaisti, no vienas puses, starp vēstures notikumu aculiecinieku dalību vēstures mācīšanās (piemiņas pasākumos, viesojoties skolā u.tml.), pagātnes atmiņu apspriešanu ģimenē, un, no otras puses, skolēnu viedokli vēstures notikumu vērtējumā. Jo spēcīgāk izteikti pirmie divi faktori, jo skolēniem ir vieglāk identificēt savu viedokli (konkrētajā gadījumā – par nacionālo pretošanās kustību padomju okupācijai).

Rezultāti arī liecina: jo skolēniem ir vairāk saziņas ar vēstures notikumu aculieciniekiem un pārmantotas ģimenes atmiņas, jo kolektīvās atmiņas veidošanā mazāka loma atvēlēta enciklopēdijām un plašsaziņas līdzekļiem, kam ir tendence veicināt homogēnu vēstures izpratni. Darot jauniešiem zināmas ģimenes/citu vēstures notikumu aculiecinieku atmiņas, viņu kolektīvā atmiņa veidojas ne tikai spēcīgāka, bet arī daudzveidīgāka [12; 13]. Tādējādi kopumā skolēnu pagātnes interpretācija ir mazāk atkarīga tikai no valsts realizētās izglītības politikas.

Raksta nosaukums ietver pētījuma rezultātu galveno būtību – aptaujāto skolēnu kolektīvā atmiņa par nacionālajiem partizāniem patlaban balansē uz robežas starp esošu un gandrīz izzudušu. Kamēr vēl dzīvi notikuma aculiecinieki un dalībnieki, tai ir iespējas neizgaist, taču tas atkarīgs arī no Latgale iedzīvotājiem kopumā – viņu gatavības par šiem jautājumiem runāt un nodot autobiogrāfiskās atmiņas jaunākajām paaudzēm.

Piezīmes

1. Vairāk par to sk.: Ločmele, K. “Izraidītās atmiņas: Nacionālie partizāni Latgales iedzīvotāju kolektīvajā atmiņā.” Grām.: *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija*. Red. M. Kaprāns un V. Zelče. Rīga: LU SZF SPPI, 2010. 123.–155. lpp. <http://academia.lndb.lv/xmlui/handle/123456789/5>
2. Piemēram, tā uzskata pētnieki Klāss-Gorans Karlsons (*Karlsson*), Džons R. Džilliss (*Gillis*), Anīta Kasabova (*Kasabova*) u.c. Sk. piemēram: Gillis, R.J. “Memory and Identity: The History of a Relationship.” In: *Commemorations: The Politics of National Identity*. Ed. J.R. Gillis. Princeton; New Jersey: Princeton University Press, 1996/1994. P. 3–24; Kasabova, A. “Memory, Memorials, and Commemoration.” *History and Theory*, 2008, no 3: 331–350; Karlsson, G.-K. “Memory of Mass Murder. The Genocide in Armenian and Non-Armenian Historical Consciousness.” In: *Collective Traumas: Memories of War and Conflict in 20th-century Europe*. Ed. by T. Mithander, J. Sundholm, M. Holmgren Troy. Bruxelles et.al: P.I.E. Peter Lang, 2007. Pp. 13–46.
3. 1941. gada 14. jūnijā no Latvijas deportēti 15 424 cilvēki, 1949. gada 25. marta administratīvās izsūtīšanas sakarā izsūtījumā atradās 44 191 cilvēks.

Bibliogrāfija

1. Bleiere, D. et. al. *Latvijas vēsture: 20. gadsimts*. Rīga: Jumava, 2005. 443 lpp.
2. Dreijere, V. "Kādus svētkus Latvijā atzīmē 4. maijā? Mātes dienu!" *Diena*, 2010. 17. aug. 6.–7. lpp.
3. Hunt, C.N. *Memory, War and Trauma*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 232 p.
4. Fentress, J.J. *Social memory: New perspectives on the past*. Oxford and Cambridge: Blackwell, 1992. 256 p.
5. Ločmele, K. "Izraidītās atmiņas: Nacionālie partizāni Latgales iedzīvotāju kolektīvajā atmiņā." Grām.: *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija*. Red. M. Kaprāns un V. Zelče. Rīga: LU SZF SPPI, 2010. 123.–155. lpp. <http://academia.lndb.lv/xmlui/handle/123456789/5>
6. Mead, G.H. "The Nature of the Past." In: *Essays in Honor of John Dewey*. Ed. by J. Coss. New York: Henry Holt & Co, 1929. 425 p.
7. Nautrēnu pagasts. "Nautrēnu pagasta teritorijas plānojums 2007–2019". http://www.rezeknesnovads.lv/resI_%20dala%20Nautreni_Paskaidrojuma%20raksts.pdf (24.01.2011).
8. Rausing, S. *History, Memory, and Identity in Post-soviet Estonia*. Oxford: Oxford University Press, 2004. 176 p.
9. Riekstiņš, J. "1941. gada 14. jūnija deportācija Latvijā." Grām.: *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 6. sēj. *1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci*. Sast. M. Brence, Dz. Ērglis. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2002. 21.–34. lpp.
10. Rodríguez, J. and Fortier, T. *Cultural Memory: Resistance, Faith and Identity*. Austin: University of Texas Press, 2007. 172 p.
11. Smith, D.A. "Nations in Decline? The Erosion and Persistence of Modern National Identities." In: *Nationalism in a Global Era: The Persistence of Nations*. Ed. by M. Young, E. Zuelow, A. Sturm. London; New York: Routledge, 2007. Pp. 17–32.

Avoti

12. Baltinavas un Tilžas vidusskolu 11.–12. klašu skolēnu aizpildītās anketas 2010. gada oktobra beigās un novembra sākumā.
13. Nautrēnu vidusskolas 11.–12. klašu skolēnu aizpildītās anketas 2011. gada 10. janvārī.
14. Klintas Ločmeles intervija ar Baltinavas vidusskolas vēstures skolotāju Intu Ludboržu 2010. gada 1. novembrī Baltinavā.

15. Klintas Ločmeles intervija ar Nautrēnu vidusskolas muzeja vadītāju Mārīti Zubko 2011. gada 10. janvārī Nautrēnos.
16. Klintas Ločmeles intervija ar Nautrēnu vidusskolas vēstures skolotāju Valentīnu Turlaju 2011. gada 10. janvārī Nautrēnos.
17. Klintas Ločmeles intervija ar Tilžas vidusskolas vēstures skolotāju Ainu Rakstiņu 2010. gada 29. oktobrī Tilžā.

Summary

(Un)dwindling Memories: Pupils' Collective Memory about National Partisans (Case Studies in Secondary Schools of Baltinava, Nautrēni, and Tilža)

The main task of the research conducted in 2010–2011 was to reveal factors, which shape, constitute, and endanger pupils' collective memory and knowledge about National Resistance Movement (1944–1956). Censored during the Soviet occupation, the history of the National Resistance Movement returned to the public sphere only after 1991.

Research conducted in three secondary schools of Latgale (region of Latvia) shows that the majority of children have lack of knowledge about family's destiny during the last 60–70 years. Discussion of historical events is occasional and their impact on kin is weak in the major part of pupils' families. For example, 33–42% of respondents (depending on the school) do not know whether their family members were deported to Siberia; even more (59–68%) have no idea, whether their relatives have had any connection with national partisans. Thus, children's collective memory is determined mainly by history lessons and textbooks, due to the shortage of relatives' autobiographic memories. The problem is caused by the educational programme that allows history teachers to focus on the national partisans' activities and their evaluation only during half of a lesson in the form 9 and 12.

Research results also prove the importance of eyewitnesses' stories in the history learning process. Pupils, who have good cooperation with national partisans (for example, they visit history lessons), demonstrate more comprehensive knowledge about this controversial historical period.

Imants Ļaviņš

Austrumeiropas upju tīkla attēlojums Al-Balhī skolas ģeogrāfu kartēs

Arābu kartogrāfiskajā mantojumā atrodami vairāki manuskripti, kurus apvieno zināma savstarpēja līdzība. Tie piederēja Ibn Haukalam, al-Istahrī un al-Mukkadasī. Citos manuskriptos arī sastopamas līdzīgas kartes, šie manuskripti datēti, sākot ar 12. gs. un beidzot ar 19. gs. Lielākai daļai no tiem atrodamas atsauces uz Ibn Haukalu un al-Istahrī. Eiropas pētnieki ilgākā laika posmā, rediģējot un atlasot manuskriptus, tos apvienoja vienā skolā [1, 108].

Šī darbu sērija ir ar vairāk vai mazāk līdzīgu uzbūvi un diezgan bieži arī ar vienādiem nosaukumiem: *Al-masālik va-l-mamālik*. Šo darbu pamatā ir musulmaņu apdzīvoto apgabalu apraksti. Sākot ar agrāko darbu, tie nav atdalāmi no karšu sērijas, kurā atrodas stingri reglamentēts karšu kopums. Šo skolu J. Kračkovskis nosauc par klasisko ģeogrāfu skolu [13, 198]. Rietumu kartogrāfijas vēsturnieku vidū tā tiek saukta par Al-Balhī skolu. Kartogrāfijas vēsturnieks K. Millers šo karšu kopumu (komplektu) savā darbā *Mappae Arabicae* nodēvēja par “islāma atlantu” (*Islām Atlas*), mūsdienās šis nosaukums pētnieciskajā literatūrā tiek plaši izmantots [6, 109].

Minētās kartes ir daudz tuvākas patiesībai nekā tā laika Eiropā izplatītās *mappae mundi*, kuras pārsvarā attēlo zemes sadalījumu, vadoties pēc Bībeles priekšrakstiem. Šajās “islāma atlanta” kartēs parādās zināma tendence tām kļūt arvien ģeometriskākām, nosacītākām. Apraksta daļa viscaur pakļauta kartogrāfiskajam materiālam. Katrs apgabals tiek aprakstīts secīgi: pilsētas, upes, kalni, iedzīvotāji, tam seko maršruti.

Par klasiskās ģeogrāfijas skolas pamatlicēju tiek uzskatīts Vidusāzijas 10. gs. zinātnieks Abū Zeids Ahmeds ibn Sahlis al-Balhī (850.–9. gs. 30. gadi), kura darbi līdz mūsdienām nav saglabājušies. Ap 920.–921. gadu viņš uzrakstīja ģeogrāfijai veltītu darbu *Suvar ar-aqālīm* (“Klimatu karte”). Darbs sastāvējis no ģeogrāfisku karšu apkopojuma, kas papildināts ar īsu, paskaidrojošu tekstu [1, 108–110].

Al-Balhī darbs bija zināms al-Istahrī Abū Ishākam al-Farsī, un ap 930.–933. gadu viņš to apstrādāja un iekļāva savā darbā. Hronoloģiski viņš ir pirmais klasiskās ģeogrāfijas skolas pārstāvis, kura sacerējums ir saglabājies līdz mūsdienām. Darba otro redakciju viņš tradicionāli nosauca *Kitāb masālik*

va-l-mamālik ("Ceļu un valstu grāmata"). Ir zināms, ka viņš ir ticies ar citu tā laika ģeogrāfu – Ibn Haukalu. Al-Istahrī esot iedevis viņam savu darbu, novēlot, lai Ibn-Haukals novērs kļūdas, vadoties pēc saviem ieskatiem [13, 198].

Agrākais karšu kopums, kas ir saglabājies līdz mūsdienām, ir pievienots Abū al-Kāsima Muhammeda ibn Haukala manuskriptam *Kitāb sūrat al-ard* ("Zemes ainu grāmata"), kas datēts ar 1086. gadu [1, 130–135].

Ibn Haukals (10. gs.) bija al-Istahrī darbu turpinātājs, redaktors un skolnieks. Atšķirībā no sava skolotāja viņš daudz ceļoja, apmeklēja Ziemeļāfriku un Persiju, Centrālo Āfriku, Spāniju, Itāliju un Kaspijas jūras dienvidu piekrasti. Tur esot ticies ar bēgļiem no Hazārijas, no kurienes arī ziņas par rūsīm un citām Austrumeiropas tautām. Savu darbu *Kitāb-al-masālik va-l-mamālik* (saukts arī *Kitāb sūrat al-ard*) esot sācis rakstīt al-Istahrī iespaidā pēc tikšanās ar šo ģeogrāfu.

Par Mukkadasī (947. – miris ap 1000. g.) zināms maz – dzimis Jeruzalemē un kādu laiku ir pavadījis Mekā. Viņš ir sarakstījis darbu *Aḥsan at-takāsim fī ma'rifat al-akālīm* ("Labākais sadalījums klimatu izziņāšanai"), kurā apkopota ceļojumu laikā iegūtā informācija. Viņš esot apmeklējis visas musulmaņu zemes, izņemot Spāniju un Sindu (Indija). Līdzīgi pārējiem šīs skolas pārstāvjiem, viņš runā tikai par islāma reģionu:

"Un nepiepūlamies aprakstīt neticīgo valstis, tā kā paši tajās negājām un neredzam labuma no to aprakstīšanas. Tomēr mēs pieminējam vietas, kurās musulmaņi tajās atrodas." [13, 213]

Al-Balḥi skolas autoru ģeogrāfiskie priekšstati

Al-Istahrī darba tekstuālajā daļā apdzīvotās zemes platumu apraksta šādi:

"No Apkārtējā okeāna krastiem sasniedz jādžūdžu un mādžūdžu zemi, pēc tam iet pa Slavonijas augšējo daļu, šķērso iekšējās Bulgārijas zemi un Slavoniju, iet Rūmas virzienā līdz Sīrijai – apmēram 65 mirahlus." [10, 19; 11, 81–86]

Ir ievietots šāds Austrumeiropas apraksts:

"Rūmu zeme robežojas ar Apkārtējo okeānu no Rūmijas robežas līdz Slavonijai... Un, patiesi, jo ticība viņiem vienāda... Rūsi ir tauta bulgāriem kaimiņos starp šiem pēdējiem un Slavoniju." [10, 191; 11, 81–86]

Aprakstot Volgas upi, autors piemin, ka tā plūst virzienā uz Hazāru jūru un tās krastos atrodas hazāru pilsēta Itiļa. Tas ir ne tikai hazāru galvaspilsētas, bet arī upes nosaukums. Citā vietā, runājot par Volgu, viņš piemin, ka tā tek no rūsu un bulgāru zemēm [10, 192; 11, 81–86].

Ari Ibn Haukala darbā atrodams Itiļas upes apraksts:

“Tā iznāk hirhīzu apgabala austrumu pusē, tek starp Kaimakiju un Guzi, pēc tam iet uz rietumiem pa Bulgārijas augšējo daļu, pēc tam pagriežas uz austrumiem, iet cauri rūsū zemēm, pēc tam pa bulgāru zemēm – Burtasu un ietek Hazāru jūrā.” [10, 218; 11, 86–95]

Viņš zina stāstīt, ka rūsū valoda ir atšķirīga no hazāru un burtasu valodām. Hazāru jūra nesavienojoties ar citām jūrām, tajā ietekot rūsū upe, pazīstama ar nosaukumu Itiļa. Aprakstījis Volgas tecējumu, Ibn Haukala stāsta par *trešo atteku*, kas iziet “no Apkārtējās jūras Slavonijas ziemeļos, stiepjas musulmaņu Bulgāras tuvumā un pagriežas uz austrumiem” [10, 222; 11, 86–95]. Vēl vienā vietā ir runāts par “līci, kas nāk no Apkārtējās jūras Goga un Magoga zemēs, šķērso to, tālāk tek uz Trapezundu, pēc tam uz Konstantinopoli”. [10, 222; 11, 86–95] Šis līcis viņu zemi sadalot divās daļās, un no vienas puses uzbrūkot horosāņi, bet no otras puses – andalūzieši. (Kartogrāfiskajā materiālā Andalūzija bieži ir vienīgais uzraksts Rietumeiropā.) Pēc D. Mišina domām, šī ģeogrāfiskā uzskata autors esot Al-Balhī, bet pabeigtu formu šī koncepcija jau esot ieguvusi Ibn Haukala darbos [15, 76].

Al-Balhī skolas ģeogrāfiem ir savs skatījums par Austrumeiropas upju tīklu. Volga ar Ārējo jūru nesavienojas (Kaspijas jūra nav savienota ne ar vienu citu), toties Melnā – Vidusjūra (Rumiešu jūra) ar attekas starpniecību ir savienota ar Ārējo jūru. Šeit gan autori Baltijas jūrai nevelta atsevišķu nosaukumu, bet Melnā jūra arī nav nodalīta atsevišķi no Vidusjūras. Par šādiem ģeogrāfiskiem priekšstatiem Al-Balhī skolas pārstāvji ir saņēmuši pētnieku kritiku:

“Izpratne par Ziemeļaustrumeiropu viņam (al-Istahrī) ir galēji nepareiza un kļūdaina, par ko mēs varam pārliecināties, paskatoties uz viņa vispārējo karti.” [10, 189; 4, 37–38]

Al-Balhī skolas kartes

Al-Balhī skolas kartogrāfiskajā materiālā informācija par Baltijas jūras reģionu un tam pieguļošajiem tirdzniecības ceļiem pārsvarā ir atrodama pasaules kartēs.

Apaļās pasaules kartes. Šīs skolas ģeogrāfiem pasaules karte pārsvarā ir attēlota kā aplis, kuru ietver Apkārtējais okeāns. No Apkārtējā okeāna zemes dziļumā ievirzītas divas jūras. Nosacīti tās varētu nosaukt par Vidusjūras reģionu un Indijas okeāna reģionu. Apdzīvojamo zemes daļu šīs jūras sadala divās daļās: ziemeļos jeb aukstajā pusē un dienvidos jeb siltajā pusē. Šo, tikai divu jūru, esamību noteica Korānā pieminētās tikai divas jūras. Arābu ģeogrāfi

pie šī nosacījuma centās arī pieturēties (piemēram, Melno jūru apvienojot ar Vidusjūru). Tas gan netraucēja vienai un tai pašai jūrai lietot dažādus nosaukumus, vadoties pēc to krastus apdzīvojošām tautām.

Apdzīvojamās pasaules daļas lielums, pēc arābu autoru ziņām, no Apkārtejā okeāna Āfrikas ziemeļos līdz okeānam pie Ķīnas krastiem tika rēķināts kā 400 marhalāni (vienas dienas gājieni). Attālums ziemeļu–dienvidu virzienā tika rēķināts kā 210 marhalāni [1, 122]. Šeit gan netika ierēķinātas cilvēku dzīvošanai nepiemērotās zemes ziemeļos.

Lielākā daļa liniju zīmējumos ir taisnas vai lokveida. Upes zīmējumos tiek apzīmētas ar divām paralēlām līnijām. Ezeri pārsvarā ir precīzi aplī. Pilsētas reģionālajās kartēs tiek apzīmētas gan ar četrstūrīšiem, apliem vai četrstūru zvaigznēm. Apmetņu vietas – kā nelielas teltis vai arī kā karavānsaraju durvis. Kalni tiek apzīmēti kā virsotņu kopums. Reģionu kartēs ir skaidri redzams, ka to praktiskais pielietojums bija tirdzniecība un ceļošana. Tām bija jāparāda galvenie tirdzniecības ceļi, pa kuriem iespējams kādā noteiktā vietā nokļūt [8, 112].

Šajās kartēs parasti ir iezīmētas arī Arāla un Kaspijas jūra. Persijas jūra parasti attēlota palielināti. Tajā ir iezīmētas trīs salas: Hārka, Bahreina un Kešma. Stilizēti ir iezīmēti Arābijas pussala un Sarkanā jūra. Kartēs vienmēr ir attēlota Tigra un Inda, dažreiz arī Eifrāta. Visās kartēs kā ļoti liela ir iezīmēta Nīlas upe, atsevišķās kartēs ir norādīta tās izteka Mēness kalnos. Vidusjūrā arī ir atrodamas trīs salas: Malta, Krēta un Kipra.

Kartēs ir attēlots upju ceļš (trešā atteka), kas savieno Apkārtejā okeānu ar Vidusjūras reģiona austrumu daļu. Bez savienojošās attekas Austrumeiropā vienmēr tiek iezīmēta Volga (Itiļa). Skaidri redzama Al-Balhī skolas ģeogrāfu informētība par tās tecējumu. Ir iezīmēta Volgas sadalīšanās divās gultnēs, tātad – Kamas upe.

Ibn Haukalam bez Al-Balhī skolai raksturīgajām apaļajām pasaules kartēm vēl ir pasaules karte, kurā, pēc pētnieku domām, ir redzams, ka viņš ir pazīstams ar Ptolemaja ģeogrāfisko tradīciju. Tiek uzskatīts, ka šīnī kartē, sevišķi Vidusjūras reģiona attēlojumā, esot redzama tāda materiāla izmantošana, kas citiem arābu autoriem nav zināms [1, 137]. Tas tiek pamatots ar Ibn Haukala Nīlas kartes līdzību Ptolemaja materiālam. Šajā pasaules kartē ir ļoti maz tekstuālās informācijas, iespējams, tā ir zudusi daudzajās kopēšanas reizēs. Atšķirībā no Ibn Haukala otrā tipa kartēm šī karte ir ovālas formas un ir zaudējusi raksturīgo ģeometrisku izteiksmes veidu. Runājot par mūsu apskatāmo reģionu, šeit ir tikai viena jauna tendence: virs Baltijas jūras reģiona

parādās kaut kas līdzīgs Skandināvijas pussalai. Agrākajos kartogrāfiskajos darbos nekas tāds nav attēlots. Šo karti ar al-Horezmī darbiem vieno tieši Skandināvijas attēlojums. Ptolemaja kartē aiz Venedu līča zeme aizvirzās gandrīz vertikāli uz ziemeļiem, bet al-Horezmī darbā – aiz divām Austrumeiropu šķērsojošām upēm krasts lokveidā nedaudz pagriežas rietumu virzienā. Varētu teikt, ka al-Horezmī kartē ir redzams neliels Skandināvijas pussalas aizmetnis.

Vidusjūras reģiona kartes

No reģionu kartēm mūs var interesēt tikai Al-Balhī skolas pārstāvju sastādītās Vidusjūras kartes. Šajās kartēs bez Vidusjūras ir redzams arī Melno jūru un Baltijas jūru savienošā ūdensceļa dienviņu posms. Vidusjūras baseinā ietekošās, Austrumeiropu šķērsojošās attekas (kanāla) attēlojums saskan ar pasaules kartēs attēloto. Vienīgi Ibn Haukala trešā tipa kartē nav atrodama Eiropu šķērsojošā atteka.

Rūpīgāk izpētot pieejamo kartogrāfisko materiālu, jāsecina, ka Melnā jūra kartēs nav pazudusi. Tā ir iezīmēta kā savienošās attekas sākuma posms. Šis posms ar zemi Kustantīnija ir redzams arī Ibn Haukala pirmā un otrā tipa Vidusjūras reģiona kartēs. Otrā tipa kartē ir atrodams plašāks ūdensceļa attēlojums nekā pasaules kartē. Šeit ir redzams, ka Vidusjūras reģiona tuvumā atteka sazarojas divās daļās un ietek Vidusjūrā. Droši var apgalvot, ka attekas sazarojuma viena daļa noteikti nav domāta Volga, jo Al-Balhī skolas kartēs nav redzams Volgas savienojums ar Melno jūru. Volgas baseina upes, visdrīzāk, ir atrodamas šī tipa karšu augšējā labajā stūrī. Salīdzinot šo shēmu ar 9. gs. kūfisko dirhēmu topogrāfiju [13, 4], var secināt, ka šis sazarojums varētu būt Dņepra un Severas Doņeca.

Var pieņemt, ka Al-Balhī skolas ģeogrāfu kartogrāfiskajā materiālā, neskatoties uz viņu shematisko veidu, ir skaidri redzami Baltijas jūru un Melno jūru savienošie tirdzniecības ceļi. Tiem bija jāparāda galvenie tirdzniecības ceļi, pa kuriem iespējams kādā noteiktā vietā nokļūt [8, 109–111]. Upju reālais plūdums nav bijis svarīgs. Kartogrāfiem upes bija tikai viens no ceļu attēlojuma veidiem. Viduslaikos upju ceļi bija drošākais veids, kā transportēt preces, un tas izmaksāja vislētāk.

Kā zināms, jau 8. gs. notika aktīva tirdzniecība pa kontinentāliem ceļiem starp Vidusāziju, Tuvajiem Austrumiem un Baltijas–Skandināvijas apgabaliem [15, 39]. Laika posms no 800. līdz 1050. gadam ir arī ceļa no varjagiem pie grieķiem funkcionēšanas laiks. Šī ceļa apraksti saglabājušies skandināvu senajā literatūrā.

Papildus laupīšanai vikings nodarbojās arī ar tirdzniecību, un, pateicoties attīstītām kuģošanas prasmēm un aprīkojumam, viņi varēja kuģot pa Austrumeiropas upju ceļiem. Šie ceļi savienoja Baltijas jūras reģionu ar Kaspijas jūru un pavēra vikingiem jaunas iespējas uzsākt un uzturēt tirdzniecību Austrumeiropā [9, 67]. Tas bija savdabīgs “sudraba tilts”. Arābu monētu izplatība ļauj iztēloties austrumu tirdzniecības vērienu. Tomass T. Nūnans ir aprēķinājis, ka “vikingu laikmetā uz Baltijas jūru no Eiropas Krievijas tika eksportēti 50 līdz 100 miljoni dirhēmu. Apmēram tāds pats skaits dirhēmu bija, iespējams, atrodamas (palicis) Eiropas Krievijā. (..) 200 tūkstoši dirhēmu līdz šim uzieti un reģistrēti Ziemeļu Centrālās un Austrumeiropas depoziitos, tai skaitā 60 tūkstoši Gotlandē, 45 tūkstoši pārējā Skandināvijā un 25 tūkstoši mūsdienu Polijas teritorijā.” [7, 235–236] A. Ļeontjevs, pētot dirhēmu depoziātu topogrāfisko izvietojumu un tirdzniecības ceļus, raksta:

“Pats ticamākais sudraba transportēšanas ceļš no Austrumiem uz Novgorodas un Senās Lādogas teritorijām devītajā gadsimtā bija nevis Volgas baseina upes, bet gan drīzāk ceļa segments no varjagiem līdz grieķiem.” [13, 4]

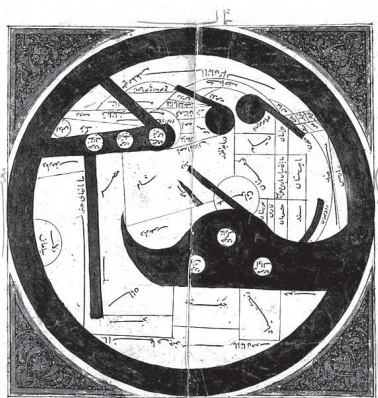
Nebūt nav droši apgalvot, ka tirgotāji būtu lietojuši kartes, visdrīzāk viņi tās nelietoja. Tirgotāji nevēlējās atklāt savā rīcībā esošo informāciju konkurentiem, par ko liecina Ibn Haukala sacītais:

“Un tā viņi dodas lejup pa straumi, lai tirgotos, un viņi nestāsta neko par savu dzīvi, un viņi neļauj nevienam sevi pavadīt un nākt viņu zemē.” [11, 85–86]

Ir skaidrs, ka informāciju, kuru ieguva no tirgotājiem, izmantoja, lai zīmētu kartes. Tādējādi ir iespējams novērtēt, cik lielā mērā senie rekonstruētie ūdens ceļi atbilst atrasto dirhēmu topogrāfijai Austrumeiropā. Al-Balhī skolas kartes parāda abus tirdzniecības ceļus: Volgas upi un ceļu no varjagiem līdz grieķiem.

Veicot Al-Balhī skolas kartogrāfiskā materiāla izpēti, var secināt, ka arābu autori neinteresējās par upju faktisko plūdumu Austrumeiropā, drīzāk upes viņus interesēja kā viens no iespējamajiem tirdzniecības ceļiem. Redzams, ka viņi labi pārzināja kartēs attēlotās upes. Upes viduslaikos bija visdrošākais un lētākais tirdzniecības ceļš no Ziemeļaustrumeiropas uz Halifātu. Vidusjūras un Apkārējās jūras savienojums, kas redzams Al-Balhī skolas pasaules kartēs, ļauj uzskatīt to par vienu no iespējamajiem tirdzniecības ceļiem virzienā no Melnās jūras reģiona uz Baltijas jūras un Skandināvijas reģioniem.

Attēli

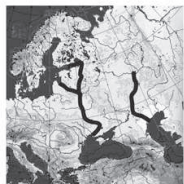

1. attēls. Al-Istahrī. 1. tipa pasaules karte. Orientācija-dienvidu.
(Suleymaniye Kutuphanesi, Ayasofya, MS. 3156). Publicēta ar *Suleymaniye Kutuphanesi* Stambulā atļauju.

4. attēls. Kūfisko dirhēmu atradumi Austrumeiropas teritorijā
(pēc A. Ļeontjeva ar I. Ļaviņa papildinājumiem).

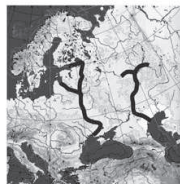
5. attēls. Laivu valks Krievzemē
(pēc Olava Magnusa).

1. Sketch after al-Istakhrī's type I world map.

2. The map probably shows the trade route from Varangians to Greeks. River Dniepr route going either to River Dvina or River Lovat and Volkhov. Another probably is the Caspian and Khazar route which follows along the River Volga without the connection to the Encircling Sea.

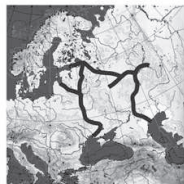
3. Sketch after al-Istakhrī's type II world map.

4. The map probably shows the trade route from Varangians to Greeks. River Dniepr route going either to River Dvina or River Lovat and Volkhov. Another probably is the Caspian and Khazar route which follows along the River Volga without the connection to the Encircling Sea. Probably it shows also River Kama.

2. attēls. Al-Istakhrī. 1. un 2. tipa kartes un tajās attēloto tirdzniecības ceļu rekonstrukcija (autors I. Ļaviņš).

5. Sketch after ibn Hawqal's type I world map.

6. The map probably shows the trade route from Varangians to Greeks. River Dniepr route going either to River Dvina or River Lovat and Volkhov. Another probably is the Caspian and Khazar route which follows along the River Volga with the connection to the Encircling Sea. Probably it shows also River Kama and River Oka.

7. Sketch after ibn Hawqal's type III world map. The map does not show the connection between the Black and Caspian Sea regions and without the connection to the Encircling Sea. Probably the map shows the Scandinavian Peninsula.

3. attēls. Ibn Haukals. 1. tipa pasaules karte un tajā attēlotā tirdzniecības ceļa rekonstrukcija (autors I. Ļaviņš), Ibn Haukals. 3. tipa pasaules karte bez savienojošās attekas attēlojuma.

Bibliogrāfija

1. Harley, J.B. and Woodward, D. *The history of cartography*. Vol. 2, book 1. *Cartography in the Islamic and South Asian Societies*. Chicago: University of Chicago Press, 1992. 604 p.
2. Kahlaoui, T. *The Depiction of the Mediterranean in the Late Islamic Cartography: from the 13th Century to the 16th Centuries*. 2008. 530 p.
3. Kramers, J.H. "La question Balkhī – Ibn Hawqal et l'Atlas de l'Islam". *Acta Orientalia*, 1931, Nr. 10: 9–31.
4. King D.A. *World-maps for finding the direction and distance to Mecca: innovation and tradition in Islamic science*. Leiden: Brill, 1999.
5. Ļaviņš, I. "Dzintars *kabrūbā* arābu un persiešu viduslaiku autoru darbos." *Latvijas Vēsture*, 2008, Nr. 3.: 113–122.
6. Miller, K. *Mappae arabicae; Arabische Welt- und Länderkarten*. V. Band. Stuttgart, 1926.
7. Noonah, T.S. "The Economy of The Khazar Khaganate." Grām.: *The world of the Khazars: new perspectives*. Leiden: Brill, 2007. Pp. 207–245.
8. Savage-Smith, E. "Memory and Maps." In: *Culture and memory in medieval Islam: essays in honour of Wilferd Madelung*. London, 2003. Pp. 109.–128.
9. Spufford, P. *Money and its use in medieval Europe*. Cambridge University Press, 1989.
10. Гаркави А.Я. *Сказания мусульманских писателей о Восточной Европе*. Санкт-Петербург, 1870.
11. *Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия*. Том III. *Восточные источники*. Под ред. Т.Н. Джаксон, И.Г. Коноваловой и А.В. Подосинова. Москва, 2009.
12. *Древняя Русь в свете зарубежных источников*. Под ред. Мельниковой Е.А. Москва, 1999.
13. Крачковский И.Ю. *Арабская географическая литература*. Москва, 2004.
14. Леонтьев А.Е. "Волжско-Балтийский торговый путь в IXв." В кн.: *Краткие сообщения. Средневековая археология Восточной Европы*. Москва, 1989.
15. Мишин Д.Е. *Сакалиба (славяне) в исламском мире в раннее средневековье*. Москва, 2002. 368 с.
16. Херман Й. "Славяне и норманны в ранней истории балтийского региона." В кн.: *Славяне и скандинавы*. Москва, 1986.

Summary

Depiction of the Eastern Europe River Net in the Maps of the al-Balkhi School

In the heritage of the Arabic cartography, there are several manuscripts, which bear signs of a certain similarity. These manuscripts belong to the hands of Ibn Hawqal, al-Istakhri, and al-Muqaddasi. Afterwards these authors were joined under one school, *the School of classical geographers* or the al-Balkhi School. Their manuscripts contained sets of maps. These maps are closer to reality than the maps of T-O type, popular at that time in Europe. The Mediterranean region can be found in each set of maps, but in full it can be seen only on the Round World Map and the Mediterranean region map. Of interest could be the link of the Mediterranean Sea to the Surrounding Sea (Ocean). There are two links of the kind: one in the West, in the region of Gibraltar, another in the East of the Mediterranean, behind the Gulf of Constantinople. The latter link has been greatly criticized. It is said that the idea about North East Europe is absolutely wrong and misinterpreted, and we can get proof of this just having a look at the map of the world. Even nowadays researchers consider that it is antique exaggeration.

Geographers of the al-Balkhi School have their own vision of the river net of Eastern Europe. According to them, the Black Sea and the Mediterranean Sea were linked with a tributary to the Surrounding Sea.

Doing research in cartographic material of the al-Balkhi School, we have arrived at a conclusion that the Arabic authors were not interested in the actual flow of the rivers in Eastern Europe, but they were interested in the rivers as one of the kind of trading routes. So we see that they had good knowledge of the rivers depicted on the maps. Rivers in the Middle Ages were the most secure trade routes, they also were the cheapest way of transportation of goods and the main route to transport goods from North East Europe to the Caliphate.

Vladislavs Malahovskis

Daži Audriņu iedzīvotāju iznīcināšanas aspekti un krimināllieta Nr. 31

Audriņi kopš 1990. gada ir Audriņu pagasta administratīvais centrs (Rēzeknes novads). Līdz Otrajam pasaules karam Audriņi bija viena no sādžām Makašēnu pagastā, ko apdzīvoja vecticībnieki.

Sociālajā atmiņā Audriņi asociējas ar Audriņu traģēdiju – nacistiskās Vācijas okupācijas varas īstenoto civiliedzīvotāju iznīcināšanas akciju. Par sarkanarmiešu slēpšanu pret Audriņu sādžas iedzīvotājiem tika pielietots kolektīvās atbildības princips. 1941. gada 22. decembrī arestēja Audriņu sādžas iedzīvotājus (t.sk. 51 bērnu). 1942. gada 2. janvārī nodedzināja sādžas ēkas, 3. janvārī Ančupānu kalnos nošāva arestētos audriņiešus, 4. janvārī publiski Rēzeknes tirgus laukumā nošāva 30 Audriņu vīriešus (t. sk. 12 gadus vecu zēnu). Līdzīga akcija dažas dienas vēlāk notika Ludzas apkaimē. 6. janvārī par izbēguša padomju aktīvista slēpšanu Garbarovas mežā nošāva 47 Barsuku sādžas iedzīvotājus [1, 38]. Soda akciju saskaņā ar vācu Drošības policijas komandiera pavēli veica vietējie kolaboracionisti Rēzeknes un Maltas policijas darbinieki. Starptautiskajā kara tribunālā Nirnbergā (1954–1946) Audriņu sādžas un tās iedzīvotāju iznīcināšanas akts tika atzīts par kara noziegumu [6, 2].

Raksta mērķis – izpētīt mazāk zināmus Audriņu traģēdijas aspektus krimināllietā Nr. 31, izvirzot šādus uzdevumus: 1) noskaidrot noslepkavoto Audriņu sādžas iedzīvotāju un sādžā mītošo sarkanarmiešu skaitu; 2) raksturot vācu policijas iestāžu atsevišķu darbinieku attieksmi politiešlodzīto lietu izlemšanā Rēzeknē; 3) raksturot Audriņu traģēdijas norises atsevišķas detaļas; 4) noskaidrot traģēdijas rezonansi pēc kriminālprocesa beigām.

Krimināllieta Nr. 31 tika ierosināta 1964. gada 5. augustā. Tā noslēdās ar atklātu tiesas prāvu Rīgā VEF Kultūras pili (11.10.1965.–30.10.1965). Dzimtenes nodevībā un noziegumos pret cilvēci tika apsūdzēti seši bijušie latviešu palīgpolicijas darbinieki [11, 33, 34]. Uz apsūdzēto sola bija tikai trīs, jo pārējie trīs bija emigrējuši (uz VFR, ASV, Kanādu). Viņus tiesāja neklātienē. Tiesa piesprieda pieciem apsūdzētajiem augstāko soda mēru – nošaušanu, bet vienam – bijušajam Rēzeknes cietuma uzraugam – 15 gadus stingrā režīma cietumā. Uz tiesu tika aicināti pieci cietušie, trīs eksperti un 164 liecinieki [5, 223]. Apsūdzētie tika tiesāti par pastrādātajiem noziegumiem Rēzeknes un Ludzas apriņķos, t.sk. arī par ebreju un romu noslepkavošanu. Bijušajā

Rēzeknes apriņķī civiliedzīvotāju zaudējumi (1941–1944) bija vieni no lielākajiem Latvijā: 15 199 civiliedzīvotāji, no tiem 5128 ebreji un 311 romi [5, 6].

Krimināllietas Nr. 31 materiāli ietverti 37 apjomīgos sējumos. Pamatā tie ir trīs veidu dokumenti:

- 1) traģēdijas liecinieku nopratināšanas protokoli (apcietinātie, šķūtnieki un policijas darbinieki). Lietā ir 198 protokoli (paskaidrojumi). Tie uzskatāmi par pietiekami objektīvu avotu grupu, jo notikumu izklāsts sakrīt, izteikts no dažādu “autoru” pozīcijām (bijušie ieslodzītie un bijušie policijas darbinieki). Faktoloģiskajā materiālā (par arestēto, nošauto, šāvēju skaitu) dominē vārdi “skaidri neatceros”, kas ir izskaidrojams ar vairāk nekā 22 gadu lielu laika intervālu kopš traģiskajiem notikumiem;
- 2) Rēzeknes apriņķa policijas iestāžu ziņojumi un sarakste ar augstākstāvošām instancēm. Ziņojumos vērojami pārspīlējumi, lai pamatotu veikto represiju nepieciešamību. Sarakstē atklājas disciplināras dabas problēmas policijas struktūrās – represēto civiliedzīvotāju īpašuma piesavināšanās, alkohola lietošana u.c. Ziņojumos ievietota arī faktiski nepārbaudāma informācija. Tā, piemēram, par eksplodējušām granātām un munīciju Audriņu sādžā pēc tās aizdedzināšanas [2, 87];
- 3) krimināllietas izmeklēšanas procesa dokumenti. Lietas izmeklēšanu veica VDK virsnieku grupa. Izmeklēšana tika veikta skrupulozi – bez liecinieku nopratināšanas veiktas tiesu medicīniskā, tiesu ballistiskā, grafiskā un kriminālistiskā ekspertīze. Izmeklēti tika vācu policijas iestāžu darbinieku noziegumi Rēzeknes, Ludzas un Maltas apkaimē. Ievēribas vērtā epizode ir par 1965. gada 18. jūnijā atrastajām septiņām deformētām lodēm Maltas vidusskolas pagraba sienā, kur 1941. gadā notika masveidīga civiliedzīvotāju apšaušana [4, 292]. Veicot ekspertīzi, izrādījās, ka tās ir 7,62 mm lodes no PSRS ražojuma Tokareva konstrukcijas pistoles “TT” vai automātiem. Sekoja slēdziens, ka šauts ir “nosacīti sen”, tāpēc “konkrētāk šo jautājumu nav iespējams atrisināt.” [5, 241]

Saskaņā ar krimināllietu Nr. 31 1941. gada decembrī tika arestēti visi 200 Audriņu iedzīvotāji (61 vīrietis, 88 sievietes un 51 bērns). Pēc Rēzeknes cietuma mašīnrakstītājas piezīmju burtnīcas datiem, tika nošauts 201 Audriņu iedzīvotājs (66 vīrieši, 84 sievietes un 51 bērns) [4, 90]. Mašīnrakstītājas liecības fragments vēsta:

“Minēto nošauto apcietināto skaitu es esmu uzzinājusi vai nu no oficiāliem cietuma dokumentiem, ko man nācās pārrakstīt uz rakstāmmašīnas, vai arī no dēļa, uz kura ar kritu katru rītu dežurējošie virsuzraugi uzrakstīja Rēzeknes cietumā atrodošos apcietināto skaitu. Pēc apcietināto skaita izmai-

ņām varēja konstatēt, cik ieslodzīto iepriekšējā dienā tika izvesti uz nošaušanu.” [4, 86]

Savukārt vēsturnieks Uldis Neiburgs raksta, ka tika arestēti 235 audriņieši, no kuriem lielāko daļu noslepkavoja [10, 7]. Arī Inese Dreimane atzīmē, ka Ančupānu kalnos nošāva 205 Audriņu iedzīvotājus un Rēzeknes tirgus laukumā 30 sādžas vīriešus [9, 325]. Jākonstatē, ka noteikt precīzu arestēto un noslepkavoto Audriņu iedzīvotāju skaitu ir problemātiski divu iemeslu dēļ: 1) arestētie audriņieši nemaz nebija reģistrēti cietuma žurnālā, pēc cietuma priekšnieka norādījuma: “to darīt nav nozīmes.” [1, 118]; 2) daļa arestēto – sievietes un bērni – tika ieslodzīti Rēzeknes palīgcietumā (aresta namā), bet vīrieši un pusaudži – Rēzeknes centrālajā cietumā [5, 24]. Pēc Rēzeknes cietuma mašīnrakstītājas liecības, apcietināto sarakstus sastādīja steigā un bez jebkādas pārbaudes:

“[...] sarakstu sastādīšanas laikā minētie darbinieki, kas runāja latviešu valodā, bija iereibušā stāvoklī, kantora telpās spēlēja radioaparāts, uz galda atradās viena vai vairākas (skaitu neatceros) alus pudeles.” [4, 85]

Par alkohola lietošanu un paviršību policijas darbā liecina arī bijušā Rēzeknes apriņķa policijas priekšnieka palīga liecība. Viņš raksta, ka lietas pret politiskajiem ieslodzītajiem SD tika izspriestas ļoti pavirši:

“[...] biju iegājis SD policijā [...] sastapu tur divus latviešus un vienu SD formā vācieti. Viņi tur šķirstīja apcietināto lietas, neizturējās nopietni, savā starpā ģirgājās. Uz lietu sākuma lapām taisīja atzīmes “f” – brīvība, “g” – cietums un “e” – eksekūcija” [...] Maniju, ka viņi tur bija dzēruši reibinošus dzērienus.” [1, 39]

Pēc cietuma kantora darbinieka liecības, apcietinātos, ko izveda no Rēzeknes cietuma, iedalīja trīs grupās: 1) vispār atbrīvoti; 2) izvesti uz nošaušanu; 3) aizvesti uz Daugavpils cietumu, Rīgas cietumu vai Salaspils nometni. Visi izvesto saraksti tika saņemti no SD dienesta. Ja apcietinātā lietā bija norāde “nodots SD rīcībā”, tas faktiski nozīmēja apcietinātā iznīcināšanu. Šādas atzīmes lika uz politieslodzīto lietām, bet kriminālnoziedznieki (apsūdzētie par zādzībām, huligānisma u.tml.) nonāca policijas un prokuratūras rīcībā [1, 114–115].

Vācu palīgpolicijas darbinieka [...] liecība vēsta, ka pēc Audriņu sādžas nodedzināšanas policisti no Audriņiem atveda divas nokautas cūkas un tajā pašā vakarā Rēzeknes apriņķa policijas pārvaldē, lietojot alkoholiskos dzērienus un pagatavoto cūkgaļu, “nosvinēja” Audriņu ciema nodedzināšanu [3, 79–80]. Tālāk tika gatavota akcija Audriņu iedzīvotāju nošaušanai. Šādi tas notika pēc Rēzeknes apriņķa policijas 1. iecirkņa darbinieka liecības:

“[...] pēc Audriņu sādžas iedzīvotāju apcietināšanas [...] nolēmu ieiet iecirknī [...] izrādījās, ka iecirknī ir sapulcējušies visādu grupu (“A”, “B” un “C”) policijas darbinieki, pie kam visi bija manāmi iereibuši. Iecirkņa priekšnieka palīgs [...] teica, ka šovakar Ančupānu kalnos būšot “darbs”, lai pieteicas brīvprātīgie. [...] Nākošajā dienā pēc Audriņu iedzīvotāju nošaušanas šāvēju komandas dalībnieki policijas pārvaldē ir lielījušies ar savu “varoņdarbu”. Viens no brīvprātīgajiem šāvējiem esot stāstījis: “nošaušanas laikā uz bedres malas nolikts kāds drēbju vīstoklis un [...] nav varējis saprast, kam lai viņš šauj. Tad [...] pieprasījis, lai šo drēbju vīstokli attin, un kad tas izdarīts, tad izrādījās, ka drēbēs ievīstīts mazs bērns [...], lielīdamies par šā bērna noslep-kavošanu, teica: “Kā es šāvu, tā tas (t.i. – bērns) sašķīda!”” [5, 40]

Problemātisks ir jautājums par sarkanarmiešu skaitu, kas bija atraduši patvērumu Audriņu sādžā, kā arī citviet. Caur Rēzeknes karagūstekņu nometnes “Štalag-347” (šāda tipa nometnes tika paredzētas ierindniekiem un seržantiem – V.M.) asinsdzirnavām kara gados tika izgājuši vairāk nekā 35 000 padomju karagūstekņu [12, 315]. Jāatzīmē arī tas, ka komunistiskā pagrīde Latvijā līdz 1943. gadam bija neregulāra un neefektīva [7, 323]. 1942. gada 2. februāra vācu operatīvo iestāžu ziņojumā Nr. 163 *Par notikumiem PSRS Audriņu sarkanarmiešu sakarā* teikts:

“Viņu paslēptuve bija pagrabs, kuru izraka pirms aukstuma iestāšanās. Tā celšanā piedalījās ciema iedzīvotāji, izpalīdzot ar būvmateriāliem, kurus nevarēja sadabūt [...] mājā. Būvdarbi ilga veselu nedēļu. Tāpēc izslēgts, ka pārējie ciema iedzīvotāji to nebūtu redzējuši. Vēl pēdējā nedēļā [...] bandas rīcībā nodeva lauzni. Bez 5 sarkanarmiešiem un [...], mājā vēl dzīvoja [...] un viņas 13 gadīgais dēls – pavisam 8 personas. Kā [...] liecināja, viņai nekad nebija tik pārtikas, lai uzturētu vismaz 8 personas. Trūkstošos produktus atnesa pārējie Audriņu sādžas iedzīvotāji un deva tos daļēji [...], daļēji sarkanarmiešiem. [...] Audriņu sādžas iedzīvotāji ir krievi – vecticībnieki, kopā 48 ģimenes. Viņi, būdami aiz sava nacionālisma aklī, 100 procentīgi atbalstīja sarkanarmiešus. Audriņu sādžā dzīvoja 5 apbruņoti sarkanarmieši, 3 bijušie milicijas darbinieki, 3 no gūstekņu nometnes izbēgušie karagūstekņi.” [2, 87]

Pēc ziņojuma datiem, Audriņu ciemā esot bijuši 11 sarkanarmieši. Padomju laika vēsturiskajā literatūrā minēti “seši vīri Audriņu pagrīdē, savākuši ieročus un informāciju par apstākļiem apkaimē, gatavoja uzsākt partizānu gaitas.” [8, 8] Bijušais karagūsteknis, kas atradās Audriņos līdz traģēdijas sākumam, liecināja, ka viņš bija pazīstams ar partizānu Audriņu sādžas iedzīvotāju, kas slēpās savā mājā kopā ar pieciem sarkanarmiešiem [5, 15]. Tādējādi ir runa par sešiem bruņotiem cilvēkiem, kas bija ierīkojuši slēp-

tuvi. Savukārt pārējie pieci padomju karagūstekņi strādāja sādžas saimniecībās.

Lai attaisnotu represijas, iepriekšminētajā ziņojumā norādīts, ka sādža komunistiskajā ziņā ir viena no aktīvākajām. Turklāt minēts, ka Audriņu iedzīvotājiem ir sakars ar Rēzeknes karagūstekņu nometni. Kā pierādījums tam ir pie kāda bēgļa atrastā zīmīte: “Sādžā Audriņi 12 km no Rēzeknes” [2, 87]. Šis grūti pārbaudāmais apgalvojums vēlāk neapšaubāmi bija simpātisks arī padomju propagandai.

Sarkanarmieši Audriņu sādžā uzturējās apmēram četrus mēnešus. Pēc apcietināto Audriņu iedzīvotāju šķūtnieka ziņām, Audriņu sādža bija apmēram divus kilometrus gara [5, 21]. Turklāt sādžas mājas bija būvētas pēc viensētu principa, patālu viena no otras. Tādējādi varētu uzskatīt, ka par sarkanarmiešiem zināja tikai daļa sādžinieku. I. Dreimane atzīmē, ka gandrīz visi Audriņu un apkārtnējo sādžu iedzīvotāji zināja par sarkanarmiešiem. Padomju historiogrāfijā izplatītajam uzskatam par organizētu partizānu vienību, lai cīnītos pret nacistu okupāciju, nav pamata. Pēc I. Dreimanes vērtējuma, sarkanarmieši apdraudēja paši sevi un citus iedzīvotājus, jo mēdza staigāt pa sādžu pat ar ieročiem un apmeklēt dejas netālu esošajā Puderu sādžā, kur uzturējās vācieši [9, 324].

Traģēdijas izcelsmes pamatā bija sadzīvīks strīds divu sieviešu (pie vienas arī slēpās sarkanarmieši) starpā par nošauto ebreju izlaupītās mantas sadalīšanu. Sekoja draudi ziņot policijai par sarkanarmiešu slēptuvi. Nav iespējams uzzināt, kas tieši tika stāstīts policijā, bet, pēc I. Dreimanes rakstītā – sarkanarmieši netika pieminēti. Visticamāk, runa bijusi par zagtajām ebreju mantām, kandžas tecināšanu u.tml. [9, 324]. Tādējādi 1941. gada 18. decembrī Audriņos ieradās latviešu palīgpolicijas patruļa divu cilvēku sastāvā. Viņi atklāja nelegālus brīdī, kad tie tīrīja ieročus. Rēzeknes apriņķa policijas 2. iecirkņa 1941. gada 19. decembra rakstā teikts, ka katrs policists esot raidījis divus šāvienus, nošaujot vienu sarkanarmieti. Tad policisti metušies bēgt, bet sarkanarmieši uz viņiem raidījuši apmēram 30 šāvienus. Viens policists tika nošauts, bet otram izdevās izbēgt [5, 14]. Tajā pašā dienā sarkanarmiešu meklēšanā iesaistīja 35 palīgpolicistus, bet nākamajā – vēl 80 [10, 7]. Tika aplenkts un pārmeklēts Majovkas mežs, kur notika apšaude starp aplencējiem un aplenktajiem. Pēc sadursmes Majovkas mežā seši sarkanarmieši devās uz Rikavas mežniecības apkārtni, kur viņi atrada patvērumu kādas ģimenes mājā. 1941. gada 31. decembrī mājas saimniece, zinot par Audriņu sādžas iedzīvotāju apcietināšanu un baidoties no represijām pret savu ģimeni, par mājā esošajiem sarkanarmiešiem paziņoja policijai. Policijas grupa naktī uz 1942. gada 1. janvāri

aplenca minēto māju un atklāja uguni. Divi sarkanarmieši tika nošauti turpat mājas pagalmā, bet pārējie četri gāja bojā aizdedzinātajā mājā. Par šo ziņojumu ģimenes rīcībā nodeva kādas nošautas ebreju ģimenes dzīvokli Viļānos un nošautu cilvēku apgērbu [5, 26–27].

Pēc Audriņu iedzīvotāju slepkavu notiesāšanas Audriņu traģēdijas tēma kļuva īpaši aktuāla padomju propagandas līdzekļos, t.sk. arī mākslā. 1965. gadā tika izveidota dokumentālā filma “Spriedums”, kurā stāstīts par vietējiem policistiem un viņu izpalīgiem, kuri iznīcināja Audriņus. 1966. gadā nāca klajā grāmata “Neaizmirsti Audriņus!” [11], kurā sociālistiskā reālisma stilā aprakstīta Audriņu traģēdija un tiesas procesa gaita. Grāmatā iekļauti traģēdijai veltītie Andra Vējāna un Jeronīma Stulpāna dzejoļi. Audriņu traģēdijas tēma aktualizēta arī 70. gados izdotajā grāmatā “Audriņi” [8]. 1965. gadā Operas un baleta teātrī (tagad Latvijas Nacionālā opera) notika Oļģerta Grāviša operas – balādes “Audriņi” pirmatskaņojums.

1965. gadā Audriņos demontēja pēc kara izveidoto pieminekli karā kritušajiem audriņiešiem. Pēc Komunistiskās partijas nomenklatūras darbinieku viedokļa, piemineklis īsti neatbilda sociālistiskā reālisma mākslas principiem (zemnieks ar karogu rokās, kas dūsmīgi skatās uz priekšu, blakus viņam ceļos nometies sarkanarmietis ar automātu). Turklāt piemineklis traucēja kultūras nama celtniecībai. Pieminekļa vietā tika uzstādīta memoriālā plāksne. Piemiņas plāksni ar 30 publiski nošauto Audriņu vīriešu vārdiem uzstādīja pie Rēzeknes tirgus laukuma. Traģēdijas 30. gadadienā Audriņu ciemā uzstādīja tēlnieces Alises Veinbahas veidoto pieminekli nacisma upuriem kā mūžīgo atgādinājumu dzīvajiem, bet Ančupānu kalnos, nacistiskā terora upuru masu kapos, tika izveidots memoriāls ar tēlnieces Rasas Kalniņas-Grīnbergas skulptūru “Māte ābele”.

Audriņu ciema galvenajai ielai dots Lidices nosaukums. Šo Čehijas ciemu, tāpat kā Audriņus, 1942. gadā iznīcināja nacistu represīvais režīms. Kopš padomju laikiem Latvijas iedzīvotāju sociālajā atmiņā saglabājies izteiciens “audriņi!” – nelaime vai kaut kas nolemts neveiksmei.

Avoti

1. Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1986. f., 1. apr., 45038 l. (Krimināllieta nr. 31 (1. sējums).
2. LVA, 1986. f., 1. apr., 45038. l. (Krimināllieta nr. 31 (2. sējums).
3. LVA, 1986. f., 1. apr., 45038. l. (Krimināllieta nr. 31 (7. sējums).
4. LVA, 1986. f., 1. apr., 45038. l. (Krimināllieta nr. 31 (8. sējums).
5. LVA, 1986. f., 1. apr., 45038. l. (Krimināllieta nr. 31 (Apsūdzības raksts).
6. LVA, 1986. f., 1. apr., 45038. l. (Krimināllieta nr. 31 (Наблюдательное дело н. 31 по обвинению Б.И)).

Literatūra

7. Bleiere, D. u.c. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava, 2008.
8. Borgs, B. *Audriņi*. Rīga: Liesma, 1974.
9. Dreimane, I. “Sieviešu sadarbība ar nacistu represīvajām struktūrām Latvijā 1941.–1944. gadā.” Grām.: *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 16. sējums)*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. 319.–368. lpp.
10. Neiburgs, U. “Audriņi un Maikovska lieta”. *Mājas Viesis*, 2002. Nr. 1: 7.
11. Sausnītis, K. u.c. *Neaizmirsti Audriņus!* Rīga: Liesma, 1966.
12. Ред. кол. Дризул, А. и. др. *Борьба латышского народа в годы Великой Отечественной войны*. Рига: Зинатне, 1970.

Summary

Some Aspects of the Destruction of Civilians of Audrini and Criminal Case No. 31

Audrini has been an administrative centre of Rezekne region since 1990. Before the Second World War, Audrini was one of the villages in Makaseni parish populated by old believers.

The tragedy of Audrini is destruction of civilians of Audrini by Nazi German occupation authorities (22.12.1941.–01.04.1942). Escaped prisoners of Red Army were hid in the village. The Nazis burnt village buildings. In the Ancupanu hills, arrested inhabitants of the village were shot; 30 men – inhabitants of Audrini – were publicly shot in the Marketplace in Rezekne. The punishment action was done in accordance with the German Security Police Commander's orders; in the action local collaborators – Rezekne and Malta police officers – participated.

Criminal Case No. 31 was initiated on August 5, 1964. In 1965, an open trial in Riga was held (11.10.1965.–10.30.1965), where six former German police officers were accused of Audrini people killing. Criminal Case No. 31 consists of 37 huge volumes. Basically, there are three kinds of documents: 1) protocols of witnesses' testimonies; 2) Rezekne district police reports and correspondence with higher authorities; 3) documents related to criminal investigation process.

The paper reveals some little known aspects of the tragedy in Audrini, clarifies the number of victims, describes the attitude of the German police staff to political decision-making in Rezekne, and shows the reaction of Soviet media (including arts) to the tragedy and criminal proceedings.

Ольга Меренкова

Культурная адаптация и социальная интеграция бангладешских иммигрантов в британском обществе (по роману М. Али «Брик Лейн»)

Англоязычная литература Индии занимает особое место как в национальной, так и в мировой литературе. Этот сегмент индийской литературы возник в результате взаимодействия двух культур: европейской и индийской. Благодаря английскому языку, индийцы стали познавать наследие мировой культуры, из которого они восприняли очень многое и пытались перенести эти знания на индийскую почву. Разрабатывая давно апробированные поэтические и прозаические жанры, индийцы наполнили их образами и аллюзиями, свойственными только их восприятию окружающей реальности.

Современный этап развития англоязычной литературы связан с желанием авторов индийского происхождения познакомить европейского читателя как с традиционным миром индийского социума в целом (и бенгальского, в частности), так и с проблемами, которые актуальны для мигрантов, оказавшихся в новом, непривычном для них обществе со своими культурными особенностями.

В качестве такого примера может быть назван роман Моники Али «Брик Лейн» (*Brick Lane*). Автор романа, Моника Али (*Monica Ali*), родилась 20 октября 1967 года в городе Дакке в Восточной Бенгалии (с 1971 года – столице независимого государства Бангладеш). Ее отец – родом из района Майменсинх в Бангладеш, а мать писательницы – родом из Англии. М. Али получила образование в Болтон Скул (*Bolton School*), позднее окончила Водхам колледж в Оксфорде (*Wadham College, Oxford*) по специальности «философия, политика и экономика». Известно, что в настоящее время М. Али проживает на юге Лондона вместе с мужем и детьми.

Роман «Брик Лейн» является дебютной работой писательницы. Он был написан в 2003 году и в этом же году номинирован на Booker Prize премию (Прим. 1).

На примере романа М. Али «Брик Лейн» можно рассматривать не только проблематику внутрисемейных отношений, принятых в большинстве традиционных бангладешских семей. Особое внимание автор уде-

ляет тому, как эти отношения меняются в инокультурной среде. Через судьбы своих персонажей он раскрывает перед читателем различные варианты адаптации и интеграции в западном обществе или же, напротив, показывает неспособность героев принять новые культурные традиции.

В качестве основной из обширного спектра проблем, связанных с культурной адаптацией, автор выделяет следующую тему: как меняется мир женщины в традиционном и нетрадиционном обществах, как взаимодействуют различные поколения, насколько взгляды старшего поколения являются актуальными для молодежи в новом для них обществе.

Роман писательницы получил свое название «Брик Лейн» в честь одноименной улицы, которая расположена в районе Тауэр Хэмплетс. Этот район часто называют «сердцем» бангладешской общины в Лондоне. В настоящее время здесь проживает примерно 54% всех «британских бангладешцев» [3].

Одним из главных мотивов данного произведения становится стремление человека к свободе. Оно меняет всю жизнь героев, их мировоззрение, семейные ценности, жизненный уклад.

Как правило, в традиционной исламской семье человек редко имеет свободу выбора. Это особенно характерно для женщины, которая не может самостоятельно распоряжаться собственной судьбой. С рождения и до брака все важные решения принимаются ее родителями, а после брака она должна подчиняться воле мужа и его родственников. Молодые люди, как девушки, так и юноши, в традиционной семье обязаны следовать советам старших относительно учебы, выбора будущих брачных партнеров, а также места, где им работать вне дома, если им вообще это будет позволено (последнее относится к девушкам и женщинам).

В романе «Брик Лейн» описывается жизнь уроженки Бенгалии, Назнин, воспитанной в традиционной мусульманской семье. Родные выдали её замуж за мужчину вдвое старше нее, причем раньше она никогда его не видела, и отправили в Англию. Дом ее мужа, Шану, находится в квартале, где живут в основном иммигранты из Бангладеш. Приехав сюда, она продолжает жить по традициям своей страны, делает то, что ждет от нее муж; и долгое время ей удается сохранять привитые с детства культурные и социальные традиции. «Раз нельзя изменить, то надо принять, И раз ничего нельзя изменить, то все надо принимать» [1, 38–39], — таков главный жизненный принцип героини, которому она следовала с детства. Этот принцип — не просто отличительная особенность героини, это ско-

рее характерная черта большинства людей, живущих по традициям мусульманской культуры.

Назнин, рожденная в семье бенгальских земледельцев, приспосабливается к новой для нее жизни: и в семье с незнакомым ей мужчиной, и в непривычно большом городе с незнакомыми ей прежде культурными привычками чужой страны.

Муж героини, Шану, работает в государственном совете и мечтает о повышении по службе, постоянно говоря о собственной образованности, начитанности и принадлежности к высокой культуре. Однако время все идет, а повышения все нет. Повышают всех, кроме Шану. Со временем он понял, что из-за его принадлежности к другой нации он так и не добьется в этом учреждении карьерного роста. На примере случая с Шану автор раскрывает перед читателем проблему так называемого «бытового расизма», который проявляется в дискриминации по расовому признаку при приеме на работу или при продвижении по службе.

Семейная жизнь Шану и Назнин долгое время идет по традиционному пути. Назнин выполняет все обязанности жены, хозяйки и супруги, почитает мужа. Она смиряется со своей судьбой, ведет дом, терпит прикосновения нелюбимого человека, следуя принципу «стерпится–слюбится», срезает мужу ороговевшую кожу на мозолях и не мыслит себя вправе решать в жизни что-либо самой.

Тем не менее, наблюдая за жизнью вне дома, Назнин все больше начинает интересоваться тем, что происходит в мире, который ее окружает. Ее дом расположен в квартале, где живут преимущественно мигранты из Бангладеш. Назнин постепенно знакомится с некоторыми женщинами из квартала – Разией и Миссис Ислам, которые живут в Англии более длительное время. От них она узнает последние сплетни и новые для нее реалии британского общества, а также запоминает новые для нее английские слова.

Спустя некоторое время у Назнин рождаются две дочери: Шахана – старшая и Биби – младшая. Назнин занимается воспитанием девочек, но чем старше они становятся, тем больше проявляются отличия между традиционным мусульманским укладом их семьи и культурными привычками британского общества, в котором они живут. На примере отношения дочерей Назнин к национальной культуре автор пытается раскрыть проблему, насколько молодое поколение в семьях иммигрантов способно воспринимать родную для их родителей культуру.

В случае с девочками Назнин особенно показателен пример старшей дочери. «Шахана не желает слушать классическую бенгальскую музыку. И пишет на родном языке чудовищно. Она хочет носить джинсы. Ненавидит камизы (Прим. 2) и перепортила весь свой гардероб, проливая на них краску. Если на выбор предлагается дал (Прим. 3) или консервированная фасоль, не сомневается ни секунды. При упоминании о Бангладеш кривится. Она знать не знает и знать не хочет, что Тагор был не только поэтом и нобелевским лауреатом, но и – не больше, не меньше, отцом нации. Шахане все равно. Шахана не хочет на родину» [1, 223].

«Я не просила, чтобы меня рожали здесь», – таков главный аргумент девочки на все замечания отца о благочестивом и правильном поведении, о необходимости знать родную культуру или на просьбу хотя бы надевать национальную одежду.

Дети бангладешцев, рожденные и воспитанные в Англии, получают большую свободу, чем их сверстники, выросшие в Бангладеш. Однако их действия, вполне обычные для англичан, могут вызвать непонимание или шокировать родителей, придерживающихся традиционных взглядов.

В качестве примера можно привести слова одного из персонажей романа, доктора Азада, который в силу своей профессии, так или иначе, знаком со многими проблемами внутри местной бангладешской общины: «Наши дети повторяют то, что видят здесь: заходят в пабы, ночные клубы. Или пьют у себя дома, запершись, а родители думают, что с ними все в порядке. Проблема в том, что наше общество не имеет представления о таких вещах» [1, 33].

Проблема адаптации детей бангладешских иммигрантов к европейской культуре является темой для отдельного исследования. Нежелание знать историю своих родителей и земляков в целом, неприятие культуры предков, стремление носить джинсы и есть европейскую пищу – это лишь небольшое из того, что вызывает конфликт между поколениями.

Герои романа Назнин и Шану ищут свое место в новом мире для себя и своих дочерей. Шану хочет увезти дочерей на родину, когда они подрастут, «прежде, чем они начнут портиться» [1, 33]. Назнин же не считает возвращение на родину нужным и полезным для дочерей.

Не добившись повышения, Шану увольняется со службы и всерьез задумывается о возвращении на родину, в Бангладеш, где его образование и бесчисленные дипломы были бы, без сомнения, оценены по достоинству. Чтобы как-то прокормить семью, Шану устраивается работать шо-

фером и разрешает Назнин брать швейную работу на дом. Таким образом в их дом попадает Карим, который отдает и забирает выполненные заказы у Назнин.

С появлением Карима нарушается весь жизненный уклад, которому следовала Назнин. Ее душевное равновесие буквально рассыпается в прах от постоянного выбора между тем, что должно делать, и тем, что бы ей хотелось на самом деле. Постепенно она осознает свои чувства к Кариму, но сама же говорит себе, что «влюбиться – это очень по-английски» [1, 554]. Назнин вступает в любовную связь с Каримом. В жизнь героини вместе с физическим удовольствием приходит мучительная душевная борьба – отдаться своим желаниям или задушить их и следовать традиционному образу жизни. У Назнин происходит нервный срыв, который ее домашние принимают за физическое переутомление от тяжелой работы за швейной машинкой.

Конфликт долга и страсти разрешается для Назнин довольно неожиданным образом. Перед ней встает другой, более трудный для нее выбор.

Шану, ее муж, которому так и не удалось реализовать себя в британском обществе и найти в нем свое место, постепенно убеждается в необходимости возвращения на родину. Он не смог заработать достаточно средств, чтобы осесть в Бангладеш и жить безбедно, но страх за дочерей вынуждает его принять окончательное решение об отъезде.

Дочери, как старшая – Шахана, так и младшая – Биби, абсолютно не принимают эту идею и не стесняются выражать свое недовольство перед отцом. Шахана даже решает на побег из дома, поскольку, рожденная в Англии, она не может себе представить жизнь в уже чужой для нее стране Бангладеш.

Назнин постоянно балансирует между убежденностью мужа в правильности традиционного мусульманского уклада и стремлением дочерей к европейской жизни. Она вынуждена выбирать между родиной и чужой страной. Представления Назнин о родине складываются из того, что она знала до замужней жизни, и из писем ее сестры Хасины. Эту переписку она тщательно скрывает от Шану, поскольку ее сестра, вышедшая замуж по любви, вскоре была вынуждена уйти от мужа и сама зарабатывать себе на жизнь всеми возможными способами. С помощью этих писем показываются относительно безбедная жизнь Назнин в Англии и прозябание на грани нищеты ее родной сестры в Бангладеш.

Хасина описывает сестре свою жизнь: побег из дома с женщиной, вопреки воле родных, не сложившаяся семейная жизнь, работа на швей-

ной фабрике, жизнь в бараках, занятие проституцией, работа гувернанткой и снова побег с мужчиной и т.д.

Из писем Хасины Назнин понимает, что в Бангладеш ни для нее самой, ни для ее дочерей хорошей жизни не будет. Дочери лишатся возможности выбирать свой жизненный путь и повторят судьбу Назнин, т.е. должны будут выйти замуж за выбранных родителями мужчин, смириться с этим и следовать традиционному жизненному укладу. «Если они поедут в Дакку, она будет с Хасиной. Но дети будут несчастны. Биби, может быть, быстро оправится. Шахана же никогда не простит мать» [1, 226].

Ради своих дочерей, ради их возможности иметь свободу выбора Назнин принимает самостоятельное и главное решение в ее жизни — остаться в Англии. Вместе со своими подругами она занимается пошивом одежды на заказ и сама содержит себя и дочерей. Муж Назнин, Шану, уезжает в Бангладеш один.

Такова главная сюжетная линия романа «Брик Лейн». На примере его героев автор прослеживает несколько вариантов того, как именно проходят процессы культурной адаптации и социальной интеграции бенгальцев в британском обществе.

Эти процессы протекают по-разному у различных социальных групп. Существуют как иммигранты, полностью прошедшие адаптационный процесс, так и те, кто не смог найти свое место в британском обществе и был вынужден вернуться на родину.

Переход от национальной культуры к новым традициям — болезненный процесс особенно для тех иммигрантов, кто приезжает в Англию впервые. Они сталкиваются со множеством проблем: социальных, культурных, бытовых. Однако основная ценность западной культуры, привлекающая их, — это свобода выбора. Ради неё они идут на болезненный отказ от собственных традиций, делая это и для себя, и что главнее, для своих детей. Их дети также вынуждены искать свое место в новом для них обществе. «В этом вся наша беда — мы придумываем жизнь за наших детей. А они сами хотят ее прожить» [1, 626].

Следует сказать о важных изменениях, которые произошли в мировоззрении молодого поколения иммигрантов, рожденных уже в Англии. Если их родители могли с уверенностью назвать себя бенгальцами (а с 1971 года бангладешцами), то в настоящее время дети бывших иммигрантов порой затрудняются с однозначным выбором своей идентичности.

Если для первого поколения иммигрантов связь с родиной была вполне естественным явлением, то для их потомков, рожденных в Ве-

ликобритании, ситуация предстает уже в несколько ином свете. Многие представители молодого поколения, выросшие среди представителей другой культуры, приезжая в Бангладеш, дабы прикоснуться к истокам своей национальной культуры, испытывают настоящий шок. Это характерно как для юношей, так и для девушек [4, 156]. Молодые люди, родившиеся и воспитанные в Англии, в отличие от своих сверстников в Бангладеш, не знакомы с условиями сельского быта. Они чаще бывают предоставлены сами себе, не вовлекаясь в цикл домашних и сельскохозяйственных дел. Дети иммигрантов, как правило, лучше, чем их бангладешские сверстники, образованны, более свободны в выборе друзей и увлечений.

«Ты в Англии. И можешь делать все, что хочешь» [1, 638], — так автор романа, Моника Али, определяет возможности детей иммигрантов, предоставляя им право самим выбрать свою судьбу.

Роман «Брик Лейн», равно как и одноименный фильм, снятый на его основе, с актрисой Танништхой Чаттерджи (английский — *Tannishtha Chatterjee*, бенгальский — তানিষ্ঠা চ্যাটার্জী) в главной роли в 2007 году, вызвали неоднозначную реакцию среди членов бангладешской общины в Великобритании. Некоторые члены общины, отрицательно оценивавшие данное произведение, выступали против съемок фильма, так как считали, что автор описывает район Брик Лейн и его обитателей крайне негативно. А это, с их точки зрения, не соответствует действительности и, более того, способно сформировать у зрительской аудитории в Великобритании и других странах отрицательное отношение к выходцам из Бангладеш [2].

По мнению же других представителей общины, настроенных более либерально, книга и фильм могли бы стать хорошей рекламой района, привлекающей туда больше туристов [2].

Примечания

1. Букеровская премия (англ. *Booker Prize*) — одна из самых престижных наград в мире английской литературы. Присуждается автору, проживающему в одной из стран Содружества наций, Ирландии или Зимбабве, за роман, написанный на английском языке. Победитель получает чек на сумму 50 тыс. фунтов стерлингов. Впервые вручение награды состоялось в 1969 году. С 2002 года спонсором Букеровской премии выступает группа компаний Man, потому полное официальное название премии — *The Man Booker Prize*.

2. *Камиз* (kameez) или в сочетании *шальвар-камиз* (salwar-kameez) — означает длинную тунику с разрезами по бокам. Длина камиза, согласно традиционному стилю, должна быть до колен. Разнообразные вырезы украшают орнаментом, зеркалами, блёстками и вышивкой. В Индии этот наряд также популярен, как и сари. Мода на *шальвар-камиз* зародилась несколько столетий тому назад в Афганистане, и, благодаря кабульским пуштунам (патханам), она проникла в Индию, а затем распространилась по всей Южной Азии.
3. *Дал* (daal/dhal/dahl) — индийское слово, обозначающее бобовые культуры: горох, чечевицу, фасоль. Также этим словом, называют блюда, приготовленные из них, например, пряную похлебку из разваренных бобовых, в которую добавляют смесь специй — карри, кокосовое молоко, лимонный сок, помидоры, чеснок и обжаренный лук.

Библиография

1. Али М. *Брик Лейн*. Москва, 2005.
2. Cacciottolo, M. *Brick Lane protesters hurt over 'lies'*//BBC News by 31 July 2006. http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/5229872.stm (05.01.2011).
3. Garbin, D.C. *Bangladeshi diaspora in the UK: some observations on socio-cultural dynamics, religious trends and transnational politics*. Conference Human Rights and Bangladesh. 17 June 2005. SOAS (School of Oriental & African Studies), University of London, London. 2005.
4. Gardner, K., Shukur, A. "I'm Bengali, I'm Asian, and I'm living here. The changing identity of British Bengalis." R. Ballard (ed.), *Desh Pradesh. The South Asian Presence in Britain*, London: Hurst and Company, 1995

Kopsavilkums

Bangladešas imigrantu kultūradaptācija un sociālā integrācija britu sabiedrībā (pēc M. Ali romāna "Brick Lane")

Angļu valodā tapušajai Indijas literatūrai ir nozīmīga vieta gan nacionālajā, gan pasaules literatūrā. Šī literatūra veidojās divu kultūru – Eiropas un Indijas – sadūrā. Pateicoties angļu valodai, indieši iepazīna pasaules kultūras mantojumu, no kura daudz ko aizguva un mēģināja adaptēt nacionālajā kultūrā. Izstrādājot jau sen aprobētus poētiskos un prozas žanrus, indieši tajos iekausēja tikai viņu pasaules uztverei raksturīgos tēlus un alūzijas.

Angļu valodā sarakstītie mūsdienu indiešu autoru teksti iezīmē problēmdimensiju ne tikai ideoloģiskā, bet arī mākslinieciskā aspektā. Monikas Ali

romānā “Brick Lane” (2003) tiek aktualizētas ne tik daudz sociālās un politiskās problēmas, ar ko saskaras Bangladešas imigranti britu sabiedrībā, bet gan atsevišķas personības problēmas, tās attiecības ar ģimeni un apkārtējo pasauli.

Viens no svarīgākajiem šī romāna motīviem ir tieksme pēc brīvības. Tā maina varoņu dzīvi, viņu pasaules skatījumu, ģimenes vērtības, tradicionālo dzīvesveidu. Romānā tiek aprakstīta Bengālījā dzimušās, tradicionālā musulmaņu ģimenē audzinātās Nazninas dzīve. Viņa tiek izdota par sievu divreiz vecākam vīram un pārceļas uz Angliju. Šeit Naznina pirmo reizi sastopas ar viņai nepazīstamu kultūru. Ilgstoši viņa paliek uzticīga bērnībā ieaudzinātajām kultūras un sociālajām tradīcijām. Tomēr jo ilgāk sieviete mīt angļu sabiedrībā, jo vairāk tiecas būt tai atvērta: pati mēģina apgūt valodu, gūt iespēju biežāk iziet ārpus mājas, izcīnā tiesības strādāt un pat uzsāk mīlas sakaru ar vienu no kopienas grupējuma līderiem, kas cīnās par tiesībām uz brīvību.

Veidojot romāna tēlus, autore modelē vairākus variantus, kā noris bengāļu kultūradaptācija un sociālā integrācija britu sabiedrībā. Atšķirības šai procesā nosaka piederība noteiktai sociālajai grupai. Ir imigranti, kas adaptējas pilnībā, un tādi, kas nespēj atrast savu vietu britu sabiedrībā un ir spiesti atgriezties dzimtenē.

Summary

The Cultural Adaptation and Social Integration of Bangladeshi Immigrants in the British Society (by the Novel by Monica Ali “Brick Lane”)

The English-speaking literature written by authors of Indian origin is a very important part of Indian culture. It can be observed as separate field of Indian literary history, which is still developing. Modern literary works of Indian authors are full of political, social, and cultural problems to be discussed.

The novel “Brick Lane” written by Monica Ali in 2003 is a perfect example, where modern vision of real world is exhibited. The author presents to the readers various social and political problems, which are of high importance for those Bangladeshi immigrants who regard Britain as their new home. In this novel, special attention is paid not only to the problem of social adaptation, but also to individual sense of reality, traditional and new vision of self-identity.

The heroine of the novel is Nazneen, common Bangladeshi girl. Her relatives arranged her marriage with a man who had job in Britain and sent

her away. While living in Britain, she tries to retain traditional way of life. However, gradually she got involved in the events of external world and became the part of this new culture. Her daughters feel themselves more British than Bangladeshi.

Monica Ali in her novel presents to her readers different variants of cultural adaptation and social integration. There are immigrants, who totally integrate in the British society, and those, who can not adapt to the new world and are forced to come back in Bangladesh. Striving for freedom is the central idea of this novel. Freedom here is considered as wishing to escape from traditional way of behavior, norms of life, family values and so on. Traditions in the novel are opposed to real world, and the main problem is to find personal balance between them.

Olaf Mertelsmann

The Cold War – Not a Topic in Baltic History?

When looking at publications on the Baltic 20th century history, we find that certain themes have been really high on the research agenda for the last two decades: Stalinism and mass deportations, the German occupation and the Holocaust of Baltic Jewry, the incorporation into the USSR, terror and resistance, the interwar independence and the regaining of statehood. Official history commissions explored some of those themes for years or even more than a decade in depth and produced an enormous amount of publications. The series published by Latvia's Commission contains already 26 volumes, for example. Maybe I forgot some topics, but definitely the Cold War seemed not to be very important for Baltic historians recently. Meanwhile we see that Cold War research is blossoming on the other shores of the Baltic Sea in Scandinavia and Germany while in Poland there are not many activities yet. Nevertheless, in Scandinavia and Germany, a large amount of centers and academic networks has started their activities, state sponsored history commissions explore the Cold War experience, Cold War monuments receive the status of national heritage and are especially protected. In addition, the Cold War research sees new approaches today [10; 14].

Of course, I understand the neglect of the Cold War in Baltic historiography; there are other more burning questions. Nevertheless to look at the Cold War mainly from the perspective of international relations and exile diplomats [6; 12], the role played in armed resistance [11] or to explore some Cold War spy games, to take some examples seems to me a bit too limited. I argue that the Cold War was a highly influential factor in the development of the Baltic Soviet republics and needs definitely more thorough research. Because of the lack of space, I will only raise some issues and ask the reader politely to see this contribution more as a very short essay than a proper paper.

According to Elena Zubkova – and I agree with her – the beginning of the Cold War led to an intensification of the Sovietization measures since 1947 [16]. It must not mean an increase of direct violence, but it seems clear that the remodeling of society or the Sovietization including the forced collectivization of agriculture became more vicious after the Cold War had started. This included campaigns aimed at cleansing society of 'alien elements',

an intensified fight against resistance and also attempts to reduce western influence in culture, science and education. The Soviet 'zhdanovshchina' found definitely repercussions in the Baltics. By the end of the 1940s, any possible tolerance towards the 'former' people of bourgeois background had declined.

All three Baltic republics were part of the Soviet western border with most of the beaches closed and nearby villages cleansed of 'unreliable elements'. The Soviet border zone was approachable only with special documents. The border status included the stationing of large amounts of Soviet troops. For example, tiny Estonia had to cope with approximately 100,000 Soviet soldiers or one tenth of the population [9]. The geographical location of the Baltic republics led to a much higher density of military installations including atomic bombers, special airfields, closed towns or other secret facilities than in the Soviet heartland. To be sure the vast majority of the Soviet defense industry was not located in the border regions of the USSR as we learn from the effort of a research team at the University of Warwick. The Warwick team has given a very thorough overview of the Soviet defense industry and there were very few factories in the Baltics [1].

In Cold War Europe, the Soviet Union had definitely the highest defense burden which is estimated to have been between 15 and 20 percent of the GDP [3; 5]. We will obviously never know the exact figures because of difficulties with Soviet statistics and sound estimates, but 15 percent was an enormous burden for the civilian population and the economy in general. Very roughly, we might state that Soviet citizens sacrificed something like one fifth of their real incomes every year to pay for conducting the Cold War. Not only real incomes but GDP growth suffered as well from the high defense spending. Nevertheless, the Soviet Union was brought down by the defense burden in the late 1980s; still the citizens paid an extremely high price. Not only would their incomes and standard of living be higher, also per capita GDP would have reached a different level without the Cold War. A realistic estimate of the GDP series of one Baltic republic has been recently constructed by Martin Klesment for Estonia [4, 44]. As a quick and very rough estimate I would offer that by the late 1980s with a 'normal' defense burden of approximately 5% the GDP should have been twice as high. In other words, the long-term economic impact of the Cold War can be felt even today, because the starting point after the end of the Soviet Union was much longer than it would have been under more 'peaceful' conditions. This made the post-socialist transformation in the Baltics more difficult than in Central Europe, because there the defense burden had been much lower.

In the immediate postwar years, the price of the Cold War was even higher, Soviet citizens might have even lost their life in the famine of 1946–47 [2; 15] or in the malnutrition crisis in the Baltic republics [7], which were caused by a drought and the decision of Stalin to keep defense spending high and not to take care much about the standard of living of his subjects. The postwar Five-Year-Plan of reconstruction 1946–50 was unfortunately not aimed at reconstruction but at keeping investment into heavy industry and by this way defense spending high. Thus, the austerity regime introduced by Stalin's 'great leap forward' since the first Five-Year-Plan was kept until the end of the USSR. Of course, there was a bit of relaxation especially under the reign of Nikita Khrushchev but in general with the exception of some years of the NEP, Soviet citizens had to pay dearly for the higher goals of their masters.

Many other factors in the history of the Baltic Soviet republics were influenced by the Cold War: the armed resistance movement and later dissent would have developed in a different way without the understanding that there would be a 'western intervention' very soon until 1956 and later without the idea that the 'West' was thoroughly watching what happens in the USSR. Why should people hide in the forest for a decade when they do not have the hope of the Americans or British coming soon? Why should dissidents engage in public activities and send signed letters to the authorities if they do not hope for an audience abroad to look at their activities. Alternative information channels in the postwar period like foreign radio broadcasting bore the stamp of the Cold War and they did so until the 1980s. Sometimes the media audience could even be with their attitude on the other side of the so called iron curtain as was the case in Estonia in the late 1940s and early 1950s [8]. Finnish and Polish television, Voice of America, Radio Free Europe, Radio Vatican, RIAS Berlin and many other stations suffered sometimes from jamming but they could create an alternative media space. Cold War culture and propaganda was a part of daily life from school till public media for nearly half a century. Today we look at posters and caricatures from that time with a certain ironic glance but they were meant seriously. Every European growing up during the Cold War whether in Eastern or Western Europe received a high dose of propaganda and as a male usually spent a certain period as a conscript of an army preparing for the 'hot war' or keeping this war away.

In short, I simply argue here that Baltic historians should consider the Cold War an important issue in the region worth to be explored in more detail than before. The life of every grown-up in the Baltic states has been

partly shaped by the Cold War. It was part of the every-day experience of living through Socialism. We really should not underestimate the impact of the Cold War. In addition, in a period when transnational or global history is waiting at the gates, Cold War history offers an opportunity for international cooperation, a possibility for comparison and an escape from narrow traditions of national historiography. We should thus start to explore the topic from a broader perspective and first steps have already been taken [13]. I do not imply that we should now interpret Baltic contemporary history only from a Cold War viewpoint but the inclusion of the Cold War into our research agenda will definitely serve us well.

Bibliography

1. Dexter, K., Rodionov, I. “*The Factories, Research and Design Establishments of the Soviet Defence Industry: a Guide: Version 11*. University of Warwick, Department of Economics. February 2010.” <http://go.warwick.ac.uk/vpk> (17.02.2011).
2. Ganson, N. *The Soviet Famine of 1946–47 in Global and Historical Perspective*. Houndsmills: Palgrave Macmillan, 2009.
3. Harrison, M. “How Much Did the Soviets Really Spend on Defence? New Evidence From the Close of the Brezhnev Era, PERSA Working Paper No. 24, 3 January 2003, 24–25.” <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/economics/staff/academic/harrison/archive/persa/024fulltext.pdf> (11.02.2011).
4. Klesment, M., Puur, A., Valge, J. *Child Bearing and Macro-Economic Trends in Estonia in the XX Century*. Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus, 2010. 56 p.
5. Kontorovich, V., Alexander Wein, A. “What did the Soviet Rulers Maximise?” *Europe-Asia Studies*, 2009, No. 9: 1579–1601.
6. McHugh, J. T., Pacy, James S. *Diplomats without a Country: Baltic Diplomacy, International Law and the Cold War*. Westport, CT: Praeger, 2001. 304 p.
7. Mertelsmann, O. “Alatoitumuse tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas: stalinistlik toiduainetega varustamise poliitika 1940. aastate Eestis.” *Ajalooline Ajakiri*, 2010, Nr. 2: 79–99.
8. Mertelsmann, O. “Trophy Films and Western Radio Broadcasting as a Window to the World in Post-War Estonia.” In: *Central and Eastern European Media under Dictatorial Rule and in the Early Cold War*. Frankfurt: Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2011. P. 61–73.

9. Puur, A., Uuet, L. "Eesti NSV 1940.–1950. aastate valimiste materjalid rahvastikuloo allikana." *Tuna*, 2010, Nr. 2: 61–82.
10. *Reassessing Cold War Europe*. London: Routledge, 2011. 248 p.
11. Reklaitis, G. *Cold War Lithuania: National Armed Resistance and Soviet Counterinsurgency*. Pittsburgh, Pa.: Center for Russian & East European Studies, University Center for International Studies, University of Pittsburgh, 2007. 43 p.
12. *The Baltic Question during the Cold War*. London-New York: Routledge, 2008. 224 p.
13. *The Baltic Sea Region and the Cold War*, Frankfurt: Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, forthcoming.
14. *Winter Kept Us Warm: Cold War Interactions Reconsidered*. Jyväskylä: Bookwell Oy, 2010. 234 p.
15. Zima, V. F. *Golod v SSSR 1946–1947 godov: proiskhozhdenie i posledstviia*. Moscow: Rossiiskaia Akademiia Nauk, In-t rossiskoi istorii, 1996. 265 p.
16. Zubkova, E. *Pribaltika i Kreml' (1940–1953)*. Moscow: Rosspen, 2008. 352 p.

Kopsavilkums

Vai "aukstais karš" ir Baltijas vēstures nozīmīga tēma?

Rakstā aplūkota argumentācija par labu "aukstā kara" problemātikas iekļaušanai Baltijas mūsdienu vēstures pētniecībā. "Aukstais karš" atstāja milzīgu iespaidu uz visu Eiropas sabiedrību, un Baltija nav izņēmums. Līdz šim "aukstā kara" tēmai Baltijā ir veltītas tikai dažas zinātniskās publikācijas.

Monika Mihališina

Poļu–latviešu kultūra pēc Pirmā pasaules kara (1918–1928)

Pētījumā mēģināts apkopot materiālu, kas savākts, pētot poļu kultūru Latvijā starpkaru periodā. Ņemot vērā raksta apjomu un iegūtā materiāla plašumu, skatīta tikai pirmā neatkarības desmitgade (1918–1928). Rakstā mēģināts iekļaut poļu–latviešu attiecību pētniecību postkoloniālajā diskursā.

Poļu kultūrai Latvijā ir veltīts salīdzinoši maz publikāciju. Visbiežāk tās ir iekļautas rakstu krājumos, kuros publicēti dažādu autoru darbi [10; 11]. Ir pētījumi, veltīti poļu mazākumtautības vēsturei Latvijas teritorijā, kuros iekļautas arī ziņas par poļu kultūru, saistītas ar mazākumtautību radošo un sabiedrisko darbību [1]. Izņēmums ir zinātnisks izdevums “Literatura Ludowa” [12], veltīts latviešu–poļu kultūrai (1. piez.). Vairums darbu, kas veltīti abu valstu attiecībām, skar galvenokārt politiskos un militāros aspektus [7; 8; 14; 15].

Gandrīz visas publikācijas par poļu–latviešu kultūru attiecas uz atsevišķiem aspektiem dažādos laika posmos (piemēram, poļu arhitektūra XVII un XVIII gs., poļu zinātne u.tml.) [10; 11]. Tomēr trūkst sintētiska skatījuma, īpaši no kultūrvēsturiska viedokļa. Vienīgais darbs, kurā mēģināts sintētiski aprakstīt poļu un latviešu kultūras mijiedarbi, ir Jaceka Kolbuševska raksts [11]. Autors uzskata, ka poļu kultūras klātbūtne Latvijā jāaplūko divu sistēmu ietvaros, kur pirmā skar Latvijā dzīvojošo poļu kultūru pagātnē un tagadnē. Otrā sistēma saistās ar poļu kultūras elementu integrāciju latviešu tautas kultūrā un šo elementu lomu latviešu tautas kultūras veidola veidošanā.

Poļu kultūra Livonijā pēc Olivas miera līguma (1621) jau tikai Polijai piederošajā daļā (Inflantijā) bija elitāra, augsta, integrējoša pakāpeniski pārpoļotajām vācu muižnieku dzimtām un funkcionēja gandrīz tikai šajā vācu–poļu aprindu lokā. Šajā laika posmā latviešu vietējā kultūra attiecībā pret poļu kultūru atradās opozīcijā. Poļu kultūras ietekme uz latviešu tautas kultūru vērojama galvenokārt kontrreformācijas laikā un pēc Olivas miera līguma, kad, no vienas puses, tika pastiprināta vācu muižniecības pārpoļošana, bet, no otras puses, pieauga poļu zemnieku izmitināšana latviešu etniskajās teritorijās. Šis asimilācijas process izraisīja zināmu ģenētiski polisku elementu ienākšanu latviešu folklorā.

Poļu ietekmi var rast vēl 19. gs., kad ar poļu palīdzību radās latgaliešu valodas gramatika un lūgšanu grāmatas latgaliešu valodā [11, 45–50].

Poļu kultūras ietekme Latvijā, īpaši Latgalē, turpinājās arī pēc Polijas neatkarības zaudēšanas 1772. gadā. Poļu prese un māksla, plaši pazīstamas Latvijā, apzinīgi kultivēja vēsturisko atmiņu, tādā veidā ienesot ieguldījumu latviešu nacionālās apziņas attīstībā. 1794. gada un 1863. gada poļu sacelšanās ieguva lielu atbalstu Latvijā un atstāja dziļas pēdas latviešu tautā [5, 262]. Abu kultūru savstarpējā ietekme ir jūtama arī izcilāko bijušās Inflantijas pārstāvju Mihala Borha, Boleslava Simanovska un pirmām kārtām Gustava Manteifeļa zinātniskajā un radošajā darbā. Viņa mantojums rada nepieciešamību verificēt tēzi par poļu kultūras Latvijā diviem modeļiem. J. Kolbuševskis raksturo Manteifeli kā poļu, galvenokārt jezuītu, kultūras ideju turpinātāju [11, 55].

G. Manteifeļa darbu didaktiskā ievirze (līdzīgi kā jezuītu darbība) tieši latviešu zemniecības slāņa izglītošanā ļauj viņa darbus iekļaut (post)koloniālisma diskursa rāmjos, kas pieņem dominējošo (kolonizatoru) kultūru un kultūru, kas tiek dominēta (kolonizēta). Dominējošā kultūra augstāku mērķu dēļ, savu stiprāku pozīciju izmantojot, mēģina mainīt vai arī noliegt kolonizētas kultūras vērtību (2. piez.). Šo tēzi apstiprina izcilais G. Manteifeļa darbu pētnieks profesors Kšištofs Zajas ievadā G. Manteifeļa “Poļu Inflantijas” un “Vēstuli no Baltijas piekrastes” mūsdienu izdevumam. Viņaprāt, G. Manteifelis galvenokārt ir interesants kā neatlaidīgs poļu redzējuma par Baltijas kultūru tīģeli popularizētājs, kas izpaužas viņa tekstos ierakstītajā lielajā projektā ar nosaukumu “poļu Inflantija” [18, XVII]. K. Zajas dod mājienu, ka Manteifeļa darbos vērojams polocentriskais skatījums, latviešu tautas (latviešu) kā “svešo” aprakstīšana. Autors min, ka poļu Inflantijas latviešu raksturojumā Manteifelis lieto līdzīgus epitētus, kādus trīsdesmit gadus agrāk lietoja Kazimirs Buiņickis, balansējot starp eksotisko un unificējošo pieeju [17, 133].

Tomēr J. Kolbuševskis norādījis, ka 1918. gads Latvijas un Polijas kultūras attiecības paceļ pilnīgi jaunā kvalitātē. Līdz ar Latvijas valsts izveidošanos pilnībā manījās Latvijas poļu iedzīvotāju statuss. Neskatoties uz lielo skaitu, viņi kļuva par nacionālo minoritāti ar visām no tā izrietošajām politiskajām, sociālajām un kultūras sekām. Mainījās viņu loma savstarpējos poļu–latviešu sakaros. Ja iepriekš ar Inflantiju saistītajā pagātnē poļi pārnese poļu vērtības un kultūras parādības uz Latviju, tad tagad radās iespēja starpvalstu kultūras apmaiņai, kura tika regulēta politiski [11, 55].

Jaunā politiskā situācija kļuva par iemeslu latviešu–poļu kultūras attiecību rakstura maiņai. Līdzšinējā poļu kultūra, lai arī bijušās Inflantijas teritorija piederēja Krievijas impērijai, bija saglabājusī dominējošās kultūras jeb, lietojot mūsdienu kultūras studiju valodu, kolonizējošās kultūras raksturu, kurai nenoliedzami piemita polonizācija. Jaunos apstākļos tā vismaz formāli

kļuva par pakārtotu kultūru attiecībā uz līdz šim kolonizēto latviešu kultūru. Savukārt latviešu kultūrai pirmo reizi tās vēsturē radās iespēja atsvabināties no daudzu gadsimtu ilgušās citu kultūru dominējošās ietekmes latviešu apdzīvotajās zemēs.

Starpkaru kultūras procesus Latvijā līdzīgi vērtē arī Latvijas pētnieks un diplomāts Jans Cinariskis, rakstot, ka latviešu kultūra grib atbrīvoties no svešām ietekmēm, meklē sev patstāvīgus ceļus un noteikti šo mērķi sasniegs [3, 130].

Viens no resursiem, kas rāda jauno situāciju Polijas un Latvijas kultūras attiecībās pēc 1918. gada, ir šī perioda Latvijas prese. Pētījumam izmantota latviešu valodas prese. Publikāciju kvantitatīvā analīze ļauj noteikt poļu kultūras klātbūtnes pakāpi Latvijā. Latvijas presē publicēto tekstu saturs analīze atklāj spriedzi, kuru Latvijā izraisīja citu kultūru klātbūtne un ietekme.

Šī pētījuma materiālu veido raksti par poļu kultūru, kuri tika atlasīti, balstoties uz latviešu preses rādītāju [13] par laika posmu no 1918. līdz 1928. gadam. Raksti tika meklēti pēc noteikta kritērija (ģeogrāfiskie u.c. nosaukumi, kas saistīti ar Poliju, īpašības vārds “poļu”, poļu izcelsmes izcilu personību vārdi un kultūras notikumi). Pētāmajā laika posmā publikācijas par poļu kultūru parādījās nozīmīgākajos latviešu preses izdevumos (3. piez.). Poļu kultūrai veltīto publikāciju veidi ir parādīti tabulā Nr. 1.:

Tabula Nr. 1.

Poļu kultūrai veltītās publikācijas

Poļu mākslinieku uzstāšanās Rīgā vai viņu mākslas darbu prezentācija	29 1) poļu grafiķu Bloka grupas izstāde 1924. gadā; 2) poļu teātra Reduta viesošanās Rīgā 1925.–1926. gadā; 3) Olgas Olginas, Korvin-Šimanovskas, C. Resvanovas, G. Filtelbergas, P. Šlivinska vieskoncerti Latvijā
Mākslinieku daiļdarbu publikācijas presē	8 rakstu darbi: B. Prusa “Faraons” (simtos), “Cilvēciskais Telegrāfs”; S. Žeromska “Kailā Sirds”, “Uz kuģa deka”; A. Mickieviča “Budrys”; M. Konopņickas “Dzeja”; M. Pavlikovskas-Jasnoževskas “Pavasariģi pantiņi”; K. Pšerva-Tetmajer “Janošek”; V. Reimonta “Tomeks Berents”; V. Baranovska “Diplo-māta mīlestība”. 3 gleznas: L. Vintorovska “Varšavas skaistule”; J. Falata “Kāzas poļu zemnieku sētā”

Dažādu grupu vai personu ceļojumu uz Poliju apraksti	39 žurnālistu (1921), dzelzceļnieku, skolotāju, virsnieku, 2 atsevišķu personu
Satīriskie teksti	1 (+5 attēli) attiecībā uz politisko dzīvi un tās personām, piem., J. Pilsudski
Informatīvie raksti par poļu kultūru	3 2 S. Kšivoševska raksti; 1 A. Bīlmaņa raksts “Poļu māksla 19. gadsimtenī”
Mākslinieku fotoattēli	3 I.J. Paderevskis, St. Korvin-Šimanovska; Pola Negri (īstajā vārdā Barbara Apoloņa Halupiec)
Informatīvie raksti par atsevišķiem poļu māksliniekiem un viņu darbiem saistībā ar notiekiem	3 Gabriela Zapolska, Tadeušs Rittners (sakarā ar nāvi); V.S. Reimonts (sakarā ar Nobela prēmijas piešķiršanu).

No tabulas izriet, ka lielāko preses tekstu daudzumu sastādīja:

1. Raksti, kas saistīti ar kultūras notikumiem, piemēram, poļu mākslinieku vizītēm Latvijā. Īpaša uzmanība latviešu presē tika veltīta avangarda grupas *Blok* izstādei un avangarda teātra *Reduta* viesizrādēm. Jāpiebilst, ka poļu mākslinieku izstādes un teātra viesizrādes avižu redakcijas izmantoja, lai iepazīstinātu lasītājus ar poļu vizuālās mākslas vai teātra vēsturi.
2. Dažādu profesionālo grupu pārstāvju ceļojumu uz Poliju apraksti. Ceļojumu ietvaros dalībniekiem bija iespēja iepazīties ar Polijas kultūru.

Abām izceltajām tekstu grupām ir izteikti iezīmēts konteksts: poļu mākslinieku klātbūtne Latvijā un institūciju organizēti braucieni uz Poliju. No iepriekš minēta koloniālā diskursa viedokļa īpaši interesanti šķita raksti, kas atainoja Polijas Ārlietu ministrijas organizēto latviešu žurnālistu braucienu uz Poliju 1921. gadā. Ekskursijas mērķis bija iepazīstināt Baltijas valstu žurnālistus ar Polijas valsts iekšējo situāciju. Latviešu žurnālistu domas un komentāri ir avots, no kura var smelties informāciju par latviešu reakciju, saskaroties ar poļu kultūras elementiem. Katra žurnālista raksts (ar turpinājumiem) aptver trīs nedēļu ekskursiju, kuras laikā žurnālisti iepazīnās ar Polijas valsts pārstāvjiem, saimnieciskiem sasniegumiem, ikdienas dzīvi, dabas un kultūras vērtībām. Ekskursijas laikā Baltijas viesiem tika sniegta informācija par jaunas Polijas valsts realitāti, kuru žurnālisti izklāstīja rakstos par ekskursiju.

Pētāmais materiāls ir ļoti plašs un pārsniedz raksta robežas, līdz ar to par piemēru tiek citēta tikai viena interesanta refleksija, kuru sniedzis viens no brauciena dalībniekiem, laikraksta “Brīvā Zeme” žurnālists:

“Ekskursijas rīkotāju nodoms, te jāpastrīpo vēlreiz, bija radīt mums moderno Poliju, politiski un rūpnieciski radošo Poliju, kamēr mākslā jau radītais, aplūkošanai un apbrīnošanai izstādītais, tika aizķerts tikai garāmejojot. [...] No vēsturiskiem pieminekļiem pirmā vietā bez šaubām jāstāda Vavels pilskalns Krakovā. Vispār Krakova kā vecākā pilsēta ir interesantāka priekš tūrista nekā modernākā un lielpilsētnieciskākā Varšava. Vavels ir interesants tānī ziņā, ka nav kāda laikmeta un viena stila būve. Tānī iebūvēti visdažādākie stili, sākot ar gotiku un romāņu stilu un beidzot ar plumpo austriešu kazarmu stilu, ja šinī gadījumā vispār drīkst runāt par stilu. [...] Austriešu laikā tur bija garnizons un neviens polis nedrīkstēja Vavelim tik tuvoties. Tagad līdz ar atgūto brīvību poļu sabiedrība un valdība sākusi gādāt par to, lai visas tās mākslas un nacionālas bagātības, kādas sevī glabā Vavels, tiktu rūpīgi sakoportas, aprakstītas no lietpratējiem, reproducētas un popularizētas tautā. Tas no vienas puses. Tālāk poļu valdība grib iznīcināt visu to, kas atgādina svešautiešu valdību. Nojaukt neglītās austriešu laika kroņa ēkas un izbūvēt Vaveli par tautas svētnīcu, par vēsturisku muzeju. Vavels restaurācija tiek plaši propagandēta tautā un sabiedrībā. Priekš tam vāc līdzekļus, pieņem ziedojumus un ne bez panākumiem.” [6, 4]

Citētais fragments liecina par latviešu žurnālistu interesi par poļu kultūru, it sevišķi seno. Raksta autors ļoti pozitīvi vērtē poļu centienus vērtīga vēstures pieminekļa restaurēšanā un kā kolonizētas kultūras pārstāvis pilnībā solidarizējas ar poļu mēģinājumiem atbrīvoties no pakārtojošās citas tautas ietekmes. Latviešu žurnālista novērojums satur arī interesantu informāciju par pašu poļu diskursu pret viņu kultūras kolonizācijas efektiem. Citētais fragments rāda arī, kā (post)koloniālais diskurss šķiet piemērots un interesanta perspektīva starpkaru laika latviešu–poļu tautu kultūras attiecību pētīšanai.

Piezīmes

1. Šis sējums, tāpat kā daudzas citas vērtīgas publikācijas, veltītas poļu–latviešu attiecībām, ir tapis, pateicoties poļu zinātnieku ģimenei – Latvijas Universitātes profesoram Staņislavam Kolbuševskim un diviem viņa dēliem Staņislavam un Jacekam Kolbuševskim.
2. Postkoloniālisma teorija attiecībā uz Baltijas valstīm plaši aprakstīta izdevumā *Baltic postcolonialism* [8]. Vērtīgas publikācijas, kurās tiek analizēta arī poļu kultūra un skarta latviešu kultūras tematika, ir Evas Thomsonas [15] un Hannas Goskas [4] darbi.
3. “Valdības Vēstnesis”, “Latvijas Kareivis”, “Jaunais Vārds”, “Jaunākās Ziņas”, “Brīvā Zeme”, “Pēdējā Brīdī”, “Strādnieku Avīze”, “Jaunais Zemgālis”, “Kurzemes Vārds”, “Latvijas Sargs”, “Zemgālietis”, “Rīgas

Ziņas”, “Latvis” (ar pielikumu), “Darba Balss”, “Sociāldemokrāts”, “Stāsti”, “Ritums”, “Latvijas Grāmatrūpnieks”, “Nedēļa”, “Sieviete”, “Pirmdienas Rīts”, “Latvijas Dzelzceļnieks”, “Izglītības Ministrijas Mēnešraksts”, “Valsts Darbinieks”, “Latvju Mūzika”.

Bibliogrāfija

1. Albin, J. *Polski ruch narodowy na Łotwie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1993. 214 ss.
2. Bardach, J. “Piśmiennictwo polskie w Inflantach.” Grām.: *Dzieje Lubelszczyzny*. T. 6. *Między Wschodem a Zachodem, II d. Piśmiennictwo Pogranicza*. Warszawa: PWN, 1991. 360 ss.
3. Cynarski, J. *Łotwa współczesna*. Warszawa: Biuro Społeczne Literackie, 1925. 160 ss.
4. Gosk, H. *Opowieści “Skolonizowanego/kolonizatora”. W kręgu studiów postzależnościowych nad literaturą XX i XXI wieku*. Kraków: TAIWPN Universitas, 2010. 264 ss.
5. Greitane, R. “Wokół kształtowania się narodu łotewskiego. Narodowe odrodzenie w Latgalii w XIX i XX wieku.” Grām.: *Europa NIE-prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina i wsch. pogranicze III Rzeczypospolitej) w latach 1772–1999*. Red. K. Jasiewicz. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 1999. 261.–270. ss.
6. Žurnālisti Polijā. VI” *Brīva Zeme*, 1921, Nr. 161: 4.
7. Jēkabsons, Ē. *Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā*. Rīga: LU Akadēmiskais Apgāds, 2007. 244 lpp.
8. Jēkabsons, Ē. *Poļi Latvijā*. Rīga: LZA, 1996. 167 lpp.
9. Kellertas, V., ed., *Baltic poscolonialisms*. Amsterdam – New York: Rodopi. 2006. 464 p.
10. Kolbuševski, J. “Poļu kultūra Latvijā. Pagātne un Tagadne. Kopainas skices mēģinājums.” Grām.: *Poļu kultūra Latvijā*. Rīga: Polijas Republikas Vēstniecība, 1994. 10.–22. lpp.
11. Kolbuszewski, J. “Polska kultura na Łotwie. Przyszłość i teraźniejszość. Próba zarysu całości.” Grām.: *Polacy na Łotwie*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1993. 45.–73. ss.
12. *Literatura Ludowa*, 1986, Nr. 4.–6.
13. *Latviešu zinātne un literatūra*. Sakārtoja: A. Ģinters un V. Caune. Rīga: Valsts Bibliotēkas izdevums, 1920–1928.
14. Łossowski, P. *Łotwa nasz sąsiad*. Warszawa: Wydawnictwo Mozaika, 1990. 67 ss.

15. Skrzypek, A. *Stosunki polsko-łotewskie (1918–1939)*. Gdańsk: Instytut Bałtycki, 1997. 158 ss.
16. Thompson, E. *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*. Kraków: Universitas, 2000. 373 ss.
17. Zajas, K. *Nieobecna kultura. Przypadek Inflant polskich*. Kraków: Universitas, 2008. 394 ss.
18. Zajas, K., red. *Gustaw Manteuffel: Inflanty Polskie oraz Listy znad Bałtyku*. Kraków: Universitas, 2009. 381 ss.

Summary

Polish-Latvian Cultural Relations after the First World War (1918–1928)

The author of the paper attempts to define the model of the presence of Polish culture in Latvia in 1918–1928. The author proposes a thesis that there could exist the third model of Polish culture's presence in Latvia. Two other models were described by Jacek Kolbuszewski. The first one pertains to the culture of Poles permanently residing in Latvia in both the past and the present; the other one relates to the penetration of Polish cultural elements into the national culture of Latvia emphasizing the role of Polish elements in the formation of the national shape of the culture of Latvia. Both models are highly polonocentric and seem to fit in the semantics of (post)colonial discourse both in the sphere of the phenomena they describe (the activities of representatives of Polish culture) and in terms of the language of description. The third model assumed by the author of the paper describes the Polish culture's presence in terms of equivalence or even inferiority to Latvian culture the development of which was stimulated by gaining independence in 1918. For the first time in history, Latvian culture could escape from the domination of other cultures, the Polish one included, that had been present in the Latvian territories for ages. It seems that the presence of Polish culture in Latvia between the Wars would consist in reconstruction of the process of the two cultures' redefinition in the new historical setting. The situation is rendered quite faithfully through analysis of articles on Polish culture, published in the Latvian press in 1918–1928. Quantitative and qualitative analysis, especially of the latter type of publications, demonstrates the aforementioned tension of the Latvians' discourse upon the encounters, presence, and influence of Polish culture. Due to the article frames, the author has limited herself to the quantitative analysis of the material.

Дорота Михалюк

Латвия — союзник Белорусской Народной Республики (1918–1920)

Белорусская Народная Республика (БНР) была создана 3 марта 1918 года на основании 2 Конституционного закона, поначалу в союзе с демократической Россией. Независимость была провозглашена 25 марта 1918 года [6, 597].

Перед Парижской мирной конференцией окончательно сформировалась концепция границ, на которые претендовала БНР. Это должен был быть район расселения и численного преобладания белорусов. В границах государства предстояло оказаться: Могилёвщине, Минской и Гродненской губерниям (с городами Гродно и Белосток), Виленщине с городом Вильно (ныне – Вильнюс), Витебщине, частично Смоленщине и Черниговщине [1, т. 1, ч. 1, № 130, 62–63]. Часть этих территорий представляла собой интерес для соседей: на Виленщину с городом Вильно и Гродненскую губернию претендовали литовцы и поляки, на южную часть Гродненщины – украинцы. Для русских, независимо от того, представляли они большевиков, демократические силы или монархистов, более желательной была Россия в довоенных границах Российской империи. Белорусов, как правило, они считали одной из ветвей триединой русской нации.

Союзников для реализации своих политических планов белорусские политики искали прежде всего среди соседних с Россией государств, провозгласивших независимость: Украины, Литвы, Латвии и Эстонии. С равным опасением относились как к Советской России, так и к вероятности восстановления монархии, а также к возможности политического и культурного доминирования Польши и влияния польского дворянства в Белоруссии.

Перед провозглашением демократической республики рассматривалась также возможность возрождения Великого Княжества Литовского (ВКЛ) как литовско-белорусского государства. Идея восстановления ВКЛ, авторами которой были виленские демократы, предусматривала равные права всех народов, живущих на данной территории. Авторы замыслили создать федерацию, так как не могли отказаться от идеи многонационального государства. Рассматривалась также возможность созда-

ния федерации с демократической Россией, а в 1919 году – федерации с Польшей и связанного с этим Соединенного государства от Балтийского до Чёрного моря [3, 5–7].

Идея федерации Литвы, Белоруссии, Латвии и Украины предусматривала объединение независимых государств. Авторами концепции были Антон и Иван Луцкевичи, возглавлявшие белорусское национальное движение. Создание такой федерации было продиктовано не только потребностью защиты молодых государств от России и Польши, но и экономическими расчётами. Хотя Белоруссия не имела выхода к Балтийскому морю, она экономически была сильно с ним связана через Неман и Западную Двину. Поэтому лидеры БНР посредством союза с Литвой и Латвией стремились гарантировать доступ к балтийским портам, а союз с Украиной обеспечивал бы в свою очередь доступ к черноморским портам.

Литва избрала дорогу создания своего государства, игнорируя при этом правительство БНР и отказываясь от идеи восстановления ВКЛ или создания нового белорусско-литовского государства. Только перед Мирной конференцией литовское правительство старалось привлечь симпатии белорусов–католиков с Гродненщины и Виленщины, чтобы иметь союзников против поляков в спорном вопросе относительно города Вильно. В рассматриваемый период Вильно находился на территории, где доминировал белорусский язык и белорусская традиция. В самом городе преобладали поляки и евреи, а численность литовцев среди его жителей была ещё меньше, чем белорусов. Претензии белорусов на Вильно базировались не только на языковом критерии, но и (как литовцев) на историческом. Они признавали себя наследниками ВКЛ в той же степени, что и литовцы, и литовские поляки. Вильно было очень важным центром развития белорусской культуры.

Непризнание литовцами БНР выдвинуло на первый план среди северных соседей Белоруссии Латвию как возможного союзника. Латвия, как и Украина, была дружелюбно настроена по отношению к белорусским идеям независимости, что она подчёркивала также на международной арене и даже в меморандуме Парижской мирной конференции [1, т. 1, ч. 1, № 1195, 338].

В этот период в связи с планами, направленными против Советской России, интерес к молодым балтийским государствам Латвии и Эстонии проявляла Великобритания. Британская миссия прибыла в Лиепаяу в начале 1919 года. Её заданием была поддержка сил, сосредоточенных при латышском правительстве Карлиса Улманиса [7, 179]. Интерес Ве-

ликобритании к региону Балтийского моря позволил латышским и эстонским политикам получить поддержку западных государств. 29 апреля 1919 года на Парижской мирной конференции Верховный совет Антанты признал де-факто правительства Эстонии и Латвии. Правительство БНР также хотело заинтересовать Лондон и таким образом оказаться вне сферы влияния Франции [1, т. 1, ч. 1, № 1210, 348].

В конце июля 1919 года с миссией к правительствам Латвии, Эстонии и Финляндии направился К. Терешенка, министр внутренних дел в правительстве А. Луцкевича [1, т. 1, ч. 1, № 1272, 379–380]. Белорусы хлопотали об открытии посольства БНР в Риге, просили оказать им помощь в борьбе с Советской Россией, позволить формирование белорусской армии на территории Латвии и назначить ей такой отрезок фронта, чтобы после победы над большевиками она могла бы войти на территорию Белоруссии [1, т. 1, ч. 1, № 1288, 388–389; там же, № 1312, 406–407]. В конце августа 1919 года в Риге была создана Белорусская военно-дипломатическая миссия, которую возглавлял полковник Константин Езавитов, а также консульство БНР [1, № 1328, 414–415; там же, № 1311, 406]. Свои действия миссия БНР распространила также на Эстонию и Финляндию.

К. Езавитов в Риге организовал Белорусский пресс-центр, который размещал статьи в латвийской прессе и этим приобрёл сторонников среди местных белорусов, что в январе 1920 года привело к созданию Комиссии по финансированию БНР [2, ф. 325, оп. 1, сп. 101, 225]. К. Езавитов также создал в Риге регистрационно-паспортный отдел, где лица, декларирующие белорусское гражданство, получали паспорта БНР [1, т. 1, ч. 1, № 1606, 559–561]. Число заинтересованных оказалось весьма значительным, но связано это было не столько с большим количеством белорусов на данной территории, сколько с другими – «практическими» – причинами. Оказалось, что лица, имеющие паспорт БНР, не подлежали мобилизации в латвийскую армию. По этой причине много евреев стремилось получить белорусское гражданство [2, ф. 325, оп. 1, сп. 58, 174]. Полковник занимался также рассылкой писем к правительствам разных стран (например, Швеции, Норвегии, Японии, США) [2, ф. 325, оп. 1, сп. 101]. Удалось начать сотрудничество с генералом Альфредом Несселем, шефом союзнической миссии по эвакуации немецко-русских войск из прибалтийских государств [2, ф. 325, оп. 1, сп. 101].

К. Езавитов, уроженец Динабурга (ныне – Даугавпилс), занимался также концепцией границы между Латвией и БНР. Определение грани-

цы на севере предполагалось на основе языковой карты Ефима Карского. Её первое издание вышло в 1903 году, а в 1917 году карта была переиздана. Летом 1918 года комиссия полковника Дмитрия Бетера (Dumitra Bether) по заказу Народного секретариата внешних дел БНР разработала «Описание границ БНР». На основании этого проекта на северо-востоке БНР граничила с Курляндией и Латгалией. При этом не было определено, в рамках каких государств будут находиться данные регионы, хотя, как известно, на Курляндию и Латгалию, так называемую Польскую Латгалию (Инфлянты польские), претендовала Латвия. Граница БНР должна была проходить таким образом, чтобы по белорусской стороне оказался Двинск и Люцинский уезд, на которые претендовала также Латвия. В марте 1920 года К. Езавитов разработал «Принципы определения белорусско-латышской границы» [2, ф. 335, ол. 1, сп. 114, 6]. Он даже предварительно определил границу, которая по существу была схожа с границей на карте Д. Бетера и языковой карте Е. Карского.

Все же главное внимание К. Езавитова концентрировалось на создании белорусских вооружённых сил в Латвии и получении согласия латвийского правительства на мобилизацию белорусов из этнического белорусско-латышского пограничья. Бесспорным успехом полковника было сотрудничество со Станиславом Булак-Балаховичем, который в этот период был подчинённым командующего Северо-Западной армией «белых» генерала Николая Юденича. Однако отношения между ними не сложились. У истоков споров лежала не только разница в трактовке общественных вопросов, но и разные концепции будущего России. С. Булак-Балахович был сторонником отказа от идеи великой России и поддерживал идею создания независимых государств. Сражаясь с большевиками, С. Булак-Балахович завязал контакты с эстонским и латвийским правительством. Правительство БНР заинтересовалось С. Булак-Балаховичем уже осенью 1918 года, но тогда не было возможности начать сотрудничество [5, 147]. Только год спустя, 30 октября 1919 года, на Конференции прибалтийских государств в Юрьеве (ныне Тарту) К. Езавитов встретился с представителем отряда С. Булак-Балаховича. Ранее К. Езавитов постарался узнать о национальной принадлежности С. Булак-Балаховича, семья которого происходила из Браславщины [1, т. 1, ч. 1, № 1611, 563]. С. Булак-Балахович демонстрировал знание белорусского языка и позитивное отношение к белорусскому движению. Самым важным аспектом было его желание сотрудничества с правительством БНР. По подсчётам

выходило, что в распоряжении «балаховцев» был полк кавалерии, полк пехоты и полк артиллерии — всего около 1 200 человек [5, 148–149]. К. Езавитов от имени правительства БНР назначил С. Булак-Балаховича комендантом Независимого отряда БНР в Эстонии, что давало надежду на создание армии, которая могла бы со стороны Латвии войти на территорию Белоруссии и бороться за её независимость. С. Булак-Балахович и К. Езавитов планировали занятие Двинска (ныне Даугавпилс) и присоединение его к Белоруссии. Определили их поляки, в начале 1920 года занявшие город на правах союзников латышей. Вскоре генерал С. Булак-Балахович перешёл в подчинение Главнокомандующего польской армии.

Белорусские политики осознавали отсутствие политического покровительства БНР среди западноевропейских государств: не оправдалась надежда на Германию; попытки получить помощь со стороны Франции были неудачными, ибо та ориентировалась на восстановление единой России, способной вернуть долги; Гродненщина и Виленщина были предметом споров между Польшей и Литвой. Беспокойство вызывала также Советская Россия.

Активность Великобритании в балтийском регионе привела к тому, что осенью 1919 года белорусские политики, связанные с дипломатическими миссиями БНР в Риге и Берлине, надеялись, что решения относительно Восточной Европы будут находиться в руках Лондона и будут учитывать события в регионе. Такое мнение складывалось в связи с политикой прибалтийских государств Латвии, Эстонии, Литвы и Финляндии, которые стремились определить общие политические цели на так называемой согласительной конференции прибалтийских государств, которая началась в Юрьеве 29 сентября 1919 года. Премьер правительства БНР А. Луцкевич хотя и был приглашён, но на конференцию не прибыл. Неофициально Белоруссию представлял К. Езавитов [1, т. 1, ч. 1, № 1391, 449–450]. Он был обеспокоен позицией Литвы, представители которой не только предпринимали антибелорусские действия на Парижской мирной конференции, но и выступали против принятия Белоруссии в балтийскую *Entente Cordiale* («сердечное соглашение») и приглашения ее на Юрьевскую конференцию. Литва добивалась признания своей независимости и принадлежности к ней Вильнюса и Виленщины, что очень возмутило К. Езавитова. Великобритания признала независимость Литвы де-факто за несколько дней до конференции, что являлось импульсом для благосклонной трактовки вопроса также другими ее участниками.

Во время конференции прежде всего шла дискуссия о создании анти-большевистского фронта, а также о возможности подписания с большевиками предварительного соглашения о мире. Для белорусских политиков важным был факт, что в предполагаемую нейтральную зону входила также восточная Белоруссия, которую контролировали большевики. В дальнейшем планировалось провести плебисцит, который бы и определил принадлежность данной территории [1, т. 1, ч. 1, № 1391, 449–450].

А. Луцкевич, находившийся в это время в Варшаве, принимал во внимание и вариант создания федерации БНР с Польшей, войска которой уже с апреля занимали белорусские территории. Хотя премьер БНР не возражал и против «балтийского варианта», на данный момент наиболее важными ему казались переговоры с лидером Польши (Naczelnik Państwa) Юзефом Пилсудским и премьером-министром польского правительства Игнацием Падеревским. Визит в Варшаву всё-таки не принёс ожидаемых результатов. Юзеф Пилсудский отказался поддержать БНР и признать её правительство, а Игнаций Падеревский перед приездом А. Луцкевича уехал в Париж. Готовность А. Луцкевича сотрудничать с поляками лишила его поддержки со стороны белорусских эсеров, видевших в поляках не только политических, но и классовых врагов.

А. Луцкевич не отказывался от «балтийской линии», однако он был уверен, что вопросы Восточной Европы будут решаться при участии Польши. Накануне конференции прибалтийских государств, назначенной в Риге на 25 октября 1919 года, А. Луцкевич встретился в Варшаве с министром иностранных дел Латвии Зигфридсом Мейеровицсом (Zigfrīds Meierovics). В разговоре были затронуты вопросы о принадлежности города Вильно, возможности создания федерации Литвы, Латвии и Белоруссии, а также открытия дипломатического представительства Латвии в Минске.

Участники Конференции прибалтийских государств в Риге положительно отнеслись к идее независимости БНР, о чём 25 ноября 1919 года К. Езавитов с триумфом сообщал в телеграмме А. Луцкевичу [1, т. 1, ч. 1, № 1517, 516]. Дальше всех продвинулась Финляндия и в декабре 1919 года признала правительство БНР де-факто [4, *Копия*]. Большая заслуга в этом была представителя БНР в прибалтийских государствах Клавдия Дуж-Душевского. Однако успех был краткосрочным. Уже в ноябре и декабре сблизилась Латвия и Польша, стремящаяся играть важную политическую роль в балтийском регионе и влиять на союз прибалтийских

государств. Вскоре оказалось, что Варшава может конкурировать даже с Лондоном, так как британцы после поражения войск генерала Н. Юденича в сражении с Красной армией в ноябре 1919 года всё более склонялись к решениям, учитывающим позицию Москвы. Предложение поляков было более интересным для прибалтийских республик. Поляки предлагали совместное вооружённое выступление против большевиков и слова воплотили в дела: соединения польских войск приняли участие в освобождении Латгалии от большевиков. Военный союз повлек за собой также дальнейшее сотрудничество и очередные предложения с польской стороны — признание Польшей нерушимости границ Латвии, отказ от исторических прав на Латгалию, признание Латвии де-юре. Латвия должна была декларировать незаинтересованность в отношениях Польши к Литве, Белоруссии, Украине, Эстонии, Финляндии, Румынии и западным государствам [7, 348]. Конференция, посвящённая польско-латвийскому сотрудничеству, состоялась в Варшаве в марте 1920 года. В декабре 1919 года на сессии Совета республики произошел раскол — сформировались два Совета и два правительства. Правительство В. Ластовского разместились в Каунасе при литовском правительстве и присвоило себе право выступать от имени БНР, однако просуществовало оно недолго, и деятельность его положительных результатов не дала. Правительство А. Луцкевича, действия которого были ограничены польской властью и армией, в феврале 1920 года ушло в отставку. Прервались и связи Латвии с БНР. Эти события, по моему мнению, можно принять за завершение периода существования БНР как начальной государственной структуры. Следует заметить, что по сей день действует правительство БНР в эмиграции.

Источники и литература

1. Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі, ред. С. Шупа, Вільня-Нью-Йорк-Менск-Прага 1998 [dalej: АБНР], т. 1, ч. 1, № 130, стр. 62–63: III Устаўная Грамата Рады Беларускай Народнай Рэспублікі.
2. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ), ф. 325, оп. 1, сп. 101, л. 225.
3. Луцкевіч А. *Злучаныя штаты ад Балтыкі да Чорнага Мора, Рэфэрэт беларускае дэлегацыі на Лёзанскай канфэрэнцыі народаў Расеі*. Уступнае слова А. Сідарэвіч. “Свабода”, 1990. С. 5–7.
4. Francisk Skoryna’s Belorussian Library and Museum in London. Копия заметки лорда Актона с 17.12.1919 г. для Foreign Office.

5. Łatyszonek, O. *Białoruskie formacje (1917–1923)*. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Naukowe, 1995. 147 c.
6. Michaluk, D. “Białoruska Republika Ludowa (1918–1920).” В кн.: *U podstaw białoruskiej państwowości*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2010. ss. 597.
7. Paluszyński, T. *Walka o niepodległość Łotwy (1914–1921)*. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 1999. 179 c.

Kopsavilkums

Latvija – Baltkrievijas Tautas Republikas sabiedrotais (1918–1920)

1918. gada 25. martā tika proklamēta Baltkrievijas tautas republika. Latvija, kura tāpat centās panākt savas neatkarības atzīšanu, 1918.–1920. gadā sniedza atbalstu BTR valdībai. Rīgā tika organizēta BTR militāri diplomātiska misija ar pulkvedi Konstantīnu Jezavitovu priekšgalā. Saskaņā ar baltkrievu līderu Antona un Ivana Luckeviču koncepciju, Latvijai kopā ar Lietuvu, Baltkrieviju un Ukrainu bija jāveido valstu savienība no Baltijas līdz Melnajai jūrai. Šī ideja tika formulēta 1916. gadā kā atbilde uz Vācijas izstrādāto Centrāleiropas (*Mitteuropa*) koncepciju un poļu un krievu plāniem Austrumeiropā. 1919. gadā daži politiķi piedāvāja pievienot Baltkrieviju Baltijas reģiona valstīm un tā saņemt Lielbritānijas atbalstu. Šai virzienā darbojās arī BTR misija Rīgā.

Rakstā skatīta Baltkrievijas un Latvijas sadarbība un tās rezultāti.

Summary

Latvia as a Partner of Belorussian National Republic (1918–1920)

On March 25, 1918, the independence of the Byelorussian National Republic (hereafter – BNR) was proclaimed. In 1918–1920, the BNR government was supported by Latvia. In Riga, there was established the Diplomatic-Military Mission headed by Konstantyn Jezavitau. Latvia together with Lithuania, Belarus, and Ukraine had plans of building the ‘United States’ from the Baltic Sea to the Black Sea; this idea was put forward by the leaders of the Byelorussian national movement Anton Luckievicz and Ivan Luckievicz in 1916 as an answer to the German idea of *Mitteuropa*, Polish and Russian plans related to the region. In 1919, some of Byelorussian politicians suggested to receive support from Great Britain. The Mission of the BNR in Riga worked in this direction. The paper shows the activities of the Mission and the results of the Byelorussian-Latvian cooperation.

Евгения Назарова

Карл Крастин — офицер русской армии. Начало XIX века

1805 год. В Европе идет война с армией Наполеона. А в это время в Сибири на реке Ишим, в гарнизоне крепости св. Петра служит артиллерийский подпоручик Карл Крастин. Сохранилось письмо Крастина от 20 октября 1805 года к инспектору всей артиллерии русской армии графу Алексею Андреевичу Аракчееву с просьбой перевести его из гарнизонной артиллерии в действующую армию. Судя по орфографии письма, автор его недостаточно хорошо владел русским языком [1, 1—2].

Из длинного и витиевато написанного письма следовало, что К. Крастин какое-то время назад поступил на службу «по артиллерийской части» в 4-й артиллерийский батальон фейерверкером, откуда его не по собственному желанию перевели из армии в крепость св. Петра, где он служил в чине подпоручика уже пять лет. Однако он всегда хотел служить в полевом полку и показать там свое усердие. Теперь, когда армия выступает против неприятеля, он хочет проявить на войне свое усердие «до последней капли крови» и поэтому обращается к А. Аракчееву с просьбой перевести его из крепости в действующую армию. К. Крастин сообщает, что служил ранее под началом А. Аракчеева. Он надеется на то, что его просьба будет удовлетворена и, поскольку граф не упускает «из виду ничего споспешествующаго к пользе» службы, удостоит К. Крастина «благосклоннымъ принятиемъ».

Письмо дошло до канцелярии А. Аракчеева и зарегистрировано 8-м января 1806 года. Была ли удовлетворена просьба К. Крастина, пока не известно. Здесь же попробуем ответить на вопрос, кто такой был подпоручик Карл Крастин. Судя по имени, бесспорно латышское происхождение данного офицера. В Латвии он звался бы Карлис Крастиныш. В работе Эрикса Екабсона, изучающего историю латышей-офицеров в российской армии, упоминается другой Крастин (фамилия в форме «Крастинг») — Микелис, который в 1835 году имел уже чин майора [2, 7]. Позже, когда во второй половине 19 века офицеров — латышей в российской армии стало достаточно много, лица с такой распространенной фамилией встречаются неоднократно. Но для первой половины XIX века латыши в офицерском корпусе явление исключительно редкое. Поэтому

вполне вероятно, что родившийся в 1785 году Микелис Крастинг был родственником Карла, его младшим братом. Согласно сохранившимся данным, Микелис Крастинг происходил из семьи лигера (грузчика-весовщика, занимавшегося перегрузкой и взвешиванием товаров в порту), то есть был городским жителем. А если верно наше предположение о родстве двух Крастиных, то и Карл был родом из Риги, причем, из вполне зажиточных латышей [5, 421].

Карл попал в крепость св. Петра в 1800 или 1801 году. До этого он служил фейерверкером, что в артиллерии соответствовало унтер-офицерскому званию, а еще раньше он должен был получить военную специальность бомбардира. Интересно упоминание в письме, что он служил под началом А. Аракчеева: «И имевши начальника въ особе Вашей».

Павел I дважды отправлял А. Аракчеева в отставку. Первый раз в марте 1798 года (с формулировкой: «до излечения»), когда тот в звании генерал-квартирмейстера исполнял с группой высших военных чинов функции Генерального штаба и одновременно возглавлял лейб-гвардейский Преображенский полк. Затем, после возвращения на службу (в конце декабря 1798 г.) приказом от 4 января 1799 года А. Аракчеев был назначен одновременно инспектором всей артиллерии и командиром гвардейского арtpолка, а 1 октября 1799 года снова был уволен в отставку. Вернул его в армию Александр I только в 1803 году, когда К. Крастин должен был находиться уже в крепости св. Петра [5, 104, 107, 10–11, 122, 162–166].

Из письма К. Крастина не ясно, когда он начал служить. Первый рекрутский набор в Прибалтийских губерниях проводился в 1797 году [4, 66]. К. Крастин мог оказаться среди первых рекрутов и попасть в Преображенский полк (если имел соответствующие внешние данные: крепкий парень, высокий блондин). Или же рекрута-горожанина сразу взяли учиться на бомбардира. Причем, не исключено, что он сам попросился служить в артиллерию: «посвятил себя продолжать службу по артиллерийскому корпусу». Как сын лигера, он скорее всего был грамотным, знал начала математики и поэтому вполне подходил для службы в артиллерии. Очевидно, в армии К. Крастин смог проявить себя с лучшей стороны, поскольку продвижение его по службе было стремительным. За 3 года от рекрута до старшего фейерверкера дослужиться можно было, перейдя через чин. Хотя не исключено, что К. Крастин оказался в армии на правах волонтера еще до 1797 года и в 1799 году служил в артиллерии в чине старшего фейерверкера. Но если бы ему довелось участвовать в военных

походах армии в 90-х годах XVIII века, он бы, вероятно, упомянул о своем боевом опыте.

В артиллерии тогда прапорщиков еще не было, поэтому в крепость из артиллерийского батальона его перевели с повышением чина — подпоручиком. Хотя К. Крастин пишет, что перевод в крепость происходил не по его желанию, он мог и не очень сопротивляться этому, поскольку в мирное время быстрое продвижение по службе, тем более без такого перевода, было бы маловероятным.

Но служба в отдаленном гарнизоне не сулила никаких радужных перспектив в дальнейшем. Крепость св. Петра — нынешний город Петропавловск Казахстанский — была основана в 1752 году на правом берегу Ишима как звено в Ново-Ишимской оборонительной линии на юге Сибири, которая должна была защищать границы Русского государства от набегов киргизских и кайсацких орд. Но в конце XVIII века, еще в правление Екатерины II султан Средней Киргизской Орды Вали присягнул на подданство русскому правительству. На сибирской границе было затишье. В конце века вокруг крепости уже был торгово-ремесленный посад. Удачное расположение поселения на перекрестке торговых путей из России в Среднюю Азию привлекало сюда русское купечество. С 1804 года поселение управлялось уже гражданским ведомством, отдельно от крепости, хотя статус города под именем Петропавловск был предоставлен только в 1807 году. О количестве жителей в самом начале XIX века сведений нет. Но известно, что тридцать лет спустя в Петропавловске жило около 5 тысяч человек. Сообщение с внешним миром происходило в основном по реке Ишим [3, 475; 6].

Жизнь для офицеров гарнизона после замирения на границе была скучной и однообразной. Надежд на успешную карьеру и на возвращение в европейскую Россию было мало. Скорее, послали бы далее на восток в новые крепости на среднеазиатской или китайской границе. Влиятельных же родственников или покровителей, которые могли бы хлопотать о переводе в Европу у К. Крастина, надо полагать, не было.

Участие в военных действиях против армии Наполеона было бы удачной возможностью вырваться из сибирского захолустья, попробовать сделать карьеру. В полевой армии по выслуге лет он должен был быстро получить чин поручика. Далее все зависело от его доблести, умения воевать и от того, как он зарекомендует себя среди сослуживцев-офицеров.

Письма из Сибири до Петербурга шли очень долго. Кроме того, всего через месяц (2 декабря 1805 года — н.ст.) после отправки К. Крастиным

прошения, русская армия участвовала в разгромном для нее сражении при Аустерлице. А. Аракчеев находился тогда в ставке при императоре. В результате письмо К. Крастина в канцелярии начальника артиллерии было зарегистрировано уже после Рождества, только 8 января 1806 г.

Учитывая военное время и потребность в артиллеристах, с большой долей уверенности можно предполагать, что просьба К. Крастина была удовлетворена, и он участвовал в сражениях. Однако пережил ли он эпоху Наполеоновских войн, сказать сложно. Очень вероятно, что К. Крастин либо погиб, либо получил ранение, после которого должен был уйти в отставку. Дальнейших свидетельств о его службе в армии пока не найдено, хотя поиски в архивах Москвы и С-Петербурга еще будут продолжены. Пока же следует подчеркнуть: мы имеем здесь свидетельство о первом артиллерийском офицере — этническом латыше в армии Российской империи.

Далее публикуем письмо К. Крастина к А. Аракчееву. Письмо хранится в ОР РГБ, в фонде А.А. Аракчеева. Оно написано черными чернилами на голубой почтовой бумаге с водяными знаками, аккуратным почерком. На бумаге следы брошюровки: была подшита к делу в канцелярии Аракчеева? Над обращением в письме проставлены номер письма и дата регистрации.

При публикации сохранена орфография оригинала.

/Л. 1/ №20

Генваря 8го
1806го

Ваше сиятельство!
Милостивый Государь
Граф Алексей Андреичь

Известные милости ежечастно изливаемые Вами на всех имевших (здесь и далее в тексте — буквы подняты над строкой. — Е. Н.) честь служить под командою Вашего графского сиятельства подают мне несомненную надежду въ благосклонномъ принятіи дерзновенной моеи прозбы темъ болше подаеть мне смелости произнестъ оную изъ ревностнаго усердія к службе. И имевши началника въ особе Вашей смею надеятся что Вы не упускавши извиду ничего споспешествующаго к ползе онои удостоите благосклоннымъ принятиемъ сию мою прозбу!

Посвятивши себя продолжать службу по артиллерійскому корпусу определился я въ 4^ю артиллерійской баталионъ что ныне 2^ю полк феер-

веркеромъ отъ куда неволны^м образомъ и совсемъ противъ моево желанія произведенъ я подпорутчикомъ, в петропавло^вской оставить [1, л. 1 об.] артиллерійской гарнизонъ что на сибирской линіи. И уже продолжаю службу воономъ пять лет. Но желаніи мои простираясь всегда служить в полевые^е полки Я имевши теперь случаи ввиду показат свое усердие к службе осмелился приня^т на себя дерзость утрудить Особу Вашу всепокорнейшей моеи прозбой такъ какъ Я еще молодъ перевести меня изъ гарнизонъ в те полевые артиллерійскіе полки которые буду^т ополчатся противъ неприятеля защищая отечество дыбы я могъ оказать свое усердие нещады себя до последней капли крови, къ ползе и благо состоянія онаго, позволте мне ползоватца честью препоручи^в себя по^а покровителс^тва [Л. 2] Вашего Сиятельства какъ покровителю всехъ благомыслящихъ высокопочтениемъ и глубочайшею преданностію пребывъ назватца

Вашего Сиятельства Милостиваго Государя Покорнейшимъ слугою.

Карль Крастинъ

Октября 20 дня
1805 года
Сибирской линіи изъ
кре. Св. петра.

Источники и литература

1. Отдел рукописей Российской государственной библиотеки. Ф. 471 (А.А. Аракчеева), картон 6, ед. хр. 38, лл. 1—2.
2. Екабсонс Э. «Офицеры-латыши в российской армии. 2-я пол. 19 в.—1907 г.» В кн.: *Интеллигенция в многонациональной империи. Русские, латыши, немцы. XIX — начало XX в.* Москва: ИВИ РАН, 2009. С. 67—127.
3. «Петропавловск.» В кн.: *Энциклопедический словарь* Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. Т. 46. СПб., 1898. С. 475.
4. Таннберг Т. «Остзейский вопрос во внутренней политике России в 1806—1807 гг.» В кн.: *Россия и Балтия*. В. 3. Москва: ИВИ РАН, 2004. С. 36—72.
5. Томсинов В.А. *Аракчеев*. Москва: Молодая гвардия, 2010. 430 с.
6. *Rīga: Enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1988. 926 с.
7. <http://ru.wikipedia.org/wiki/Петропавловск> (Казахстан)

Kopsavilkums

Krievu armijas virsnieks Kārlis Krastiņš. XIX gadsimta sākums

Kārlis Krastiņš ir pirmais latviešu virsnieks artilērists Krievijas armijā. Viņa biogrāfijas un militārās karjeras detaļas iespējams rekonstruēt, balstoties uz K. Krastiņa vēstuli Krievijas armijas artilērijas komandierim grāfam A. Arakčevam. Tajā Krastiņš lūdz pārcelt viņu no Sv. Pētera cietokšņa Išimas rajonā (Petrovavlovskā Kazahstānā) uz aktīvo armiju, kas cīnās pret Napoleonu. Spriežot pēc vēstules, Krastiņš armijā nokļuva 1797. gadā kā rekrūtiis vai arī agrāk kā volontieris. 1799. gadā viņš dienēja artilērijas pulkā, no kurienes 1800. vai 1801. gadā kā podporučīks tika norikots par artilērijas komandieri Sv. Pētera cietoksnī. Dienests cietoksnī bija garlaicīgs un bezperspektīvs. Vēstule Arakčevam tika uzrakstīta 1805. gada 20. oktobrī, kad krievu armija jau cīnījās Eiropā pret francūžiem. Piedalīšanās kaujās Krastiņam pavērtu veiksmīgas militārās karjeras iespējas. Vēstule tika saņemta Arakčeva kancelejā, bet nav zināms, kāds bijis turpmākais Krastiņa liktenis.

Summary

Karl Krastin – the Russian Army Officer. The Early 1800s

Karl Krastin (*Kārlis Krastiņš*) is considered to be the first ethnic Latvian artillery officer in the army of the Russian Empire. Some aspects of his biography and military carrier are reflected in his letter to the Commander of Russian Army's artillery Count A. Arakcheev; the letter also contains his request to move him from the St Peter fortress in South Siberia (nowadays – Petrovavlovsk in Kazakhstan) to the Army in the Field fighting against the French Army. According to the letter, K. Krastin started his military service as a bombardier in 1797 or earlier (if he was a volunteer), then he served in the rank of non-commissioned officer ('fire-worker') in the artillery battalion, and in 1800 or 1801 he was moved to the fortress with the rank of second lieutenant. The service in the distant fortress was boring and had no prospects. The letter was written in October 1805. At that time, Russian Army was involved in military actions against Napoleon Army. Participation in the battles could give K. Krastin the chance of more rapid advance in service. K. Krastin's letter was received in the office of Arakcheev in January 1806. However, the subsequent events of K. Krastin's life remain unknown.

Наталья Никулина

**К вопросу об информационных возможностях
«Всеподданнейших отчетов по удельному ведомству»
на рубеже XIX–XX вв.**

В работе рассмотрены информационные возможности «Всеподданнейших отчетов» по удельному ведомству на рубеже XIX–XX вв., при этом речь пойдет о последнем тридцатилетии существования удельной земельной собственности. Начальной датой взят 1886 год, когда было принято новое «Учреждение об Императорской Фамилии» [2], вносившее изменения в состав получателей ренты с удельных земель. После отмены крепостного права лишь выкупные платежи служили надежным источником поступлений в удельный бюджет. Впоследствии сравнительно быстрый рост удельных доходов позволил возобновить все добавочные расходы. К 80-м годам в основном закончилось размежевание собственно удельных и крестьянских земель, хозяйственное отделение крестьянина от прежнего земельного собственника и переход к новым, не податным, а чисто арендным отношениям между ними. 80-е годы стали началом нового (оказавшегося последним) этапа в развитии всего удельного хозяйства, его перевода на коммерческо-предпринимательские рельсы. Это происходило в обстановке завершения в России промышленного переворота, развития банковского кредита, вызревания в стране предпосылок монополистического капитализма (появления первых синдикатов). Соответственно менялся состав и характер ренты на удельных землях. Конечная дата не нуждается в специальном обосновании, поскольку в 1917 году удельная земельная собственность была ликвидирована.

Основной источниковой базой для изучения удельного землевладения и землепользования являются архивные документы. Наиболее важные, принципиального характера документы по истории удельного землевладения находятся в фонде Главного управления уделов (ф. 515) Российского государственного исторического архива (РГИА) [1]. В нем содержатся материалы, раскрывающие цели и направления хозяйственной политики удельного ведомства, отчетные документы органов местного управления удельными землями в округах. В фонде представлены в подлинниках или копиях материалы государственных учреждений, имевших отношение к удельному хозяйству.

Департамент уделов, а затем Главное управление уделов тщательно следили за интенсивностью эксплуатации удельных земель. Неудивительно поэтому, что документы ведомства, прежде всего, содержат разнообразные хозяйственные сведения, которые в деталях знакомят с развитием удельных имений. Поступавшие документы систематизировались по структурным частям учреждения. Большинство дел заводилось на основании рапортов с мест или прошений крестьян по определенному вопросу, требовавшему решения. Ряд дел возник по инициативе центральных органов ведомства. Это дела по предписаниям местным органам о «нововведениях», о ревизии удельных имений, а также дела, представляющие переписку удельного ведомства с другими государственными учреждениями.

В центре сводились и обобщались отчеты с мест. Отчетность удельных контор, а затем округов состояла из ведомостей о количестве десятин земли, о том, как она эксплуатировалась, как поступали платежи за землю и т.д. В этих документах имеются ценные сведения, раскрывающие политику ведомства на местах. Столичные чиновники бдительно следили за своевременным получением и точностью сведений, сравнивая их с предыдущими отчетами и с учетными документами, которые велись в Петербурге. Необходимость соблюдения точности и единых форм отчетных документов неоднократно подчеркивалась в циркулярах, рассылавшихся на места.

Чиновники Департамента, а затем Главного управления уделов сводили и обобщали отчеты из удельных контор, а затем округов, сведения казначейских и бухгалтерских книг, с учетом ежегодных расписаний доходов и расходов, составлявшихся центральными органами ведомства. На основе этих документов готовился ежегодный общий отчет удела, который представлялся императору в марте каждого года.

«Всеподданнейшие отчеты» заслуживают особого внимания. В фонде 515 РГИА сохранились отчеты с 1886 по 1914 год включительно. Отчеты за 1915 и 1916 годы в фондах удела, а также высших и центральных учреждений России разыскать не удалось. Сведения за эти годы были выявлены в копиях или подготовительных материалах к отчету. Отчеты удела напрямую поступали к императору, и поэтому копии их не отправлялись в другие высшие учреждения страны. После просмотра отчетов царем они возвращались в удельное ведомство. По замечаниям, которые были сделаны главой императорского дома, принимались необходимые меры.

Отчеты переплетены в единый блок со «всепопданнейшими» докладами министра. Согласно законодательству, министр Императорского Двора и Уделов за разрешением ряда вопросов, связанных с управлением и хозяйством, должен был обращаться напрямую к императору. Он носил на подпись императора ведомости на продажу удельной земли, списки чиновников, представляемых к награждению по различным случаям. Царь утверждал роспись удельных доходов и расходов. Все «всепопданнейшие» доклады за год сшивались в книгу объемом 600—700 страниц. К сожалению, книги за последние годы существования удела, содержащие отчеты и другие важные документы, были из архивохранилища, и установить причину их исчезновения не удалось. Если в целом документы Главного управления уделов сохранились неплохо и находятся в хорошем состоянии, то материалы, характеризующие удельную форму землевладения в последние годы ее существования, сохранились лишь фрагментарно.

Отчеты имели прежде всего финансовый характер. Но, тем не менее, в них содержится и определенная текстовая часть, в которой изложены все мероприятия ведомства, направленные на увеличение доходов. Чиновниками удельного ведомства была выработана определенная форма отчета, включавшая хозяйственный и финансовый разделы. В первом характеризовалось состояние удельного земельного имущества, оброчных статей и лесного хозяйства. Во втором давалась характеристика капиталов и годового оборота удельных доходов и расходов. В заключении подводились итоги деятельности за год.

Развитие удельного хозяйства повлияло на структуру отчета, которая со временем стала более четкой, добавились разделы по винодельческому хозяйству и промышленным предприятиям, а также по имениям, управляемым на особых основаниях. К последней группе относились Тимашевский сахарный завод с состоящим при нем имением, Чаквинское удельное имение, Кавказские удельные имения: Гяур-Арх и Каракала, императорские имения Дагомыс и Мургабское, Петергофская гранильная фабрика и типография Главного управления уделов.

Отчеты имеют много приложений-балансов, ведомостей с цифровыми данными по всем освещаемым разделам. В них можно найти сведения о состоянии материальной базы удельного хозяйства, об организации новых отраслей и их развитии: лесного дела, виноделия, сахароварения. Статистические данные «всепопданнейших отчетов» позволяют соста-

вить обобщающие таблицы по распределению удельных земель по губерниям в конце XIX века, определить структуру доходов и бюджет Главного управления уделов.

Таким образом, подводя итог, необходимо подчеркнуть, что документы 515 фонда РГИА свидетельствуют о приспособлении удельного ведомства к условиям капиталистической экономики, достаточно гибком учете хозяйственной конъюнктуры.

Источники

1. Российский государственный исторический архив (РГИА), фонд 515.
2. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ)*. Собрание III. Т. 6. № 3851 «Учреждение об Императорской Фамилии».

Kopsavilkums

Par Krievijas impērijas apanāžas resora pārskatu informatīvām iespējām XIX–XX gs. mijā

Rakstā uzmanība pievērsta Krievijas Valsts vēstures arhīva 515. fonda materiāliem. Tiek analizēti Krievijas impērijas apanāžas resora pārskati, kas atklāj apanāžas saimnieciskās politikas būtību. Pārskati sniedz iespēju izsekot, kā apanāžas resors piemērojas kapitālistiskās ekonomikas situācijai, veidojot samērā elastīgu saimnieciskās konjunktūras uzskaiti no 1886. līdz 1917. gadam.

Summary

On Informative Potential of Official Memoranda to Appanage Department at the Turn of the 19th–20th Century

The paper focuses on the archival materials of the record group no. 515 kept in the Russian State Historical Archives. The analysis of the so-called ‘most loyal reports’ reveal the essence of economic policy implemented by Appanage Department. Documentary records make it possible to trace adaptation of the Department to the conditions of capitalist economy, as well as to reveal sufficient flexibility of accounting in 1886–1917.

Валерий Никулин

Судовые промыслы крестьян Северо-Запада России в пореформенные годы

Климат Санкт-Петербургской, Новгородской и Псковской губерний характеризовался умеренно теплым летом и продолжительной, неустойчивой и с частыми оттепелями зимой. В весеннее время повышение температурного режима от 0° до 10° происходило в среднем за 45 суток. Осенью понижение температуры от 10° до 0° совершалось в среднем за 55 дней. Теплый период продолжался в среднем 205—220 дней. Однако, частые заморозки в конце мая и даже в первой декаде июня крайне отрицательно сказывались на сельскохозяйственной деятельности крестьян.

Почва северо-западного региона представлена подзолистыми, глинистыми и суглинистыми, а также болотистыми землями. В этих условиях, как отмечали земские исследователи, «широкое развитие промысловой деятельности населения является неизбежным следствием такого положения вещей» [5, 216].

Скудость земли и суровые природные условия издавна вынуждали крестьян прибегать к неземледельческим занятиям, способствовали развитию промысловой деятельности земледельцев. Промыслы переставали быть простым подспорьем для крестьянского хозяйства и становились нередко главным источником для существования земледельцев. «Занятие одним сельским хозяйством не всегда и не везде обеспечивало крестьянство, — писал известный исследователь крестьянской жизни Н.В. Пономарев, — поэтому во многих местностях России, особенно при мало-земельи и скудости почвы, крестьяне в свободное от полевых работ время занимались с промышленной целью различными домашними («кустарными») ремеслами. Эти занятия давали населению в общей сложности значительный заработок, служивший подспорьем, а иногда даже единственным средством для существования крестьянской семьи» [2, 3].

Особенности природно-географической среды Северо-Запада России — густая сеть рек и озер, большие массивы леса — оказали определяющее влияние на становление и развитие отдельных крестьянских промыслов. Одним из них являлся судовой промысел, получивший распространение во всех трех северо-западных губерниях. Он включал в себя несколько достаточно самостоятельных промысловых занятий: строительство

речных судов различного назначения, работа на судах по найму и конная тяга судов по каналам. Речь в данной статье пойдет о судостроении как одном из крупных крестьянских промыслов.

В столичной губернии изготовлением судов было занято свыше 213 кустарей. Центральное место в этом промысле занимал Новолодожский уезд. Здесь судостроение относилось к числу наиболее выгодных из существовавших в уезде промыслов. Судоходство и рыбный промысел в уезде, а также изобилие леса способствовали распространению промысла, сосредоточенного преимущественно в Спицинской волости, где постройкой судов занимались 43 человека, и 58 мастеров — в Николаевщинской волости. В Лужицкой волости над строительством судов трудились 27 человек. В Наровской волости судостроительным промыслом занимались 45 человек. Заработок занятого в промысле крестьянина колебался от 100 руб. в Спицынской волости до 375 руб. в Николаевщинской волости [4, 8]. Так, в селах Емском и Большие Нововеси мужское население чуть ли не поголовно занималось этим промыслом в течение года. Даже полевые работы не отвлекали лодочников, так как пахали, боронили и косили здесь преимущественно женщины. Крестьяне строили суда 2-х видов: открытые рыбацьи и перевозные лодки и палубные соймы для перевозки товаров и ловли рыбы на Ладожском озере вдали от берега. Лес для лодок мастера покупали у государственных крестьян в соседней Шахновской волости или у лесопромышленников. За бревно платили по 60 коп. и дороже. Из 1 бревна получали до 6 досок. На постройку рыбацкой лодки шло 20 досок. С распиловкой каждая доска стоила крестьянам 15—20 копеек. Изготовление одной лодки обходилось мастерам в 5—10 рублей. Такую лодку 2 работника изготавливали летом за 2 недели. Стоимость лодки определялась в 30 руб. и дороже, соймы стоили около 100 рублей. Сойму изготавливали 3 работника за месяц. Средний годовой заработок судостроителей в Николаевщинской волости был немного выше, чем средний по уезду, и составлял около 338 руб. на одного мастера [13, 198; 6, 231—232]. В небольших масштабах судостроение существовало в Ямбургском уезде, где занимало среди других промыслов второстепенное место [13, 533].

В Псковской губернии производство речных судов было сосредоточено в Холмском уезде, являвшемся центром судостроительного промысла. Современники относили изготовление барок, называвшихся в уезде по-разному в зависимости от перевозимого груза: овсянка, дровянка и др., к числу «выдающихся древодельных промыслов» [14, 24].

Производством барок в уезде в начале XX века занималось свыше 660 крестьянских хозяйств, что составляло 32,2% от числа всех кустарных хозяйств в уезде [3, 12, 14]. Основная масса судостроителей была сосредоточена в Зуевской, Ильинской, Троицкой, Галибицкой и Немчиновской волостях. Производством барок, лодок и челнов занималось 45,6% крестьянских хозяйств Зуевской, 27,5% — Ильинской и 18,6% — Галибицкой волостей [3, 14–16; 15, 20].

За зимний период крестьяне изготавливали судов различного типа и назначения на сумму 86 тыс. рублей. Работа велась небольшими артелями, состоявшими из 6 человек. Артель за 2–3 месяца сезонной работы получала 180–200 рублей [11, 143–144]. Средний заработок одного работника составлял 66,6 рубля [3, 36].

Изготовленные суда сбывались крестьянами почти исключительно крупным лесоторговцам на месте и в городе Холм. Нагруженные лесом и дровами эти суда шли в Петербург [3, 33]. Известный исследователь крестьянской жизни А.А. Рыбников относил работу псковских барочников к крупной домашней промышленности [3, 41].

Постройка барок для сплава леса и овса по реке Ловать к Петербургу занимала промежуточное положение между кустарной деревообрабатывающей промышленностью и лесными промыслами. Промыслом занимались крестьянские семьи в местности, расположенной по рекам Ловать и Кунья в волостях — Зуевской (433 двора), Ильинской (70 дворов), Галибицкой (84 двора), Троицкой (9 дворов) и Баранецко-Озерецкой (4 двора). Работа производилась обыкновенно артелями по заказу подрядчиков, но из своего материала. Барка продавалась за 250–300 рублей. Этот промысел являлся одним из наиболее выгодных для крестьян. Материал (ель и осина) для строительства 1 барки обходился крестьянам, в зависимости от местности, в 70–90 рублей. Каждую барку изготавливали 4 мастера и 2 помощника. Заготовив с весны материал, на что уходило около 2-х недель, постройку барки начинали в феврале и заканчивали в марте следующего года. Таким образом, за 2 месяца артель зарабатывала 180–200 рублей [1, 57]. В Великолуцком уезде крестьяне Овсищской, Лосевской и Максимовской волостей изготавливали из осины долбленные челны [3, 9].

По данным губернской земской управы, во всех уездах Новгородской губернии в значительных масштабах было распространено судостроение, которым занималось свыше 4950 человек [10, 4].

Так в Боровичском уезде крестьяне строили челны, лодки и барки, так называемые «боровички». Изготовленные суда сбывались на месте

потребителям. Возник промысел благодаря близости лесопильного завода. В селениях Чагетма и Ушаково Островской волости промысел являлся главным занятием, и население занималось им 8 месяцев в году. По существу этот промысел кормил крестьян [9, 18].

В деревне Целяево Боровичского уезда Новгородской губернии, состоящей из 20 дворов, в которых проживало 40 ревизских душ, почти все крестьяне изготавливали челны («долбушки»). Челн, изготовленный из осины, стоил 5—6 рублей. По мнению челночных мастеров, раньше, когда не надо было уходить далеко и надолго из дома, промысел был очень прибыльным, теперь же «мало выгоды в далекой ходьбе» [12, 362]. В Чирецкой волости Устюжского уезда строили различные лодки и сбывали в Рыбинске и Петербурге через скупщиков [9, 18].

В Белозерском уезде строили суда крестьяне Барановской, Красковской и Бавринской волостей, расположенных по рекам Андога, Колпа и Суда. Постройкой барок для сплава теса занимались 43 человека в Антушевской волости и главным образом в Гавринской волости. На реке Шола в пределах Гавринской волости находилось несколько лесопильных заводов, которые отправляли заготовленный лес в судах по реке. Это создало условия для появления и развития промысла. Барки изготавливались крестьянами зимой. Строительство барки обходилось в 200 рублей. В течение зимы 2 работника делали одно судно. На одного работника приходилось в сезон 65 рублей заработка [8, 171—172].

В Кирилловском уезде строили суда крестьяне Покровской, Островской, Петропавловской и Монастырской волостей. Здесь насчитывалось до 500 работников, занятых судостроительным промыслом. За сезон они сооружали 350—420 судов. Промысел имел положительную динамику, поскольку шло увеличение количества судостроителей [16, 16]. Особенную активность в строительстве судов проявляли крестьяне, жившие по берегам рек Сизьма и Славянка. Материал для строительства судов крестьяне покупали у удельного ведомства или частных лесовладельцев. Изготавливали 6 видов судов: полулодки, тихвинки, берлины, унжаки, мариинки и полубарки. Суда первых 3-х типов имели тщательную отделку, строились прочно — с железными связями на железных гвоздях. Кроме того, они имели палубу, что защищало товар от дождя [16, 14].

В строительстве каждого судна, в зависимости от его размеров, участвовали от 5 до 15 человек. Работали в сутки по 10—12 часов. Каждый рабочий за сезон зарабатывал 40—45 руб. чистого дохода. Все построенные суда сплавлялись до Рыбинска, где их продавали. Грузоподъемность

построенных судов характеризовалась следующими цифрами: полулодка, берлина брали на борт 20 тыс. пудов груза; тихвинка — 12–15 тыс. пудов; мариинка, унжак — 20 тыс. пудов; полубарка — 12–15 тыс. пудов [16, 15–16].

Строительство барок для дров издавна существовало в приречных волостях Крестецкого уезда: Устьволенской, Карпиногорской, Каевской и Крестецкой. Постройка барки длилась с осени до вскрытия рек. Строили ее обыкновенно 2 человека. Некоторые крестьяне изготавливали барки из своего материала [7, 113]. Судостроением в Череповецком уезде занимались издавна по рекам Мологе, Шексне, Суде, Андоге и Шулме. Промыслом занималось почти все население Андогской волости, а также крестьяне Федото-Раменской, Шухтовской, Нелазской и др. волостей. Занимались судостроением, как правило, экономически слабые крестьяне. Судостроение для таких крестьян являлось главным занятием, поскольку обеспечивало получение средств к существованию, так как своего хлеба у них почти не было. Постройка судов от закладки до спуска на воду требовала от работавших большого умения, передававшегося от отцов и дедов. Суда строились по заказу череповецких судовладельцев, которые заключали нотариальные договоры на постройку с подрядчиками из местных крестьян. Каждый подрядчик нанимал для постройки одной барки 3-х, а полулодки 10–14 плотников-судостроителей и несколько возчиков, пильщиков и конопатчиков. Заработная плата определялась сдельно, посезонно и поденно. В Федото-Раменской волости хороший плотник-судостроитель зарабатывал за сезон 80 руб., а средний — 40–60 рублей. Спрос на рабочие руки в судостроительном промысле различался по годам [17, 50–51]. Кроме того, в Череповецком уезде судостроение было развито в волостях, лежавших по берегам рек Шухтовка, Шумпа, Куксара и Ковжа. В каждый судостроительный период крестьяне изготавливали от 100 до 120 судов. Однако строительство Рыбинско-Бологовской железной дороги резко сократило спрос на речные суда и негативно сказалось на состоянии судостроения в Череповецком уезде.

Тем не менее, несмотря на появление пароходов и развитие железнодорожного транспорта, крестьянский судостроительный промысел и в начале XX века оставался востребованным.

Библиография

1. Кисляков Н.М. *Восточный болотный район Псковской губернии (физико-географический и статистический очерк)*. Псков, 1905.

2. *Кустарные промыслы в России*. Санкт-Петербург, 1900.
3. *Кустарные промыслы Псковской губернии по исследованию 1912 г.* Псков, 1914.
4. *Кустарные промыслы Санкт-Петербургской губернии*. Санкт-Петербург, 1902.
5. *Материалы по статистике народного хозяйства в Санкт-Петербургской губернии. Вып. 7. Крестьянское хозяйство в Царскосельском уезде*. Санкт-Петербург, 1892.
6. *Материалы по статистике народного хозяйства в Санкт-Петербургской губернии. Вып. 8. Ч. 1–2. Крестьянское хозяйство в Новолдожском уезде*. Санкт-Петербург, 1895–1896.
7. *Материалы к оценке земельных угодий Новгородской губернии. Крестецкий уезд. Вып. 3. Статистико-экономические данные о крестьянском населении уезда*. Новгород, 1910.
8. *Материалы по оценке земельных угодий Новгородской губернии. Белозерский уезд. Вып. 3. Статистико-экономические данные о крестьянском населении уезда и частновладельческих усадебных хозяйствах*. Новгород, 1912.
9. *Новгородская губернская земская управа. Доклад по кустарной промышленности*. Новгород, 1909.
10. *Новгородская земская управа. Доклад по кустарной промышленности*. Новгород, 1910.
11. *Обзор деятельности земств по кустарной промышленности: в 2 т. Т. 2.* СПб., 1914.
12. *Отчеты и исследования по кустарной промышленности России. Т. 1.* Санкт-Петербург, 1892.
13. *Памятная книжка Санкт-Петербургской губернии на 1905 год*. Санкт-Петербург, 1905.
14. *Промыслы крестьянского населения Псковской губернии и положение их в 1895–97 гг.* Псков, 1898.
15. Семякин А.П. *Путеводитель по кустарным промыслам Псковской губернии*. Псков, 1912.
16. Слезкинский А. «Судостроение в Новгородской губернии». В кн.: *Русское судоходство торговое и промысловое на реках, озерах и морях*. 1890, № 123–124.
17. Федоров И.В. «Описание кустарных промыслов Новгородской губернии». В кн.: *Новгородская губернская земская управа. Доклад по кустарной промышленности*. Новгород, 1910.

Kopsavilkums

Ziemeļrietumu Krievijas zemnieku kuģu būves rūpali pēc dzimtbūšanas atcelšanas

Pēcreformas gados rūpali zemnieku saimniecībām vairs nav tikai vienkāršs atbalsts, bet gan nereti kļūst par galveno iztikas līdzekļu avotu. Ziemeļrietumos esošajai blīvajai upju un ezeru sistēmai, plašajiem mežu masīviem bija svarīga loma noteiktu zemnieku rūpali tapšanā un attīstībā. Viens no tiem bija kuģu rūpals, kurš guva plašu izplatību visās trijās ziemeļrietumu guberņās.

Ar kuģu būvi parasti nodarbojās “vājāki” zemnieki. Viņiem kuģu būvniecība bija galvenā nodarbe, zemkopība palika otrajā plānā. Kuģi tika būvēti pēc kuģu īpašnieku pasūtījuma. Tie izmantoja darba uzņēmējus no vietēju zemnieku vidus.

Tikai Novgorodas guberņas Čerepovecas apriņķī vien ziemas laikā zemnieki izgatavoja no 100 līdz 120 dažādas kravnesības un pielietojuma kuģiem. Tvaikoņi un dzelzceļu būve samazināja pieprasījumu pēc upju kuģiem un negatīvi ietekmēja kuģu būvniecību. Tomēr zemnieku kuģu būves rūpals bija pieprasīts arī XX gadsimta sākumā.

Summary

Shipbuilding Craft of the Peasants of North-West Russia in the Post-Reform Years

A dense network of rivers and lakes, large forest tracts in North-West Russia had a decisive influence on the formation and development of individual peasant crafts. One of them was shipbuilding craft, which developed in the three north-western provinces.

As a rule, economically weak farmers were engaged in shipbuilding. Shipbuilding for these peasants was the main occupation, pushing agriculture into the background. Boats were ordered by ship-owners who cooperated with the contractors from the local farmers. During winter, only in Cherepovets district of Novgorod Province, farmers produced 100–120 vessels of different capacity and purpose. The emergence of steamships and construction of railroads sharply reduced the demand for river vessels and adversely affected the state of shipbuilding. Nevertheless, in the early 20th century, there still was a demand for peasant shipbuilding.

Gints Putiķis

Valsts dzelzceļa konkurence ar autotransportu: saimnieciskie pārvadājumi 20. gs. 20.–30. gados

Dzelzceļa izbūves sākumā 19. gs. 2. pusē Latvijas teritorijā preču pārvadājumu jomā dzelzceļam nebija konkurences. 20. gs. 20.–30. gados situācija bija mainījusies, jo par satiksmes infrastruktūras būtisku elementu arī Latvijā bija kļuvis autotransports.

Autotransporta strauja attīstība 20. gs. 20. gadu beigās – 30. gadu sākumā veicināja preču pārvadājumu pieaugumu ar šo transporta veidu un zemāko tarifu dēļ sagādāja jūtamu konkurenci dzelzceļam pasažieru un sīko kravu pārvadājumu jomā.

Latvijā kopumā bija uzlabojies zemesceļu stāvoklis pēc karadarbības (1914–1920) postījumu likvidācijas, un dzelzceļa transports preču pārvadājumu jomā pamazām piekāpās autotransportam. Jau 1930. gadā publicētajā Latvijas Bankas valsts finanšu pārskatā par 1929. gada saimnieciskā gada rezultātiem vērojamas bažas, ka braucēji iespējams izvēles gadījumā dod priekšroku autotransporta pārvadājumiem. Tai pašā pārskatā ir minēts, ka, ja vien autotransporta satiksmes sfērā būtu augstākas algas, ar autotransportu veiktu vēl vairāk preču un kravu pārvadājumu [4, 388]. Protams, autotransports sagādāja papildus ekoloģisko slodzi dabai, kaut gan dzelzceļam piederušās lokomotīves arī nebija videi draudzīgas. Pasažieru ērtību ziņā autotransports neatpalika no dzelzceļa; tarifi bija diferencēti atkarībā no privātās līnijas īpašnieka rīcībā esošajiem tehniskajiem līdzekļiem pārvadājumu veikšanai un no maršruta, kuru apkalpoja minētā autotransporta līnija. Autotransporta īpašnieks maksāja valstij nodevas atkarībā no lietotā ceļa kvalitātes un kilometrāžas. Autotransporta pārvadājumi bija jauns un moderns satiksmes līdzeklis, kas sabiedrību piesaistīja gan psiholoģiski, gan ar pārvietošanas ātrumu, gan salīdzinoši augstāku komforta līmeni; brauciens automašīnā nebija tik vienmuļš kā dzelzceļa transportā.

Autotransports kā jauns satiksmes līdzeklis preču pārvadājumu tirgū ienāca laikā, kad Latvijā izbūvētais dzelzceļa tīkls bija vairāk vai mazāk pieskaņots preču un pasažieru pārvadājumiem, un dzelzceļa vadība nereti autotransportā saskatīja nevēlamu konkurentu [5, 335].

Autotransports piedāvāja niansētāku preču un pasažieru pārvadājumu iespēju, piegādājot preces līdz patērētājam bez pārkraušanām un pasažierus

nogādājot maksimāli tuvu viņu dzīves vietām. Dzelzceļa stacijas nereti atradās ārpus pilsētām (Saldus, Krustpils u.c.), kas preču saņēmējiem radīja papildus pārkraušanas nepieciešamību, dzelzceļa pasažieriem – neērtības, un papildus izmaksas gan vieniem, gan otriem. Autotransporta lobiju un valsts uzņēmuma “Latvijas dzelzceļi” attiecības bija ļoti dažādas aktīvās konkurences apstākļos 20. gs 30. gados, tā bija savstarpēja cīņa par peļņu.

Autotransporta vienību skaits būtiski pieauga 20. gs. 20. gadu otrajā pusē, bet nedaudz samazinājās 30. gadu sākumā, kad arī Latviju skāra vispārējā pasaules ekonomiskā krīze, samazinājās ekonomikas kapacitāte un līdz ar to arī kravu un pasažieru pārvadājumi. Šajā laika posmā konkurenci starp dzelzceļa transportu un autotransportu daļēji veicināja arī nesakārtotā juridiskā bāze autotransporta izmantošanai Latvijā, jo likumdevējs nebija paredzējis strauju autotransporta pieaugumu un nebija sagatavoti regulējošie noteikumi, kas novērstu brīžam aso konkurences cīņu starp satiksmes infrastruktūras nozīmīgajiem elementiem – dzelzceļu un autotransportu. Domstarpības starp abiem pārvadātājiem nereti tika risinātas publiskajā telpā, masu medijos, kā arī valsts iestādēs, bet neskatoties uz autotransporta pārvadātāju atsevišķiem panākumiem vai publicitātes kampaņu, dzelzceļš tomēr palika stratēģiskais valsts satiksmes infrastruktūras elements. Ņemot vērā pārvadājumu drošību un stabilitāti, kā arī pārvadājumu kapacitāti, valsts nodrošināja dzelzceļam lielākas priekšrocības nekā autotransporta īpašnieku privātām firmām. 1923. gadā izdotie “Noteikumi par automobiļu satiksmi” (papildināts 1928. gadā un 1931. gadā) parādīja zināmu noteiktību arī regulārajā satiksmē [3, 305].

Savukārt militārā konflikta gadījumā dzelzceļa lomu nevajadzēja absolūtizēt. Kara laikā, ievērojot valsts garās robežas, tehnikas vispārējo līmeni un varbūtējo pretinieka pārsvaru gaisā, ievērojama loma ierādīta smagajam automobilim, kā elastīgam un ātram transporta līdzeklim, jo:

- a) pretinieks būs motorizēts;
- b) transporta kustības ātrumam jābūt lielam;
- c) dzelzceļa mežglus un tiltus var sabojāt pretinieka aviācija.

Tātad dzelzceļa stratēģiskā loma valsts aizsardzībā bija mainījusies. Nenoliedzot tā tehniskās iespējas pārvadāt kara materiālus un nodrošināt vispārējo mobilizāciju, tomēr tas bija kļuvis viegli ievainojams kara aviācijas attīstības dēļ un kļuva par pirmo pretinieka mērķi kara gadījumā, “tāpēc autotransportam jau tagad piekrit ļoti svarīga loma valsts aizsardzībā, nerunājot jau par tuvāko nākotni [1, 2]” un “autotransporta jautājums kara gadījumā būtu atrisināts, ja valstī būtu reģistrēti 2500–3000 smagie automobiļi” [1, 3].

Sevišķi aktīva dzelzceļa un autotransporta uzņēmēju vēlme sakārtot savstarpējās attiecības vērojama 20. gs. 30. gadu otrajā pusē. Vidutēja lomu nereti uzņēmās Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera. Sarakstē tika minēti arī starptautisko organizāciju pieņemtie lēmumi par autosatiksmi. Piemēram, Starptautiskās Tirdzniecības kameras Parīzes kongresā (Parīze, 1935. gada jūnijs) pieņemtās rezolūcijas [1, 3] automobiļu un dzelzceļu jau-tājuma.

Motorizētā satiksme ceļu noslogojumā attiecībā pret citiem satiksmes dalībniekiem visvairāk tika izmantota Rīgas apriņķī – 78%, otrajā vietā Cēsu apriņķis – 67% [2, 7]. Tā, piemēram, Rīgas – Jelgavas šosejas motorizētā noslogojuma procents 1925. gadā bija 37%, 1935. gadā 77%, bet 1937. gadā jau 85% [2, 7]. Rīga bija galvenais centrs autotransporta izmantošanai saimnieciskajām vajadzībām. Ārpus Rīgas tikai Jelgavas, Cēsu un Valmieras apriņķos un Liepājas prefektūrā reģistrētās autotransporta vienības parāda, ka šajos reģionos autotransports tika izmantots saimnieciskajiem pārvadājumiem. Pārējos apriņķos izmantojamo autotransporta vienību skaits strauji samazinās un tas skaidrojams ar lokālajām preču pārvadāšanas tradīcijām un uzņēmēju trūkumu, kuri būtu ar mieru nodrošināt salīdzinoši dārgo autotransporta attīstību un tehniskā atbalsta mehānismu uzturēšanu – degvielas stacijas, remonta darbnīcas, atbilstošu personālu ar kvalifikāciju autotransporta vadības jomā. Vairāk nekā 60% no preču kravu un pasažieru pārvadājumos izmantoto autotransporta vienību ir piekritīgi Rīgai un Rīgas apriņķim.

Tādējādi autotransporta izmantošana saimnieciskajā darbībā pārsvarā notika Rīgā un Rīgas apriņķī un dzelzceļa bažas sakarā ar autotransporta konkurenci nebija pamatotas. Neskatoties uz autotransporta straujo attīstību, Latvijas Republikā 20. gs. 20.–30. gados valsts dzelzceļš bija un palika stratēģiskais preču kravu un pasažieru pārvadātājs satiksmes infrastruktūrā. Līdz pat Latvijas valstij traģiskajiem 1940. gada jūnija notikumiem šo satiksmes infrastruktūras elementu savstarpējā konkurence netika sakārtota likumdošanas līmenī un, mainoties politiskai un ekonomiskai sistēmai, tam vairs arī nebija nozīmes, šis jautājums atkal kļuva aktuāls 20. gs. 90. gados.

Avoti un literatūra

1. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1691. f. (Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera), 1. apr., 3697. l.
2. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1691. f. (Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera), 1. apr., 3682. l.

3. "Noteikumi par automobiļu satiksmi." Grām: *Latvijas valdības Likumu un Rīkojumu krājums*. Rīga: Valdības Vēstnesis, 1923, Nr. 20, 305.–307. lpp.
4. Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture (1914–1945)*. Stokholma: Daugava, 1968. 938 lpp.
5. Bļodnieks, K. "Autotransporta un dzelzceļa konkurence". *Ekonomists*, 1936, Nr. 9: 334–338.

Summary

Competition of State Railways with Commercial Road Transport in the Republic of Latvia in the 1920s–1930s

When construction of railways started in Latvia in the 19th century, railway transportation of cargoes competed with horse carriages and water transport. Due to technical features, railway transportation was beyond competition in the late 19th century. However, in the 1920s–1930s, the situation had already changed, as the road transportation became a crucial element of transportation infrastructure, taking away cargo and passenger traffic from railways.

Road transportation as a new element of transport infrastructure entered cargo transportation market at the time, when the railway network developed in Latvia was more or less harmonized with the needs of cargo and passenger transportation; and management of railways often considered road transport to be an unwelcome competitor being less dependent on policies of cargo transportation and infrastructure development (highways were maintained by the state) in comparison to state railways, which were dependant on state railways policies and rise or fall of the level of activities in business centres of the country.

In second half of the 1920s, strong competition arose between state railway transportation and road transportation in Latvia, partly due to the lack of harmonization in legislative basis, since the legislative bodies had not taken into account rapid development of road transportation, therefore regulations could not eliminate competition between crucial elements of transportation infrastructure – railway and road transport.

Considering the opinion expressed by the representatives of road transport industry, the State had never posed legal obstacles to road transportation, which could significantly affect its economic activities. In the 1920s–1930s, state railways in the Republic of Latvia remained a strategic carrier of cargoes and passengers.

Andis Rasums

***SS-Jagdverband Ost* operācija “Mežakaķis” (1944–1945): historiogrāfisks vērtējums**

1944. gada rudenī nacistiskās Vācijas drošības dienestu vadība RSHA pakļautībā izveidoja diversantu vienību formējumu *SS-Jagdverband* ar mērķi organizēt diversijas un partizānu kustību Sabiedroto spēku aizmugurē. Latvijas teritorijā šo plānu realizēja *SS-Jagdverband Ost* kā operāciju “Mežakaķis” (“*Wildkatze*”).

Raksta mērķis ir sniegt pārskatu par šīs operācijas atspoguļojumu vēstures zinātniskajā literatūrā un salīdzināt dažādu autoru viedokli par operācijas norisi un nozīmi. Jāatzīmē, ka zinātnisko pētījumu, kas būtu veltīti *SS-Jagdverband* vēstures izpētei, līdz šim ir bijis maz un minētā tēma skarta virspusēji.

Historiogrāfiskos avotus, kuros apskatīta operācijas “Mežakaķis” norise, var iedalīt 4 lielās grupās:

Padomju historiogrāfija

Padomju vēsturiskajās publikācijās tika likta vienlīdzības zīme starp nacionālajiem partizāniem (padomju izpratnē fašistiem un bandītiem) un diversantiem. Sabiedrībai centās uzspiest klīšeju, ka nacionālo partizānu kustība nav nekas cits kā tikai nacistu izlūkdienestu inscenēts projekts un tam nav nekāda sakara ar tautas cīņu pret okupācijas režīmu. Rezultātā operācija “Mežakaķis” tika skatīta tendenciozi, tās nozīme un rezultāti stipri pārspīlēti.

Pirmie zinātniskie pētījumi, kuros apskatīta operācijas “Mežakaķis” norise, attiecināmi uz XX gadsimta 60. gadiem. Šajā laikā tika izdotas vairākas Padomju Savienības varoņa, sarkano partizānu komandiera Viļa Samsona publikācijas, veltītas padomju partizānu cīņām Kurzemē, t.sk. 1969. gadā publicēta monogrāfija “Kurzemes meži šalc” [7]. Atbilstoši laikmeta prasībai V. Samsona nostāja pret *mežakaķiem* ir krasi negatīva, un, aprakstot vienības kaujiniekus, autors neskopojas ar daudzveidīgiem epitētiem:

.. *Kurzemes Mežakaķi bija latviešu buržuāziskā nacionālisma un hitleriskā sumpurnisma idejas neķītrs krustojums. [...] Viņi latviešu tautas atmiņā saglabājušies kā cilvēkveidīgas bestijas, kas slepkavo, lai laktu siltas cilvēku asinis* [7, 242].

Jānorāda, ka V. Samsons savā darbā pamatā apskata tikai *mežakaķu* provinces grupu darbību Kurzemē un nesniedz ieskatu visas operācijas norisē.

Francis Rekšņa un Harijs Gāliņš dokumentālajā stāstā par partizānu un frontes izlūku gaitām Kurzemē “Spartaks Kurzemē” [6] lai arī sniedz negatīvu priekšstatu par *mežakaķiem*, tomēr nenodarbojas ar to gānīšanu. *Mežakaķi* tiek skatīti kā militārs pretinieks, kurš iesaistīts sarkano partizānu apkarošanas operācijās.

Visplašākos pētījumus padomju historiogrāfijā par apskatāmo tematiku ir veicis vēsturnieks Jānis Dzintars, kuram bija iespēja izmantot VDK krimināllietu materiālus. J. Dzintara raksturojumā *mežakaķi* ir galvenais pretpadomju spēks un nacionālo partizānu kodols, kas darbojās nacistiskās Vācijas ideologu mērķu vārdā un saistīti ar slepkavībām, laupīšanām un izvarošanām [3; 4]. Vēsturnieks tādējādi centās diskreditēt visu nacionālo partizānu kustību.

Distancējoties no autora ideoloģiskajām nostādnēm, ir iespējams iegūt interesantu faktogrāfisko materiālu par *mežakaķu* darbības rajoniem, kaujinieku personas datiem un uzbrukumu mērķiem. J. Dzintars ir arī pirmais pētnieks, kurš publicējis ziņas par SS–*Jagdverband* “Latvijas štāba” pastāvēšanu un minējis personas, kuras šajā štābā darbojušās.

Kopumā padomju laika pētījumi, neskatoties uz to tendenciozo raksturu, ir vērtīgs avots, kas dot ieskatu gan padomju partizānu kaujas gaitās, gan arī to pretinieku cīņu metodēs. Turklāt pētījumos plaši izmantotas gan laikabiedru un notikumu dalībnieku atmiņas, gan arī arhīva dokumenti.

Emigrācijas historiogrāfija

Emigrācijā tapušajos historiogrāfijas avotos ir maz ziņu par SS–*Jagdverband* darbību. Tas pārsteidz, jo Rietumu demokrātijas apstākļos tapušiem pētījumiem nevajadzētu būt cenzūras žņaugu. Turklāt daudzas augsta līmeņa latviešu pašpārvaldes un leģiona amatpersonas pēc kara paglābās Rietumos (starp šīm personām bija arī SS–*Jagdverband Ostland* “Latvijas štāba” priekšnieks E. Grapmanis). Iespējams, ka pēc nacisma sakāves daļa emigrantu nevēlējās savu vārdu saistīt ar dalību nacistiskās Vācijas slepeno dienestu operācijās un atklāt savu piederību SS un SD.

Nozīmīgāko pētījumu nacionālo partizānu darbības apzināšanā, kas ietvēra arī SS–*Jagdverband* tematiku, ir veicis trimdas vēsturnieks Indulis Kažociņš [5]. Publikācijas izstrādei izmantoti gan Rietumeiropā pieejami avoti, gan emigrantu un padomju vēsturnieku (galvenokārt J. Dzintara) pētījumi, gan arī notikumu dalībnieku atmiņas. I. Kažociņš operāciju “Mežakaķis” skata tikai no izziņas viedokļa un nedod tai dziļāku vērtējumu.

Mūsdienu (pēc 1991. gada) Latvijas historiogrāfija

Neskatoties uz iespējām, arī mūsdienu Latvijas historiogrāfijā joprojām ir maz pētījumu, veltītu vācu slepeno dienestu operācijām Latvijas teritorijā. Turklāt, iepazīstoties ar pieejamajām publikācijām, vērojama cenšanās izvairīties no padziļinātas diskusijas minētajā jautājumā.

Nozīmīgākais mūsdienu historiogrāfisks materiāls, kurā ir atspoguļota *mežakaķu* darbība, ir vēstures profesora Heinriha Stroda pētījumi [8; 9; 10]. Savās monogrāfijās H. Strods sniedz ieskatu SS–Jagdverband Ost, t.sk. operācijas “Mežakaķi” izveidē, ieskicē uzdevumus un atsevišķu vienības līderu un kaujinieku portretus, cenšas izskaidrot SS–Jagdverband Ost uzbūves shēmu un struktūru. H. Strods secina, ka *mežakaķu* vienību kodolu vācu izlūkdienestu darbinieki komplektēja no vācu armijas dezertieriem un no iesaukuma armijā bēgulojošām personām. Balstoties uz arhīvu materiāliem, viņš konstatē, ka LNPO štābs tika izveidots uz *mežakaķu* štāba bāzes, bet nav zināms, cik *mežakaķu* kļuva par nacionālajiem partizāniem.

Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centra (TSDC) pētnieks J. Vasiļevskis *mežakaķu* darbību saista pārsvarā tikai ar partizānu aktivitātēm Kurzemē. Viņa galvenā atziņa – *mežakaķu* loma padomju historiogrāfijā tika pārspīlēta, jo to darbība nebija veiksmīga, diversantu grupas mazskaitlīgas un samērā ātri tās tika atklātas un iznīcinātas [11].

Vēsturnieks Igors Vārpa monogrāfijā “Latviešu karavīrs zem kāškrusta karoga” [12], apskatot *mežakaķu* darbību, uzsvāru līcis uz citu autoru darbu kompilēšanu un, iespējams, tādēļ pieļāvis atsevišķas būtiskas neprecizitātes, piemēram, jautājumos par SS–Jagdverband pakļautību (kļūdaini norādīts, ka SS–Jagdverband vienības bija Vācijas armijas ģenerālštāba 12. nodaļas pakļautībā un to darbībai norādījumus deva ģenerālis R. Gelēns (tādas ziņas pieejamas H. Stroda pētījumā – A.R.), nevis RSHA). Attiecībā uz pašiem kaujiniekiem I. Vārpa pauž par tiem, līdzīgi kā padomju vēsturnieks J. Dzintars, to darbības metodēm un morāli negatīvu viedokli. Tomēr jāatzīmē, ka atsevišķas autora atziņas ir netradicionālas un ir vērts tās izmantot turpmākajos pētījumos. Viņa skatījumā SD Latviešu kartotēkas darbinieku, vēlāko *mežakaķu* operatīvā štāba Informācijas daļas un LNPO dalībnieku apcietināšana, iespējams, bija SD provokācija, lai šīm personām, kuras vēlāk iesāka veidot Latvijas nacionālos partizānus, piešķirtu nacistu represētu personu statusu [12, 542–543].

Ārvalstu historiogrāfija

Ārvalstu historiogrāfiskās publikācijas var iedalīt divās daļās – tie ir nedaudzi Rietumeiropas un Krievijas vēsturnieku pētījumi.

Rietumeiropas autori

Vācu vēsturnieks Bjorns M. Felders ir vienīgais pētnieks, kurš zinātniskā līmenī ir veicis tieši SS–Jagdverband Ost darbības Latvijā izpēti [1; 2]. Autora zinātniskā darba galvenā problemātika ir kolaborācijas jautājumi un *mežakaķu* vieta šajā procesā.

B.M. Feldera skatījumā pretpadomju partizānu kustība tika veidota, par paraugu ņemot padomju partizānu darbības organizācijas principus, un tās uzdevums bija novilcināt Vācijas sakāvi. Operācija “Mežakaķis” Kurzēmē bija sekmīga, jo vairums pretpadomju partizānu vienību bija kontaktā ar SS–Jagdverband izveidoto segorganizāciju (pārmantotāju) LNPO vai arī atradās tās kontrolē. Vienlaikus SS–Jagdverband izpildīja arī policejiskas funkcijas, bija saistīta ar kureliešu grupas sagrāvi, un tās sastāvā, īpaši jau vadībā, bija daudzi SD soda vienību vīri. Tajā pašā laikā autors norāda, ka tā bija saistīta ar Latvijas Centrālo padomi Zviedrijā. Autors atzīst, ka daudzi bija spiesti dienēt SS–Jagdverband piespiedu kārtā, vienlaikus norādot, ka, iespējamas, šī bija vienīgā iespēja izveidot nacionālās pretestības kustību vācu slepeno dienestu aizsegā. SS–Jagdverband kaujinieku aktīvā dalība nacionālo partizānu rindās norāda uz to nacionālistisko noskaņojumu un kustības vērtējumu – kā kolaborāciju vai arī pretpadomju pretošanās kustību.

Krievijas autori

No Krievijas vēsturniekiem var minēt divus pētniekus. Pirmais ir Mihails Krisins – vairāku tendenciozu padomju reakcionārās historiogrāfijas tradīcijas garā sarakstītu darbu autors, kuru uzdevums ir pierādīt Baltijas tautu profašistiskos uzskatus un līdzdalību genocīdā nacistiskās Vācijas interesēs Otrā pasaules kara laikā [13; 14]. Vadoties pēc šiem priekšstatiem, autors arī apraksta SS–Jagdverband Ost kā organizāciju, kas radījusi pronacistisku un fašistiskās Vācijas interesēs darbojošos pretestības kustību Sarkanās armijas aizmugurē.

Otrs Krievijas vēsturnieks ir Sergejs Čujevs, kurš specializējies nacistiskās Vācijas speciālo dienestu un specvienību vēstures izpētes jautājumos [15; 16]. Lai arī SS–Jagdverband nav viņa pētījumu prioritāte, tomēr sniegtās ziņas ir vērtīgs papildinājums šīs tematikas izpētē. S. Čujevs secina, ka SS–Jagdverband kaujinieki operācijas “Mežakaķi” vajadzībām tika komplektēti no pretpadomju organizāciju aktivistiem, aizsargiem, SS leģionāriem, bijušajiem policistiem un to galvenais uzdevums bija darbība Sarkanās armijas aizmugurē Latvijas rajonos, no kuriem būs padzīta vācu armija. Tādēļ kadru atlasē liela vērība tika pievērsta *mežakaķu* kaujas grupu dalībnieku novadnieciskajiem

sakariem un grupu nosaukumos izmantoti Latvijas novadi – Latgale, Kurzeme un Zemgale. Operācijā "Mežakaķis" bija iesaistītas vairāk nekā 1 000 personu, no kurām daudzas iepriekš bija izgājušas izlūkošanas un diversiju apmācību kursus *Abwehr* frontes izlūkošanas grupās, proti, S. Čujevs sasaista operāciju "Mežakaķis" ar citām vācu specdienestu operācijām. Tomēr, līdzīgi vairumam citu autoru, viņš nesniedz padziļinātu operācijas norises aprakstu un *mežakaķu* darbības kritisku novērtējumu.

Nobeigumā jāsaaka, ka operācijas "Mežakaķis" vēsturiskā nozīme nacistiskās okupācijas režīma represīvajā un militārajā sistēmā, kā arī nacionālās pretošanās kustībā mūsdienu historiogrāfija joprojām nav skaidri definēta, jo trūkst vēsturnieku pētījumu. Nacistiskās Vācijas sagatavoto diversantu līdzdalība nacionālo partizānu rindās joprojām kalpo par vēsturnieku diskusiju objektu, proti, cik liela bija speciālo dienestu ietekme uz nacionālo partizānu kustību tās pirmsākumos. Padomju vēsturnieku apgalvojumi par vācu izlūkdienestu dominējošo lomu nacionālo partizānu kustībā ir pārspīlēti. Savukārt latviešu emigrācijas un mūsdienu Latvijas historiogrāfijā šo speciālo dienestu sagatavoto diversantu kaujas grupu ietekme uz nacionālo partizānu kustību novērtēta nepietiekami. Abos gadījumos viens no iemesliem šādi pētīšanu pieejai ir attiecīgajā laikā dominējošās ideoloģiskās nostādnēs.

Saīsinājumi

Jagdverband – mednieku/iznīcinātāju vienība

LNPO – Latvijas nacionālo partizānu organizācija

RSHA – *Reichssicherheitshauptamt* – Impērijas galvenā drošības pārvalde

SAB TSDC – Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentācijas centrs

VDK – Valsts drošības komiteja

SS – *Schutz Staffel* – Sardzes vienības

SS-Jagdverband Ost – SS mednieku/iznīcinātāju vienība "Austrumi"

Bibliogrāfija

1. Felder, B.M. "SS Jagdverband Ost (1944–1945): A Case Study." *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 11. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004, 222.–228. lpp.
2. Felder, B.M. *Mit Lettland leben- Mit Lettland sterben: der SS-Jagdverband Ost-Unternehmen "Wildkatze" und die Vorbereitung von antisowjetischen Partisanen in Lettland (1944–1945)*. Marburg: Zeitschrift für Ostmitteleuropa, 2005. Heft 1, S. 98.–127.

3. Dzintars, J. "Ar lāstiem apkrauti: pēckara vilkaču sugasraksti un gals." *Cīņa*, 1984. 27., 28., 29., 30. jūnijs, 1. jūlijs.
4. Dzintars, J. "Viņus slepkavoja nacistu dienderi." *Dzimtenes Balss*, 1984, Nr. 49.
5. Kažociņš, I. "Latviešu Nacionālo partizāņu pēckara karš." Grām.: E. Dunsdorfs, red. *Archīvs*. 27. sēj. *Brīvības cīņtāji*. Melburna: Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds, 1987. 47.–120. lpp.
6. Rekšņa, F., Gāliņš, H. *Spartaks Kurzemē*. Rīga: Liesma, 1979. 178 lpp.
7. Samsons, V. *Kurzemes katlā*. Rīga: Liesma, 1969. 443 lpp.
8. Strods, H. *Latvijas nacionālo partizāņu karš (1944–1956)*. Rīga: Preses nams, 1996. 573 lpp.
9. Strods, H., sast. un kom. *Latvijas nacionālo partizāņu karš. Dokumenti un materiāli (1944–1956)*. Rīga: Preses nams, 1999. 660 lpp.
10. Strods, H., sast. un kom. *Latvijas nacionālo partizāņu karš. III. Dokumenti, apcerējumi un atmiņas (1944–1956)*. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2003. 387 lpp.
11. Vasiļevskis, J. "Nacionālo partizāņu darbības sākums Kurzemē, beidzoties 2. pasaules karam: SAB TSDC materiāli. <http://vip.latnet.lv/lprai/vasilevskis.htm> (30.06.2008).
12. Vārpa, I. *Latviešu karavīrs zem kāškrusta karoga*. [B. v.]: Nordik, 2003. 542.–544. lpp.
13. Крысин М. *Латышский легион СС*. Москва: Вече, 2006. 284 с.
14. Крысин М. *Прибалтийский фашизм*. Москва: Вече, 2007. 576 с.
15. Чуев С. *Спецслужбы Третьего Рейха*. Книга I. Нева: ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2003. 384 с.
16. Чуев С. *Спецслужбы Третьего Рейха*. Книга II. Нева: ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2003. 448 с.

Summary

Operation *Wildkatze* of the SS Jagdverband Ost (1944–1945): Historiographic Overview

The historical significance of the operation *Wildkatze* in the repressive and military system of the Nazi occupation regime, as well as its place in the national resistance movement has not been defined in historiography due to the lack of historical research on the subject. The issues have mostly been raised within the context of the national partisans or as a part of the history of collaboration. The participation of the Nazi Germany trained commandos

in the national partisans movement (especially the expanse of the influence of the special services at the dawn of the partisans movement) is still a subject of discussions amongst historians. The thesis of the Soviet historians about the crucial role of the German intelligence services in the national partisans movement is an overstatement. On the other hand, the modern and exile Latvian historiography does not underestimate the influence of the commando groups trained by the special services. One can state that well trained personnel played an important role in ensuring the success in battlefield of the partisans movement, but no *Wildkatze* trooper took a leading position in the resistance movement. One of the reasons for the viewpoint of historians is the prevalent ideological approach of the time.

Zane Stapķeviķa, Iveta Bogdanoviķa

Sovietization of Latgalian Youth (1944–1954): Source Research Insight

After the World War II Latvia was incorporated into the USSR. Thus, it became one of the Soviet republics, and its inhabitants – “Soviet people”. Sovietisation policy, to impact of which the youth of Latvia was subjected especially, served for achievement of this goal [22, 299]. Supervising the youth, the All-Union Leninist Young Communist League (LYCLSU) or Komsomol acted together with the Communist Party authorities and other institutions in the Soviet Union. The Komsomol was formed in the Soviet Union on October 29, 1918 on the initiative of the Communist Party and worked under its supervision. It involved youngsters at the age from 14 till 28 years. In schools, higher educational institutions, workplaces “from bottom to top” structures of Komsomol were formed in a similar way as the Communist Party – from primary organization till the 1st Secretary of Komsomol [21, 42].

In Latvia, communist youth unions as underground organizations emerged already in the first independent Latvian state. After the Red Army entered Latvia in June, 1940, simultaneously there were legalized the Communist Party of Latvia (Bolsheviks) (CPL (b), later Latvian Communist Party (LCP)) and youth organization – Latvian Work League of Youth, later Latvian Leninist Young Communist League (LLYCL).

Within the framework of the project “Re-educating Latgale Youth: the Komsomol and Schooling in Soviet Latvia, 1944–1959”, a wide range of sources was studied: archival materials and sources of oral history – life stories. The sources give information on the topical problem of the 20th century Latvian history – “Tendencies and Courses of the Sovietization Process after the World War II” – the case of Sovietization of Latgalian youth in the 1940ties – 1950ties.

Information about Komsomol activities in the Latvian SSR is provided by the documents of the Central Committee of LCP and documents of the Central Committee of LLYCL and LLYCL local committees: protocols, secret correspondence, reports, certificates, work plans, etc. available in the State Archives of Latvia (LVA). There can be found both public and formerly secret documents. Consistency, uniform ways of representation of information (forms), as well as concealment and distortion of facts are characteristic of

the archival materials used in the research. Significant role is given also to the appendices of the protocols, on the basis of which in some cases the decisions were made.

Oral history sources – life stories – from the collection of Daugavpils University Centre of Oral History are used in the research. The life stories give an opportunity to take a look into people's everyday life, follow political and socio-economical changes in the 1940ties – 1950ties, define an attitude towards those changes, etc. The narrator is a witness of that time.

DU Oral History Centre was founded in 2003. The aim of the research centre is to promote theoretical research and practical application of oral history. Within the framework of it, archives of oral testimonies are being developed (820 life stories at the moment) and research activities organized. Usually oral testimonies are being recorded as life stories without emphasizing any definite interests of researcher. Within the framework of the project “Re-educating Latgale Youth: the Komsomol and Schooling in Soviet Latvia, 1944-59”, two oral history expeditions were organized. The expeditions took place in two small towns in the South Eastern Latvia – Krāslava (60 life stories gathered) and Preiļi (90 life stories gathered). In the course of these expeditions, information about the Sovietization of the youth was collected. The scope of questions to be asked during the interviews was elaborated before the expeditions.

According to the archival documents regular registration of Komsomol members (census) was being done since December, 1944 [6, 5–95]. Reports of local (city and district) Komsomol committees were submitted every month, precisely indicating existent and initiate members. Precise and detailed data was supplemented by explanations about preceding miscount of the members. In the reports, gender and occupation (workers, servants, students) of the members of Komsomol is explained in detail. Information about the number of Komsomol organizations (cells) in rural districts, organizations, schools and the number of Komsomol secretaries, pioneer leaders and pioneers is indicated as well. Since 1947, semi-annual statistic reports on the number of members, secretaries and organizations of Komsomol, pioneers, pioneer leaders and pioneer organizations were introduced [1].

Year by year data on Komsomol members' census was characterized as unsatisfactory in LLYCL CC Protocols. From 1944 even till the middle of the 1950-ties, the request to increase the number of Komsomol members was present in the documents. The aim of the ruling power was the complete

involvement of youngsters in Komsomol organization. In the period under investigation, implementation of it was not successful.

Two most important ways of recruitment of new Komsomol members can be found in LLCLY CC records in 1944. The first one is political agitation and propaganda [5].

An important role was given to mass media – radio and press. There were elaborated plans of radio broadcasts and published newspapers (“Padomju Jaunatne”, “Советская молодежь”) intended for Latvian youth. In order to ensure wide scope of audience for newspapers and availability of up-to-date information, timely newspapers’ delivery to subscribers was ensured, special newspapers’ showcases and meetings with the readers were organized [3, 9, 19]. Systematic and intensive Communist indoctrination of the youth was done. Memories of contemporaries testify that Communist ideas initially were strange to them [19]. Propagandists were trained so that they could provide explanation and distribution of Soviet ideological statements. The propagandists delivered lectures, organized evenings of questions and answers and meetings with political or public persons loyal to the ruling authorities [2, 11–13]. It must be noted that Communist indoctrination was subjected to tight control and censorship.

The other way of recruiting Komsomol members mentioned in archival documents is involvement of the youngsters in public activities. The scope of Komsomol included both school and leisure time activities. In schools, groups studying Komsomol Programme and Statutes, as well as Russian language, were organized. In the out-of-class time amateur performances – choirs, dance ensembles, amateur evenings, publication of fiction, were supported. Mass sports activities, e.g. skiing and track meet were organized. Authorities supported activities of sports schools and instructor training in various sports [4, 86–91]. Involvement of youngsters in various amateur activities is testified by life stories as well:

There were organizations – pioneer and Komsomol. [...] the Komsomol members, the oldest class prepare programme: either some play, dances or acrobatics [...]. (Translated from Latvian) [8]

As stated in archival documents, mass cultural activities of the local and republic level were organized intensively. These were events of various kinds including anniversaries of poets and political figures. Official aim of such events was to raise the level of youth culture, but the real reason was propaganda of ideological statements of the authorities. Both speeches and design of the

recreation centres with slogans, posters, portraits of leaders, bulletin boards were used for propaganda purposes.

The memories of the contemporaries testify that participation at ceremonial meetings and demonstrations, e.g. the ones on October holiday and the 1st May holiday, was compulsory for the youngsters. The narrator remembers that pupils of secondary school marched in sports ground of the school already a week before demonstration so that to be able to take part in the course of demonstration [9]. All pupils – both members of Komsomol and those who were not such, had to take part in demonstrations [18].

The teachers had to take an active part in the activities of pioneer and Komsomol organizations, recruitment of new members. Archival documents give evidence on systematic theoretical and practical training of personnel of educational institutions. Teachers had to attend courses, workshops and conferences oriented on “raising of politically-ideological level” instead of professional development [15]. They had to become reliable agents for implementation of the Soviet school policy and carry out “the mission of upbringing the builders of Communism”.

In the life stories, various ways of involvement of children and youngsters in pioneer and Komsomol organizations are mentioned. One of them there were long and insistent debates and persuasion conducted by teachers and school authorities. The narrator remembers that the school principle talked to pupils after the lessons and summoned to join pioneers. No one responded to volunteer calls. They were followed by long debates and suggestion to change mind. However, the result of such discussions turned to be not very successful. Only one girl of all class joined pioneers, her father was secretary of a communist party organization [9].

The officially declared factors, hampering involvement of youngsters in Komsomol, mentioned in the archival documents were: shortcomings in political upbringing work at schools, low activity of Komsomol organizations, poorly organized mass cultural and social activities [7, 6–17].

The sources of oral history give an opportunity to reveal reasons that determined low activity of youngsters and disinclination to take part in youth organizations. It must be taken into account that in this age the parents’ impact on children and youngsters and statements prevailing in the family have significant role. Firstly, resistance and negative attitude towards Komsomol was in religious families. South-eastern part of Latvia historically has developed as a region with steady religious (Catholic, Orthodox, Old Believers) traditions and influence of Church in the spheres of everyday life.

The narrator remembers that her father did not allow her to become a Komsomol member, because this organization disclaimed the God and forbid to attend church [11]. The religious upbringing in family formed youngsters' system of concepts and values. However, political upbringing implemented at schools of independent Latvia, aimed at respecting the Latvian nation-state, also formed political opinions and beliefs. Youngsters were aware of their adherence to church and were unwilling to take part in Soviet youth organizations due to their personal religious or political conviction:

Yet I was religious, how could I join Komsomol? (Translated from Latvian) [12]

Why? Because you cannot go to church. I was brought up in spirit of Latvia, when K. Ulmanis hold the power, therefore this governance did not please me very much. (Translated from Russian) [10]

One more aspect determining parents' negative attitude towards Komsomol was fear of change of the governing powers. Multiple socio-political changes, ideological and state instability during the World War II raised doubts among people. The narrator remembers:

No. No. I have not been in Komsomol or pioneer organizations. The father did not allow. And he said it so: "I firmly forbid joining the pioneers or Komsomol. The powers change. Don't you know, how in Belarus the Germans tied the Komsomol members to the horses and dragged. (Translated from Latvian) [16]

In separate cases negative attitude towards Komsomol was caused by exceeding insistence and pressure. It induced front lash, caused even bigger resistance and promoted such emotions as stubbornness and obstinacy [20].

Duties of Komsomol organizations' members included not only participation in activities, but also membership dues (fee). The amount of monthly fee for the members was not big. However, this aspect was one of the factors, which caused negative attitude towards Komsomol. The narrator remembers that she was a member of Komsomol for a short period of time. When she stopped paying the membership fee, she was summoned to the meeting of the local organization. As a result she put down the membership card and was excluded from the organization [11].

Part of youngsters did not see any personal benefit in Komsomol, because participation in it anticipated social activities without material reward [13].

There were youngsters who joined Komsomol on their own free will. The wish to take part in this organization was determined by several factors. The status of the member gave a certain status and recognition in the society

of that time. According to the opinion of contemporaries, people respected the members of Komsomol more than other youngsters:

“I went to the executive committee of the district myself. They said to me: “Go to the first secretary”. As I was a pioneer they would consider me better. I joined Komsomol at the age of 14”. (Translated from Russian) [17]

The status of the member of this organization gave advantages as well. One of the demands of employers was socio-political activities of youngsters. The Komsomol committee was a significant establishment in a way to obtain a work place.

I went to evening school, but I could not get job. I walked back and forth and every time I was asked: “Komsomol member?” “No.” “Komsomol member?” “No.” So what? I decided to join Komsomol. Without money I would deacease. What to do? I joined Komsomol and I was given job due to the Komsomol committee. (Translated from Latvian) [19]

Sources of oral history reveal particular reasons, why youngsters joined Komsomol organizations. In this case, family’s attitude was important as well. For example, children of those parents to whom Communist ideas were congenial actively joined pioneer and Komsomol organizations – for instance, children of the members of Communist Party and functionaries of local organizations [9].

Komsomol was a public organization, which attracted active youngsters. The memories witness that the youngsters, to whom it seemed to be interesting and exciting, joined pioneer and Komsomol organizations. Admass political and also public activities raised interest and ensured youngsters’ wish to express themselves [15].

Quite often participation in Komsomol organization did not anticipate concrete fostering factors. In the life stories, it is mentioned that youngsters became the members of Komsomol because they “had to join” or because “others did it” [14]. On the one hand, youngsters adapted themselves to the existent socio-political situation, state system and ideology. On the other hand, they adjusted themselves to processes ongoing in society.

The research of archival documents and oral sources testifies that in post-war Latvia significant role in Sovietization of youth was conducted by Komsomol organization. In the 1940-ties – 1950-ties involvement of youngsters in Komsomol organization can be characterised as an intensive process. Initially, it did not give the desired results. From the point of view of the authorities, the increase of members of Komsomol in the surveyed period was slight and unsatisfactory. Inadequate and passive attitudes of schools

and local Komsomol organizations hampered implementation of the pattern of social life and work methods desirable for the Soviet Union. Statistics on the number of Komsomol members and opinions of party functionaries about processes ongoing in society are mentioned in the archival documents. The sources of oral history help to reveal people's personal feelings and attitudes.

Sources

1. Latvijas Valsts arhīvs (LVA) = State Archives of Latvia, fonds PA-101 (Latvijas Kompartijas Centrālā Komiteja = Latvian Communist Party Central Committee), apraksts 10, lieta 18 (LKP CK Biroja sēžu protokoli = The minutes of meetings of the LCP CC bureau, 3.–27.06.1947.).
2. LVA, f. PA-101, apr. 11, l. 9 (LKP CK Biroja sēžu protokoli = The minutes of meetings of the LCP CC bureau, 4.–28.02.1948.).
3. LVA, f. PA-201 (Latvijas Komjaunatnes Centrālā Komiteja = Latvian Komsomol Central Committee), apr. 1, l. 7 (LĻKJS CK Biroja sēžu protokoli = The minutes of meetings of the LLYCL CC bureau, 4.01.–4.10.1944.).
4. LVA, f. PA-201, apr. 1, l. 8 (LĻKJS CK Biroja sēžu protokoli = The minutes of meetings of the LLYCL CC bureau, 9.10.–24.12.1944.).
5. LVA, f. PA-201, apr. 1, l. 9 (LĻKJS CK Biroja sēžu protokoli = The minutes of meetings of the LLYCL CC bureau, 4.01.–25.04.1945.).
6. LVA, f. PA-201, apr. 1, l. 16 (Izziņas par apriņķu, pilsētu un rajonu komjauniešu organizāciju sastāvu un pieaugumu, decembris 1944. – maijs 1945.).
7. LVA, f. PA-201, apr. 1, l. 213 (Slepena sarakste par republikas skolas komjauniešu un pionieru organizāciju darbu, janvāris – marts 1945.).
8. *Monika Smirnova's life-story (with husband Pjotrs Smirnovs)*. Interview undertaken by D. Stalidzāne in Krāslava, 10 July, 2009. The record of the interview (90 minutes, in Latvian and Russian) is kept in the archives of the Oral History Centre at Daugavpils University, catalogue No. 609, abbreviated – DU MV: 609.
9. *Agrida Slapiņa's life-story*. Interview undertaken by I. Ruļuka in Krāslava, 10 July, 2009. 113 minutes, in Latvian. DU MV: 612.
10. *Sofija Ražinska's life-story*. Interview undertaken by E. Loite in Krāslava, 11 July, 2009. 70 minutes, in Russian. DU MV: 615.
11. *Jelena Grundāne's life-story*. Interview undertaken by I. Nitiša in Krāslava, 11 July, 2009. 77 minutes, in Latvian. DU MV: 619.
12. *Janīna Stivriņa's life-story*. Interview undertaken by I. Ruļuka in Krāslava, 11 July, 2009. 140 minutes, in Latvian. DU MV: 624.

13. *Apolonija Saksons's life-story*. Interview undertaken by Z. Stapķeviķa in Krāslava, 11 July, 2009. DU MV: 627.
14. *Ģertrūda Leikuķa's life-story*. Interview undertaken by E. Loite in Krāslava, 12 July, 2009. 31 minutes, in Latvian. DU MV: 632.
15. *Filomena Fuksa's life-story*. Interview undertaken by I. Ŗķinķe in Krāslava, 12 July, 2009. 56 minutes, in Russian. DU MV: 642.
16. *Viktorija Kozlovskā's life-story*. Interview undertaken by L. Lazdāne in Krāslava, 12 July, 2009. 91 minutes, in Latvian. DU MV: 644.
17. *Jadviga Sitnīka's life-story*. Interview undertaken by I. Bogdanoviķa and G. Swain in Krāslava, 12 July, 2009. 134 minutes, in Russian. DU MV: 647.
18. *Stefānija Voronēcka's life-story*. Interview undertaken by I. Bogdanoviķa and G. Swain in Krāslava, 12 – 13 July, 2009. 492 minutes, in Russian. DU MV: 648.
19. *Marta Krama's life-story*. Interview undertaken by Z. Stapķeviķa in Krāslava, 14 July, 2009. 135 minutes, in Latvian. DU MV: 668.
20. *Janīna Traķuma's life-story*. Interview undertaken by I. Bogdanoviķa in Krāslava, 14–15 July, 2009. 109 minutes, in Latvian. DU MV: 670.

Literature

21. Grava-Kreituse, I. *Pagājušo gadu Latvija, 1945–1990: Kā dzīvojām, no kā iztikām, ko apsmējām, par ko priecājāmies*. Rīga: Zvaigzne ABC, [2009].
22. Saleniece, I. “Dažādu padomju skolu politikas aspektu realizācija Daugavpilī 1944.–1953. gadā.” Gr.: *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 9. sēj. *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas*. Rīga: Latvijas Vēstures institūts, 2003.

Kopsavilkums

Latgales jaunatnes sovetizācija (1944–1954): avotpētnieciskais ieskats

Pēc Latvijas inkorporācijas PSRS sastāvā tās teritorijā tika īstenota sovetizācijas politika, kuras iedarbībai īpaši tika pakļauta Latvijas jaunatne.

Pētījuma ietvaros tika apzināta plaša avotu bāze: arhīva materiāli un mutvārdu vēstures avoti – dzīvesstāsti, kas sniedz informāciju par sovetizācijas procesa tendencēm un norisēm pēc Otrā pasaules kara, tostarp ziņas par komjaunatnes darbību Latvijas PSR teritorijā, komjauniešu skaita pieaugumu un laikabiedru attieksmi pret masu politisko darbu komunistisko ideju popularizēšanai jauniešu vidū skolā un sabiedrībā kopumā.

Veiktā arhīva dokumentu un mutvārdu avotu izpēte liecina, ka jauniešu iesaisti komjaunatnes organizācijā 20. gs. 40.–50. gados var raksturot kā intensīvu procesu, kas sākotnēji nenesa gaidītos rezultātus. No valdošās varas viedokļa, komjaunatnes biedru skaita pieaugums apskatāmajā periodā bija zems un neapmierinošs. Padomju Savienībai vēlamo sabiedriskās dzīves ieziņmju un darbības metožu ieviešanu jauniešu vidū kavēja skolu un vietējo komjauniešu organizāciju neapmierinošā, pasīvā darbība. Mutvārdu vēstures avoti liecina, ka jauniešu iesaisti komjaunatnē lielākoties ietekmēja (kavēja un sekmēja) dominējošie priekšstati, nostāja un vērtības ģimenē. Īpaši to var attiecināt uz reliģiozajām ģimenēm. Nereti iestāšanās komjaunatnes organizācijā neparedzēja noteiktus veicinošos faktorus.

Vija Stikāne

Algots sieviešu darbs Livonijas pilis un muižās viduslaikos un jauno laiku sākumā*

Rakstā izsekots ziņām par sieviešu darbu Livonijā, akcentējot algotu darbu pilis un muižās 16. gs. Tēmas izpēte balstās uz rakstītajiem vēstures avotiem, kas lielākoties saglabājušies nepilnīgi un par sieviešu saimniecisko darbību sniedz fragmentāras ziņas. Hronikas, muižu un lēņu dokumenti, kā arī citi saimnieciskās vēstures avoti no Rīgas un Tallinas pilsētu arhīviem, kādreizējā Kurzemes zemes arhīva un Lietuvas metrikas ir daļēji publicēti.

13.–14. gs. Livonijā sievietes reti strādāja ārpus mājas, tikai pilsētās bija iespējams noliegt darbinieci uz noteiktu laiku, neierobežojot viņas personisko brīvību. Tā Rīgas Svētā Gara gildes noteikumos (1252) paredzēts, ka varēja algot (*bekostigen*) sievieti slima gildes brāļa vai māsas apkopšanai [11, Nr. 242]. Sievietes pilsētās strādāja par mājkalpotājām, bija slimnieku kopējas, aukles. Izplatītāks par brīvas sievietes algotu darbu (t.i., darba attiecības pret atlīdzību pēc savstarpējas mutiskas vienošanās), iespējams, gan pilsētās, gan lauku sabiedrībā 13.–14. gs. bija personiski atkarīgu sieviešu (nebrīvas kalpones, bijušās karagūsteknes, pirktas sievietes) darbs [19, 278]. Verdzības un dienesta attiecību attīstībā Livonijā nozīmīgs bija 15. gs. sākums, kad ar landtāga lēmumu tika ierobežota drellība jeb verdzība [12, Nr. 206]. Ap šo laiku Tartu bīskapijas bruņinieka Oto Ikšķila testamentā (1417) minētas kalpones (*megede*), kurām dota brīvība [14, Nr. 197], savukārt Livonijas mestra vēstulē (1419) runāts par [nebrīvām] kalponēm (*meyte*), drelliem un ļaudīm Cēsu fogta iecirknī [14, Nr. 210].

Galvenais kalpoņu atalgojums bija uzturs, apģērbs un naturālijas, bet jauno laiku sākumā arī noteiktas naudas summas. Ja “darba līgums” izbeidzās, kalpone varēja iegūt aprēķinu. Šis brīdis varēja pienākt saimnieka nāves gadījumā, tāpēc nereti kalpoņu atalgojums tika noteikts testamentos. Rīgas arhibīskapijas Lībiešu gala vasalis Simons Taite testamentā (1392) novēlēja kalponei Vaitaķei naudu, govīs, vēršus, ķēvi, kumeļu, segas, cūku, kannas, katlu, graudus [14, Nr. 142]. Kalpones nereti pārtrauca savu dienestu, jo apprecējās un par vairāku gadu darbu saņēma no saimnieka pūra tiesu [22, 253]. Cits darba

* Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

attiecību izbeigšanās iemesls bija bēgšana. Libiešu-igauņu zemes tiesībās (14.–16. gs.) noteikts: aizejot pirms noteiktā laika no sava kunga, kalpone zaudēja algu [26, 116]. Naudas saimniecības attīstības rezultātā 16. gs. darba alga tika maksāta arī naudā un pat aprēķināta pēc noteiktas gada maksas. Algas apmēri dažāda statusa kalponēm būtiski atšķīrās [21, 77]. Tomēr līdzās naudas summām atalgojumā arī jauno laiku sākumā nozīme bija naturālījām, un pat alga naudā tika aprēķināta kā ekvivalents uzturam un apģērbam – tā Kaltiņu muižā (*Kaltenhoff*) pārvaldniece saņēma gada algā 12 dālderus “*par apģērbu un visu citu*” (1566) [1, 167]. Apģērbs kā atalgojums pienācās arī amatniekiem, pārvaldniekiem, pat augstāka ranga ierēdņiem [6, 51; 7, 351–353; 2, 85]. Kad 1539. gadā vasalis Tizenhauzens (*Tiesenhausen*) vienojās ar dēlu par kalpoņu atalgojumu, rakstiski tika noteikts dot uzturu, apģērbu, apavus. Savukārt Johans Rozens (*Johan Rosen*) no Straupes 1589. gadā noteica, ka drēbnieka pienākums bija apģērba šūšana ģimenei un kalponei (*diernen*) [21, 312]. Atalgojums kalponei varēja būt mūža uzturs, kā arī zeme vai kroga vieta, kas nozīmēja ne tikai īpaši dāsnu samaksu, bet arī augstāka sociālā statusa iegūšanu [7, 32; 15: Nr. 15].

Attīstoties saimnieciskajai darbībai un muižu saimniecībai, Vācu ordeņa ierēdņi 16. gs. algoja dienesta ļaudis, atsevišķos amatos – sievietes. Vilandes komturejas Igaunijā 1554. gada algu saraksts uzrāda vismaz 8 atalgotas sievietes, kas ieņēma pārvaldnieces jeb meijerienes (*meuersche*) amatu Peltsamā, Tarvestē, Laitsē un saņēma algu 6 mārkas gadā, tāpat kā muižu pārvaldnieki, pavāri un dzirnavnieki vīrieši [2, 54–97]. Ordeņa muižas, īpaši Igaunijas teritorijā, 16. gs. pirmajā pusē sasniedza visai iespaidīgus izmērus, te bija daudz slaucamu govju [25, 286]. Arī Grobiņas fogtejas muižās 1560. gadā bija trīs pārvaldnieces un trīs kalpones, kuru galvenā rūpe bija lopu ganāmpulks [24, 190].

Ordeņa ierēdņiem bija arī personiskas veļas mazgātājas un mājkalpotājas, kuras dažkārt saņēma atalgojumā nekustamu īpašumu – krogu, zemi, zemnieku saimes [13, Nr. 5; 15, Nr. 140; 10, 5; 1, 178]. Sākot ar 16. gs. sākumu, par kalponēm sauktas nelikumīgās sievas, kuru izcelsme, sociālais statuss un dzīvesveids neatbilda kalpones statusam. Tā Karkus (igauņu *Karksi*) fogta dzīvesbiedre, viņa dēla māte, bagāta un ietekmīga pilsētniece Jaunpērnavas nekustamo īpašumu uzskaites grāmatā un pati savā testamentā dēvēta par kalponi (1546, 1551), tāpat kā Zonnenburgas (igauņu *Mejuste*) fogta nelikumīgā sieva ar diviem bērniem [16, 317–319].

Algoti darbinieki bija arī bīskapu pilis un muižās. Rīgas arhibīskapa Viļakas pili 16. gs. vidū bija nevācu meijeriene un divas maizes cepējas

[9, 235], Cesvainē – meijeriene, kurai 1560. gadā izmaksātas 3 mārkas no pagasta rudens ieņēmumiem, tikpat, cik atbilstoša amata vīrietim (meijerim) [2, 80–81]. Jādomā, viņa pārvaldīja Cesvaines pilsmuižu netālu no mūra pils [8, 127]. Sāremā Lēnemā biskapa Kongas muižā (igauņu *Koonga*) saimniece ar trim kalponēm bijusi gan 1521., gan 1540. gadā, kad muižā bija 70 slaucamas govīs. Kongas pārvaldnieks 1554. gadā pat neveiksmīgi centās aizstāt kļaušinieku darbu ar algotu darbaspēku, arī kalponēm, kuras gribēja ievest no vācu zemēm [24, 189; 25, 285].

Piemēros redzams, ka sieviešu darbs muižās bija pieprasītāks, ja attīstījās piensaimniecība, un daudzviet Livonijas domēnu muižās bija sastopams saimniecības pārzīnes jeb meijerienes arods. Vai šis amats prasīja kādas īpašas iemaņas, varbūt izglītības līmeni vai dzīves pieredzi, nav nosakāms. Nedaudzie gadījumi, kad sieviešu amati 16. gs. tika iekļauti zemes kungu piļu un muižu algu sarakstos, liecina, ka sievietes bija skaitliski neliela daļa no algotajiem darbiniekiem, bet viņas saņēma līdzīgu algu kā atbilstoša amata vīrieši.

Kopumā meijerienes statuss bija tuvs kalpones statusam, un laikabiedru acīs tām, īpaši labi atalgotām muižu pārvaldniecēm un personīgām mājkalpotājām, nebija laba slava, jo algotās sievietes visai bieži tika pielīdzinātas konkubinēm [7, 320; 19, 280; 5, 39; 17, 18]. Valmieras landāgā 1543. gadā noteikts, ka meijerienēm jāpaliek pie dzimstot iegūtās kārtas un ģērbšanās paradumiem [22, 228], jo muižu pārvaldnieces varēja nākt arī no zemākas kārtas. Jādomā, ka sievietes, kuras gādāja sev uzturu ar algotu darbu un līdz ar to pārkāpa tradicionālās dzimumaizbildniecības sistēmas priekšstatus [20, 76], bieži vien izpelnījās vairāk nicināšanas no konservatīvās sabiedrības daļas, nekā bija pelnījušas.

Livonijas kara laikā (1558–1582) labi organizētās muižu saimniecības Vidzemē un Igaunijā tika izpostītas, un pēc 1582. gada revīzijas valsts muižas sāka mērķtiecīgi attīstīt no jauna. Īpaši bija samazinājies slaucamo govju skaits, līdz ar to arī nepieciešamība pēc sieviešu darba [27, 106]. Šajā laikā valsts muižu darbs tika organizēts līdzīgi kā Polijā-Lietuvā, un tipveida štatu sarakstā ietilpa algots sievietes amats – muižas pārvaldniecē jeb ekonome, kuras apzīmēšanai lietoja nosaukumu '*rykunia, rykūne*', kas nāca no lietuviešu valodas un viduslaikos nozīmēja 'mājas saimniece' [27, 66–67]. Tās alga pēc Polijas-Lietuvas 1577. gada agrārās iekārtas noteikumiem bija lopi un nauda. Ja bija vajadzīgs, viņa varēja pieņemt kalpones, kurām varēja dot lopus kā atalgojumu [28, Nr. 43]. Cits nosaukums algotam sieviešu amatam bija modere jeb sētniece (poļu val. *dwornicka*), kas minēta Turaidas pilī (1584). Viņas

uzdevums bija kopt pils sakņu dārzus un lopus, par ko samaksā saņēma uzturu pili un produktus [6, 51].

Bijušajās ordeņa pilis un muižās, kas 16. gs. 60. gados nonāca Kurzemes un Zemgales hercoga pārvaldē, situācija bija gan līdzīga, gan atšķirīga no Pārdaugavas hercogistes. Hercoga īpašumā Kaltiņos 1566. gadā muižas saimniecību vadīja pārvaldnieks un pārvaldniece, saukti *hofeman und hofemutter*, kuri saņēma vienādu algu [1, 167]. Savukārt hercoga galmā veidojās pavisam jauna vajadzība pēc algota sieviešu personāla, īpaši pēc 1566. gada, kad Kurzemes un Zemgales hercogs Gothards Ketlers apprecējās ar Mēklenburgas hercogieni Annu (1533–1602). Visai plašs sieviešu kalpotāju un galminieču skaits uzskaitīts nedatētā sarakstā, kas, iespējams, bija domāts galma pārcelšanai no vienas hercoga rezidences uz citu. Sākotnēji hercoga galms uzturējās Rīgā, Kuldīgā, Sēlpilī, bet no 1578. gada – pārsvarā Jelgavas pili. Kurzemes hercoga galma ļaužu sarakstā starp galma sievietēm (*Frauen hoffgesint vnd frawenzimmer*) minētas gan galma pārvaldniece (*Hofmeisterin*) ar vairākiem kalpiem un divām kalponēm, gan piecas galma dāmas, divas istabenes un citi sieviešu amati: gultas veļas pārzine, veļas šuvēja, divas aukles, zīdaiņu drēbju mazgātāja, galma galdautu mazgātāja, galma dāmu kalpone. Sieviešu galmā bija 23 personas un divi zirgi [4, 13–24]. Virkne kalpotāju, tai skaitā arī veļas mazgātāja ar vīru, 1576. gadā uzturējās hercoga pili Jelgavā. Algu sarakstā jeb to personu uzskaitījumā, kam pili nodrošināts uzturs, minēti vēl divi “nevācu” (*Undeutsche*) laulāti pāri – Peniķis ar sievu un Magdalēna ar vīru [3, 373–374]. Spriežot pēc lielā algoto mūrnieku (10), zāģētāju (10) un galdnieku (9) skaita, šajā laikā pili notikuši celtniecības darbi [8, 225; 9, 235, 561]. Algotas sievietes bija arī citā Kurzemes pili – Piltenē, kur laikā no 1578. līdz 1583. gadam dzīvoja hercogs Magnuss un viņa dižciltīgā sieva Marija Staricka. Pili 1585. gadā bijusi algota trauku mazgātāja un veļas pārzine [9, 236; 23, 28].

Tiek uzskatīts, ka kalpones, kuras strādāja par atlīdzību, viduslaikos un jauno laiku sākumā Rietumeiropā veidoja īpašu sociālu grupu. Šīs sievietes piederēja pārsvarā zemākajiem sabiedrības slāņiem un sava darba līguma laikā atradās saimnieka tiesiskajā aizsardzībā [18, 203–205]. 13.–15. gs. algots sieviešu darbs Livonijā jau bija sastopams pilsētās, bet lauku saimniecībās pārsvarā vēl izmantoja nebrīvu sieviešu darbu, un tikai 15. gs. beigās un 16. gs. līdz ar naudas saimniecības attīstību arvien pieaug ziņas par sieviešu algošanu saimnieciskā rakstura amatos un mājaisaimniecībā. Algotu sieviešu darbi viduslaiku beigās un jauno laiku sākumā Livonijas pilis un muižās bija saistīti ar lopkopību un piensaimniecību, saimniecības vadīšanu, mājaisaimniecības dar-

biem. Tie bija raksturīgi sieviešu darbi daudzu gadsimtu garumā kā pilīs un muižās, tā arī pilsētnieku namos un zemnieku sētās, kas raksturoja ne tik daudz arodu, cik kalpones un māsasaimnieces pienākumus [18, 189]. Naudas saimniecības uzplaukums radīja pamatu algota sieviešu darba attīstībai, lai arī jauno laiku sākumā kvalificētas profesijas, kuru apguvei vajadzēja pienācīgu izglītību, sievietēm nebija pieejamas.

Bibliogrāfija

1. "Anschlag der aus dem Leibgeding der Herzogin Anna von Kurland zu erwartenden Einkünfte 1566." *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst zu Mitau*. Mitau, 1897. S. 159–181.
2. "Daži Livonijas saimniecības vēstures avoti 1540–1568." Izd. A. Švābe. Grām.: *Latviešu vēsturnieku veltījums profesoram Dr. hist. R. Vīperam*. Red. A. Stepermanis, A. Švābe, T. Zeids. Rīga, 1939. 54.–97. lpp.
3. "Hercoga Gotharda Ketlera galma ļaužu saraksts Jelgavas pilij 1576. gada 20. janvārī." Izd. A. Švābe. Grām: *Straumes un Avoti*. I. sēj. Rīga, 1938. 373.–374. lpp.
4. "Herzog Gotthards Hoff-Ordnung". *Monumenta Livoniae Antiqua*. Osnabrück, 1839. Bd. 2. S. 13–24.
5. Balthasar Russow. *Chronica der Provintz Lyfflandt*. Hrsg. v. E. Pabst. Reval, 1845. (Scribtores Rerum Livonicarum. Bd. 2).
6. Bērziņš, J. "Ērgļu un Turaidas pils saimniecība XVI gadu simteņa 80-tos gados." *Valsts arhīva raksti*. Rīga, 1935. 3.–55. lpp.
7. Bosse, H. "Der livländische Bauer am Ausgang der Ordenszeit bis 1561." *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*. Hrsg. von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga. Riga, 1933. Bd. 42: 292–353.
8. Caune, A., Ose, I. *Latvijas 12. gs. beigū –17. gs. vācu piļu leksikons*. Rīga, 2004. (Latvijas viduslaiku pilis IV).
9. Dunsdorfs, E., Spekke, A. *Latvijas vēsture (1500–1600)*. Stokholma, 1964.
10. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 4060. f. (Latvijas vēstures institūta dokumentu kolekcija), 1. apr., 280. lieta (Dažādi dokumenti).
11. *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Hrsg. v. H. Hildebrandt. Bd. 1. Reval, 1853.
12. *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Hrsg. v. H. Hildebrandt. Bd. 7. Riga; Moskau, 1881.
13. *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Hrsg. v. H. Schwartz, A. von Bulmerincq. Bd. 11. Riga; Moskau, 1905.

14. *Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207–1500)*. Hrsg. v. H. v. Bruiningk, N. Busch. Bd. 1. Riga, 1908.
15. *Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1501–1545)*. Hrsg. v. H. v. Bruiningk, N. Busch. Bd. 2. Riga, 1923.
16. Põltsam, I. “Die soziale Stellung der Frauen in Neu-Pernau in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts.” In: B. Jähnig, K. Militzer (Hg). *Aus der Geschichte Alt-Livlands. Festschrift für Heinz von zur Mühlen zum 90. Geburtstag*. Münster, 2004. S. 307–328.
17. *Regesten aus zwei Missivbüchern des XVI. Jahrhunderts im Revaler Stadt-Archiv*. Bearb. von G. v. Hansen. Reval, 1895.
18. Shahrar, S. *The Fourth Estate: A History of Women in the Middle Ages*. London and New York: Routledge, 2003.
19. Šterns, I. *Latvijas vēsture (1290–1500)*. [B.v.]: Daugava, 1997.
20. Stikāne, V. “Lauku sabiedrības sievietes sabiedriskajā sfērā viduslaikos un jauno laiku sākumā.” *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2001, Nr. 4: 63–83.
21. *Vidzemes saimniecības vēstures avoti*. Izd. A. Švābe. Rīga, 1941. (Latvijas vēstures avoti VI)
22. *Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336–1551*. Izd. A. Švābe. Rīga, 1941. (Latvijas vēstures avoti VII)
23. Zeļenkova, A. “Dānijas prinča Magnusa (1540–1583) darbība Livonijā”. Grām: *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. Rīga, 2000. 15.–30. lpp.
24. Дорошенко В.В. *Очерки по аграрной истории Латвии в XVI веке*. Рига, 1960.
25. *История Эстонской ССР*. Том 1. Под ред. А. Вассара и Г. Наана. Таллин, 1961.
26. Назарова Е.Л. “«Ливонские правды» как исторический источник.” В кн: *Древнейшие государства на территории СССР*. Москва, 1980. С. 171–218.
27. Тарвел, Э. *Фольварк, пан и подданный: аграрные отношения в польских владениях южной Эстонии в конце XVI – начале XVII века*. Таллин, 1964.
28. Яковкин, И.И. *Законодательные акты Великого княжества Литовского XV–XVI вв.* Ленинград, 1936.

Summary

Women and Wage Labour in Livonian Castles and Manors in the Medieval Times and at the Beginning of Modern History

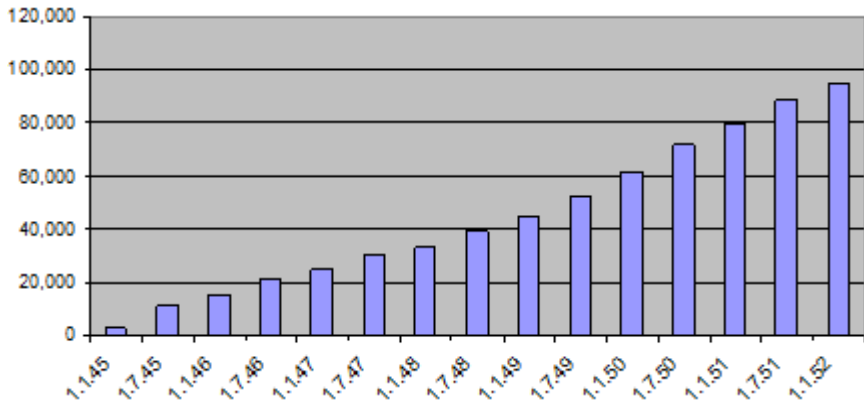
In Livonia in the 13th–16th centuries, women rarely worked outside the home. In the 13th century – middle of the 15th century, women's paid employment was practised in Livonian cities, rarely – in fiefs, and almost never – in castles. At the end of the 15th century and in the 16th century, due to the development of monetary relations, women were employed in the private estates and outbuildings of palaces of Teutonic Knights. Housekeepers (*meyersche, hofemutter, rykunia*) and maids, as well laundresses and bakers were paid fixed salaries. Women received monetary salary, as well as food and clothing, sometimes even feudal land or a place for pub. Jobs for small farmers' wives at castle and manor households were partly-paid. A greater need for women's employment was at the newly created Court of Kurzeme and Zemgale Duchy: in 1566, 23 women were employed there as maids, tailors, and nurses.

Geoffrey Swain

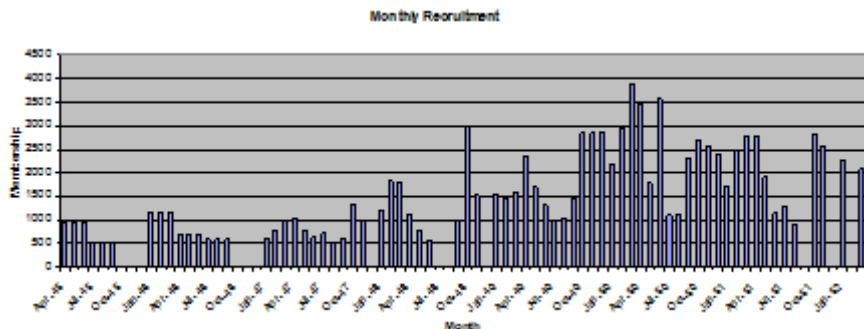
Komsomol Recruitment and the Crisis of 1948

Introduction: membership statistics

The following three charts give an indication of the growth of the kom-somol in Latvia from its re-establishment in the winter of 1944–45 to the IX Congress of March 1952. When the growth in the komsomol is considered on a six monthly basis as in Chart 1, the growth looks pretty evenly spread throughout the period.

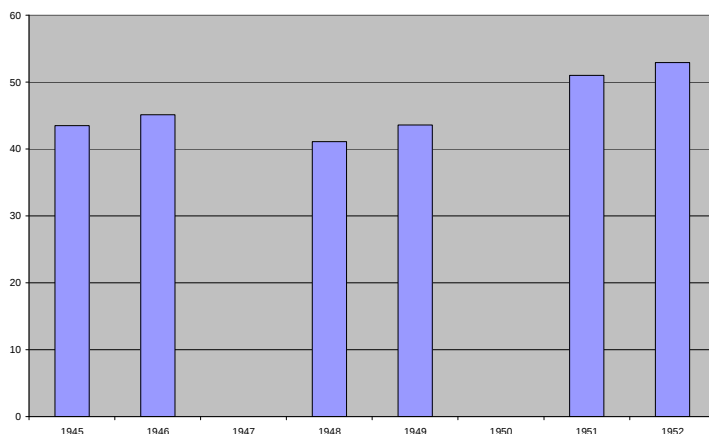

However, when monthly recruitment is considered, rather than the half-yearly totals, a rather different picture emerges. Monthly recruitment is displayed in Chart 2.

This shows that steady growth really began only in the second half of 1948, with substantial growth taking place in 1950.

Chart 3 shows the percentage of ethnic Latvians in the komsomol. The period of rapid growth in the komsomol was also the period when Latvians became the majority ethnic group in this organization.

Against the background of these statistics, this paper will explore the events from summer 1947 to spring 1948 when komsomol recruitment improved markedly, but only because of the application of pressure on potential members [1].

Growing, yet failing to influence

During the first three months of 1947 recruitment to the komsomol had risen steadily: 615 in January, 795 in February, 991 in March, and 1,027 in April [2, 207–08]. Yet, far from continuing to grow over the summer of 1947, recruitment began to decline. In May it was only 793, and in June only 642 [3, 41, 147], rising marginally to 714 in July, and then collapsing to 540 in August [4, 78] before rising only slightly to 609 in September [5, 57]. The impact of this fall in recruitment was the reduction of the total membership: 30,526 at the end of June 1947 [3, 133], it had fallen to 30,103 on 10 September 1947 [4, 109]. By the start of October, total membership had rallied a bit and stood at 31,176 [5, 98]. Then real progress began to be made. By 31 December 1947 membership had reached 33,335 [6, 110], rising to 34,382 by the end of January 1948 [7, 19]. This substantial increase was accounted for by some dramatic recruitment figures: in October 1947 there had been

1,349 recruits [5, 216], and in November 1947; no figures exist for December 1947 but in January 1948 1,218 had been recruited [7, 137]. Then the rise became even more dramatic. In February there were 1,836 new recruits and in March 1,814 [7, 137, 183].

And yet, at the same time, the Central Committee had real concerns over its ability to influence the lives of young people. On 10 December 1947 it agreed the text of a Secret Letter to be sent to all town and district committees "On the dulling of vigilance". The resolution accompanying the letter noted: "The Central Committee considers wrong and harmful the passive attitude adopted by some komsomol organisations to bourgeois nationalist "sorties" which appear among young people in public places. Enemies poke fun at Soviet institutions, organisations and workers... and individual komsomol members do not display any opposition to this provocative chatter". The Central Committee considered that many komsomol leaders did not know young people well, did not carry out day-to-day educational work among them, and did not concern themselves with their living conditions. The result was that the hesitant part of the younger generation "was falling under the influence of bourgeois nationalism and setting off on the road of enemy action against the Soviet people". This could only happen because "a considerable section of young people had not been captured by komsomol influence" [8, 34, 43].

How could the komsomol be experiencing a dramatic upturn in recruitment while simultaneously losing influence over young people? All was not as it seemed. In March 1948 Moscow alerted the Latvian Komsomol Central Committee that it had received reports of forced recruitment to the Latvian Komsomol. On 17 March 1948 the Central Committee of the Latvian Komsomol debated the matter and expressed concern at the way some recent recruitment had taken place. Some districts had sought to "lower the demands for entry" and had adopted the approach of arm-twisting youngsters into joining; particularly blatant examples had involved teachers signing up the whole of their class after a school director had set a target of 70% membership. A special Central Committee plenum was called for 26 April 1948 [7, 112, 114–5, 137].

The 8th Plenum and the Teachers

At this plenum komsomol leader Eduards Berklavs accepted that the Central Committee had committed a serious error in turning a blind eye to methods of forced recruitment to the komsomol. He admitted that the practice of school directors putting various forms of administrative pressure on school

children to persuade them to join the komsomol was widespread: the most blatant example had occurred in Tukums at the College of Economics where the director had summoned between 60–70 individuals to his office in turn and asked them repeatedly if they were willing to join the komsomol, and if not, why not; as the students concerned were summoned to the director's office from the classroom, all students were aware of what was going on [9, 3].

Berkļavs's speech revealed how insecure the komsomol still was in many schools. He took as his example Riga School Number 7: here there were only ten komsomol members among the 347 pupils, and political educational work could only be described as poor. The school's wall newspaper had a "dubious" article on the liberation of Riga, which was accompanied by a picture of Ivan the Terrible, while Stalin was depicted in a caricature rather than in a portrait. The History Study Circle in the school chose as a Latvian Riflemen worthy of study General A. Misiņš, a hero of the 1917 fighting against Imperial Germany rather than a participant in the Red Army's campaigns during the Russian Civil War. Finally, the maps on the walls of classrooms still all carried the old names of Riga's streets and buildings. Schools like this, Berkļavs argued, could not win recruits to the komsomol through the battle of ideas; it was, therefore, no surprise that school directors decided to use administrative pressure instead [9, 9].

As various district secretaries followed Berkļavs to the podium, all took turn in putting the blame on teachers and the Ministry of Education for not training teachers properly. One felt that, "when you know from old photographs" that a school director served in the Legion, political work in that school was impossible [9, 30]. Another insisted that one of his school directors was a former *aizsargs*, and another had "comically imitated comrade Stalin" [9, 49]. A third complained that when the komsomol informed the Ministry of Education that a teacher had given an "anti-Soviet" assessment of the local Soviet elections which had just taken place but nothing had been done [9, 52]. Dzerve, the Central Committee's School's Secretary, also blamed the teachers, but saw the whole affair as a counter-attack of the bourgeois nationalist enemy: there were many teachers who had deliberately engaged in such forced recruitments in order to undermine the komsomol and frighten away young people. She then attacked the "apolitical stance" of the Ministry of Education. In its view, if someone had not been arrested by the MSS (МГБ) then that person was fit to be a school director or teacher; this had to change. There needed to be a serious operation in schools to "rearrange" the teaching body, a "healthy collective" was essential to advance the cause of Soviet

ideology penetrating schools [9, 40–42]. The Party leader Kalnbērziņš also joined in the assault on teachers, arguing that there were still many nationalist teachers and school directors who needed to be unmasked. To him the komsomol seemed to be on the defensive, little was done to combat the influence of religion, nor what he considered the provocative dress codes of some young people; the komsomol did nothing when youngsters thought – “I can dress like the Fritzes used to, and you can go to the devil” [9, 33].

Berklavs avoided the word “counter-attack”, but he too linked recruitment through administrative pressure to insidious forces. Berklavs reminded delegates to the plenum that forced recruitment had been a common procedure under Ulmanis when it came to recruiting to the *mazpulki* youth organisation. School directors were reverting to type when they opted for forced recruitment, but komsomol primary organisations had proved themselves too weak to resist when school directors came up with proposals to apply the same sort of recruitment methods as those used under Ulmanis [9, 12]. The situation in “our republic” was not easy, Berklavs explained. Class warfare in the countryside was particularly acute, and the “class enemy” was ready to pounce on any mistake. He stressed: “Now, in particular, when we have started quite successfully to advance the penetration of Soviet ideology into our schools and colleges, mistakes such as these, and their exaggeration by bourgeois nationalists, can considerably hamper that process of penetration” [9, 13].

The 8th Plenum: “Bourgeois Nationalists”

The continuing activities of bourgeois nationalists were referred to by Riga komsomol secretary Ozoliņš, who commented that just the day before the plenum opened, a bourgeois nationalist group had been discovered at Riga’s Construction College. It has published a well-produced underground journal with pictures and drawings and articles often reprinted from inter-war “bourgeois” journals such as *Atpūta*. It was clear, Ozoliņš added, that if the komsomol did not work with such young people, the regime’s enemies would [9, 28]. Indeed, there had been several incidents in 1947 to alarm the communist authorities. On 30 April 1947 the Central Committee had noted “the appearance of bourgeois-nationalist views” among Riga students [2, 174], views that were most frequently seen among students at the Riga Conservatory where the Central Committee learned on 14 May 1947 that a Victory Day celebration had been planned but never held, where “practically no work was done with students of Latvian nationality”, and where bourgeois nationalist incidents were “not infrequent” [2, 195].

Such incidents were not confined to Riga. On 29 December 1947 the Central Committee debated a report on “facts indicating the dulling of vigilance in Daugavpils Town organisation”. At the “end of 1947” the security organs had discovered a “youth counter-revolutionary organisation” active at both the Teachers’ Institute and the Pedagogical School. Members of this organisation supplied bandits with membership cards. The Town Committee was accused by the Central Committee of not doing enough to struggle against “bourgeois nationalist sorties”, of not challenging anti-Soviet conversations among young people, and not paying sufficient attention “to work among students of Latvian nationality” [8, 121]. A few months later, on 19 May 1948, the Central Committee discussed the discovery of an anti-Soviet group at the Daugavpils School of Applied Art involving both staff and students [10, 179].

One reason why the komsomol found it so difficult to combat “bourgeois nationalism” among teachers and students was the issue of the limited intellectual horizons of komsomol activists. This issue came up repeatedly at the 8th Plenum as delegates acknowledged the difficult poorly educated komsomol activists faced when confronting the educational establishment. Kalnbērziņš stressed the need for all komsomol members to study, explaining “you have to be able not only to talk to the semi-literate but to the intelligentsia” [9, 33]. Dzerve also raised this point. Poor relations with school often arose because many local secretaries, aware of their lack of education, were nervous about going to schools, meeting children and especially talking to teachers [9, 40–2]. The Bauska District Secretary Pakulis said as much quite openly, he felt “very uncertain” about school work, embarrassed that he only had incomplete secondary education himself; and all the members of his committee were in the same situation, he explained [9, 50]. A report of February 1948 revealed that over two thirds of town and district secretaries had never completed their secondary education [6, 98]. Over all, 83.2% of local secretaries had not completed their secondary education [6, 109].

Dénouement

As the 8th Plenum drew to a close, the Minister of Education Strazdiņš explained that while, in an ideal world, all teachers would understand Marxism-Leninism and propagate its ideals, the reality was that many teachers were apolitical. He believed it would help if the komsomol started talking to these teachers and persuading them to study Marxism-Leninism; political work among the parent body was also essential if communist education were

to succeed in schools [9, 46]. Mikhailov, the representative of the Moscow All-Union Komsomol Central Committee present at the plenum, deemed the comments by Strazdiņš as “completely unsatisfactory”. He did not think it was too much to ask, as the plenum was effectively asking, for all schools to reflect Soviet ideology in every subject and topic taught [9, 59].

Not surprisingly the plenum concluded that the only legitimate way to expand komsomol membership was through aggressive political education; preparations for such a campaign began at once. Membership statistics show that by the end of 1948 some progress had been made, but how that was achieved is the subject of another paper.

References

1. These charts were compiled by the author from the regular reports found in the minutes of meetings of the bureau of the Latvian Komsomol Central Committee, Latvian State Archives fonds 201, apr. 1.
2. 201.1.331 (All archival references from 201.1 are to the minutes of meetings of the bureau, except for 449, which is the record of the 8th Plenum, April 1948).
3. 201.1.332.
4. 201.1.333.
5. 201.1.334.
6. 201.1.456.
7. 201.1.457.
8. 201.1.355.
9. 201.1.449.
10. 201.1.458.

Kopsavilkums

Uzņemšana komjaunatnē un 1948. gada “krīze”

1946. gada vasarā komjaunatnes rindās bija iestājušies apmēram 20% Latvijas jaunatnes. Lai arī izaugsme turpinājās, komjaunatnes biedru skaits turējās 20% līmenī līdz pat 1947. gada beigām. 1947. gada decembrī LĻKJS CK slepenajā vēstulē pilsētu un apriņķu komjaunatnes komitējām norādīts, ka joprojām saglabājas “buržuāziskā nacionālisma” draudi, jo “ievērojama daļa Latvijas jaunatnes nav nonākusi komjaunatnes ietekmē”. 1948. gada pirmajos mēnešos komjaunatnes vadība gan bija apmierināta, jo biedru skaits sāka strauji augt, taču realitāte neatbilda šķietamībai. Biedru skaita pieaugumu komjaunatnē nodrošināja skolu jauniešu piespiedu iesaistīšana organizācijā.

Aprīlī tika sasaukts speciāls LĻKJS CK plēnums situācijas izvērtēšanai. Uzstāšanās ziņots par skolu komjaunatnes organizāciju vājību un par skolotāju “nacionālistisko” noskaņojumu. Par to, vai piespiedu uzņemšana bija tīšais “komunisma” diskreditācijas mēģinājums vai vienkārši pirmskara *mazpulku* organizācijas prakses pārņemšana, plēnumā skaidrība netika rasta. Taču pilnīgi acīmredzama kļuva vietējo komjaunatnes vadītāju izgāšanās darbā ar skolotājiem. Vairāk nekā divām trešdaļām pilsētu un apriņķu komjaunatnes sekretāru nebija pat pilnas pamatizglītības, un skolas vidē viņi jutās nepiemēroti un lempīgi.

Rīgas pilsētas teātru ēku liktenis 1914.–1920. gadā

Mūsdienās noteikti ikviens Rīgas un lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju pazīst Latvijas Nacionālo operu un Nacionālo teātri. Mazāks cilvēku skaits zina, ka kādreiz šīs respektablās ēkas piederēja diviem Rīgas pilsētas teātriem – Vācu un Krievu – un tikai ar Latvijas Republikas izveidi kļuva par nacionālajiem teātriem. Acīmredzot vēl mazākam skaitam, īpaši jauniem cilvēkiem, ir priekšstats par to, kā tas notika, vai bija kādas starpetniskas cīņas, kā ēku pāriešanu citās rokās uzņēma agrākie saimnieki u.tml.

Raksta mērķis ir uz presē un literatūrā atrodamo ziņu pamata parādīt, kā divi Rīgas pilsētas teātri – Vācu un Krievu – Pirmā pasaules kara un Latvijas Brīvības cīņu gaitā mainīja savus saimniekus, ja drīkst tā teikt, “nacionālo” piederību un kā to uztvēra pilsētas iedzīvotāji.

Pirms Pirmā pasaules kara Rīga bija daudznacionāla pilsēta ar attīstītu kultūras dzīvi. Ievērojamu vietu tajā ieņēma teātris, kuram pilsētas pašvaldība veltīja lielu uzmanību.

1863. gada 29. augustā tika atklāts jauns Rīgas Pilsētas teātra (*Rigaer Stadttheater*) jeb Vācu teātra nams – tagadējā Nacionālās operas ēka. Teātrī darbojās gan dramatiskā, gan operas, gan baleta trupa. Protams, līdz 1914. gadam visas operas un lugas tika iestudētas vācu valodā [33, 244–245]. Pastāvējis latviešu teātris Rīgā radās 19. gs. 60. gadu beigās. Pilsētas valde Latviešu teātrim “kā visu Rīgas latviešu teātrim”, sākot ar 1887. gadu, piešķīra subsīdiju. Taču oficiālu pilsētas teātra statusu tas neieguva [10; 29, 52].

1902. gadā tika uzbūvēta II pilsētas [Krievu] teātra ēka un Rīgā skatītājus ar izrādēm trijās dažādās valodās piesaistīt jau trīs teātri [32, 193–203]. Rakstnieks un teātra kritiķis J. Poruks (pseidonīms *Adagio*) secināja, ka “Rīgā var pastāvēt droši trīs lielāki teātri, bez kā tie viens otram daudz skādētu kā konkurenti” [11]. Tomēr divdesmitā gadsimta sākumā, kad vācu kultūras ietekme un vācu valodas nozīme Rīgā samazinājās, pilsētas Vācu teātrim arvien vairāk nācās domāt par to, kā palielināt apmeklētāju skaitu, lai nodrošinātu rentabilitāti, un kā apmierināt konservatīvās preses prasību pēc vācu kultūras vērtību popularizēšanas. No 1878. līdz 1904. gadam katru pilsētas Vācu teātra izrādi apmeklēja vidēji 624 skatītāji. Tādējādi teātris bija noslogots par mazāk nekā 50% [22, 76]. Attiecības dažādu tautību teātra mākslinieku un nacionālo teātru cienītāju vidū īpaši nesabojāja arī 1905. gada revolūcijas notikumi. Piemēram, 1914. gada sākumā latviešu prese atzina II pilsētas

(Krievu) teātra sasniegumus ieņēmumu ziņā, arī to, ka tam “repertuārā ievērojamas operas; apmeklētāju daudz”. Taču izskanēja arī kritika:

“Mākslinieciskā ziņā teātri par paraugu vis nevarētu nostādīt”, “Vispārējais līmenis tomēr nav diezgan augsts, lai gan labāks nekā pērn. Režijā trūkst svaiguma.” [26, 96]

Īpaši latviešu teātra kritiķi pārmeta Krievu teātrim, ka tas neuzņem savā repertuārā latviešu autoru darbus, taču reizē demonstrēja arī nacionālo lepnumu, “.. jāatmet, protams, arī doma, ka latviešu rakstnieki un tulkotāji aiz lielas aplaimošanas noliks teātrim pie kājām savus darbus.” [25, 64]

Pakāpeniski, pieaugot Rīgas iedzīvotāju skaitam, mainījās arī to nacionālais sastāvs (skat. 1. tabulu). 1897. gadā, kad Rīgā dzīvoja 282 230 cilvēku, un 1913. gadā, kad Rīga bija pilsēta ar vairāk nekā pusmiljonu iedzīvotāju, gandrīz puse bija latvieši.

1. tabula.

Iedzīvotāju nacionālais sastāvs Rīgā (19, 119; 15; 31)

Gads	Tautība (%)		
	Vācieši	Krievi	Latvieši
1881	31	19	33
1897	25	17	45
1913	13,3	19,3	42,2
1920	15,6	6,7	55

Lielākais latviešu skaits un īpatsvars noteica to, ka lielāks kļuva arī pieprasījums pēc latviešu teātra. Radās arī piedāvājums. 1902. gadā tika nodibināts otrs latviešu profesionālais teātris – Jaunais latviešu teātris (pastāvēja līdz 1905. gadam). 1906.–1908. gadā darbojās “Apollo” teātris. 1908. gadā uzsāka darbu Jaunais Rīgas teātris. 1909. gadā darbu uzsāka pirmā speciālā mācību iestāde – Latviešu dramatiskie kursi. 1913. gadā notika pirmās Latviešu operas izrādes. Taču bija arī zaudējumi. 1908. gada jūnijā Rīgas Latviešu biedrībā izcēlās ugunsgrēks un Latviešu teātrim nācās sameklēt pagaidu telpas pārbūvētā cirka ēkā, un tas uzsāka darbu kā Interimteātris (latīņu *interim* – ‘pa to laiku’, tātad ar pagaidu raksturu). Tiesa, pagaidu telpās teātris palika līdz pat 1917. gadam, tad tās sliktā stāvokļa dēļ tika nojauktas [18, 19]. Oficiālu pilsētas finansiālu pabalstu saņēma abi pilsētas teātri un Interimteātris.

20. gadsimta pirmā gadu desmita beigās Rīgas dome atzina, ka latviešu teātris ir pelnījis lielāku pilsētas atbalstu. Tika izraudzīta Latviešu teātra ēkas

celtniecības vieta (tai bija jāatrodas tagadējās 11. novembra krastmalas rajonā), notika projektu konkurss, tika noteikts uzvarētājs un izraudzīts projekts. Taču sagatavošanās teātra celtniecībai ievilkās vairāku gadu garumā. Darbu uzsākšanu traucēja Dzelzceļa tilta pār Daugavu un pagaidu Rīgas Centrālstacijas izbūve. Kad abi objekti bija uzcelti, 1914. gada jūnijā latviešu prese ziņoja, ka pastāv lieli pilsētas pārbūves plāni un neskaidrība par turpmāko dzelzceļa un visas Rīgas pilsētas attīstības plānu kopumā. Tika izvirzīts uzdevums pilsētas latviešu domniekiem un pilsētas valdes locekļiem rūpēties, lai “par visderīgāko” atzītais gruntsgabals arī tiktu izmantots teātra celtniecībai [12].

Krasas pārmaiņas ieviesa Pirmais pasaules karš. Rīgas Pilsētas I (Vācu) teātris, karam sākoties, pārtrauca darbību, jo tā angažētie mākslinieki gandrīz visi bija Vācijas un Austroungārijas pavalstnieki un tāpēc nedrīkstēja iebruukt Krievijā. Teātra komisija atcēla jau noslēgtos līgumus un pagaidām slēdza teātri. Vācu teātra (tagadējās Nacionālās operas) ēka stāvēja tukša un neizmantota. Bija ieteikts to piešķirt Sarkanā krusta lazaretēm, taču citas telpas šim nolūkam bija piemērotākas.

Kara pirmajā gadā darbu turpināja Rīgas Krievu teātris, kuru šajā sezonā vadīja ievērojamais krievu aktieris, režisors un antreprenieris Konstantīns Ņezlobins (1857–1930) [27, 173–176], kā arī trīs latviešu teātri – jau minētie Jaunais Rīgas teātris, Interimteātris un Latviešu opera.

Jau 1914. gada rudenī radās ierosinājums Vācu teātra ēku izmantot Krievu un Latviešu teātra izrādēm. Kāds krievu uzņēmējs “saskaņā ar Jauno Rīgas teātri” ar šādu projektu arī griezās pie pilsētas valdes. Taču izrādījās, ka uz vairākiem gadiem ēka ar līgumu bija nodota Lielās ģildes rīcībā, tāpēc jautājums bija jālemj tai. “Rīgas Avīze” uzskatīja pasākuma īstenošanu par maz ticamu, jo Jaunais Rīgas teātris, pēc tās domām, bija “materiāli pārāk nespējīgs” [23, 2]. Iespējams, Jaunā Rīgas teātra interesi par Rīgas Vācu teātra telpām izraisīja ziņas, ka tā paša Jaunā Rīgas teātra telpas bija paredzētas hospitāļa ierīkošanai. Diemžēl autors presē neatrada ziņas, kāds bija Lielās ģildes uzskats par iespējamo teātra ēkas izmantošanu un cik ilgi tā paturēja teātri savā rīcībā.

Pēc tam presē izskanēja ziņa, ka abas pilsētas teātru ēkas nolēmusi pārņemt Rīgas Krievu teātra Garantu biedrība. Uz to avīzē “Jaunais Vārds” parādījās “latviešu” protests pret “šādu krievu teātra vadītāju pārliecīgo apetīti” un bija pieprasīts Pirmā pilsētas (Vācu) teātra ēku nodot lietošanā Jaunajam Rīgas teātrim kopā ar Latviešu operu, “kamēr pilsēta neuzceļ un nepiešķir viņiem jau sen nolemto 3. pilsētas teātri”. Latviešu avīzes šo ierosi-

nājumu aizstāvēja ar dažādiem argumentiem. “Jaunā Vārda” raksta autors (N. Egers) uzskatīja, ka latviešu teātriem ēka pienākas tāpēc, ka tiem trūkst pienācīgu telpu, bet krieviem jau ir viena pilsētas celta ēka. Turpretī avīze “Dzimtenes Vēstnesis” rakstīja, ka “Latv[iešu] opera esot gandrīz vai pārāka par krievu operu”. Šādu apgalvojumu vietējā krievu un vācu prese uzņēma “ar zobošanos”, bet avīzes “*Рижский Вестник*” (“Rīgas Ziņotājs”) redaktora Leonīda Vitvicka (1856–1919) piekritēji pat apvainoja latviešus šovinizmā [13].

Polemikā iesaistījās arī ievērojamais rakstnieks un muzikologs Vsevolods Češihins (1865–1934). Viņš piedāvāja kara laikā Pirmā pilsētas teātra telpās rīkot abu vietējo operu trupu izrādes pēc formulas: 4 darbdienas krieviem, 2 latviešiem, bet svētdienas tiktu dalītas “kristīgi”: viena – krieviem, otra – latviešiem. Pēc kara ēkā varētu notikt visu triju – krievu, vācu un latviešu – operas trupu izrādes. Ēkas izmantošanas formula tad būtu: 3 dienas krieviem, 2 vāciešiem un 1 latviešiem. Svētdienas – katrai trupai pēc kārtas. V. Češihins savu nostāju aizstāvēja ar ideoloģiju, kuru viņš pats 1911. gadā bija pasludinājis Rīgas Liberālajā klubā. Tolaik viņš vēlējās liberāļu iecerētajās vietējās pilsētu un zemstu iestādēs ieviest 10 vietas, dalot tās:

“4 krieviem kā valsts galvenai nācijai; 3 tautībai, kuru nosaukt vārdā man pa kara laiku ir nepatīkami [vāciešiem] – par viņas kultūras nopelniem pagātnē, 2 vietējiem iedzīvotājiem – latviešiem un igauņiem, bet atlikušo 1 citām tautībām (ebrejiem utt.) humanitātes vārdā.”

Tāpat 1915. gadā bija paredzēts dalīt Pirmā pilsētas teātra telpas trijām operas trupām [14].

Taču vācu iebrukums Latvijas teritorijā 1915. gadā, tā izsauktā bēgļu kustība neļāva piepildīties nevienai iecerei iegūt Vācu teātra ēku. Aizplūstot no Rīgas skatītājiem, kopā ar tiem devās arī daudzi aktieri. Pārtrauca darbību II pilsētas (Krievu) teātris. Uz Pēterburgu devās Jaunais Rīgas teātris. Evakuējās arī daudzi Rīgas Latviešu teātra aktieri.

Tomēr pilsētā palikušie aktieri turpināja izrādes. Viena trupa uzstājās Interimteātra telpās. Otra aktiera Kārļa Brivnieka (1854–1934) vadībā zem mūzikas un dziedāšanas biedrības “Marss” izkārtnes sniedza izrādes “*Улей*” zālē. Patstāvīga trupa Kristapa Koškina (1875–1931) vadībā darbojās Vērmanes parka zālē [28]. (1916. gadā šī trupa pārgāja uz bijušajam Jaunā Rīgas teātra telpām un sevi nosauca par “Komēdiju”). Kā 1916. gadā ziņoja avīze “Baltija”:

“Pagājušā ziemā Rīga bija mirusi pilsēta. Visa sabiedriskā dzīve (izņemot bēgļu apgādāšanas organizāciju darbību) apstājusies un mirusi. [...] Šinī drūmā apkārtnē darbojās latviešu teātris.”[6]

Turklāt nu jau piefrontes pilsētas Rīgas iedzīvotāju interese par teātra izrādēm bija visai liela. Žurnāls “Varavīksne” 1916. gada pavasarī rakstīja, ka “visi izrikojumi tiek labi apmeklēti no latviešiem un cittautiešiem, jo latvieši ir gandrīz vienīgie, kas Rīgā sarīko izrādes vai koncertus.” [16, 111]

Bez nosauktajām trupām darbojās arī “citi aktieru un diletantu” pulciņi. Viens no tiem bija noīrējis Pilsētas Krievu teātra telpas un sarīkojis tur izrādi, taču, kā rakstīja teātra apskata autors, “izrikoņtāji tad arī cietuši ir morālistiku, ir materiālu fiasko, tā, ka tiem būs atņemta vēlēšanās vēl reiz taisīt tamlīdzīgus eksperimentus.” [6]

Taču kara izraisītais pagurums, ekonomiskās grūtības arvien vairāk lika sevi manīt. 1916. gada 25. septembrī jauno sezonu Rīgas Latviešu teātris (Interimteātris) uzsāka “bez pastāvīgām telpām” – Rīgas pilsētas Krievu teātra ēkā (jāuzsver, ka tas notika 1916. gadā, kad Rīga vēl atradās Krievijas impērijas sastāvā), taču zāle bija “patukša”. Avīzes “Lidums” korespondents “– atis” konstatēja, ka iemesls tam – “neparasti augstās cenas”. [20]

Pēc Februāra revolūcijas Latvijas sabiedrībā izskanēja divas idejas. Pirmā – dibināt Nacionālo teātri, ko ierosināja rakstnieks un politiķis Jānis Akuraters (1876–1937). Otrā – dibināt Strādnieku teātri. Tās autors bija rakstnieks un literatūrzinātnieks Andrejs Upīts (1877–1970). Taču neviena no tām 1917. gadā nepaguva īstenoties, jo 21. augustā Rīgu ieņēma Vācijas karaspēks. Abas idejas sāka realizēties Valkā, kur 1918. gada janvārī padomju varas apstākļos tika nodibināts Valkas Strādnieku teātris, bet 1918. gada aprīlī, jau vācu okupācijas apstākļos – Latviešu Pagaidu Nacionālais teātris [21; 17, 159–160].

Arī Rīgā palikušie latviešu aktieri, cīnoties par iztiku, atsāka profesionālo darbību. 1918. gada janvāra beigās, lai gan bez labākajiem spēkiem, notika pirmā pēc kara izraisītā pārtraukuma Latviešu operas izrāde [24]. Rīgas Latviešu teātris 50 gadu jubileju, kopš tika izrādīta pirmā luga latviešu valodā, nosvinēja bijušā Pilsētas II (Krievu) teātra telpās, kuras okupācijas varas iestādes bija piešķirušas tam pastāvīgā lietošanā. Avīzē “Baltijas Ziņas” viens no latviešu teātra kritiķiem O. Krolls rakstīja, ka pēc nesenajiem strīdiem, “vai un kur celt latviešu teātri”, tagad “negaidot latvieši dabūja sevim teātri – pēc vācu ienākšanas. Maz ticams vai latvjiem pat miera laikā būtu iznācis savs teātris.” [3] Šīs telpas izmantoja arī Latviešu operas trupa. Kārtējā Rīgas Latviešu teātra izrāde notika arī 1918. gada 17. novembrī, dienu pirms tam, kā tā telpās tika proklamēta Latvijas Republika [18, 48].

Vācu okupācijas iestādes mēģināja atjaunot arī Pilsētas I (Vācu) teātra darbu, kāds tas bija pirms kara. Atkal tika aicināti profesionāli aktieri no Vācijas. 1918. gada sezonā pirmā nopietnā izrāde (V. Šekspīra “Romeo un

Džuljeta”) notika 29. oktobrī, kad jau trīs nedēļas Vācijas vadība veda sarunas par pamiera noslēgšanu. Latviešu preses atsauksme bija: “Personāls jauns, nesaspēlējies [...] Izrāde bij labi apmeklēta.” [4]

1919. gada 2. janvāra “pēcvakarē”, pirms nākamajā dienā Rīgā ienāca lielinieciskie latviešu strēlnieki, Pilsētas I (Vācu) teātri izcēlās ugunsgrēks. Uguns izplatījās piebūvē, rekvizītu, dekorāciju glabātuvē. Izsauktie ugunsdzēsēji ieradās diezgan vēlu, tomēr paguva noslēgt dzelzs durvis, kuras piebūvi šķīra no citām telpām. Piebūve pilnīgi izdega, gala siena izgruva. Ilgi uguns plosījās teātra bibliotēkā. Skatītāju telpas, gan bojātas no lielā karstuma un dūmiem, palika veselas. Tādējādi neatkārtojās 1882. gada nelaime, kad teātris nodega pavisam un to atjaunoja piecus gadus. Aizdomas izraisīja apstākļi, kādos ugunsgrēks notika. Šajā laikā “vācu teātra personāls”, “valsts vācieši” kravāja savas ceļa somas, lai dotos “mārup”. Noskaidrots tas netika, bet baumoja, ka uguns teātrim pielaists ar nolūku [5].

1919. gada 8. februārī ar Padomju Latvijas valdības dekrētu abi Rīgas pilsētas teātri tika nacionalizēti un nodoti Izglītības Tautas komisariāta pārziņā, kura Mākslas nodaļu toreiz vadīja Andrejs Upīts [17, 180–181]. 11. februārī lielinieku avīze “Cīņa” ziņoja, ka tuvākajās dienās “līdzšinējās izrādes izbeigsies” un sāks strādāt “strādnieku teātris un opera”, “bijušais Vācu teātris sauksies par Padomju Latvijas Pirmo Strādnieku teātri un bijušais Krievu pilsētas teātris par Otro Strādnieku teātri”. Dramatiskās izrādes un koncertus bija paredzēts noturēt abos teātros, bet operas – tikai pirmajā. Laikraksts arī vēstīja, ka sastādīta jau teātra trupa “no liela skaita mūsu labāko skatuves mākslinieku” [8]. Latviešu operas izrādes bijušā Pilsētas Vācu teātra telpās notika jau kopš 1919. gada 23. janvāra. Arī latviešu dramatiskie aktieri atsaukā varas iestāžu aicinājumam atgriezties Latvijā, faktiski bēgot no neciešamajiem dzīves apstākļiem Padomju Krievijā. Viņu pirmā sapulce notika 12. februārī, bet pirmizrāde – L. Paegles (1890–1926) lugas “Augšāmcelšanās” uzvedums 23. februārī [17, 181].

Bijušā Vācu teātra ēkā tagad pulcējās skatītāji, kādi agrāk nebija redzēti. A. Upīts bija spiests publicēt brīdinājumu:

“Teātra apmeklētājs nedrīkst aizmirst, ka viņš nav uz ielas un nav krogū, ka ar dauzišanos un trokšņošanu viņš traucē māksliniekus un apvaino pārējos nopietnos skatītājus [...] Apmeklētāju saprātīgākai daļai pašai jāpalīdz kārtības uzturēšanā [...] Ja tas nelidzēs, Teātra pārvalde būs spiesta nostādīt dežurantus telpu iekšpusē, kas trokšņotājus, svilpējus, programmu ņurcītājus un tamlīdzīgus, aiz pārpratuma teātri ieklidušus viesus, izvadīs uz ielas.” [9]

Domājams, ka skatītāju audzināšanas pasākumi nepaguva dot rezultātus, jo Rīgu 1919. gada 22. maijā ieņēma Ridigera von der Golca (1865–1946) komandētie vācu spēki. Arī pēc tam teātri, kuri vienīgi atmēta vārdu “strādnieku” nosaukumā, izrādes turpināja [1].

Sekoja Cēsu kaujas, Strazdmuižas pamiers un Kārļa Ulmaņa (1877–1942) Latvijas Pagaidu valdības atgriešanās Rīgā, visbeidzot Bermontiāde, kuras laikā bijušajā I pilsētas (Vācu) teātrī trāpīja 8 lielgabalu šāviņi. Taču jau 1919. gada novembra beigās bija “visi bojājumi pa lielākai daļai izlaboti tā, ka tie netraucēs mākslinieciskās darbības gaitu”, un teātris pēc pusotra mēneša piespiedu pārtraukuma atsāka darbību nu jau kā “valsts opera” [7] un ieguva Latvijas Nacionālās operas nosaukumu.

Latvijas Republikas Izglītības ministrijas Teātra padome septembrī nolēma dibināt Latvijas Nacionālo teātri [17, 182], un ar Jāņa Akuratera kā Latvijas Izglītības ministrijas Rakstniecības un teātra nodaļas vadītāja rīkojumu 1919. gada 23. septembrī tas arī oficiāli tika izdarīts [30]. Bija paredzēts, ka teātris katru nedēļu sniegs piecas izrādes, “pie tam ierīkotas tā, ka nesakrītis ar operas izrādēm.” [7] Jaunajai sezonai bija jāsākas 29. novembrī ar Raiņa (1865–1929) “Zelta zirga” uzvedumu bijušā II pilsētas (Krievu) teātra telpās. Laikraksts “Baltijas Vēstnesis” šai sakarā rakstīja:

“Tikai tagad, kad teātris iegūst pieklājīgas telpas, kuru agrāk trūka, kad valsts nāk labvēlīgi pretī ar līdzekļiem, latviešu teātrim būs iespējams radošā mākslinieciskā darbā ielikt visas spējas...” [2]

Izklāstītie fakti ļauj secināt, ka 1914.–1918. gadā dažādās varas abu Rīgas pilsētas teātra ēku izmantošanai nepievērsa pienācīgu vērību. Latviešu nacionālās valdības – gan demokrātiskās republikas, gan padomju republikas – abas ēkas vēlējās izmantot atbilstoši saviem priekšstatiem par mākslas uzdevumiem. Viena sliecās atbalstīt nacionālo, otra – šķirisko mākslu. Politiski uzvarot demokrātiskajai Latvijas Republikai, arī mākslā uzvarēja nacionālā ideja.

Pasaules kara un Latvijas Brīvības cīņu rezultātā salīdzinājumā ar 1913. gadu Rīgā būtiski bija samazināties vācu un krievu iedzīvotāju, tātad arī potenciālo skatītāju, skaits. 1920. gadā Rīgā bija palikuši tikai 185 tūkstoši iedzīvotāju, arī latviešu skaits bija samazinājies divas reizes, taču latvieši jau bija vairākumā (skat. 1. tabulu). Rīgas pilsētas teātru ēkas, faktiski palikušas bez iepriekšējiem saimniekiem, nonāca to pretendentu (skatuves mākslinieku un skatītāju) rokās, kuri stingrāk turējās pie savas dzimtenes.

Bibliogrāfija

1. *Baltijas Vēstnesis*, 1919. 21. jūnijs, Nr. 21.
2. *Baltijas Vēstnesis*, 1919. 25. novembris, Nr. 153.

3. *Baltijas Ziņas*, 1918. 4. jūnijs, Nr. 28.
4. *Baltijas Ziņas*, 1918. 30. oktobris, Nr. 153.
5. *Baltijas Ziņas*, 1919. 3. janvāris, Nr. 2.
6. Bērziņš, A. “Latviešu teatrs pēdējā kara gadā.” *Baltija*, 1916. 14. jūnijs, Nr. 25.
7. *Brīvā Zeme*, 1919. 26. novembris, Nr. 101.
8. *Cīņa*, 1919. 11. februāris, Nr. 28.
9. *Cīņa*, 1919. 4. maijs, Nr. 97.
10. *Dienas Lapa*, 1890. 22. marts (4. aprīlis), Nr. 65.
11. *Dienas Lapa*, 1900. 2. (15.) jūnijs, Nr. 122.
12. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1914. 18. jūnijs, Nr. 137.
13. *Jaunais Vārds*, 1915. 4. marts, Nr. 51.
14. *Jaunākās Ziņas*, 1915. 2. aprīlis, Nr. 90.
15. Krastiņš, J. “20. gadsimta sākuma arhitektūra. Rīga stalažās” www.lnb.lv/lv/bibliotekariem/konferencu.../JanisKrastins.pdf (08.10.2010).
16. Krolls, O. “Rīgas latviešu teātri.” *Varavīksne*, 1916. (23.) aprīlis, Nr. 7.
17. Kundziņš, K. *Latviešu teātra vēsture*. Rīga, 1972.
18. *Latvijas Nacionālais teātris*. Rīga: Jumava, 2004.
19. *Latvijas Padomju enciklopēdija*. 5² sējums. Rīga, 1984.
20. *Līdums*, 1916. 28. septembris (8. oktobris), Nr. 222.
21. *Līdums*, 1918. 23. jūnijs, Nr. 93.
22. Lukss, M. “Vāciešu Rīga”. *Katram bija sava Rīga*. Izdevniecība AGB. [Bez gada].
23. *Rīgas Avīze*, 1914. 9. (22.) septembris, Nr. 212.
24. *Rīgas Latviešu Avīze*, 1918. 20. janvāris, Nr. 24. Pielikums.
25. *Skatuve un dzīve*, 1914, Nr. 1.
26. *Skatuve un dzīve*, 1914, Nr. 3.
27. *Skatuve un dzīve*, 1914, Nr. 6.
28. *Strādnieks*, 1916. 25. marts, Nr. 35.
29. Volfarte, K. “Latviešu Rīga”. Grām.: *Katram bija sava Rīga*. Izdevniecība AGB. [Bez gada].
30. http://lv.wikipedia.org/wiki/Jānis_Akuraters (09.10.2010).
31. http://ru.wikipedia.org/wiki/Население_Риги (09.10.2010).
32. Бартеле Т. «Открытие Второго городского (русского) театра в Риге.» В кн.: *Национальный театр в контексте многонациональной культуры: Шестые международные Михоэлсовские чтения*. Москва: Российская гос. б-ка искусств: Три квадрата, 2010.

33. Шалда В. «Латышская печать о рижском Городском (немецком) театре в конце XIX века.» В кн.: *Национальный театр в контексте многонациональной культуры: Шестые международные Михозловские чтения*. Москва: Российская гос. б-ка искусств: Три квадрата, 2010.

Summary

The Fate of the Buildings of Riga City Theatres in 1914–1920

The first building specially constructed as a City Theatre was built in Riga in 1782. Then, in 1863, a new building for the City, or German, Theatre was erected. Actors from Germany performed on its stage. The audience mostly consisted of German townspeople. In 1902, new premises for the Second City, or the Russian, Theatre were constructed.

The City was growing, and the proportion of national minorities was changing. Thus, in 1913, more than half a million lived in the City, and of those 42.2% were Latvians, 19.3% were Russians, and only 13.3% were Germans. Around 1910, a place for the construction of a new, the Third City, or Latvian, Theatre was found. A construction tender was put in; however, the erection was never started.

The First World War brought drastic changes. The First City (German) Theatre ceased its performances. The building was empty. The Latvian and Russian Theatrical Societies were in dispute over its use. The invasion of German troops in Latvia in 1915 ceased both these disputes and performances of the Second City (Russian) Theatre. In fall of 1916, the Riga Latvian Theatre opened the season on the premises of the Russian Theatre. On 21 August 1917, Riga was occupied by German troops. In fall of 1918, the occupation forces attempted to reopen the German Theatre with actors brought from Germany. The Theatre was allowed to occupy the building of the Second City (Russian) Theatre. On 8 February 1919, the decree of the Latvian Soviet Government nationalized both Riga Theatres. The former First City (German) Theatre became the First Workers' Theatre of Soviet Latvia. The former Second City (Russian) Theatre became the Second Workers' Theatre.

After Provisional National Government of Latvia had assumed power, the premises of the Second City Theatre were used to open the Latvian National Theatre in September 1919. After the defeat of P. Bermont in November 1919, the former First City Theatre became the Latvian National Opera. In 1920, the number of Latvian residents in Riga decreased by two times in comparison with 1913 and constituted 55%. In such environment, the acquisition of City Theatres' buildings by nationalists was expected.

Guna Vainovska

Burtliču dumpis Rīgā

Strādnieku cīņa bez ieročiem par savām tiesībām Rīgā bija sākusies jau 19./20. gs. mijā. Krievijas impērijas neveiksmes karā ar japāņiem (1904–1905) pastiprināja dažādu sociālo slāņu neapmierinātību ar patvaldību. Sākās gan stihiski, gan organizēti mītiņi, gājieni, streiki. Revolucionāri izplatīja skrejlapas, nelegāli izdeva laikrakstus. 1905. gadā neapmierinātība pārauga plašā revolūcijā, notika masveida sacelšanās pret valsts varu visā Krievijas impērijā, ieskaitot arī Baltiju. 1906. gadā revolucionārā kustība pakāpeniski izbeidzās, tomēr atsevišķas strādnieku grupas iestājās par savu darba apstākļu uzlabošanu, tostarp arī tipogrāfiju darbinieki.

Historiogrāfijā plaši apskatīti 1905.–1907. gada politiskie notikumi. Tomēr detalizēti pētījumi par strādnieku darba apstākļiem un dzīves līmeni ir visai maz. Piemēram, J. Bērziņš [9] pētījumā par Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmeni parāda, ka strādnieki cīnījās par darba algas palielināšanu, darba dienas saīsināšanu. Lozungs par astoņu stundu darba dienu bija neiztrūkstoša sastāvdaļa visās strādnieku demonstrācijās. Ekonomisko krīžu un depresijas laikā strādniekiem nebija nekādu sociālo garantiju.

Šī raksta mērķis ir izpētīt Rīgas burtliču dumpi. Hronoloģiski rakstā apskatītie notikumi aptver 1906. gada jūliju un augustu, bet to cēloņi meklējami daudz agrāk.

Salīdzinoši maz ir ziņu par tipogrāfiju darbinieku darba apstākļiem, algas apmēriem utt. 20. gs. sākumā. Plašāko informāciju sniedz iekšējās darba kārtības noteikumi, kas katrā uzņēmumā bija atšķirīgi atkarībā no tā darba specifikas. Vidzemes fabriku inspektors tos apstiprināja visiem uzņēmumiem, arī poligrāfijas. Saskaņā ar tiem tipogrāfijās darba diena bija no astoņiem rītā līdz septiņiem vakarā, pusdienas pārtraukumu no 13:00 līdz 14:00. Pirms Ziemassvētkiem darbu pārtrauca pulksten 12:00 [3, 7]. Atsevišķi noteica darba kārtību darbiniekiem, kas strādāja pie dienas laikrakstu iespiešanas, jo tā bija netieši atkarīga no cenzūras iestāžu darba. Laikrakstu nevarēja izlaist no tipogrāfijas, pirms nebija saņemta rakstiska cenzora atļauja. Vajadzības gadījumā visiem burtličiem, iespiedējiem utt. kopā ar palīgiem pusdienas pārtraukumu varēja pārcelt par divām līdz trīs stundām vēlāk, līdz ar to bija jāstrādā līdz pulksten deviņiem vakarā. Tāpat darbs varēja noritēt ārpus noteiktā darbalaika [3, 8]. Rīgas tipogrāfiju un litogrāfiju inspektora materiālos atrodas dažas darbinieku sūdzības par darba kārtības noteikumu

neievērošanu. Piemēram, 1905. gada 3. martā (visi datumi rakstā norādīti pēc vecā kalendārā stila) Rīgas–Orlas dzelzceļa valde, kurai piederēja cinkogrāfija, inspektoram nosūtīja strādnieku sūdzību par darbu vadītāju G. Baumanī (*G. Bauman*). Konflikts izcēlās 1905. gada februāra sākumā, kad strādnieki lūdza brīvdienu, bet saņēma atteikumu, jo bija jāizpilda pasūtījums [1, 131]. Paskaidrojumā, ko darbu vadītājs sniedza uzņēmuma vadībai, bija minēts, ka, pieņemot strādniekus darbā, viņš tiem norādījis uz iespējamām izmaiņām darba grafikā. Tās bija saistītas ar pasūtījumiem, kas ienāca visai neregulāri. Kā kompensāciju strādniekiem maksāja pilnu darba algu arī tajās darba dienās, kad nebija darba [1, 132]. Šādām sūdzībām bija formāls raksturs, un tās neveicināja pārmaiņas uzņēmuma darbā.

Ievērojamas atšķirības bija strādnieku saņemtajās darba algās. Visos publicētajos statistikas datos poligrāfijas rūpniecība, t.s. arī tipogrāfijas, uzrādītas kopā ar papīra un kartonāžas izstrādājumu ražotnēm. Nozarē nodarbināto vidējā gada darba alga 1900. gadā bija 204,3 rbļ., bet 1908. gadā – 298,8 rbļ. [9, 72]. Darba kārtības noteikumi sniedz ieskatu algas apmēros, jo ar tās lielumu bija saistīti naudas sodu apmēri par pārkāpumiem. Visus darbiniekus pēc algas lieluma iedalīja četrās grupās. Zemākais atalgojums bija līdz 50 kapeikām dienā, bet kvalificētie strādnieki saņēma vairāk par 1,50 rbļ. dienā [3, 11]. Algas lielums bija atkarīgs no tā, cik izdevīgā vietā atradās uzņēmums, cik tas bija liels un kādu produkciju ražoja.

Ar streikiem strādnieki centās uzlabot savu stāvokli. 1905. gada sākumā, 13. janvāra ģenerālstreika laikā, Rīgas tipogrāfijās izveidojās nelegālas arodbiznes organizācijas. Pēc streika katra tipogrāfija izvēlēja savu pārstāvi, kas veica organizatorisko darbu un ievāca biedru naudas. To regulāra iekasēšana sākās ar 19. februāri [10]. Tipogrāfiju darbinieku arodsavienības – “Baltijas grāmatu drukātāju biedrības” – pirmā atklātā sēde notika tikai 30. oktobrī, kad ievēlēja jaunu valdi [5]. Šī organizācija bija vienīgā, kurai izdevās apvienot visu trīs Baltijas guberņu strādniekus. Atsevišķas nodaļas izveidoja Jelgavas (Mītavas), Liepājas, Tartu (Tērbatas), Rīgas un Tallinas (Rēveles) strādnieki, un decembra otrajā pusē šī organizācija apvienoja jau ap 400 biedru. Saskaņā ar tipogrāfiju un litogrāfiju inspektora datiem 1905. gadā Rīgā darbojās tipogrāfijas – 20, tipolitogrāfijas – 26; litogrāfijas – 4 [1, 21–33], neskaitot dažādus tekstu pavairošanas un zīmogu izgatavošanas uzņēmumus.

1905. gada marta sākumā “Baltijas grāmatu drukātāju biedrība” iesniedza Rīgas tipogrāfiju īpašniekiem piecpadsmit punktus noformulētas strādnieku prasības, tās aptvēra visas tipogrāfiju darbības jomas. 4. martā sasauca Rīgas poligrāfijas uzņēmumu īpašnieku un strādnieku sapulci. Tajā 20 delegā-

tus izvirzīja 22 Rīgas poligrāfijas uzņēmumu administrācija/vadība, bet 28 delegātus izvirzīja 293 uzņēmumu darbinieki [4, 3]. Iesniegto prasību pirmais un visdiskutētākais punkts bija par darba dienas ilgumu. Strādājošie prasīja deviņu stundu darba dienu, bet svētdienās un svētku dienās – septiņu stundu. Diskusijā uzstājās gan tipogrāfiju īpašnieki, kuri apgalvoja, ka, pārejot no 10 stundu darba dienas uz 9 stundu darba dienu, viņi cietīs lielus zaudējumus. Piemēram, tipogrāfijas īpašnieks R. Ruecs (*R. Ruec*) skaidroja, ka minimāli pieļaujamā būtu 9,5 stundu darba diena. Mainot darba laiku un nemainot algas aprēķināšanas kārtību, īpašniekiem radīsies zaudējumi. Savukārt strādnieku delegāti uzsvēra, ka jāstrādā veselībai kaitīgos apstākļos, slikti vēdinātās telpās utt. [4, 1]. Abu pušu rīcībā nebija reālu faktu, un tās diskutēja tikai ar vispārējiem apgalvojumiem.

Cieši saistīts ar darba dienas garumu bija jautājums par algas lielumu un tās aprēķināšanas kārtību. Strādnieki prasīja minimālo darba samaksu 12 rbļ. nedēļā, mācekļiem pirmajā gadā – 10 rbļ., bet otrajā – 11 rbļ. J. Jeničs (*J. Jenich*), kuru deleģēja H.K.E. Šnākenburga (*H.C.E. Schnakenburg*, 1820–1894) un H. Dancingera (*H. Dancinger*) tipogrāfiju darbinieki, paskaidroja, ka katra strādnieka izdevumus veido: dzīvokļa īre 11–12 rbļ.; apkure – 3 rbļ., pārtika – 25 rbļ., mazgāšana (apgērba) – 2 rbļ.; biedra nauda kādā kasē – 5 rbļ.; personīgie tēriņi (tramvajs, tabaka u.c.) – 6 rbļ. Visi izdevumi kopā mēnesī sastādīja 52 rbļ. un pietrūka naudas apgērbam [4, 3]. Būtiskam darba samaksas palielinājumam tipogrāfiju īpašnieki nepiekrita, jo līdz šim vidēji palīgamatu strādnieki saņēma 5–6 rbļ. nedēļā, bet pārējie nekvalificētie darbinieki 10 rbļ. [4, 4]. Apsprieda arī burtliču darba samaksas aprēķināšanas kārtību. Viņi vidēji saņēma no 17–19 kapeikām par 1000 saliktajiem burtstabiņiem. Algu aprēķināja pēc saliktajām zīmēm vai salikto burtu daudzuma, vai salikto vārdu daudzuma. Katrā tipogrāfijā tā bija atšķirīga. Strādnieki prasīja minimālo samaksu 20 kapeikas par 1000 saliktajiem burtstabiņiem. Piemēram, *Millera* tipogrāfijas strādnieku pārstāvis skaidroja, ka burtliču darbs nav tīri mehānisks, tāpēc būtu paaugstināma darba samaksa [4, 5]. Diskusiju gaitā noskaidrojās, ka atšķirīgā aprēķināšanas kārtība būtiski neietekmēja burtliču algas apmērus. Visos uzņēmumos maksāja strādnieku pieprasīto likmi.

Svarīgs bija jautājums par mācekļu skaitu uzņēmumā. Pēdējo gadu laikā tipogrāfiju īpašnieki pieņēma daudz mācekļu, kuriem maksāja mazas algas. Viņi paveica lielāko ikdienas darbu tipogrāfijās. Vidēji uz 4 meistariem bija 17 mācekļi [6]. Burtliču un to mācekļu pārprodukcija radīja bezdarbu viņu

vidū. Šīs jomas sakārtošanai strādnieki izvirzīja augstas prasības. Pirmajā sanāksmē abas puses nespēja vienoties par šo jautājumu, jo tas bija cieši saistīts ar strādnieku izglītību. Tāpat nespēja vienoties par darbā pieņemšanas kārtību. Strādnieki ierosināja darbinieku pieņemšanu un atlaišanu nodot strādnieku autonomo komisiju rokās. Tādējādi uzņēmējam būtu jāpasaka, cik un kādam darbam vajadzīgi strādnieki. Strādnieki labāk pazīst savus biedrus, un pieņems darbā tādus, kuri nedzer, strādā ražīgi utt., tā rezultātā īsā laikā darbinieku sastāvs uzņēmumā kļūs labāks [7]. Šādam priekšlikumam tipogrāfiju īpašnieki nepiekrita, jo veidojās pretruna, ka viņiem jāpieņem darbā tie kandidāti, ko ieteikuši strādnieki, nevis tie, kurus vēlas noālgot. Viena daļa uzņēmēju pieļāva, ka nākotnē varētu būt iespējams, ka paaugstināsies strādnieku izglītības un kultūras līmenis. Abu pušu delegātu komisijas izstrādāja pirmo kolektīvo līgumu poligrāfijas rūpniecībā. To noslēdza 1905. gada 8. martā. Tarifu līgumā fiksēja strādnieku un uzņēmumu īpašnieku tiesības un pienākumus, darba dienas ilgumu, algas lielumu u.c. Visiem poligrāfijas uzņēmumiem bija saistošs izstrādātais tarifu līgums.

Attiecībā pret darbiniekiem, kuri bija nodarbināti dienas laikrakstu iespiešanā, uzņēmumu īpašnieki noslēgto tarifu līgumu neievēroja. Jāpiezīmē, ka 1906. gada sākumā Rīgas 18 tipogrāfijās iespieda 45 dažādus periodiskos izdevumus latviešu, krievu, vācu un franču valodā [1, 27]. Tarifu līguma neievērošana bija iemesls “Baltijas grāmatu drukātāju biedrībai” jaunu prasību izvirzīšanai 1906. gada jūlija sākumā. Uzņēmēju intereses kopš 1906. gada 26. maijā pārstāvēja “Baltijas tipogrāfu īpašnieku biedrības” Rīgas nodaļa [2, 16]. Iesniegtās strādnieku prasības 8. jūlijā apsprieda uzņēmēju biedrības sapulcē. Galvenās diskusijas izvērtās par darba samaksas jautājumu un darba dienas ilgumu. Strādnieki prasīja vasaras mēnešos (maijā, jūnijā, jūlijā) ieviest saīsinātu darba dienu (8 stundas) un 20 kapeikas kā minimālo samaksu par 1000 saliktajiem burtstabiņiem. Šādiem priekšlikumiem tipogrāfiju īpašnieki nepiekrita un prasīja izstrādāt detalizētāku tarifu aprēķinu visiem darbiem tipogrāfijā [4, 89]. Strādnieki pastāvēja uz savām prasībām un darbu daudzās tipogrāfijās apturēja. Presē šo streiku dēvēja par burtliču dumpi. Laikraksts “Daugavas Avīze” (*Düna Zeitung*) ziņoja, ka uzņēmumu “Astra”, V. Baltābols, B. Baumana, I. Bolcs, H. Dancingers, J. Erlihs, P. Gailis, “Gutenbergs”, A. Grotuss, “V.F. Hekers”, H. Hempels, “Kalniņš & Deičmans”, “Rīgaer Tageblatt”, L. Levins, A. Lipšics, “Augusts Lira”, “Millera”, “E. Plātes”, “Прибалтийский край”, O. Rmišs, R. Ruecs, S. Sorensens, “A. Štāls”, “Standarts”, H. Uslēbers, J. Sirkins īpašnieki nepiekrita izvirzītajām prasībām.

Toties latviešu laikrakstu “Balss” (tipogrāfija “Diriķis & Ko”) un “Mūsu Laiki” (tipogrāfija “Dienas Lapa”) izdevēji piekāpās strādnieku prasībām, un šis avīzes pirmdien, t.i., 10. jūlijā, iznāca [9].

Streiks noritēja no 10. jūlija līdz 1. augustam [7]. Lielākajos uzņēmumos laikrakstu izdošana bija apturēta. Tās aizstāja litografētas ziņu lapas. Piemēram, četri vācu laikraksti “Daugavas Avīze”, “Rīgas Biržas Lapa” (*Rigaer Börsenblatt*), “Rīgas Apskats” (*Rigasche Rundschau*), “Rīgas Dienas Lapa” (*Rigaer Tageblatt*) iznāca apvienotā numurā. Desmitajā streiku dienā laikraksti ziņoja, ka daudzu tipogrāfiju īpašnieki piekāpjas strādnieku prasībām un atsāk darbu [10]. Abas konfliktējošās puses izveidoja komisiju, kas izstrādāja 63 papildus punktus 1905. gadā noslēgtajam tarifu līgumam. Laikrakstos rakstīja, ka tam vajadzēja uz ilgiem laikiem nodrošināt mieru un kārtību tipogrāfijās [11]. Kopumā šim streikam bija tikai ekonomiskas prasības, un strādnieki panāca darba apstākļu uzlabojumus.

Avoti

1. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 12. f. (Tipogrāfiju un grāmatu tirdzniecības inspektors Rīgā (Vidzemes guberņa)), 1. apr., 27. l. (Sarakste ar privātpersonām par tipogrāfiju, litogrāfiju un grāmatu tirdzniecības labiekārtošanu), 21.–33., 131.–132. lp.
2. LVVA 104. f. (Vidzemes guberņas Vecākais fabriku inspektors (Rīga)), 1. apr., 358. l. (Profesionālo biedrību saraksti un sarakste ar biedrību valdēm par atskaišu nodošanu), 16. lp.
3. LVVA, 105. f. (Vidzemes guberņas Rīgas pilsētas iecirkņu fabriku inspektori), 1. apr. 366. l. (tipo-litogrāfija “Kalniņš & Deičmans”), 7.–14. lp.
4. LVVA 5945. f. (Biedrība “Latvijas grāmatrūpniecības arodu savienība” (Rīga), 1. apr., 5. l. (Noteikumi par pabalstu izsniegšanu biedriem streiku un bezdarba gadījumos, programmas par darba laika un algas noteikšanu Rīgas grāmatspiestuvēs. Principālu un delegātu sapulces protokoli), 3.–6. lp.
5. *Baltijas Vēstnesis*, 1905, Nr. 273.
6. “Par Rīgas burtliču streiku.” *Pēterburgas Atbalss*, 1906, Nr. 34.
7. “Par tagadējo stāvokli drukātavās.” *Rīgas Avīze*, 1906, Nr. 146.
8. “Tarifu līgums starp drukātavu strādniekiem un drukātavu īpašniekiem.” *Brīvais Vārds*, 1907, Nr. 4.
9. “Zum Streik der Buchdrucker.” *Düna Zeitung*, 1906, Nr. 159.
10. “Zum Streik der Buchdrucker.” *Düna Zeitung*, 1906, Nr. 162.
11. “Zum Streik der Buchdrucker.” *Düna Zeitung*, 1906, Nr. 173.

Literatūra

12. Bērziņš, J. *Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis 1900–1914*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1997. 208 lpp.
13. Lapa, L. “Arodorganizāciju pirmsākumi Latvijā 1905. gadā.” *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1992, Nr. 2: 89–106.

Summary

Typesetters' Rebellion in Riga

In 1905, the failure of the Russian Empire in the war with Japan (1904–1905) reinforced the wide range of national discontent with autocracy. Spontaneous and organized rallies were held; marches, strikes, distributing leaflets, illegally publishing of newspapers were also manifestations of discontent. It was a revolution, mass uprising against the state authorities throughout the Russian Empire, including the Baltic region. In 1906, revolutionary movement gradually came to an end, but some workers groups, including printers, still participated in the mass movement.

The Baltic Printers' Association, which was established in the beginning of 1905, signed a tariff agreement with the owners of the printing houses. It fixed workers and employers rights and responsibilities, working hours, wages, etc. All printing companies were bound by a contract. Workers' success in economic struggle caused consolidation of businessmen. In 1906, the branch of the Baltic Printing Houses' Ownership Society was established in Riga.

In the beginning of 1906, disregard of the tariff agreement was the cause for the Baltic Printers' Association to put forward new demands. The workers demanded a shorter working day (8 hours) in summer and the minimum salary for typesetters – 20 copecks for 1000 letters. The strike took place from the 10th of July till the 1st of August. In newspapers, it was called 'the typesetters rebellion'. Larger companies suspended newspaper publishing. The two sides of the conflict established a dispute commission, which worked out 63 points as an addition to the tariff agreement concluded in 1905.

Antonija Vīlcāne

Pātagas Latvijas arheoloģiskajā materiālā: funkcionālā un simboliskā nozīme

Pātaga – rīks, ar kātam piestiprinātu lokanu pītu auklu vai ādas siksnu, ko lieto sišanai; kr. – *кнут*; бич; *нлеть*, angļu v. – *whip*, vācu v. – *peitschen*. Līdztekus pātagām kā sišanas rīkus izmanto arī rīkstes un pletnes.

Valodnieki uzskata, ka vārds *pātaga* ir aizguvums no krievu apvidvārda *номыс* ‘nūja’ (literārajā valodā *бамос*, kas atvasināts no *бам* ‘nūja’, kārts’). Mūsdienu formā un nozīmē aizguvums minēts 17. gs. vārdnīcās [7, 24]. Krievu vārds *нлеть* pirmoreiz sastopams kādā 11. gs. otrās puses dokumentā, bet vārds *кнут* tikai 15. gs. [26, 71]

Latvijā šī rīka senākie paraugi zināmi no arheoloģisko izrakumu materiāla. Arheoloģiskajos pieminekļos no tiem saglabājušās tikai metāliskās (dzelzs, bronzas) un kaula kātu vai rokturu daļas, kurām bija piestiprinātas ādas sloksnes vai savītas auklas. Domājams, ka gan senākos laikos, gan vienlaicīgi ar pātagām ar metāla un kaula rokturiem lietotas pātagas ar koka kātiem, kas kultūras slānī nav saglabājušās. Šādi pātagas kāti aprakstīti etnogrāfiskajā literatūrā. Augusts Bilenšteins (*August Johann Gottfried Bielenstein*, 1826–1907) pie braucamrikiem min no koka darinātus pātagu kātus. Visbiežāk kātam izmantots oša, vīksnas un ozola koks, bet īpaši iecienīta ir ieva savas lokanības un izturības dēļ. Līdztekus ļoti vienkāršām pātagām – stībā iesietām auklām, izmantotas pātagas ar skaisti izgrieztiem un pat pītiem kātiem, kuriem bijuši arī īpaši nosaukumi, kas atspoguļo kāta izgatavošanas paņēmieni, piemēram, par *drāztīni* saukuši kārtīgi apstrādātu kātu, bet par *vītīni* saukts rūpīgi sapīts pātagas kāts, kas norādīts arī kā ļoti vecs pātagas kāta veids [3, 568].

Latvijas novados šī rīka apzīmēšanai lietoti arī citi vārdi. Piemēram, suitu novadā Kurzemē pātaga saukta par *kančuku*, *pātegu*. Latviešu tautasdziesmās atrodam nosaukumus *pīcka*, *karbača*, *karpača*, *džidžala* [11, LD 29674–2, 20890–1, 29929, 33554, 16432] u.c. Spriežot pēc latviešu tautasdziesmām, lietotas gan vienkāršas koka, gan metāla pātagas ar pītām un vītām linu auklām, gan speciāli noteiktiem gadījumiem smalki darinātas pātagas. Tautasdziesmās minēta *linu pīcka* (Daugavpils), *vara pīcka* (Krustpils), *vara pātadziņa* (Jelgava), *mezgliem vīta pātadziņa* (Barkava), *dzelžiem kalta pātadziņa* (Ērgļi), *trim šņorēm pātadziņa* (Bauska, Džūkste), *smalka lina pātadziņa* (Sēlpils), *triju auklu pātadziņa* (Grobiņa), *dzīparota pātadziņa* (Blidene),

bērziņa pātdziņa (Sēlpils), *pātdziņa smalki vīta, cieti pīta* (Stende), *stīgām šūta pātdziņa* (Susākste), *trīsžuburu pātdziņa* (Ēdole) [11, LD 17977, 2469, 2713, 897, 10435, 10088, 18922–2, 21833–1, 17977–1, 217771–4, 33354, 29674–5, 22602–1, 27031–1–2, 23332–4]

Folklorā pātaga tiek saukta arī par *jājampātagu, suņu pātagu, maizes pātagu*. Pātagas dažāda apzīmējums acīmredzot norāda uz tās dažādo praktisko pielietojumu ikdienas dzīvē un arī dažādu tās izveidojumu. Neapšaubāmi, ka pātagas dzīvnieku skubināšanai un vadīšanai sāka izmantot krietni senāk, nekā to apliecina arheoloģiskās liecības. Nepieciešamība pēc šāda rīka varēja rasties līdz ar lopkopības pirmsākumiem, tās izgatavoja dzīvnieku (zirgu, vēršu) skubināšanai. Taču vēstures dokumenti liecina, ka pātagas līdztekus rīkstēm un pletnēm lietotas arī cilvēku ietekmēšanai un izmantotas, veicot miesas sodus. Šim nolūkam tikušas darinātas pat speciālas no cieši savītām ādas sloksnītēm darināts pātagas. Austrumromas impērijas Bizantijas (395.–1453. g.) tiesībās kā soda veids pastāvējusi pēršana ar pātagu [23, 124]. Jāatzīmē, ka Latvijas teritorijā senākajās 13.–14. gs. lietotajās zemnieku tiesībās – Rīgas virsbīskapijas, Kurzemes un Lībi – igauņu zemnieku tiesībās kā sods minēts tikai pēršana ar rīkstēm [16, 8]. Šie jautājumi varētu būt atsevišķa pētījuma tēma.

Pātagas nepieciešamības gadījumā varēja izmantot arī cīņā ar ienaidnieku. Literatūrā atrodamas ziņas, ka pātagas kā ieroci lietotas pie dienvidu klejotāju ciltīm.

Minams vēl kāds neparasts pātagu pielietojums. K. Barona “Latvju dainu” izdevumā atrodamas ziņas par pātagu kā savdabīgu mūzikas instrumentu – tiek pieminēts kāds sevišķs trokšņošanas veids kāzās, plīkšķinot pātagas [13]. Savukārt latviešu tautas paražu apkopojumā atrodamas ziņas par pātagu kā rīku maģisku rituālu veikšanai [15, 232].

Pātagas kāti Krievijas un Ziemeļeiropas arheoloģiskajos izrakumos iegūti jau 19. gs., bet daži pētnieki šos rīkus uzlūkoja par kaujas vāļiem, karogu kātu uzgaļiem, klabekļiem un pat par zirgu kastrēšanas rīkiem [26, 71; 28, 352].

Pirmo pātagas kātu klasifikāciju izstrādājis somu arheologs Alfrēds Hākmans. Viņš analizējis Ziemeļeiropas (Somijas, Zviedrijas, Norvēģijas) atradumus, savā darbā minot arī pēc publikācijām zināmos eksemplārus no Krievijas un Lietuvas teritorijas. Pētnieks aplūkojis tikai dzelzs pātagas kātus – kopumā gandrīz 40 atradumus. A. Hākmans atrastos pātagas kātus iedalīja četros tipos – A, B, C, D tips [5, 207–208; 6, 118–131] – un datējis atradumus ar 7.–9. gs.

20. gs. 70. gados klajā iznāca Anatolija Kirpičnikova pētījums par zirglietām un jātnieka piederumiem Krievzemē 9.–13. gs., kurā raksturoti un

klasificēti arī arheoloģiskajos izrakumos iegūtie pātagas kāti [26, 71–75]. A. Kirpičnikovs pātagas kātus iedalīja divās grupās. Pie pirmās grupas tiek pieskaitīti metāliskie pātagas kāti ar pie riņķa piestiprinātu pātagas siksnas gala apkalumu un piekariem, t.s. “skanošie” pātagas kāti. Pirmās grupas atradumi savukārt tiek iedalīti divos tipos (I un II tips). Otrajā grupā pētnieks iedalīja bronzas un kaula pātagu rokturus ar sānu izvirzījumu, grupējot tos divos tipos (III un IV tips). A. Hākmāna tipoloģijā šī veida pātagas kāti nav aplūkoti.

Latvijas teritorijas arheoloģiskajos pieminekļos dzelzs pātagas kāti ir vieni no retāk sastopamajiem jātnieka ekipējuma piederumiem, kopumā ir informācija par 15 atradumiem. Latvijā skaitliski visvairāk pātagas kātu atrasts latgaļu apdzīvotajā teritorijā. Tie zināmi no senkapiem (Višķu Maskevicišķi, Višķu Maskava, Aglonas Kristapiņi un Šķeltovas Brūveri (Brūveri)), dzīvesvietām (Jersikas pilskalns, Āraišu ezerpils) un Sauleskalna depoziā [14; 12, XXVIII:8; 14; 17, 48, 85:71, 19, 58; 1, 1:10]. Šis rīks uzziets arī Daugavas lejtecē lībiešu apbedījumos – Salaspils Laukskolā (148., 300., 582. k.), kapulaukā pie Lielvārdes pārceltuves (25. k.), kā arī zemgaļu zemē – Čunkānu – Dreņģeru kapulaukā (63. k.) un Mežotnes pilskalnā [2, 23, 4.:1; 22, 197; 21, 19:16].

Latvijas arheoloģiskajā materiālā atrastie pātagas kāti izgatavoti no dzelzs, bronzas un kaula. Pieturoties pie A. Kirpičnikova izstrādātās tipoloģijas, Latvijā atrastos pātagas kātus arī var iedalīt divās grupās. Pie pirmās grupas pieskaitāmi tā sauktie “skanošie” pātagas kāti. Tiem raksturīga kustīga detaļa – pātagas roktura galā ievērts riņķis, uz kura uzvērts pātagas ādas lentes gala apkalums un vairāki piekari. Pātagu vicinot, piekari radīja troksni, skubinot zirgu ātrākam skrējienam. Roktura daļa šiem pātagas kātiem izveidota atšķirīgi, un starp atrastajiem eksemplāriem izdalāmi 4 tipi.

I grupa. Pie 1. tipa pieskaitāmi dzelzs pātagas kāti ar uzbiezinājumu kāta vidusdaļā un konusveida paplašinājumu kāta apakšējā galā. (Aglonas Kristapiņi, 211. kaps, Sauleskalna II depoziā, Šķeltovas Brūveri, Višķu Maskevicišķi, 5. kaps) Pātagu kātu garumi 23–24,5 cm, kāta konusveida paplašinājuma diametrs 2,2–3,1 cm. 1. tipa pātagas kāti atšķiras pēc kāta augšgala izveidojuma, tādējādi tipoloģiski tie iedalāmi vairākos variantos. Latvijā atrastajiem šī tipa pātagu kātiem konstatēti divu veidu augšgali – ar noapaļotu trīsstūrveida paplašinājumu vai ar rombveida noslēgumu, bet kaimiņu zemēs zināmi eksemplāri arī ar apaļu noslēgumu un ar aizlocītu galu [4, 228–229, 2:1, 4].

2. tipa pātagu kāti – uzmavas veida (Āraišu ezerpils). Kāts uz augšgalu vienmērīgi sašaurinās un noslēdzas ar rombveida noplacinājumu, kuram vidū

caurums ar tajā ievērtu riņķi ar piekariem. Kātā konstatētās koksnes paliekas norāda, ka uzmava bijusi uzvērta koka kātam, tādējādi pagarinot pātagas kāta daļu [1, 1:10]. Atrastais eksemplārs 24 cm garš, apakšdaļas diametrs – 2,5 cm. Līdzīgi kā iepriekšējam tipam, arī šī tipa pātagām augšgalu noslēgumam konstatēti vairāki varianti. Ārpus Latvijas (Somijā, Novgorodā) ziņāmi eksemplāri arī ar apaļu pātagas augšgalu [9, 70: 632; 27, 190, 21: 3].

3. tipa pātagu kāti iedzītņveida (Lielvārdes pārceltuvs, Salaspils Laukskola). To garums sasniedz 27,5 cm. Pātagas kātam pārejā no iedzītņa uz kāta stāvu uzbiezinājums. Gan iedzītņa daļa, gan pātagas kāta stāvs šķērsgrīzumā četrstūrveida (1x1cm). Augšgalā pātagas kāts noplacināts, veido rombu, gala noslēgums smails. Noplacinājuma vidū caurums, kurā ievērts riņķis (diametrs – 4,5 cm) ar piekariem [21, 19:16; 21, 197, 172:2].

4. tipa pātagas kāts atrasts Bauskas Čunkānu-Dreņģeru kapulauka 63. kapā [2, 23, 4:1]. Šī veida pātagām koka kāts bijis apkalts. Apkalums veidots no četrām augšgalā savienotām plāksnītēm, vienai plāksnītei gals pāriet stieplē, kas veido cilpu, kurā ievērts riņķis ar piekariem. Otra varianta pātagas roktura apkalums uziets Salaspils Laukskolas kapulauka 300. kapā [22, 197]. Šis apkalums veidots no divām sānu plāksnītēm, vienai no tām stieplveida noslēgums, kas veido cilpu, kurā ievērts riņķis ar trim piekariem.

Visiem I grupas pātagu kātiem augšgalā ievērtajam riņķim bija uzvērti piekari. To skaits dažāds – 2–4, iespējams, ka ne visi piekari saglabājušies. Biezāk Latvijā uzietajiem pātagu kātiem piekari liras veidā, to gali saritināti gan uz āru, gan uz iekšu. Pātagas ādas siksnas gala apkalums parasti trapeceveida, noslēdzas ar cilpu. Piekaru garums 3,6–8 cm, riņķa diametrs, kurā ievērti piekari un pātagas siksnas gala apkalums, – 4,5 cm.

Pēc kapu inventāriem šīs grupas pātagu kāti Latvijas arheoloģiskajā materiālā tiek datēti ar 10. gs. beigām – 11. gs. pirmo pusi. Līdzīgi pātagu kāti uzieti senkrievu zemēs 9.–11. gs. kompleksos, bet jau 7.–8. gs. tie pazīstami Ziemeļeiropā.

II grupa. Latgaļu un zemgaļu dzīvesvietās (Jersika, Mežotne) uzieti arī otrās grupas (pēc A. Kirpičnikova IV tipa) pātagas kāti jeb kaula un bronzas rokturi, kas atgādina putna galvu [20, 58, 15:4; 24, 159:881].

Šī veida pātagas kātu jeb rokturu izcelsme ģeogrāfiski atšķirīga – tiek saistīta ar Dienvidkrievijas teritorijām. Volgas bulgāru zemēs uzietā šīs grupas pātagas roktura lejamveidene [26, 74, XXXIV:9].

Pātagas kā jātnieka ekipējums norāda uz noteiktu zirga vadīšanas paņēmienu. Austrumnieciskajam jāšanas veidam, kas ienāca no dienvidu stepju tautām, sevišķi pēc mongoļu perioda, un ir saglabāties līdz mūsdienām, rak-

sturīgs pussalieks ķermeņa stāvoklis, atspiežoties ar kājām uz kāpšļiem, zirgs tiek vadīts ar pātagas palīdzību. Rietumu vadišanas stilam raksturīga jātnieka stabilitāte, sēžot seglos ar muguras balstu, zirgs galvenokārt tiek vadīts ar piešu palīdzību.

Lai arī pātagu kāti kopumā izplatīti visai plašās teritorijās, kopumā atradumu skaits nav liels arī kaimiņu zemēs. Tā, piemēram, A. Kirpičnikovs senās Krievzemes teritorijā no Ladogas zemēm līdz Smolenskas apgabalam uzskaitījis ap 60 eksemplāru no 19 apbedījumiem un 10 dzīvesvietām. Tas rāda, ka vismaz greznākās pātagas ar metāla rokturiem, ar ornamentētiem kaula un bronzas rokturiem nav bijušas ikviena jātnieka piederums un kapa inventāros tās līdzī dotas tikai atsevišķos gadījumos. Arī Lietuvas teritorijā, kur plaši izplatīta tradīcija apbedīt jātnieku kopā ar zirgu, konstatēti tikai 9 “skanošo” pātagas kātu eksemplāri no 7 atradumu vietām [26, 73; 4, 227].

Arī prūšu zemēs apbedījumos pātagu kāti ļoti reti. Tā, piemēram, Pova-rovkas kapulaukā (10.–13. gs.) zirga un jātnieka ekipējumā ietilpst kāpšļi, iemauktu dzelži, laužņi, seglu siksnu sprādzes, dažkārt arī pieši, zvani, inkrustēti iemauktu apkalumi, taču nevienā no apbedījumiem pātagas kāts nav atrasts [29, 366].

Pātagu kāti atrasti vīriešu skeletapbedījumos, tikai vienā gadījumā mirušais bija kremēts (Laukskola, 300. kops). Dīvos gadījumos, kuros bija iespējams noteikt apbedītā vecumu, pātagas kāti uzieti 18–20 un 40–45 gadus veca vīrieša kapā. Pātagas kapā atrastas kājgali, novietotas gar stilbiem ar kātu pret galvu, vienā gadījumā arī galvgali. Apbedījumiem, kuros uzieti pātagas kāti, ir bagātīgs līdzī dotais kapa inventārs – ieroči (cirvis, šķēpu gali, kaujas nazis), rotas (pakavsaktas, aproces, gredzeni), greznas jostas, zirglietas (iemauktu dzelži, zvani) un citi jātnieka piederumi (pieši), kā arī atsevišķi reti kapu inventāros atrodami priekšmeti (svariņi un atsvariņi, zobeni).

Pātagu primārā funkcija – dzīvnieku skubināšana un vadišana. Pātagas kātu nelielais atradumu skaits apbedījumos, kā arī vienlaicīgi pātagu un piešu atradumi kapa inventāros liek domāt par šī priekšmeta simbolisko nozīmi. “Skanošie” pātagas kāti, pēc dažu pētnieku domām, kalpojuši kā rīks ļaunu garu atbaidīšanai. Jāatzīmē, ka vikīngi plaši pielietoja dažādus skaņu radošus rīkus. Tos piestiprināja pie segliem un izmantoja baiļu iedvešanai ienaidniekam, kā arī ļauno garu atbaidīšanai ceļā vai kaujas laukā, uz ko norāda dažkārt pātagas kātam piestiprinātie nažveida piekari [8, 126; 18, 68]. Par pātagu izmantošanu maģiskām darbībām liecina arī latviešu tautas ticējumi un tautasdziesmas [11, LD 33354].

Apbedījumos ar bagātiem, grezniem kapu inventāriem tiek saskatīti sabiedrības ekonomiskie un politiskie līderi, kuri, iespējams, pātagu lietojuši kā simbolisku varas apliecinājuma zīmi, un tā līdzī dota arī pēc nāves. Netiešs pierādījums šim faktam – uz viena no Novgorodā atrastajiem pātagu rokturiem iegriezta Rjurikoviču ciltszīme [25, 78, 3:b]. Pātagai kā varas simbolam apliecinājumi atrodami arī citās zemēs un ievērojami senākos laikos (piem., Senajā Ēģiptē faraonu varas simboli – zizlis un pātaga) [10, 27, 209].

Bibliogrāfija

1. Apals, J., Apala, Z. “Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1976. gadā.” *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1976. ga-da ekspedīciju darba rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 1977. 3.–8. lpp.
2. Atgāzis, M., Bebre, V. “Pētījumi Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā.” *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1984. un 1985. gada ekspedīciju pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 1986. 19.–25. lpp.
3. Bielenstein, A. *Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Ein Beitrag zur Ethnographie, Culturgeschichte und Archaeologie der Völker Russlands im Westgebiet*. Zweiter Teil. Die Holzgeräte der Letten. Petrograd. 1918. 838 S.
4. Butenas, E. “Kario raitelio kapas iš Kurklių šilo pilkapyno.” *Lietuvos Archeologija*. T. 21. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2001. P. 227–234.
5. Hackman, A. “Eisenzeitliche Peitschentiele und Leitstobeschläge aus Finnland.” *Studien zur vorgechichtlichen Arcäologie. Alfred Götze uz zeinen 60. Geburtstage dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern in deren Auftrag herausgegeben von Hugo Mötefindt*. Leipzig: Verlag von Kurt Rabitch, 1925. S. 207–214.
6. Hackman, A. “Das Brandgräberfeld von Pukkila in Isokyrö.” *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja Finska Fornminnesföreningens Tidskrift*. XLI. Helsinki-Helsingfors, 1938. S. 127–130.
7. Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. II sējums. Rīga: Avots 1992. 670 lpp.
8. “Kaupang in Skiringssal.” *Kaupang Excavation Project. Publication Series*. Volume 1. Norske Oldfunn XXII. Edited by Dagfinn Skre.
9. Kivikoski, E. *Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text*. Helsinki. 1973. 60 S., 74 Taf.
10. Klētnieks, J. *Mūžības valdnieki*. Rīga: Tapals, 2008. 215 lpp.
11. Krišjāņa Barona Dainu skapis. *www.dainuskapis.lv* (10.08.2010).

12. Kuniga, I. *Kristapiņu kapulauks*. Rīga: Raka, 2000. 241 lpp.
13. Muktupāvels, V. Latviešu mūzikas instrumentu historiogrāfija. www.music.lv/mukti/LatvMI_Letonica.htm (10.08.2010).
14. Riekstiņš, H. Pārskats par 1931. gada izrakumiem Maskevičišķu kapulaukā. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvs – LVM AA 81.
15. Straubergs, K. *Latviešu buramie vārdi*. I. *Latviešu folkloras krātuves materiāli*. A. 5. Rīga, 1939. 467 lpp.
16. Švābe, A. *Vecākās zemnieku tiesības*. Rīgā: Latvijas skolotāju savienība, 1927. 42 lpp.
17. Urtāns, V. *Senākie depozīti Latvijā (līdz 1200. g.)*. Rīga: Zinātne, 1977. 283 lpp.
18. *Vikings. The north atlantic saga*. Edited by W. Fitzhung and E.I. Ward. Washington and London. 1992. 432 p.
19. Vilcāne, A. *Senā Jersika*. Rīga: LU Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003. 115 lpp.
20. Vilcāne, A. “Arheoloģiskie izrakumi Brūveru kapulaukā.” *Arheologu pētījumi Latvijā 2004.–2005. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2006. 76.–82. lpp.
21. Zariņa, A. “Izrakumi Lielvārdē 1977. gadā.” *Zinātniskās atskaītes sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1977. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 1978. 94.–98. lpp.
22. Zariņa, A. *Salaspils Laukskolas kapulauks*. 10.–13. gs. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2006. 463 lpp.
23. Zemītis, G. *Ārvalstu valsts un tiesību vēsture*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2003. 300 lpp.
24. *Žiemgaliai. The Semigallians. Baltic Archaeological Exhibition. Catalogue*. Vilnius, 2005. 239 p.
25. Белецкий С., Купранис А. «Новые сфрагистические памятники XII–XV вв. из частных собраний (материалы для Корпуса актовых печатей древней Руси).» *Archaeologia Petropolitana*. I. St. Petersburg, 1996. С. 66–92.
26. Кирпичников А. «Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX–XIII вв.» *Археология СССР. Свод археологических источников*. Выпуск Е 1–36, Ленинград: Издательство «Наука», 1973. 137 с.
27. Медведев А. «Оружие Новгорода Великого.» *Материалы и исследования по археологии СССР*. № 65. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1959. С. 121–191.

28. Орлов С. «Сопки Волховского типа около Старой Ладogi.» *Советская Археология*. Т. XXII. 1955. С. 190–211.
29. Пронин Г., Смирнова М., Мишина Т., Новиков В. «Могильник Поваровка X–XIII вв. (Калининградская область).» *Материалы охраняемых археологических исследований*. Том 8. Москва. 2006.

Summary

Whips in Latvian Archaeological Material: Their Functional and Symbolic Significance

A whip is defined as a tool consisting of a handle with an attached pliable braided cord or leather strap, used for beating. Russian: *knut*, *bich*, *plet'*. German: *Peitsche*.

In archaeological material of Latvia, whip handles represent one of the less common elements of riding gear (15 finds). They have been discovered at burial sites of the Latgallians (Maskeviciški, Kristapiņi, Brūveri, and Maskava), the Livs (Laukskola and Lielvārdes pārceltuve), and the Semigallians (Čunkāni–Dreņģeri), as well as at settlement sites (Āraiši, Jersika, and Mežotne). In the cultural layer, only metal (iron and bronze) and bone parts of handles have been preserved. In accordance with the typology of A. Kirpichnikov, whip handles found in Latvia can be divided into two groups. The first group includes 'sounding' whip handles, which can be divided into four types. These have a moving part: a ring at the end of the whip handle, threaded onto which is the metal end-piece of the leather strap of the whip, along with several attached ornaments. There are two examples (Jersika, Mežotne) of whip handles belonging to the second group – bone and bronze handles in the shape of a bird's head. The whip handles from Latvia resemble those of the Scandinavian countries and Russia.

The majority of whip handles come from male burials dating from the late 10th up to the first half of the 12th century. The whips have generally been found by the leg or foot, and in only one case a whip had been placed at the head of the grave. The burials with whip handles have a rich inventory, with weapons (axe, spearheads, battle knives, and swords), ornaments (penannular brooches, bracelets, and finger-rings), elaborate belts, scales and weights, horse-trappings (bridle bits and bells), and other riding gear (spurs).

The primary function of the whip was to goad and direct an animal. Whip finds are regarded as connected with an oriental style of directing the horse: the horse is directed by applying the whip, in contrast to the Western practice of directing the horse by application of the spurs.

The small number of finds of whip handles from burials, and the finds of whips and spurs together in the same graves, suggests that the provision of this object in the grave may have had a symbolic significance. In the view of some researchers, 'sounding' whip handles served as a means of warding off evil spirits. Latvian folk beliefs and folk-songs also reflect the use of whips in magical activities.

Burials with rich, elaborate grave inventories are regarded as those of the economic and political leaders of society, who may have used the whip as a power symbol that accompanied the person after death. Indirect proof of this is a Rurikovich tribal mark incised on one of the whip handles from Novgorod. Indications of the whip as a power symbol have also been found in other lands and from much earlier times (for example, the sceptre and whip as the symbols of the pharaoh's power in Ancient Egypt).

Военные походы литовцев и ятвягов в XII–XIII вв.: вооружение и способы ведения военных действий

XII–XIII века являлись временем особенно активной военной деятельности целого ряда балтских племен. В восточной части ареала расселения балтов своей активностью выделялись литовцы, в современной историографии иногда называемые “сухопутными викингами” [12, 32–35], а также ятвяги. Попробуем провести краткий анализ, с военной точки зрения, военных походов литовцев (источники информации об их военной деятельности более обширны) и ятвягов в соседние балтские и славянские земли.

Причины роста воинственности

Территория расселения литовского племени в XIII веке стала ядром формирования Литовского государства. Этому процессу предшествовала и сопутствовала высокоинтенсивная военная деятельность литовцев и, отчасти, других балтских племен, среди которых особенно выделялись ятвяги. Племена ятвягов и литовцев не уступали друг другу и своими походами особенно беспокоили польские и западнорусские земли. В конце XII века литовцы и ятвяги усиленно начали грабить соседние края, постепенно усиливая свое политическое влияние. Литва во многом повторила путь политического развития скандинавских стран — от союза племен к средневековому государству.

Начало интенсивных, мощных и почти что непрерывных походов литовцев в соседние балтские, славянские и более отдаленные финно-угорские земли датируется 1183 годом. Литовский историк Томас Баранускас считает эту дату ключевой и пытается связать ее с образованием литовского государства [9, 219]. В XII веке племя литовцев, достигшее довольно высокой ступени социального и военного развития, становится бичом всего региона. В 1183 году литовцы предприняли первый крупный военный поход на русские земли, дойдя до Пскова и нанеся ему значительный урон [3, 37]. Уже зимой 1183–1184 года литовцы перешли границы в то время довольно сильного Полоцкого княжества [1, 39].

Анализируя походы литовцев и других балтских племен в XII–XIII веках, мы неизбежно сталкиваемся с проблемой их оценки. Были ли это мероприятия грабительского характера отдельных князей и их дружин, не имею-

шие далеко идущих замыслов, или хорошо продуманные военно-политические кампании? По нашему мнению, оба компонента сосуществовали, но со временем увеличивалась политическая роль этих походов, так как начиналось образование Литовского государства и стремительная территориальная экспансия в восточном и южном направлениях. Без всяких сомнений, литовские князья внимательно наблюдали за происходящим в соседних краях. Со второй половины XII века они выступают в роли союзников отдельных политических сил, ведущих междоусобную войну в Полоцком княжестве. Но уже в девяностых годах XII века роль литовцев в геополитическом раскладе сил в Восточной Прибалтике из второстепенной превращается в первостепенную. Походы становятся иногда очень далекими и продолжительными. Например, в 1218–1219 годах походы достигают Карелии, о чем свидетельствует найденная в Новгороде берестяная грамота с соответствующей надписью [9, 169–170; 14, 66].

В начале XIII века уже становится очевидным стремление литовских князей не только грабить соседние края, но и установить над ними хотя бы номинальную власть, обложить местных жителей данью. Как пишет в “Хронике Ливонии” Генрих Латвийский: *власть литовская до такой степени тяготела тогда надо всеми жившими в тех землях племенами, что лишь немногие решались жить в своих деревушках, а больше всех боялись лэтты. Эти, покидая свои дома, постоянно скрывались в темных лесных трупобах, да и так не могли спастись, потому что литовцы, устраивая засады по лесам, постоянно ловили их, одних убивали, других уводили в плен, а имущество все отнимали. Бежали и русские по лесам и деревьям пред лицом даже немногих литовцев, как бегут зайцы пред охотником, и были ливы и лэтты кормом и пищей литовцев, подобно овцам без пастыря в пасти волчьей* [2; 6, 63].

В “Хронике Ливонии” Генриха Латвийского мы также находим недвусмысленные подтверждения тому, что некоторые замки на территории теперешней Латвии, ещё до объединения Миндаугасом литовских земель в единое государство, являлись форпостами для литовских походов в Ливонию. По свидетельству хрониста, в 1207 году по инициативе Рижского епископа состоялся военный поход на замок селов (Селпиле), во время которого селам выдвигалось требование, среди прочих других, не сотрудничать отныне с литовцами. По словам Генриха Латвийского, замок селов всегда — и при отступлении и при наступлении — служил литовцам убежищем [2; 6, 54].

В 1219 году, когда был подписан договор между литовскими князьями и Галицко-Волынским княжеством, литовцы сумели утвердить свое

влияние на довольно обширных территориях. Известен договор 1212 года между литовским князем Дангярутисом и Великим Новгородом. Интересы литовцев достигли даже этого отдалённого города. Литовцы особенно активно действовали на русских землях и территории нынешней Латвии. Например, из 45 известных литовских военных походов, имевших место в 1201–1240 годах, 21 поход был направлен на территорию современной Латвии (из них 6 достигли эстонских земель), 18 – на Русь, 6 – в Польшу [13, 58].

Вооружение и приемы боя

В XII–XIII веках среди литовских и ятвяжских воинов выделялось несколько групп, различавшихся своим вооружением. Самой богатой и малочисленной группой являлись вожди дружин, имевшие на вооружении мечи, боевые ножи, щиты, кольчуги, шлемы. Тяжеловооружённый дружинник имел при себе щит, а часто и шлем. Но кольчугу, видимо, использовал редко. Основу дружин составляли легковооруженные дружинники, имевшие при себе копья, боевые ножи и топоры.

Археологические и исторические данные мало говорят об использовании литовцами и ятвягами лука и арбалета. По мнению археолога Гинтаутаса Рацкявичюса, литовцы арбалеты могли приобрести и использовать со второй половины XIII века [17, 151].

На вражескую территорию вторгались конные отряды литовских и ятвяжских воинов. В новейшей литовской историографии (А. Никжентайтис, Д. Баронас) появились утверждения, что в XIII веке кони для литовских воинов были лишь средством доставки их на поле боя, где воины спешивались и только в пешем строю принимали бой [10, 20; 11, 502; 15, 6–10; 16, 38–39]. А. Бумблаускас уже прямо пишет, что *литовцы не умели сражаться верхом* [12, 34]. Нельзя согласиться с такой точкой зрения. Имеется не одно свидетельство того, что литовские воины сражались верхом. Например, в 1221 году, когда меченосцы и земгалы напали на литовцев, возвращающихся из похода на Псков, литовцы немедленно выстроились в боевой порядок, а часть кавалерии оставили как резерв. *Литовцы, видя, что те наступают, выстроили и свое войско для отпора, а двести человек из лучших своих всадников поставили отдельно, чтобы преследовать бегущих тевтонов* [2; 6, 127]. Еще более наглядное доказательство прямого использования кавалерии в бою относится к 1208 году, когда объединённые силы меченосцев и земгалов вторглись в Литву. *Литовцы окружили их со всех сторон на своих быстрых конях; по своему обыкновению*

стали носиться кругом то справа, то слева, то убегая, то догоняя, и множество людей ранили, бросая копья и дубины [2; 6, 57–58].

Концентрация сил и военные походы

Несомненно, что большая часть литовских и ятвяжских походов осталась незафиксированной в письменных источниках. Некоторые походы были непродолжительны, зачастую направлены в соседние земли этнически близких племен. Перед более дальними походами была необходима предварительная подготовка, разведка, поиск проводников. Большие походы были возможны лишь при соединении сил не одной—двух волостей, а нескольких земель или даже племен.

Временем начала похода чаще всего становилась поздняя осень или начало зимы, когда грунтовые дороги становились твердыми, а водные преграды покрывались льдом.

Однако правило, что литовцы в грабительские походы уходили только зимой, действовало не всегда. Например, в 1221 году вторгшиеся в земли латгалов литовцы, потерпев поражение от объединённых сил латгальцев и меченосцев, на обратном пути столкнулись с большими проблемами во время переправы через Даугаву, так как, по словам Генриха Латвийского, началась зима. Вероятно, поход осуществлялся поздней осенью, когда река лишь частично замерзла, и через нее стало невозможно переправиться ни пешком, ни по льду.

Генрих Латвийский описывает случай, когда один представитель племени ливов рассказывал священнику, что видел пророчество богов о том, что придут литовцы. *Я видел, говорит, бога ливов, который предсказал нам будущее. Образ его от груди и выше рос из дерева и сказал мне, что завтра придет литовское войско. Боясь этого войска, мы и не смеем собраться*“. Священник понял, что это уловки демона, потому что в то осеннее время уже не было дороги, по какой могли бы прийти литовцы [2; 6, 49].

Известны случаи, когда литовцы во время приготовления к походам обеспечивали если не активную, то хотя бы пассивную поддержку третьих сторон. В 1212 году литовские представители в Куkenойс (латинский *Kukenoys*, *Kukenois*, немецкий *Kokenhusen*) получили разрешение Ордену беспрепятственно идти в поход через латгальские земли в эстонскую Саккалу (эстонский *Sakala* — регион на юге Эстонии).

Действия на вражеской территории

Самым желанным трофеем для ятвягов и литовцев во время военных походов являлись пленные (особенно знатные особы, за которых

можно было получить выкуп), лошади, крупный рогатый скот и церковная утварь.

Известны свидетельства очевидца, спрятавшегося в углу церкви и выжившего во время набега литовцев на Турайдскую землю (латинский *Thoreida, Thoreyda*; ливский *Taara aed* — «Божественный сад») в 1207 году. За короткое время литовские воины трижды врываются в церковь в поисках желанной добычи — церковной утвари. Примечательно, что один раз литовцы въехали в церковь верхом, а еще раз — на санях [2; 6, 52–53].

В 1203 году литовцы вместе с дружиной из Ерсики напали на окрестности только что основанной Риги и попытались увести с собой лошадей и крупный рогатый скот. В 1204 году литовцы, на этот раз вместе с ливами, опять напали на окрестности Риги, но рижане отбили нападение.

Генрих Латвийский описывает даже мелкие нападения литовцев. По его свидетельству, в 1201 году *волей божьей и литовцы [...] пришли в Ригу просить мира и тотчас по заключении его вступили с христианами в дружеский союз, а затем следующей зимой, спустившись вниз по Двине, с большим войском направились в Семигалию. Услышав однако еще до вступления туда, что король полоцкий пришел с войском в Литву, они бросили семигаллов и поспешно пошли назад; поднимаясь по реке, они близ Румбулы нашли двух рыбаков епископа и бросились на них, как хищные волки, а одежду, в какой те были, отняли* [2; 6, 32].

Было бы довольно наивно считать, что литовцы и ятвяги уходили в дальние походы только ради наживы. Опустошительные набеги очень часто имели и определённые политические цели, продвигаемые племенной и раннегосударственной элитой. Например, в середине и второй половине XIII века ятвяги оказывали огромную помощь пруссам в их борьбе с Тевтонским орденом. В 1260 и 1261 году ятвяжские (судавские) воины помогали восставшим пруссам брать штурмом Эльбинг (немецкий *Elbing*, польский *Elbląg*), а в 1262 году — замок Валеовна (*Wiesenburg*). Союзникам не удалось взять замок, но они разорили селение и с добычей вернулись в Судовию (или Судавия, немецкий *Sudauen*, литовский *Sūduva* — историческая область Пруссии). Один воин крестоносцев (видимо, крещённый прусс) уговорил своих командиров гнаться за ятвягами и заманил крестоносцев в ятвяжскую засаду. Погибло 230 рыцарей и около 200 рядовых крестоносцев. В 1262–1263 годах набеги ятвягов на занятые крестоносцами прусские земли достигли своего пика. Ятвяги заняли и сожгли город Любава (немецкий *Löbau*), пытались взять Кульм (польский

Chełmno, немецкий Кульм (*Kulm*) и Торунь (немецкий *Thorn*, польский *Toruń*), разрушили в предместье Торуня госпиталь и часовню, разорили хозяйства немецких колонистов. После мощного опустошительного рейда ятвяги с добычей вернулись в Судовию [4, 100–118].

Труднопреодолимым препятствием для литовских и ятвяжских войск некоторое время были замки и городские стены (особенно каменные), которые все чаще встречались в соседних землях (в самой Литве зарождение каменного зодчества прослеживается со второй половины XIII века, полномасштабное же развитие оно приобретает в первой четверти XIV века). Но уже во второй половине XIII века для взятия крепостей они использовали осадные машины. Например, по свидетельству Петра из Дуйсбурга, в 1264 году литовцы и ятвяги при осаде замка крестоносцев в Велау (немецкий *Wehlau*, литовский *Vėluva*) использовали осадные машины для метания камней [4, 103]. По свидетельству “Рифмованной хроники”, в 1245 году князь Миндаугас попытался с многочисленным войском взять куршский замок Эмбуге (*Embūte*), находившийся под контролем Ордена. При осаде замка литовцы намеревались использовать осадные орудия [5, 234, *рифм* 2505]. Князь Трайдянис при осаде Динабурга использовал метательные орудия [5, 314, *рифм* 8210]. Попадание каменных ядер нанесло значительный урон крепостным стенам Динабурга.

Отступление

Самым сложным этапом военного похода было отступление, так как силы отступающих были обременены обозами с военной добычей, колоннами пленных и не могли свободно маневрировать. В то же время противник, хотя и понесший большие потери, изо всех сил стремился освободить пленных и отомстить нападавшим. Иногда это удавалось. Типичный пример удачного наступления и неудачного отступления — поход литовцев в Эстонию в 1205 году под предводительством князя Жвялгйтиса. Пройдя мимо строящейся Риги и приняв немецкие дары, литовцы поспешили в Эстонию, но на обратном пути их, выстроившихся в несколько длинных колонн, и пленных эстонцев ждала засада меченосцев и земгалов [2; 6, 38–39]. То обстоятельство, что князь Жвялгйтис был убит в санях, говорит о слишком большой самоуверенности и расслабленности литовских сил.

Все-таки надо признать, что литовцы были хорошими “учениками” — два года спустя, в 1207 году, они, возвращаясь из похода в окрестности

Турайды, у Лиелварде ночью по льду перешли Даугаву. Предводитель литовского войска со своими спутниками подъехал ближе к замку, вызвал старшего, спросил, где собрались христиане, и сказал: *Поди, извести христиан, которые два года назад перебили, как во сне, мое войско, возвращавшееся из Эстонии, что теперь они найдут и меня, и людей моих бодрствующих* [2; 6, 53].

В 1213 году литовские отряды опять вторглись в земли латгалов, часть их опустошили и с военнопленными повернули назад. Латгалы вместе с меченосцами гнались за врагом, пытаясь перерезать путь, но литовцы, увидев это, увеличили темп отступления и оторвались от преследователей. Наверное, на сей раз в арьергарде отступающих литовцев были тыловые дозоры, которые наблюдали за действиями врага.

В том же 1213 году литовцы напали на ливов. Среди пленных оказался старейшина ливов Ульдевенэ. По пути домой литовцев настиг магистр Фолквин, которому удалось разбить арьергард литовцев, но авангард вместе с наиболее ценной добычей ушёл в Литву. *Магистр с немногими погнался за литовцами, ударил на них с тыла и бился с ними. И пал убитым князь и старейшина литовцев и много других с ним, а прочие, кто были в передовом отряде, спаслись бегством и увели с собой Ульдевенэ. В виде выкупа за него потом отдали голову того убитого литовца, чтобы, получив хотя бы голову, там могли справить ему должное погребение с пиром по обычаю язычников* [2; 6, 88].

По нашему мнению, из года в год улучшающееся качество отступления литовцев во время походов в Ливонию объясняется усвоением полученных в боях уроков и усовершенствованием оборонных возможностей арьергарда отступающих войск.

Оборона на собственной территории

Литовцы и ятвяги не только осуществляли военные рейды в соседние края, но и сами нередко являлись жертвами вражеских нападений.

В случае вражеского нашествия литовцы и ятвяги прибегали к двойной тактике — укрывались в городищах или наоборот, видя явный перевес врага, защищая человеческие ресурсы, отступали в самые отдаленные районы, в глубь лесных массивов, оставляя свои поселения на разорение врагу. Первую модель поведения можно проиллюстрировать десятками примеров из сожженных городищ со следами оборонительных боев. Во втором случае можно привести пример, относящийся к 1208 году, когда объединённые силы меченосцев и земгалов вторглись в Литву. *Они смело*

вступили все же в Литву и, разделившись отрядами, пошли по деревням, но нашли их опустевшими: все люди с женами и детьми спаслись бегством. Боясь теперь надвигающейся битвы, они как можно скорее соединились вместе и стали без всякого промедления готовиться к возвращению в тот же день. Узнав об этом, литовцы окружили их со всех сторон [...] [2; 6, 57–58].

В 1192 году огромное войско польского князя Казимира II Справедливого вторглось на земли ятвягов, которые отступили и позволили врагу опустошать свои земли. Но сделали это, как пишет польский летописец XII–XIII века Винцентий Кадлубек, *не из трусости, а из осмысленной озабоченности (wszyscy nieprzyjaciele nie tyle z małodusznego strachu, ile z przemyślnej ostrożności kryli się)* [8, 253; 18, 39]. Наконец, поляки взяли в заложники группу ятвяжских юношей и уже довольно спокойно повернули домой. Однако, когда они расположились в одном из своих промежуточных лагерей, все их дороги ятвяги перегородили деревянными заграждениями и вступили в бой, несмотря на неминуемую смерть заложников.

Строительство деревянных заграждений на пути отступающего врага, попытки нанести максимальный ущерб врагу прослеживаются в действиях литовских войск до конца XIV века. Например, по свидетельству «Новой прусской хроники» Виганда из Марбурга, в 1394 году крестоносцам, отступавшим от так и не взятого ими Вильнюса, путь преградили литовские войска, выстроившие заграждения, которые крестоносцам пришлось преодолевать с боями [7, 214–215].

Выводы

Усиление военной экспансии племен литовцев и ятвягов прослеживается с восьмидесятых годов XII столетия. Это связано с усилением княжеской власти, политической раздробленностью соседних земель, ростом военного и организационного потенциала упомянутых племен.

Тактическая схема действий литовских и ятвяжских войск выглядит следующим образом:

- а) тщательная разведка и подготовка к походу, поиск союзников, обеспечение защищённого тыла;
- б) стремительный поход в выбранном направлении, разорение края в сочетании со взятием в плен невольников;
- в) отступление на собственные земли, причем при отходе особое внимание уделялось арьергардным сторожевым дозорам.

Библиография

1. Анцукевич Н.П. *Слово о полку Игореве: Перевод. Комментарии. Исследование.* Вильнюс: [Б. и.], 1992.
2. Генрих Латвийский. *Хроника Ливонии.* Введение, перевод и комментарии С.А. Аннинского. 2-е изд. Москва — Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1938. <http://www.livonia.veles.lv/chronicles/henricus/index.htm> (30.03.2011).
3. *Новгородская первая летопись старшего и младшего извода.* Москва — Ленинград: [Б. и.], 1950. Переиздание с предисловием Б.М. Клосса: Москва: [Б. и.], 2000.
4. Петр из Дусбурга. *Хроника земли Прусской.* Москва: Ладомир, 1997.
5. „Eiliuotoji Livonijos kronika.“ Iš: *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių.* Ats. sud. A. Dubonis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005. P. 197–365.
6. Henrikas Latvis, Hermanas Vartbergė. *Livonijos kronikos.* Iš lotynų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė J. Jurginis. Vilnius: Mokslas, 1991.
7. Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika.* Vilnius: Vaga, 1999.
8. Wincenty Kadłubek. *Kronika polska.* http://chomikuj.pl/ksiezyc85/Ksi*c4*85*c5*bcki/Filozofia+Polska/Kad*c5*82ubek+Wincenty++Kronika+polska,47722478.pdf (30.03.2011).
9. Baranauskas, T. *Lietuvos valstybės ištakos.* Vilnius: Vaga, 2000.
10. Baronas, D. „Lietuvių karyba XIII a.“ *Karo archyvas.* T. XVI. Vilnius: Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija. P. 4–47.
11. Baronas, D. „Lietuvių karybos bruožai XIII a. pradžioje.“ *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997. P. 487–506.
12. Bumblauskas, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795.* Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005.
13. Kiaupa, Z., Kiaupienė, J., Kuncevičius, A. *Lietuvos istorija iki 1795 metų.* Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995.
14. Kitkauskas, N. „Archeologų radinys apie Lietuvą XIII a.“ *Kultūros barai,* 1986, Nr. 8: 65–66.
15. Nikžentaitis, A. „XIII–XV a. lietuvių kariuomenės bruožai (organizacija, taktika, papročiai)“ *Karo archyvas.* T. XIII. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992. P. 3–33.
16. Nikžentaitis, A. *Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, T.V). Klaipėda, 1996.

17. Rackevičius, G. *Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII–XVI a.* Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pils“, 2002.
18. Raulinaitis, Z. *Keturi frontai: XII amžius lietuvių karinėje istorijoje.* New York: Karys, 1982.

Kopsavilkums

Lietuviešu un jātvingu karagājieni XII–XIII gs.: apbruņojums un karadarbības veidi

XII–XIII gs. izvērsās vairāku baltu cilšu militārās aktivitātes. Baltu apdzīvotības areālā izcēlās lietuvieši, kurus mūsdienu historiogrāfijā dažkārt sauc par “sauszemes vikingiem”, un jātvingi. Lietuviešu un jātvingu cilšu militārās ekspansijas pieaugums bija vērojams no XII gadsimta astoņdesmitajiem gadiem. Tas saistāms ar sadrumstalotību kaimiņzemēs, minēto cilšu militārā, organizatoriskā potenciāla un kunigaišu varas pieaugumu.

XII–XIII gadsimtā lietuviešu un jātvingu karavīru vidū var izdalīt grupas, kuras atšķīrās pēc apbruņojuma. Pati bagātākā un skaitliski mazākā grupa bija karadraudžu vadoņi, kuru bruņojums sastāvēja no zobeniem, kaujas nažiem, vairogiem, bruņukrekliem un bruņucepurēm. Karadraudzes pamatu veidoja viegli apbruņoti karavīri, kuru bruņojumā bija šķēpi, kaujas naži un cirvji. Mūsdienu lietuviešu historiogrāfijā sastopamie secinājumi par lietuviešu neprasmi karot jāšus nav pamatoti, rakstīto avotu ziņas liecina par pretējo.

Lietuviešu un jātvingu karadraudžu darbības shēma bija šāda:

- a) rūpīga izlūkošana un karagājiena sagatavošana, sabiedroto meklējumi, aizsargātas aizmugures nodrošināšana;
- b) straujš karagājiens izraudzītajā virzienā, novada izpostīšana reizē ar gūstekņu saņemšanu;
- c) atiešana uz savu zemi, sevišķu uzmanību veltot arjergarda sardzes dieņestam.

Summary

Lithuanians' and Yotvingians' Military Expeditions in the 12th–13th Centuries. Armament and Ways of Fighting

In the 12th–13th centuries, military activity of the Baltic tribes increased. Their location in the Eastern locality caused the militancy of the Lithuanians and Yotvingians. Therefore, in contemporary Lithuanian historiography, Lithuania sometimes is called the “land Vikings”. The Lithuanians' and Yotvingians' military actions had become more frequent since the 1180s.

The phenomenon can be explained by the strengthened power of the dukes and political disunity of the neighbouring lands.

In the 12th–13th centuries, several groups of Lithuanian and Yotvingian warriors can be distinguished according to their armament. The smallest and the richest group included the warriors' commanders who were armed with swords, knives, shields, coats of mail, and helmets. Lightly-armed warriors carrying spears, axes, and knives formed the basis of the troops. The statements in the contemporary Lithuanian historiography about Lithuanians' disability to fight are not substantiated.

The features of the Lithuanians' and Yotvingians' military actions were as follows: a) keen intelligence, preparation for a military expedition, search for allies, and rear protection; b) swift movement to the intended direction, pillaging the enemy territory, and looting the prisoners; c) withdrawal to their own lands focusing on the rearguard.

Gints Zelmenis

Kultūras fonda finanses (1920–1934): izpētes problēmas*

Viena no būtiskākajām un arī pazīstamākajām kultūras atbalstīšanas institūcijām Latvijas Republikā XX gs. 20.–30. gados bija Kultūras fonds (KF), kuru nodibināja 1920. gada rudenī. 12. novembrī valdības pieņemtie *Noteikumi par Kultūras fondu* noteica, ka fonda līdzekļi tiek sastādīti no 3% nodokļa no dzelzceļa pārvadājumiem, kā arī no ziedojumiem [14]. 1921. gada beigās Satversmes sapulces pieņemtais *Likums par Kultūras fondu*, kas aizstāja iepriekšminētos 1920. gada noteikumus, paredzēja papildus esošajiem finansējuma avotiem novirzīt KF budžetā arī 3% nodokli no alkoholisko dzērienu tirdzniecības [12]. Praksē gan jaunais finansējums fonda ricībā nenonāca tik ātri, kā cerēts, un līdz pat 1927. gadam šā nodokļa vietā KF saņēma konstantas summas no valsts budžeta [4, 8, 9, 145]. 1928. gada *Likumā par Kultūras fondu* tika pieņemts grozījums, saskaņā ar kuru no 1929. gada 1. aprīļa 3% dzelzceļa pārvadājumu nodoklis no KF tika novirzīts Zemes ceļu fondam [16; 6, 355–356]. Līdz ar to Kultūras fonda ienākumu pamatā pēc 1929. gada palika tikai 3% nodoklis no alkohola tirdzniecības. Pārējie KF ienākumu avoti bija tik minimāli, ka ieņēmumi no tiem fonda budžetu būtiski neietekmēja [4, 23]. No iepriekš uzskaitītajiem avotiem KF saņēma tos finanšu līdzekļus, kas pabalstu veidā tika piešķirti dažādām kultūras, izglītības un zinātnes nozarēm.

Informācija par KF piešķirto pabalstu apjomiem ir publicēta dažādos izdevumos, tādēļ tā ir viegli pieejama. Pirmām kārtām datus par KF piešķirto pabalstu kopsummām var atrast vairākos Valsts statistiskās pārvaldes izdevumos: “Latvijas kultūras statistika 1918.–1937. g.” [5, 163] (dati no tās ir ievietoti pielikuma tabulas 2. slejā), “Latvijas valsts finanses 1918./1920.–1931./1932.” [11, 150] (dati no tās ir ievietoti pielikuma tabulas 3. slejā), kā arī “Latvijas statistiskajās gada grāmatās” [7, 54; 8, 48; 9, 52; 10, 60] (dati no tām ir ievietoti pielikuma tabulas 4. slejā). Ziņas par KF piešķirto pabalstu apjomu publicētas arī paša fonda izdotajā grāmatā par tā pirmajiem 8 darbības gadiem [4, 13, 14, 23–27] (dati no tās ir ievietoti pielikuma tabulas 5. slejā).

* Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Visbeidzot no 1923. gada līdz 1933. gadam pārskati par KF darbību tika publicēti arī oficiozā “Valdības Vēstnesī” (dati ievietoti pielikuma tabulas 6. slejā). Daļa no šiem “Valdības Vēstnesī” (VV) publicēto pārskatu oriģināliem atrodami arī Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos [3; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25]. Neskatoties uz tik plašu informācijas klāstu, datus par fonda piešķirto pabalstu kopējo apjomu dažādos avotos nereti parādās atšķirīgi skaitļi, turklāt šo datu adekvātu salīdzināšanu apgrūtina arī vairāki citi faktori (skat. tabulu).

Tabula.

**Dažādos avotos norādītās Kultūras fonda piešķirto pabalstu
kopsummas 1920.–1934. g. (Summas tabulā norādītas latos)**

Nr. p.k.	Budžeta gads	Latvijas kultūras statistika ¹	Latvijas valsts finanses ²	Latvijas statistiskās gada grāmatas	Kultūras fonds 1920–1928	KF pārskati
1.	1920./21. g. ³				172 320 ⁵	169 830 (?) ⁷
2.	1921./23. g. ⁸	875 214	875 214		579 520 ⁹ 534 200 ¹⁰	579 560 ¹¹
3.	1923./24. g. ¹²	822 010	822 010		822 010 ¹³ 936 564 ¹⁴	936 564 ¹⁵ 935 964 ¹⁶
4.	1924./25. g.	948 650	948 650		948 650 ¹⁷ 950 650 ¹⁸	950 650 ¹⁹ 951 850 (?) ²⁰
5.	1925./26. g.	990 542	1 001 831		1 001 830,80 ²¹ 1 003 830,80 ²²	1 003 830,80 ²³ 1 007 330,80 ²⁴
6.	1926./27. g.	1 036 978	1 036 978		1 036 978 ²⁵	1 036 978 ²⁶
7.	1927./28. g.	1 205 658	1 205 658		1 205 658,15 ²⁷	1 205 658,15 ²⁸ 1 205 158,15 ²⁹
8.	1928./29. g.	2 059 636	2 059 535		–	2 059 535,43 ³⁰
9.	1929./30. g.	1 320 000	1 320 000		–	1 320 000 ³¹
10.	1930./31. g.	1 216 519	1 216 489	1 216 519 ³²	–	1 216 489 ³³
11.	1931./32. g.	858 409	–	858 409 ³⁴	–	858 409 ³⁵
12.	1932./33. g.	438 058	–	438 058,13 ³⁶	–	–
13.	1933./34. g.	639 560	–	639 560,15 ³⁷	–	–
14.	1934./35. g.	937 515	–	937 514,93 ³⁸	–	–

Tabulas sastādīšanai izmantotie avoti un komentāri:

¹ [5, 163].

² [11, 150].

³ Šajā gadījumā nav domāts 1920./21. budžeta gads, bet gan KF “pirmās padomes” darbības laiks no 1920. g. 18. decembra, kad uz pirmo sēdi sanāca KF padome, līdz 1921.g. 25. novembrim, kad LSS ievēlēja jauno KF domes sastāvu.

- ⁴ Trīsdesmitajos gados, kad Latvijas statistiskajās gada grāmatās sāka publicēt informāciju par KF piešķirto pabalstu apjomu, dati par KF piešķirtajiem pabalstiem 20. gados bija saskaitīti kopā [7, 54; 8, 48; 9, 52].
- ⁵ [4, 13, 23].
- ⁶ [4, 26].
- ⁷ Laikrakstā “Darba Balss” ir minēts, ka pirmajā darbības gadā KF piešķīris un izsniedzis pabalstus 8 491 540 Latvijas rubļ. apmērā [2]. Tā kā 1921. g. novembra otrajā pusē “zelta franka” (t.i., lata) un Latvijas rubļa kurss jau bija nostabilizējies attiecībā 1 “zelta franks” (t.i., lats) = L.rbl. 50, tad, pārreķinot iepriekš minēto summu latos, sanāk Ls 169 830,80. Šis pārreķins tomēr ir uzskatāms par ļoti nosacītu, jo, pirmkārt, līdz 1921. g. novembrim “zelta franka” (lata) un Latvijas rubļa kurss nepārtraukti mainījās. Otrkārt, “Darba Balso” gan minēts, ka pirmā darbības gadā KF piešķīris pabalstus 8 491 540 Latvijas rubļ. apmērā, taču, saskaitot visas šajā pārskatā minētās summas, sanāk 8 491 500 Latvijas rubļu, t.i., par 40 rubļiem mazāk nekā minēts pašā tekstā.
- ⁸ Šajā ailē minēti dati par KF “otrās domes” darbības laiku no 1921. g. 1. decembra, kad uz pirmo sēdi sanāca jaunā LSS ievēlētā KF dome, līdz 1923. g. 9. janvārim, kad Saeima ievēlēja citu KF domes sastāvu.
- ⁹ [4, 23].
- ¹⁰ [4, 14].
- ¹¹ [3].
- ¹² Šajā gadījumā nav domāts 1923./24. budžeta gads, bet laiks no 1923. g. 9. janvāra, kad Saeima ievēlēja jauno KF domes sastāvu, līdz 1924. g. 31. martam, kad beidzās 1923./24. budžeta gads. Turpmākajās ailēs sniegti dati par attiecīgajiem budžeta gadiem.
- ¹³ [4, 27].
- ¹⁴ [4, 23].
- ¹⁵ [17].
- ¹⁶ Pārskatā par KF pabalstiem 1923./24.g. ir minēts, ka šā gada KF piešķirto pabalstu kopsumma ir 46 828 200 Latvijas rubļu, t.i., 936 564 latu [17], taču, saskaitot visas šajā pārskatā minētās summas, to kopsumma sanāk 46 798 200 Latvijas rubļ., t.i., 935 964 latu – tātad par 30 000 Latvijas rubļ. (600 latiem) mazāka. Tā kā KF kancelejas izdevumi, iespējams, bijuši par 30 000 Latvijas rubļ. (600 latiem) lielāki [sk.: 4, 27], nekā norādīts pārskatā (t.i., pārskatā “255 000” vietā drukāts “225 000”), tad KF 1923./24.g. izdevumu kopsumma pārskatā, ļoti iespējams, minēta pareizi, t.i., 46 828 200 Latvijas rubļu (936 564 latu).
- ¹⁷ [4, 27].
- ¹⁸ [4, 23].
- ¹⁹ [18].
- ²⁰ Pārskatā par KF pabalstiem 1924./25. g. ir minēts, ka šā budžeta gada KF piešķirto pabalstu kopsumma ir 950 650 latu [18], taču vismaz divās pārskata sadaļās var konstatēt matemātiskas kļūdas (sadaļā “Arodu biedrībām” piešķirto pabalstu kopsumma ir norādīta Ls 12 000, taču, saskaitot šajā sadaļā iekļauto pabalstu summas

kopā, to kopsumma sanāk Ls 13 100; sadaļā “Grāmatu izdošana” piešķirto pabalstu kopsumma ir norādīta Ls 110 500, taču, saskaitot šajā sadaļā iekļauto pabalstu summas kopā, to kopsumma sanāk Ls 111 500). Tātad pa abām sadaļām kopā sanāk Ls 2 100 – vairāk, nekā norādīt pārskatā. Tā kā sakaitot visas KF 1924./25.g. pārskatā minētās summas (iekļaujot abu konstatēto kļūdu labojumus), to kopsumma sanāk 951 850 latu, t.i., par 1 200 latiem lielāka, tad, iespējams, ka kļūdas varētu būt arī citās šā pārskata sadaļās.

²¹ [4, 27].

²² [4, 23].

²³ [19].

²⁴ [13].

²⁵ [4, 27].

²⁶ [20].

²⁷ [4, 27].

²⁸ [21]; sk. arī 29. atsauci.

²⁹ Pārskatā par KF pabalstiem 1927./28. g. [21] ir norādīta kopsumma Ls 1 205 658,15, taču šī summa ir neprecīza (KF pārskata IV grupai “Biedribām un citām organizācijām” norādīta kopsumma Ls 293 896,30, taču, saskaitot šīs grupas sešām apakšgrupām norādītās kopsummas, iznāk Ls 293 396,30, t.i., par 500 latiem mazāk, nekā minēts pārskatā. Tātad arī faktiskā 1927./28.g. KF piešķirto pabalstu kopsumma ir par 500 latiem mazāka). Tātad 1927./28. g. KF piešķirto pabalstu kopsumma ir Ls 1 205 158,15.

³⁰ [22].

³¹ [23].

³² [7, 54; 8, 48; 9, 52].

³³ [24].

³⁴ [7, 54; 8, 48; 9, 52; 10, 60].

³⁵ [25].

³⁶ [8, 48; 9, 52; 10, 60].

³⁷ [9, 52; 10, 60].

³⁸ [10, 60].

Pārsvārā informācija par KF piešķirto pabalstu apjomiem dažādos gados un izdevumos ir apkopota pa “budžeta gadiem”. Saskaņā ar 20.–30. gados spēkā esošo budžeta likumdošanu “budžeta gads” bija laiks no kalendārā gada 1. aprīļa līdz nākamā gada 31. martam. Tomēr attiecībā uz KF darbības pirmajiem gadiem šāds finanšu datu apkopošanas periods “nedarbojās” un līdz 1923./24. gadam informācija par fonda piešķirto pabalstu apjomu tika apkopota saskaņā ar KF domes darbības periodiem (skatīt pielikuma tabulas 3., 8., 12. atsauci). Turpmākajos gados KF pārskati ietver datus par attiecīgo budžeta gadu.

Nākamā problēma saistāma ar to, ka divdesmito gadu sākumā Latvijas oficiālā valūta bija Latvijas rublis un pāreja uz latu (sākumā to dēvēja par

“zelta franku”) sākās tikai 1923. gadā. Attiecīgi arī pārskati par KF darbību līdz 1923./24. gadam tika sastādīti Latvijas rubļos (L. rbļ.), bet pēc tam – latos (Ls). Lai visos pārskatos minētās summas būtu iespējams savstarpēji salīdzināt, KF pirmo gadu pārskatos minētās summas nepieciešams pārrēķināt latos. Attiecībā uz 1921./23. gada un 1923./24. gada pārskatiem veikt šādu pārrēķinu ir samērā vienkārši. No 1921. gada novembra vidus lata (jeb “zelta franka”) kurss pret Latvijas rubli bija nostabilizējies attiecībā 1 lats pret 50 Latvijas rubļiem. Attiecīgi nepieciešams 1921./23. gada un 1923./24. gada pārskatos Latvijas rubļos minētās summas izdalīt ar 50, un tiek iegūts šo summu ekvivalents latos.

Savukārt adekvāti pārrēķināt 1920./21. gada KF piešķirtās summas no Latvijas rubļiem uz latiem ir praktiski neiespējami. Latvijas rubļa kurss šajā laikā pastāvīgi mainījās. 1920. gada decembrī, kad KF uzsāka savu darbību, 1 “zelta franks” (t.i., lats) maksāja vidēji 28,85 Latvijas rubļus, taču inflācijas rezultātā līdz 1921. gada jūnijam Latvijas rublis bija nokrities līdz attiecībai 1 “zelta franks” pret 96,20 Latvijas rubļiem. Pēc tam sekoja deflācija un Latvijas rubļa kurss “pacēlās” līdz attiecībai 1 “zelta franks” pret 50,00 Latvijas rubļiem [15], kas tika sasniegts 1921. gada novembra vidū. Turklāt šeit minēts tikai oficiālais kurss. Ir ziņas, ka “melnajā biržā” Latvijas rubļa vērtība bija zemāka [1, 176]. Visbeidzot jāņem vērā, ka šajā laikā valūtas kursi mainījās pat vairākas reizes nedēļā. Tas nozīmēja, ka laikā, kad dome sprieda par pabalstu piešķiršanu tai vai citai organizācijai, valūtas kurss bija viens. Kad domes lēmums par šā pabalsta piešķiršanu attiecīgajai organizācijai tika publicēts – valūtas kurss jau bija cits. Savukārt, kad šīs organizācijas pārstāvis ieradās saņemt piešķirto summu (pēckara apstākļos arī ceļš līdz vietai, kur saņemt naudu, Latvijas nomalē varēja aizņemt ilgāku laiku), naudas kurss jau atkal bija mainījies. Saprotais, ka pie šādiem apstākļiem veikt daudz maz objektīvu pārrēķinu no Latvijas rubļiem uz latiem ir praktiski neiespējami.

Neskatoties uz iepriekš minēto, arī tās vēl nav lielākās problēmas 20.–30. gadu KF finansējuma izpētē. Ja salīdzina visos minētajos avotos nosauktās un pielikuma tabulā apkopotās KF piešķirto pabalstu kopsummas, redzams, ka dati par vieniem un tiem pašiem gadiem dažādos avotos nereti atšķiras. It īpaši teiktais attiecināms uz divdesmitajiem gadiem.

Lielākās neskaidrības par KF piešķirto pabalstu kopapjomu ir divdesmito gadu sākumā. Izdevumos “Latvijas kultūras statistika” un “Latvijas valsts finanses” par 1920./21. un 1921./23. gadu minēta viena, par abiem gadiem kopēja KF piešķirto pabalstu kopsumma: Ls 875 214 [5, 163; 11, 150] (šīs summas ekvivalents Latvijas rubļos abos izdevumos nav minēts). Tāda pati

summa minēta arī grāmatā “Kultūras fonds 1920–1928” [4, 26]. Tomēr šīs pašas grāmatas citās lappusēs minēts, ka 1920./21. gadā KF piešķirto pabalstu kopsumma bijusi Ls 172 320 [4, 13, 23] (neminot attiecīgu summu Latvijas rubļos), savukārt 1921./23. gadā KF piešķirto pabalstu summa bijusi vai nu Ls 534 200 [4, 14], vai arī Ls 579 520 [4, 23] apmērā (arī neminot attiecīgas summas Latvijas rubļos). Nav saprotams, kādēļ par 1921./23. gadu šīs grāmatas dažādās lappusēs minētas atšķirīgas summas. Tomēr galvenais, ka, saskaitot Ls 172 320 ar Ls 534 200 vai ar Ls 579 520, iegūst attiecīgi Ls 706 520 vai Ls 751 840. Kā redzams, abas iegūtās summas ir vairāk kā par 100 tūkstošiem latu mazākas nekā Ls 875 214, un grāmatas tekstā nav nekādas norādes par šādu atšķirību iemesliem.

Situāciju vēl sarežģītāku padara mēģinājums iepriekšminētos skaitļus salīdzināt ar KF pārskatos minētajām summām. Jāņem vērā, ka par 1920./21. gadu oficiāls KF pārskats VV publicēts netika, tāds nav atrodams arī LVVA dokumentos (vismaz autoram to atrast neizdevās). Vienīgais daudz maz izvērsta informācijas apkopojums par KF piešķirtajiem pabalstiem tā pirmajā darbības gadā bija atrodams sociāldemokrātu “mazinieku” laikrakstā “Darba Balss” [2, 2–3], t.i., partijas izdevumā, kura ticamības līmenis tomēr ir zemāks nekā VV publicētajai informācijai. Tātad šajā laikrakstā minētā summa un vēl jo vairāk tās pārrēķins latos uzskatāms par nosacītu. 1920./21. g. pārskatā minēts, ka KF šajā laikā pabalstos izdevis 8 491 540 Latvijas rubļu [2, 2–3], kas, pārrēķinot latos (pēc kursa 1 lats pret 50 Latvijas rubļiem), būtu 169 830 latu (protams, ņemot vērā, ka šāds pārrēķins iepriekš minēto iemeslu dēļ ir ļoti nosacīts). Savukārt 1921./23. gada pārskatā minēts, ka KF šajā laikā piešķīris 28 835 000 Latvijas rubļu, [3] t.i., 579 560 latu (tātad abos pārskatos kopā Ls 749 390). Kā redzams, neviena no pārrēķinātajām summām nesaskan ne ar vienu no grāmatā “Kultūras fonds 1920–1928” minētajām summām. Atliek vēl piebilst, ka noskaidrot aplūkoto atšķirību iemeslus pēc minētajos avotos ietvertās informācijas nav iespējams.

Pretrunas datus par 1920./21.–1921./23. gadu šajā gadījumā vairāk aplūkotās kā raksturīgākais piemērs tām problēmām, ar kurām jāsastopas, pētot KF finanses. Kā redzams pielikuma tabulas ailēs, nesakritības starp dažādiem avotiem ir konstatējamas lielākajā daļā datus par KF piešķirto pabalstu kopsummām divdesmitajos gados. Noskaidrot cēloņus šīm nesakritībām bieži vien ir problemātiski un pārsvarā to iespējams izdarīt tikai hipotētiski. Vairākos gadījumos acīmredzot var runāt par pārrakstīšanās vai drukas kļūdu. Piemēram, pārskatā par KF piešķirtajiem pabalstiem 1928./29. gadā minēts, ka šajā gadā to kopsumma bijusi Ls 2 059 535,43 [22]. Tāda pati summa (tikai

bez cipariem aiz komata) minēta arī izdevumā “Latvijas valsts finanses” [11, 150]. Savukārt “Latvijas kultūras statistikā” minēts, ka šajā gadā KF piešķīris pabalstus par 2 059 636 latiem [5, 163]. Lai arī atšķirība ir tikai par 101 latu, tomēr teorētiski šādai atšķirībai vispār nevajadzētu būt. Tā kā vairumā avotu (t.sk. KF oficiālajā pārskatā, kas uzskatāms par salīdzinoši ticamāko avotu) minēta summa Ls 2 059 535, domājams, ka tā arī uzskatāma par pareizu. Savukārt “Latvijas kultūras statistikā” publicētās summas pēdējie trīs cipari “636” ir vizuāli ļoti līdzīgi “535”, tādēļ, visticamāk, šajā gadījumā runa ir par pārrakstīšanās vai pat tikai drukas kļūdu. Tāpat par pārrakstīšanās kļūdu, visticamāk, jāuzskata arī “Latvijas kultūras statistikā” minētā KF piešķirto pabalstu summa par 1925./26. gadu (t.i., Ls 990 542) [5, 163]. Lai gan citos pielikuma tabulā minētajos avotos par šajā gadā piešķirto KF pabalstu kopsummu arī konstatējamas atšķirības, tomēr redzams, ka visas citas iespējamās summas (t.sk. KF oficiālajā pārskatā minētās) pārsniedz 1 miljona latu robežu. Līdz ar to maz ticams, ka “Latvijas kultūras statistikā” minētā summa ir pareiza.

Vēl viens datu atšķirību iemesls ir kļūdas aprēķinos. Šis kļūdas veids raksturīgs dažiem oficiālajiem KF pārskatiem. Tā kā šajos pārskatos minētas ne tikai KF piešķirto pabalstu kopsummas, bet arī sīkāki dati par dažādām organizācijām un kultūras darbiniekiem piešķirtajiem pabalstiem, attiecīgi visu piešķirto pabalstu kopsummu iespējams pārbaudīt (konkrētus piemērus skatīt pielikuma tabulas 20. un 29. atsaucē). Ņemot vērā šos piemērus, nevar izslēgt, ka arī daļa no citām tabulā fiksētajām atšķirībām ir matemātisku kļūdu rezultāts. Jāatzīmē gan, ka vairumā gadījumu aplūkotās neprecizitātes un atšķirības minētajos avotos bija par salīdzinoši nelielām summām (izņemot ziņas par KF pirmajiem darbības gadiem). Tātad KF piešķirto summu kopējās attīstības tendences tas būtiski neietekmē.

Nobeigumā jākonstatē, ka visu iepriekš minēto un pielikuma tabulā fiksēto nesakritību noskaidrošanai acīmredzot būtu nepieciešams speciāls pētījums par KF finansēm. Tā kā KF domes sēžu protokoli, kurās tika lemts par pabalstu piešķiršanu, tika publicēti, tad no informācijas pieejamības viedokļa šāda pētījuma īstenošana problēmas radīt nevarētu. Cita lieta, ka datu apkopošana par visu KF piešķirto pabalstu summām prasa veikt liela apjoma t.s. “melno darbu”.

Avoti un literatūra

1. Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture (1914–1945)*. [Stokholma]: Daugava, 1968.
2. “Kultūras fonda domes darbība no 1. dec. 1920. g. līdz 1. dec. 1921. g.” *Darba Balss*, 1922. 28. janvāris, Nr. 22. 2–3. lpp.

3. “Kultūras fonds 1. XII 21. – 9. I 23.” *Valdības Vēstnesis (turpmāk – VV)*, 1923. 10. janvāris, Nr. 7. 1–2. lpp.
4. *Kultūras fonds (1920–1928)*. Rīga: Kultūras fonds, 1928.
5. *Latvijas kultūras statistika (1918–1937)*. Sast. V. Salnītis. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1938.
6. *Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. IX sesija*. Rīga: Saeima, 1928.
7. *Latvijas statistiskā gada grāmata: 1932*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1933.
8. *Latvijas statistiskā gada grāmata: 1933*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1934.
9. *Latvijas statistiskā gada grāmata: 1934*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1935.
10. *Latvijas statistiskā gada grāmata: 1935*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1936.
11. *Latvijas valsts finanses (1918/1920–1931/1932)*. Sastādījis J. Jurevics, rediģējis V. Salnais. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1932.
12. “Likums par Kultūras fondu.” *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*, 1921. 22. novembris, 20. burtnīca. 340. lpp.
13. “Noslēgums tekošam budžeta gadam 1925–1926.” Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1632. f. (Izglītības ministrija), 3. apr., 2. l., 126–128. lp.
14. “Noteikumi par Kultūras fondu.” *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*, 1920. 20. decembris, 12. [burtnīca]. 5. lpp.
15. “Paziņojums par zelta franka caurmēra kursiem.” VV, 1922. 26. marts, Nr. 70. 3. lpp.
16. “Pārgrozījums likumā par Kultūras fondu.” *Likumu un Ministru Kabineta Noteikumu Krājums*, 1928. 5. jūnijs, 12. burtnīca. 355. lpp.
17. “Pārskats par Kultūras fonda pabalstiem no 1923. g. 9. janvāra līdz 1924. g. 1. aprīlim.” VV, 1924. 6. maijs, Nr. 101. 2.–3. lpp.; turpat, 7. maijs, Nr. 102. 1.–2. lpp.
18. “Pārskats par Kultūras fonda pabalstiem laikā no 1924. g. 1. aprīļa līdz 1925. g. 1. aprīlim.” VV, 1925. 12. jūnijs, Nr. 128. 1.–3. lpp.; turpat, 13. jūnijs, Nr. 129. 1.–2. lpp.
19. “Pārskats par Kultūras fonda pabalstiem laikā no 1925. g. 1. aprīļa līdz 1926. g. 1. aprīlim.” VV, 1926. 6. maijs, Nr. 99. 1.–3. lpp.; turpat, 7. maijs, Nr. 100. 1.–2. lpp. Tas pats arī: LVVA, 1632. f. (Izglītības ministrija), 3. apr., 3. l., 9.–16. lp.

20. “Pārskats par Kultūras fonda pabalstiem laikā no 1926. g. 1. aprīļa līdz 1927. g. 1. aprīlim.” VV, 1927. 19. maijs, Nr. 110. 2.–3. lpp.; turpat, 20. maijs, Nr. 111. 1.–2. lpp. Tas pats arī LVVA, 1632. f., 3. apr., 4. l., 15.–23., 30–38. lp.
21. “Pārskats par Kultūras fonda pabalstiem laikā no 1927. g. 1. aprīļa līdz 1928. g. 1. aprīlim.” VV, 1928. 25. maijs, Nr. 116. 3.–5. lpp.; turpat, 30. maijs, Nr. 118. 3.–4. lpp. Tas pats arī LVVA, 1632. f., 3. apr., 5. l., 43–53., 98–108. lp.
22. “Pārskats par Kultūras fonda pabalstiem laikā no 1928. g. 1. aprīļa līdz 1929. g. 1. aprīlim.” VV, 1929. 17. maijs, Nr. 109. 1.–5. lpp. Tas pats arī LVVA, 1632. f., 3. apr., 6. l., 32.–44., 56.–68. lp.
23. “Pārskats par Kultūras fonda pabalstiem laikā no 1929. g. 1. aprīļa līdz 1930. g. 1. aprīlim.” VV, 1930. 18. jūnijs, Nr. 134. 1.–4. lpp. Tas pats arī LVVA, 1632. f., 3. apr., 7. l., 47.–55. lp.
24. “Pārskats par Kultūras fonda pabalstiem laikā no 1930. g. 1. aprīļa līdz 1931. g. 1. aprīlim.” VV, 1931. 1. jūnijs, Nr. 118. 1.–4. lpp. Tas pats arī LVVA, 1632. f., 3. apr., 8. l., 37.–43. lp.
25. “Pārskats par Kultūras fonda pabalstiem no 1931. g. 1. aprīļa līdz 1932. g. 1. aprīlim.” VV, 1933. 18. maijs, Nr. 110. 1.–3. lpp. Tas pats arī LVVA, 1632. f., 3. apr., 10. l., 9.–14. lp.

Summary

Finances of Cultural Foundation (1920–1934): Research Problems

Information about financial benefits that were assigned to cultural institutions and events by Cultural Foundation of Latvia was published in different sources: in the issues of State Statistical Bureau, in the gazette “Valdības Vēstnesis”, as well as in the book about Cultural Foundation issued by this organization. There are disparities in all the abovementioned sources concerning data about financial benefits assigned by Cultural Foundation. The disparities particularly often occur in first years (1920–1923) of the activities of Cultural Foundation. Moreover, Latvia’s first currency (*Latvijas rublis*) was very unstable in 1920–1921 – the exchange rate of it was different from that of Latvia’s second currency (Lats). Therefore, financial benefits assigned by Cultural Foundation in 1920–1921 can be compared approximately with benefits assigned later – in the late 1920s – early 1930s.

The paper reveals disparities in data about benefits of Cultural Foundation, as well as the problems related to the research of the data.

ZIŅAS PAR AUTORIEM / AUTHORS

Tamāra Abrosimova

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Zinātņu Akadēmijas
Sanktpēterburgas Vēstures
institūts
tabrosimova@mail.ru

Kristīne Ante

Vēstures doktore
Latvijas Universitāte
Kristine.Ante@lu.lv

Ilga Apine

Habilitēta vēstures doktore
Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas institūts
alma_palma@inbox.lv

Ainārs Bambals

Vēstures maģistrs
Latvijas Valsts arhīvs
ainars@lvarhivs.gov.lv

Tatjana Barteļe

Vēstures doktore
RISEBA (Latvija)
tmb@inbox.lv

Didzis Bērziņš

Sociālo zinātņu maģistrs
Latvijas Universitāte
didzis.berzins@lu.lv

Iveta Bogdanoviča

Vēstures maģistre
Daugavpils Universitāte
iveta.bogdanovica@du.lv

Dace Bormane

Filosofijas doktore
Latvijas Universitāte
dacebormane465@hotmail.com

Edgars Ceske

Vēstures maģistrs
Latvijas Universitāte
ceske@inbox.lv

Valda Čakša

Pedagoģijas maģistre
Rēzeknes Augstskola (Latvija)
caksa@tvnet.lv

Edgars Engīzers

Vēstures maģistrs
Latvijas Universitāte
edgars.engizers@gmail.com

Guntis Gerhards

Vēstures doktors
Latvijas Universitātes aģentūra
“LU Latvijas Vēstures institūts”
guntis.gerhards@inbox.lv

Jevgeņijs Grebeņš

Vēstures zinātņu kandidāts
Baltkrievijas Valsts agrārā
tehniskā universitāte
greben.evgenij@gmail.com

Sandra Grigaravičiute

Humanitāro zinātņu doktore
Viļņas Pedagoģiskā universitāte
(Lietuva)
sandra.grigaraviciute@vpu.lt

Aleksandrs Ivanovs

Vēstures doktors
Daugavpils Universitāte
aleksandrs.ivanovs@du.lv

Gaļina Jakovļeva

Vēstures zinātņu kandidāte
P. Mašeroņa Vitebskas Valsts
universitāte (Baltkrievija)
gnyakovleva@mail.ru

Ģintauts Jakštis

Ģenerāļa Jonasa Zemaiša Lietuvas
Militārā akadēmija
gintautasjakstys@gmail.com

Prans Janausks

Vēstures doktors
Vitauta Dižā Universitātē
(Lietuva)
p.janauskas@hmf.vdu.lt

Ilze Jermacāne

Vēstures maģistre
Latvijas Universitātē
jermacane@inbox.lv

Oļegs Jermolājevs

Teoloģijas maģistrs
Daugavpils Universitātē
olegs.jermolajevs@kvk.lv

Rūta Kaminska

Mākslas doktore
Valsts Kultūras pieminekļu
aizsardzības inspekcija (Latvija)
kaminskaruta@inbox.lv

Antoņina Kozirska

Vēstures doktore
Nikolaja Kopernika Universitātē
(Polija)
jermacane@inbox.lv

Laila Kundziņa

Vēstures maģistre
Latvijas Universitātē
laila.kundzina@fonds.lv

Andris Kupšāns

Vēstures maģistrs
Daugavpils Universitātē
andriskupsans@inbox.lv

Iveta Laurena

Vēstures maģistre
Daugavpils Universitātē
cipluks@inbox.lv

Inna Lazdiņa

Vēstures maģistre
Latvijas Universitātē
inna.lazdina@gmail.com

Klinta Ločmele

Sociālo zinātņu maģistre
Latvijas Universitātē
klinta.locmle@inbox.lv

Imants Ļaviņš

Filoloģijas maģistrs
Latvijas Universitātē
imauts@inbox.lv

Vladislavs Malahovskis

Vēstures doktors
Rēzeknes Augstskola (Latvija)
vladism@inbox.lv

Olga Merenkova

Krievijas Zinātņu akadēmijas
Antropoloģijas un etnogrāfijas
muzejs (Kunstkamera)
lelchitay@mail.ru

Olafs Mertelsmans

Vēstures doktors
Tartu Universitātē (Igaunija)
omertelsmann@yahoo.co.uk

Monika Mihališina

Varšavas Universitātē (Polija)
michaliszyn_monika@yahoo.com

Dorota Mihaļuk

PhD
Nikolaja Kopernika Universitātē
(Polija)
domi@umk.pl

Jevgenija Nazarova

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Zinātņu Akadēmijas
Vispārējās vēstures institūts
ezis08@gmail.com

Natalja Ņikuļina

Vēstures zinātņu kandidāte
I. Kanta Krievijas Valsts
universitāte
nikuliny@mail.ru

Valērijs Ņikuļins

Vēstures zinātņu doktors
I. Kanta Krievijas Valsts
universitāte
nikuliny@mail.ru

Gints Putiķis

Vēstures maģistrs
Latvijas Universitāte
gints.putikis@muzejs.jelgava.lv

Andis Rasums

Vēstures maģistrs
Latvijas Universitāte
andis.rasums@inbox.lv

Gita Siliņa

Sociālo zinātņu maģistre
Latvijas Universitāte
gita.silina@inbox.lv

Zane Stapķeviča

Vēstures maģistre
Daugavpils Universitāte
zane.stapkevica@du.lv

Vija Stikāne

Vēstures maģistre
Latvijas Universitāte
vija.stikane@gmail.com

Geoffrey Swain

PhD
Glāzgovas Universitāte
(Lielbritānija)
Geoffrey.Swain@glasgow.ac.uk

Vitālijs Šalda

Habilitēts vēstures doktors
Daugavpils Universitāte
vitsalda@gmail.com

Guna Vainovska

Vēstures maģistre
Latvijas Universitāte
guna@rigamuz.lv

Aleksejs Varfolomejevs

Matemātikas un fizikas zinātņu
kandidāts
Petrozavodskas Valsts universitāte
(Krievija)
avarf@psu.karelia.ru

Antonija Vilcāne

Vēstures doktore
Latvijas Universitātes aģentūra
“LU Latvijas Vēstures institūts”
vilcaneantonija@inbox.lv

Manvids Vitkūnas

Vēstures doktors
Viļņas Pedagoģiskā universitāte
(Lietuva)
manvydas.vitkunas@gmail.com

Gints Zelmenis

Vēstures maģistrs
Latvijas Universitāte
ginzel@inbox.lv

• • • • •

Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Parakstīts iespiešanai 9.01.2012. Pasūtījuma Nr. 2.
Iespiests DU Akadēmiskajā apgādā «Saule» —
Saules iela 1/3, Daugavpils, LV-5400, Latvija.